RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA 148.

RAZREDI FILOLOGIJSKO-HISTORIJSKI I FILOSOFIJSKO-JURIDIČKI.

57.

U ZAGREBU 1902.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Jezične osobine u kotaru karlovačkom. Od R. Strohala. (Svršetak.)	1— 50
„Pjerin“ Marina Držića. Od Pere Budmana	51— 80
Sigetski junak u povjesti hrvatskoga pjesništva. Od dra. Milivoja Šrepela	81—173
Rad dra. Jovana Subotića na školskoj knjizi. Od Đorđe Magaraševića	174—226
O genejalogiji Držića. Od Nestora Petrovskoga	227—230

Digitized by Google

Digitized by Google

Jezične osobine u kotaru karlovačkom.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 30. ožujka 1901.

Napisao R. Strohal.

(Svršetak.)

2. Čestice (particulae).

A) Prislovi (Adverbia).

Prislovi pokazuju:

a) vrijeme, i to:

α) na pitanje kada? ili kad? Takovi su prislovi ovi:

αα) od jednoga sloga: sàd (nunc), vrêd (statim).

ββ) od dva sloga: bȑzo (cito), dànas (hodie), jùtra (cras), jùtri (cras), jùtrom (mane), kàdgod (quandocunque), kàsno (sero), nigdar (nunquam), nikad (nunquam), nòćas (hac nocte), òdmah (statim), ònda (tum), òndak (tum), ònpût (tum), òpet (iterum), pòtlje (postea), ràno (mane, mature), sàda (nunc), sinôć (heri vesperi), stòpram (primum, demum), tàki (subito, statim), vàlje (statim), vàzda (semper); čêra (heri), snôćka (heri vesperi), vrêda (statim); ùvîk ili vàvîk (semper), zàtîm (deinde), k mâlu (subito, mox), s mírom (continenter, semper), ù tô (interea); bȑže (citius), kàšnjê (postea, post), prìjê (prius), pȑvljê (prius), prêdî (prius); pȑvô (prius); nâjzad (ultimum) i t. d.

γγ) od tri sloga: dànaska (hodie), dòklegod (quousque), nikada (nunquam), òpeta (iterum), sàkipût (semper, — quotiescunque): vîkoma (semper); večèras (hac vespera); ujùtro (mane), za ùvik (semper), na zàdnjê (postremo), pò pôl dân (tempus pomeridianum), jùtri dân ili jùtro dân (manc crastini dici); kasnìjê (post), vìšê pût (saepe); nâjkašnjê (pastremum), nâjpredî ili nâjprijê (primum), nâjzadnjê (ultimum), prè-

Digitized by Google

kasno (serissime), zàdnjî pût (ultimum, postremum); drùgî pût (iterum), trètî pût (tertium), prvî pût (primum) i t. d.

γγ) od četiri sloga: nijèdanpût (nunquam), na vrèdoma (subito, mox), u jùtro dân (mane, am frühen Morgen), četvrtî pût (quartum) i t. d.

β) na pitanje od kada? ili od kad? Takovi su prislovi ovi:

αα) od tri sloga: od ònda (ab eo tempore), od sàda (inde, ab hoc tempore), iz dávna (ab antiquissimis temporibus), odávna (diu, ab antiquissimis temporibus), od prije (antea).

ββ) od četiri sloga: od nikada (a nullo tempore).

γ) na pitanje do kada? ili do kad? Takovi su prislovi ovi:

αα) od dva sloga: do sàd (adhuc), dónda (usque id tempus) i t. d.

ββ) od tri sloga: do dànas (ad hodiernum diem), do jùtri (ad crastinum diem), do ònda (usque ad id tempus), dò pôl dân (usque ad meridiem) i t. d.

b) mjesto, i to:

α) na pitanje gdje? Takovi su prislovi ovi:

αα) od jednoga sloga: dì ili gdì (ubi), tû (istic) i t. d.

ββ) od dva sloga: dìgod (ubicunque), dòli (infra), dòma (domui), drùgdi (alibi), gdìgod (ubicunque), gòri (supra), kàdi (ubi, alicubi), nìgder ili nìgdir (nusquam), nìgdir (alicubi), ònde ili òndi (eo loco), òvde ili òvdi (hoc loco), pòlog (juxta), sàgdi (ubique), sìgdir (ubique), sùda (ubique), tòte ili tòtek (istic), vàni (fori), blízo ili blízu (prope), dâlko (longe), nûtri (intus, intra); pòsud (ubique), blìžjê (propius), dàljê (remotius) i t. d.

γγ) od tri sloga: dalèko (longe), dòlika (infra), kàdigod (ubicunque), po sùda (ubique), na blízu (prope), ù nûtri (intus), nâjdaljê (longissime, remotissime) i t. d.

β) na pitanje kamo? Takovi su prislovi ovi:

αα) od jednoga sloga: kàm (quo), sìm (huc), tàm (eo), vân (foras) i t. d.

ββ) od dva sloga: kàmo (quo), kàmoj (quo), dòmom (domum), kùći (domum), nàtrag (retrorsum), nàzad (retro), nikam (aliquo), sàkam (quocunque), sìmo (huc), tàmo (ibi), nûtar ili nûtra (intus), ùprâv (recte, recta) i t. d.

γγ) od tri sloga: drùgamo (alio), kàmogod (quocunque, quacunque), nìkamor ili nìkamo (nusquam), òkolo (circum, circa), sàkamo (quocunque), onàmo (illuc), ovàmo (huc), nà prvô (protinus), ùprâvô (recte, recta), na dàljê (porro, pro-

Digitized by Google

tinus, ultra), na dèsnô (ad dexteram partem), nà lêvô (ad sinistram partem), ù nûtar ili ù nûtra (intro) i t. d.

γ) na pitanje kuda? Takovi su prislovi ovi:

αα) od jednoga sloga: pròč (njem. weg), kùd (quo, qua), tùd (hac) i t. d.

ββ) od dva sloga: mìmo (praeter), kùda ili kùdaj (quo, quem in locum), tùda (hac), sàkud (quaque), nìkud (nusquam), kùdgod (quocunque) i t. d.

γγ) od tri sloga: ovùdâ ili ovùdâj (hac), sàkuda (quaqua), nìkuda (nusquam), kùdagod (quocunque), pò nûtri (intus, intra) i t. d.

δ) na pitanje odakle? ili otkuda? Takovi su prislovi ovi:

αα) od dva sloga: òtkud (unde), ìzvan (foris), òdzdôl (ab imo), òdzgôr desuper), s lêva (a sinistra parte) i t. d.

ββ) od tri sloga: iz vàni (foris), od dòmi (domo), od drùgud (ex alio loco), odònud (ex illa parte, illinc), odòvud (ex hac parte, hinc), òd zdôla ili òzdôla (ab imo), òd zgôra ili òzgôra (desuper), ìz nûtar ili ìz nûtra (ex interioribus partibus), odánle ili odánlje (illinc), odátle ili odátlje (istinc), odàvle ili odávlje (hinc), otkùda (unde), od tùda (istinc) i t. d.

γγ) od četiri sloga: iz dàleka (e longinquo, eminus), odònuda (ex illa parte, illinc), odsùkuda (ex omnibus partibus, undique), odòvuda (ex hac parte, hinc) i t. d.

ε) na pitanje dokle? Takovi su prislovi ovi:

αα) od dva sloga: dôvlje (hucusque), dò pôl (ad dimidiam partem), dônde (usque eo) i t. d.

ββ) od tri sloga: da gòri (usque ad superiorem partem), do dòmi (usque ad domum) i t. d.

c) količinu na pitanje koliko? Takovi su prislovi ovi:

α) od jednoga sloga: bàš (ipsum, plane), dòst (satis), glìh (ipsum, plane) skrôz (omnino) i t. d.

β) od dva sloga: pùnô (multum, multo), cêlom (ex toto), málko ili màlo (parum), dòsta ili dòsti (satis), sà sîm (omnino), vìšê (magis), prèveć (nimis), jènpût (semel), dvâpût (bis), trîpût (ter), stópût (centies), jèdno (circa) i t. d.

γ) od tri sloga: tùliko (tantum), ponìšto (aliquid), za dòsti (satis), zà sîm tîm (omnino, tamen), nâjmanjê (minime), nâjvišê (maxime), prèvišê (nimis), dèsetpût (decies), dvà puta (bis). trîpûta ili trî pûtî (ter), pêt pûtî (quinquies), jèdan pût (semel) i t. d.

Digitized by Google

δ) od četiri sloga: pò sêm sèga (omnino), preòdviše (nimis), sà sîm sèga (omnino), dèvet pûta (novies), òba dvâ pût (bis, iterum), pò trî rêde (ter), nikùliko (aliquantum), ikùliko (aliquantum), ovòliko (tantum), onòliko (tantum), kùlikogod (quantumcunque), potpunòma (omnino) i t. d.

ε) od pet slogova: kùlikogodar (quantumcunque).

d) način na pitanje kako? Takovi su prislovi ovi:

α) od jednoga sloga: fùrt (continuo), pràv (recte), ràd (libenter), tàk (ita), zlô (male) i t. d.

β) od dva sloga: čvȑstô (firme, solide, spiose), dòbrô (bene), èkstra (extra), flàjsig (diligenter), gàdnô (foede, odiose), grdô (deformiter, turpiter, foede), hìtrô (celeriter), ìkak (ullo modo), ìstô (eodem modo), kàko (quomodo), kòmâj ili kòmôj (vix), làhkô (facile), làznô (otiose, per otium), mìlô (grate, jucunde), mòrda ili mòret ili mòzbit (forsitan), nìkak (nullo modo), ònak (eo modo), òštrô (acriter, severe), òvak (hoc modo), pràvô (recte), ràda (cupide, libenter), rìhtig (juste), zbìlja (re vera), skòro (fere, mox), skùpa (una), slàbô (haud multum), srèćnô, srètnô ili srićnô (feliciter), tàko (ita), tvȑdô ili tvȑdô (firme, firmiter, constanter), dùgô (longe), gôrkô (acerbe), grûbô (aspere, contumeliose), jâkô (vehementer), krûtô (vehementer), lîpô (pulchre, eleganter), ljûtô (acerbe), mìrnô (placide), nâglô (velociter), rávnô (directe), strâšnô (terribilem in modum, maxime), škûrô (obscure, tenebricose), têškô (difficile), tûžnô (maeste), vèrnô ili vìrnô (fideliter), drùgâč (alio modo), s dòbra (bono cum animo, libenter), nà pôl (semis, ex dimidia parte); bòljê (melius), dùgljê (longinquius), dùljê (longius), gòršê (pejus), jàčê (fortius, vehementius), làhšê (facilius, levius), lìpšê (pulchrius), ràjšê (libentius) i t. d.

γ) od tri sloga: bèdastô (stulte), gòspodskî (more domini seu dominae), gòtovo (fere, — parate), ikako (ullo modo), jàditô (irate, irato animo), jèdnakô (aequaliter, eodem modo), kàkogod (utcunque), ljùtitô (irate, irato animo), mòrebit ili mòžebit (forsitan), nìkako ili nìkakor (nullo modo), òholô (superbe), pìšice (pedes), pòkornô (obedienter), pòšteno (honeste), sàkako ili sàkakor (varie, — certe), sìgurno (tute, certe), sikakor (varie, certe), slòbodnô (libere), srditô (irate, irato animo), vèselô (hilare, laete, jucunde), žàlosnô (maeste), koràžnô (audacter), onàko (illo modo), ovàko (hoc modo), pònîznô (humiliter), zajèdno (una), na jèdno (circa), na

Digitized by Google

ȍpak (perverse), po brȁtskî (fraterne, more fraterno), na dvȍjȇ (in duas partes), nȁ krîvȏ (injuste, inhoneste), na prȁvȏ (juste, honeste), na trȍjȇ (in tres partes), pȍ lâhkȏ (paulatim, leniter), po mȁlȏ (paulatim), po tìho (summissa, supressa voce), po drȕgȏč (iterum), na pȍprîk (transverse, per transversum), i tȁko (itaque), sȅjedno (aeque), tòbože (simulate), grubìjȇ (njem. gröber), mirnìjȇ (tranquillius), slabìjȇ (levius, minus, imbecillius), nâjboljȇ (optime), nâjjačȇ (fortissime, maxime), nâjlagljȇ ili nâjlakšȇ (facillime), nâjrajšȇ (libentissime) i t. d.

δ) od četiri sloga: sȁkojakî ili sȁkojakȏ (varie, certe), nefȁljenȏ (certe), neprèstanȏ (continuo), zadovȍljnȏ (contente), na gȍspodskî (more domini seu dominae), na vȁn bȍžjî (temere), upȍredo (in ordine, una), za bȁdava (gratuito), po rábarskî (more latronum), na ležȅćki (jacendo), polagànu (tardo pede, tardo gradu), sȅjednako (continenter, tamen) i t. d.

ε) od pet slogova: po sirotìnjskî (more pauperis).

B) Prijedlozi (Praepositiones).

Prijedloge, što no dolaze u karlovačkom kotaru, možemo gledom na naglas podijeliti na proklitične i samostalne.

Proklitični su prijedlozi oni, koji ne imaju svoga posebnoga naglasa već se naslanjaju na riječ, koja stoji iza njih. Takovi su ovi prijedlozi:

a) koji se slažu samo sa jednim padežem, i to:

α) sa genitivom: bez ili prez (sine), do (ad), iz (e, ex), kod (apud), od (a, e, ex), i spred (coram, ante).

β) sa dativom: *k* (ad).

γ) sa akuzativom: čez(a) (per), ob(a) (circum, ad), uz(a) (juxta, prope, in) i suz(a) (juxta, prope).

δ) sa lokalom: *o* (de), po (per), i pri (apud).

b) koji se slažu sa dva padeža, i to:

α) sa akuzativom i lokalom: na (in), *u*, *v*, va (in).

β) sa genitivom i istrumentalom: s ili š (c. gen.: de, — c. instr.: cum).

γ) sa akuzativom i instrumentalom: pod(a) (sub, — infra), pred(a) (ante, coram, prae), med(a) ili med(u) (inter).

c) koji se slažu sa tri padeža, i to sa genitivom, akuzativom i instrumentalom: za (c. gen.: inter, c. acc.: pro, c. instr.: post).

Samostalni su prijedlozi oni, koji imaju svoj posebni naglas. Takovi su ovi prijedlozi:

Digitized by Google

a) koji se slažu samo sa jednim padežem, i to:

α) sa genitivom: blízo ili blízu (prope), ìznad (supra), ìspod (sub, subter, infra), ìzvan (extra, — praeter), mìmo (juxta, praeter), mìsto, na mìsto, na mèsto (pro), òko, òkol, òkoli (circum, circa), pòlag, pòlog (praeter, apud, juxta), spòrad (ob, propter), vȑhu (supra), zgòra (supra).

β) sa dativom: prèma (secundum) i pròti (versus).

b) koji se slažu sa dva padeža, i to:

α) sa genitivom i akuzativom: prîko (c. gen.: trans, super. — c. accus.: supra, plus).

β) sa genitivom i instrumentalom: rêdi (prope, in eodem ordine).

c) koji se slažu sa tri padeža, i to sa genitivom, akuzativom i instrumentalom: ìzmed (inter).

Bilješke: 1. Proklitični prijedlozi primaju naglas ` uvijek, kada stoje pred enklitikama. Od ostalih riječi primaju naglas ` samo onda, kada za njim dolazi riječ, koja imade na prvom slogu naglas ^.

2. Pokazne zamjenice, koje počimaju samoglasnikom *o*, gube katkada u karlovačkom kotaru iza proklitičnih prijedloga početni samoglasnik *o* i time gube naglašeni slog, pa s toga premještaju svoj naglas ` na proklitični prijedlog.

C) Veznici (Conjunctiones).

Veznici su u karlovačkom kotaru kao i prijedlozi dvovrsni: proklitični i samostalni.

Proklitični veznici jesu ovi:

a) spojni (c. copulativae): i (et), a (at), pa (tum), pak (tum), ni (neque).

b) protivni (c. adversativae): a (sed).

c) upitni (c. interrogativae): li (l').

d) pogodbeni (c. conditionales): da (si).

e) namjerni (c. finales): da (ut).

f) posljedični (c. consecutivae): da (ut).

g) izrični (c. declarativae): da (ut).

Samostalni veznici jesu ovi:

a) spojni (c. copulativae): tàkâj, tàkâjše (etiam), nìti (nìt) (neque).

b) rastavni (c. disjunctivae): àl, àli (vel), àliti, ìliti (vel).

c) protivni (c. adversativae): àl, àli (sed), nèg, nègo (sed), ìtak (tamen), vèndar (verum tamen).

Digitized by Google

d) uzročni (c. causales): kâj (quia), zàkâj (quia), jêr, jêrbo (quia), àč ili àš (quia), kàd (quum).

e) zaključni (c. conclusivae): dàkle ili dàklem (ergo), zàto (propterea), pòradi tèga (propterea), bâr ili bârem (saltem).

f) vremenski (c. temporales): čîm (simulac), dòk, dòkle (donec), dòkgod, dòklje (donec), kàd, kàdaka (quum), kàk, kàko (quum), ònda (tum), pók (postquam), vèć ili vrè (jam), prìjê nèg (priusquam).

g) pogodbeni (c. conditionales): àko ili àk (si), sàmo da (nonnisi), vàn àko (nisi).

h) dopusni (c. concessivae): màkar, pa màkar, sè àko (etiamsi).

i) namjerni (c. finales): nèk ili nèka (ut).

j) prispodobni (c. comparativae): kò, kò't, kàk, kàkti, kà i, kòdi (velut, ut), nèg, nègo (quam).

k) upitni (c. interrogativae): jèli (jèl'), dàli (dàl').

Bilješka. Proklitični veznici mogu primiti naglas u istim slučajevima, u kojima i proklitični prijedlozi.

D) Usklični ci (Interjectiones).

Najobičniji usklični ci u karlovačkom kotaru jesu ovi, ter pokazuju:

a) zazivanje, kao: ô, ôj, hôj.

b) veselje, kao: hà, hê, hêj, hôj, hòpsasa, ìhuhu, ijùhuhu.

c) žalost, kao: àh, jôj, à jô, âj.

d) čuđenje, kao: àlâ, òhâj, òhô, tà, hò, ê, êj, àhâ, èhêj.

e) gađenje, kao: pû, pî, û.

f) smijeh, kao: àhaha, ìhihi, ùhuhu.

g) nukanje, kao: àjd, àjde, hàjde, dàjder, štî (vox agentis bovem), nâj, nò, nù.

h) bojazan, kao: hâj.

i) naravski glas, kao: dr̀-dr̀, dr̀k-dr̀k, pùmf, mû, mìjau, kukurìku.

j) poricanje, kao: âj, àja.

3. Sprega (conjugatio).

A) Glagola, kojima se lični nastavci nadovezuju osnovi sa tematskim glasom.

a) I. razreda:

α) 1. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Digitized by Google

Prezent:

Jednina:

1.	prédêm	plètêm	rástêm
2.	prédêš	plètêš	rástêš
3.	prédê	plètê	rástê

Množina:

1.	prédêmo	plètêmo	rástêmo
2.	prédête	plètête	rástête
3.	prédû / prédejû	plètû / plètejû	rástû / rástejû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	prédi	plèti	rásti
3.	—	—	—

Množina:

1.	prédimo	plètimo	rástimo
2.	prédite	plètite	rástite
3.	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: prédûćî, â, ê plètûćî, â, ê; rástućî, â, ê (adverbij glagolski prez.: prédûć, plètûć, rástûć).

Particip perf. akt.: prèl, a, o; plèl, a, o; râsal, a, o.

Particip perf. pas.: prèden, a, o; plèten, a, o.

Infinitiv i supin: prèst, plèst, râst.

Kao glagol prèst (nere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: klàsti (ponere), kràsti (furari); složeni glagoli, kao: ùkrast (furari), ìsprest (deducere), nàprest (nendo parare), pòprest (nendo parare, paululum nere).

Složeni glagoli premještaju u participu perfekta akt. i u infinitivu naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Kao glagol plèst (plectere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: bòst (cornu petere), cvàst (florere), gnjèst (premere), jèst ili jìst (edere), mèst (verrere), pàst (cadere), sèst ili sìst (sedere), srèst (obviam fieri), vèst (ducere); složeni glagoli kao: nàbost (figere), ùbost (pungere), zàbost (immittere),

Digitized by Google

nàjist (satiare), nàjist se (satiari), pòjist i zàjist (comedere), ponàjest ili ponàjist (paululum satiare, satiare), ponàjest se ili ponàjist se (paululum satiari, satiari), pòmest (everrere), dòpast se (placere), ìspast (excidere, elabi), òpast ili òtpast (cadere, decidere), pòpast ili spòpast (prehendere, apprehendere), prìpast (cadere in), prèpast ili pròpast (cadere per alqm locum, excidere alqua re. — perire), spàst (decidere), òdvest (abducere), prèvest (traducere, trajicere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u participu perfekta akt. i u infinitivu naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Bilješka. Od staroslovenske osnove шьд, koja u karlovačkom kotaru glasi šad, glasi particip perfekta akt. šâl, šlà, šlò. Tude se razlikuje narječje karlovačkoga kotara od štokavštine, koja nikada ne pravi toga participa iz same osnove, već se osnova slaže ili sa budi kojim prijedlogom ili sa glagolskom osnovom *i*, što se u ostalom i u karlovačkom kotaru zgađa, n. pr. dòšal, dòšla, dòšlo.

Kao glagol râst (crescere) sprežu se i naglasuju neki njegovi složenici, kao: ìzrâst (excrescere), nàrâst (succrescere), òbrâst (coalescere alcui rei), ponàrâst (accrescere, surgere in altitudinem), zrâst (crescere, surgere in altitudinem) i t. d.

Složeni glagoli premještaju samo u infinitivu (supinu) naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje na slogu osnove naglas ^ kao i u jednostavnim glagolima.

Bilješka. Za 3. lice plur. prezenta dolaze kraći oblici prédû, plètû i rástû u mjestima, gdje je čakavština jača, a oblici prédejû, plètejû, rástejû u mjestima, gdje je kajkavština jača; u gradu Karlovcu dolaze oblici prédedû, plètedû i rástedû.

3) 2. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1. grízêm	nèsêm	trésêm
2. grízêš	nèsêš	trésêš
3. grízê	nèsê	trésê

Digitized by Google

Množina:

1.	grízêmo	nèsêmo	trésêmo
2.	grízête	nèsête	trésête
3.	grízû / grízejû	nèsû / nèsejû	trésû / trésejû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	grízi	nèsi	trési
3.	—	—	—

Množina:

1.	grízimo	nèsimo	trésimo
2.	grízite	nèsite	trésite
3.	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: grízûćî, â, ê; nèsûćî, â, ê; trésûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: grízûć, nèsûć, trésûć).

Particip perfekta akt.: grìzal, grìzla, grìzlo; nèsal, nèsla, nèslo; trêsal, trésla, tréslo.

Particip perf. pas.: u-grìžen, a, o; do-nèsen, a, o; trésen, a, o.

Infinitiv i supin: grìst, nèst, trêst.

Kao glagol grìst (mordere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: mûst (mulgere), pàst (pascere); složeni glagoli kao: òdgrist (demordere, dentibus abscindere), zgrìst (morsu divellere, morsu dividere), ùgrist (admordere), zàgrist (ambedere, gustare), nàpast (pasci, — pascere), pòpast (depascere, — depasci) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas ˋ od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Kao glagol nèst sprežu se i naglasuju još ovi složeni glagoli: dònest (adferre), ìznest (effere), òdnest (auferre), pònest (ferre, auferre), prènest (transportare), ràznest (differre) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas ˊ od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Bilješka. Od osnove nes glasi u složenim glagolima katkada infinitiv nêt, sr. ìznêt (effere), òdnêt (auferre), snêt (demere),

Digitized by Google

znêt (educere). Isto tako glasi od te osnove i particip perf. akt. nêl, nêla, nêlo u složenim glagolima, pa se i u takovu participu perf. akt. premješta naglas ` na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, sr. ìznêl, òdnêl, snêl, znêl; u ženskom i srednjem rodu prijedlog gubi naglas (ako ga je u muškom rodu dobio), a slog ne dobiva naglas ´.

Kao glagol trêst (quatere, quassare) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: vêst (acu pingere) i složeni glagoli: òtrêst (excutere), strêst (decutere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne imade prijedlog samoglasnika, ostaje naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima[1].

γ) 3. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:		*Množina:*	
1. grèbêm	dúbêm	1. grèbêmo	dúbêmo
2. grèbêš	dúbêš	2. grèbête	dúbête
3. grèbê	dúbê	3. grèbû / grèbejû	dúbû / dúbejû

Imperativ:

Jednina:		*Množina:*	
1. —	—	1. grèbimo	dúbimo
2. grèbi	dúbi	2. grèbite	dúbite
3. —	—	3. —	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: grèbûćî, â, ê; dúbućî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: grèbûć, dúbûć).

Particip perfekta aktiva: grèbal, grèbla, grèblo; dûbal, dúbla, dúblo.

Particip perfekta pasiva: u-grèben, a, o; u-dúben, a, o.

Infinitiv i supin: grèpst, dûpst.

Kao glagol grèpst (scabere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: tèpst (vagari) i njegovi složenici, kao: òtepst se (se liberare alqua re), zàtepst (maculis aspergere, contaminare) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas ` od osnove na

[1] Bilješka kod glagola 1. podrazreda, koja govori o 3. licu plur. prezenta, vrijedi i za glagole 2., 3., 4., 5., 6. i 7. podrazreda I. razreda.

Digitized by Google

prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Kao glagol dûpst (cavare) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: cȇpst (haurire) skûpst (vellere). zȇpst (frigere) i njihovi složenici.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas kao ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima, sr. òzȇpst i zdûpst.

Bilješke. 1. Glagol plìt (runcare), koji se u štokavštini spreže po ovom podrazredu, spreže se u karlovačkom narječju po 7. podrazredu ovoga razreda.

2. Složenici glagola sut sprežu se po ovom podrazredu, te imadu naglas ` na prijedlogu, sr. pròspêm, pròspêš, pròspê, pròspêmo, pròspête, pròspû (eju, edu); pròspi, pròspimo, pròspite; pròsûl, pròsûla, pròsûlo, pròsût, a, o; pròsut.

δ) 4. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	strížêm	pèčêm	túčêm
2.	strížêš	pèčêš	túčêš
3.	strížê	pèčê	tučê

Množina:

1.	strížêmo	pèčêmo	túčêmo
2.	strížête	pèčête	túčête
3.	strígû strížejû	pèkû pèčejû	túku túčejû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	strîži[1]	pèci	túci
3.	—	—	—

Množina:

1.	strížimo	pècimo	túcimo
2.	strížite	pècite	túcite
3.	—	—	—

[1] U imperativu prelazi *z* u *ž* samo u ovoga glagola.

Digitized by Google

Particip (adverbij glagolski) prezenta: strížûćî, â, ê; pèkûćî, â, ê; túkûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: strížûć, pèkûć, túkûć).

Particip perfekta aktiva: strìgal, strìgla, strìglo; pèkal, pèkla, pèklo; tûkal, túkla, túklo.

Particip perf. pasiva: strižen, a, o; pèčen, a, o; túčen, a, o.

Infinitiv i supin: strìć, pèć, tûć.

Kao glagol strìć (tondere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: sèć ili sìć (secare) i složenici: òstrić (tondere), òbsić (resecare, circumcidere), òdsić (desecare), pòsić (abscidere, caedere), prèsić (dissecare), ràsić (dissecare), sàsić (decidere, concidere), ùsić (insecare), zàsić (caedere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne imade prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Kao glagol pèć (urere, coquere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: dìć (levare), dìć se (se levare), lèć (decumbere), mòć (posse), rèć (dicere), stìć (assequi), tèć (fluere, currere), vrć (ponere) i složenici: pòbić (fugere, aufugere), pròbić (fugere), prìdić (surgere, exsurgere), pridić se (se erigere), zdìć (surgere), zdìć se (se erigere), izmać (aufugere), òdmać (removere, prìmać (admovere), pòmoć (adjuvare), ìspeć (comburere, exurere), spèć (comburere, exurere), izreć (eloqui), òdreć (renunciare), dòteć (assequi), isteć (effluere), pòteć (currere), pròteć (emanare, profluere), ùteć (effugere), zàteć (accidere alcui), zàstić (assequi), pòdvrć (subjicere), prèvrć se (se permutare), svrć (dejicere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne imade prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Bilješka. Od glagola mòć (posse) glasi prezent u karlovačkom kotaru: mòrêm, mòrêš, mòrê, mòrêmo, mòrête, mògû (mòrejû, mòredû), a imperativ samo od složenika po-mòzi, po-mòzimo, po-mòzite.

Kao glagol tûć (ferire, tundere, — occidere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: lêć (lêć jájca ova gignere, edere, ponere), vlêć, vlîć[1] ili vûć (trahere) i složenici: izlêć (izlêć jájca

[1] Prez. vléčêm ili vlíčêm, imperativ vléci ili vlíci, part. prez. akt. vlékûćî ili vlíkûćî.

Digitized by Google

ova gignere, edere, ponere), zàprêć (jungere), dòsêć (attingere, assequi), prìsêć ili prìsîć (jurare), isprètûć (verberibus mulcare), ìstûć (verberibus caedere), nàtûć (verberibus implere), pòtûć (concidere, occidere), pòtûć se (confligere, — frangi), ràstûć (disjicere, frangere), stûć (contundere, discutere), zàtûć (figere, adigere), dòvlîć ili dòvûć (adtrahere, advehere), ìzvûć (extrahere), òblîć ili òbûć (induere), òdvûć (abstrahere), pòvûć (trahere, abstrahere), svlîć ili svûć (exuere, nudare), zàvûć (intro trahere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju u infinitivu naglas kao ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne imade prijedlog samoglasnika, ostaje naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

ε) 5. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:		*Množina:*	
1. kùnêm	žànjem	1. kùnêmo	žànjêmo
2. kùnêš	žànjêš	2. kùnête	žànjête
3. kùnê	žànjê	3. kùnû / kùnejû	žànjû / žànjejû

Imperativ:

Jednina:		*Množina:*	
1. —	—	1. kùnimo	žànjimo
2. kùni	žànji	2. kùnite	žànjite
3. —	—	3. —	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: kùnûćî, â, ê, žànjûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: kùnûć, žànjûć).

Particip perfekta aktiva: klêl, klêla, klêlo; žèl, žèla, žèlo.

Particip perfekta pasiva: klêt, klêta, klêto, pò-žêt, pò-žêta, pò-žêto.

Infinitiv i supin: klêt, žèt.

Kao glagol klêt (exsecrari, — klêt se jurare) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli složeni: pròklêt (exsecrari, devovere diris), ùklêt ili zàklêt (exsecrari, detestari in caput alcjs minas periculaque, detestari in caput alcjs iram deorum).

Složeni ovi glagoli premještaju naglas ` na prijedlog u participu perfekta aktiva i pasiva i u infinitivu (supinu).

Glagoli složeni, koji ne imadu u prezenskoj osnovi samoglasnika,

Digitized by Google

premještaju u svim oblicima naglas ˋ na prijedlog. Takovi jesu: prìčêt, prìčnêt ili zàčêt, prez. prìčnêm, zàčnêm (incipere, inchoare, exordiri), òtêt, prez. òtmêm (capere, rapere), prìjêt prez. prìmêm (accipere), prìjêt se (adhaerescere in alqua re), ùzêt prez. ùzmêm (sumere), pòpêt se, prez. pòpnêm se (ascendere).

Glagoli složeni, koji imadu u prezenskoj osnovi samoglasnik, premještaju naglas ˋ na prijedlog u participu perfekta aktiva i pasiva i u infinitivu, dočim u prezentu, imperativu i participu prezenta akt. (ako ga u opće imadu) dolazi naglas ˋ na samoglasnik osnove. Takav je glagol ìznêt (eximere ex alqua re), prez.: iznàmêm, imperativ: iznàmi, part. perf. akt.: ìznêl, part. perf. pas.: ìznêt, inf. i sup.: ìznêt.

Glagoli složeni, koji ne imadu u prijedlogu samoglasnika, a u prezenskoj osnovi imadu, naglasuju se upravo onako kao i glagol klêt. Takovi su glagoli ovi: zêt (sumere), snêt (demere, auferre, detrahere) i znêt (eximere de alqua re), prez.: zàmêm ili zèmêm, snàmêm ili snèmêm, znàmêm ili znèmêm; imperativ: zàmi ili zèmi, snàmi ili snèmi, znàmi ili znèmi; part. perf. akt.: zêl, zéla, zélo; snêl, snéla, snélo; znêl, znéla, znélo; part. perf. pas.: zêt, a, o; snêt, a, o; znêt, a, o; infin. i sup. zêt, snêt i znêt.

Složeni glagol nàdut se (inflari, tumere) imade naglas ˋ u svim oblicima na prijedlogu, sr. prez.: nàdmêm se, imperativ: nàdmi se, part. perf. akt.: nàdul se, a, o; part. perf. pas. nàdut, a, o; inf. i sup. nàdut se.

ζ) 6. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	ùmrêm	tàrêm	mèljêm
2.	ùmrêš	tàrêš	mèljêš
3.	ùmrê	tàrê	mèljê

Množina:

1.	ùmrêmo	tàrêmo	mèljêmo
2.	ùmrête	tàrête	mèljête
3.	ùmrû / ùmrejû	tàrû / tàrejû	mèljû / mèljejû

Digitized by Google

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	ùmri	tàri	mèlji
3.	—	—	—

Množina:

1.	ùmrimo	tàrimo	mèljimo
2.	ùmrite	tàrite	mèljite
3.	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: —, tàrûćî, â, ê: mèljûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: — tárûć, mèljûć).

Particip perfekta aktiva: ùmrîl, ùmrîla, ùmrîlo; tŕl, tŕla, tŕlo; mlîl ili mlèl, mlîla ili mlèla, mlîlo ili mlèlo.

Particip perfekta pasiva: — trèn, trèna, trèno; mlît ili mlèt, mlîta ili mlèta, mlîto ili mlèto.

Infinitiv i supin: ùmrît, tŕt, mlît.

Kao glagol ùmrît ili vùmrît (mori) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: nàdrt ili nàdrît se (impingi alcui rei), òtprît ili òprît (aperire), zàprît (claudere), prèstrît ili pròstrît (pandere, extendere, — sternere, insternere), pozàprît (claudere) i tako dalje.

Složenici glagola tŕt i mlît ili mlèt premještaju u participu perf. aktiva i pasiva i u infinitivu (supinu) naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako ne imade prijedlog samoglasnika, ostaje taj naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

ɣ) 7. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	znâm	čùjêm	bùdêm (bûm)[1]	ìdêm
2.	znâš	čùjêš	bùdêš (bûš)	ìdêš
3.	znâ	čùjê	bùdê (bû)	ìdê

Množina:

1.	známo	čùjêmo	bùdêmo (búmo)	ìdêmo
2.	znáte	čùjête	bùdête (búte)	ìdête
3.	znàjû znàdû znàdejû	čùjû čùjejû	bùdû bùdejû	ìdû ìdejû

[1] Od glagola bit (esse) dolazi aorist jaki samo u kondicionalu, te glasi: bim, biš, bi, bimo, bite, bi. Oblici su ovi enklitike.

Digitized by Google

Imperativ:

Jednina:

1. —	—	—	—
2. znâj	čûj	bùdi	ìdi
3. —	—	—	—

Množina:

1. znâjmo	čûjmo	bùdimo	ìdimo
2. znâjte	čûjte	bùdite	ìdite
3. —	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: znàjûćî, â, e, —, — ìdûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: znàjûć, ìdûć).

Particip perfekta akt.: znâl, znála, ználo; čùl, čùla, čùlo, bîl, bíla, bílo; ìšâl, ìšla, ìšlo.

Particip perfekta pas.: znân, a, o; čût, a, o. —. —.

Infinitiv i supin: znàt, čùt, bìt, ìt.

Kao glagol znàt (scire) sprežu se i naglasuju još ovi složeni glagoli: dòznat ili izlznat (audire, invenire, reperire), pòznat (alcjs rei notitiam habere), prepòznat ili spòznat (cognoscere) i t. d.; nadalje glagol dàt (dare) i njegovi složenici, kad imadu u prezentu i imperativu kraće oblike. Takovi složenici glagola dàt jesu: ìzdat se (in conspectum venire), òbdat ili òdat (enunciare, prodere), pòdat (tradere, exhibere), prèdat (tradere), pròdat (vendere), ùdat (collocare in matrimonium) i t. d.

Kao glagol čùt (audire) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: bìt (percutere) vìt (viere), lìt (fundere), mìt se (lavare), gnjìt (putrescere, mitescere), pìt (bibere), šìt (suere). Svi ti glagoli imadu u svim oblicima onakav naglas kao i glagol čùt osim u participu perf. akt., gdje imadu naglas kao i glagol znàt. Jedini glagol šìt slaže se i u tom obliku glede naglasa sa glagolom čùt. Nadalje ovako se sprežu i naglasuju i složeni glagoli, kao: nàbit (pùšku plumbum sclopeto immittere), òdbit (dejicere, avellere, — sr. jošte šêst vûr òdbilo hora sexta audita est), pòbit se (confligere), prèbit (frangere), prìbit (adfigere), pròbit (perfringere, erumpere, — sr. jošte njèga vàlje sùze probijû lacrimae ei subito oboriuntur), ùbit (necare), zàbit (immittere), zàčut (exaudire), òtkrit ili odàkrit (detegere, retegere), prèkrit (abdere, recondere), sàkrit ili skrìt (abscondere), sòkrit (detegere, retegere), sòkrit se (caput aperire), sàšit (obsuere).

Digitized by Google

òbut (induere calceos alcui), ìspit (ebibere), nàpit se (potu aut vino satiari, sitim explere), pòpit (ebibere), ponàpit se (sitim explere), prìpit se (in multum vini procedere), zàpit (in poculis absumere) i t. d.

Svi ovi složeni glagoli premještaju naglas ` od osnove na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik, u imperativu, u particpu perf. aktiva i pasiva (ako dočima na *t*, a ako dočima na *en*, ostaje na osnovi) i u infinitivu (supinu), a ako ne imade prijedlog samoglasnika, ostaje naglas na slogu osnove kao i u jednostavnim glagolima.

Kao ovi složenici spreže se i naglasuje glagol dòbit, dobìjem (accipere, — vincere) i njegovi složenici, kao: predòbit (vincere), zadòbit (nancisci, — sortiri) i t. d. Ako glagol dòbit imade u prezentu kraće oblike dòbîm, dòbîš, dòbî, dòbîmo, dòbîte, prelazi naglas ` od osnove na prijedlog.

Bilješka. Kao glagol čùt spreže se i naglasuje u karlovačkom kotaru još glagol plìt (runcare) plìjêm, koji se glagol u štokavskom narječju spreže po 3. podrazredu ovoga razreda.

Kao glagol bìt (esse) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: dàt (dare), prez. dàdêm[1], dèt (ponere), prez. dênêm, stàt (stare, — incipere), prez. stànêm, stàt se (surgere, exsurgere), prez. stànêm se i njihovi složenici, kao: ìzdat se (in conspectum venire), òbdat ili òdat (enunciare, prodere), pòdat (tradere, exhibere), prèdat (tradere), pròdat (vendere), ùdat (collocare in matrimonium), zàdet ili zàdit (ponere) i zàdet se ili zàdit se (adhaerescere), zbìt se (fieri), dòstat se (adipisci), nàstat (incipere — fieri), òstat (permanere, esse), pòstat (fieri), ponèstat (evanescere), prèstat (desinere), prìstat (consentire), ràstat se (discedere), sàstat ili sàstat se (congredi cum alquo), ùstat se (surgere, exsurgere), zàstat (congredi cum alquo) i t. d.

Bilješka. Prezenski oblici bûm, bûš, bû, bûmo, bûte dolaze u mjestima, gdje je jača kajkavština.

U svim ovim složenim glagolima premješta se naglas ` od osnove na prijedlog, ako prijedlog imade samoglasnik, u particpu perfekta aktiva i pasiva s dočetkom *t* (dočim ostaje na osnovi, ako part. perf. pas. svršava na en) i u infinitivu (supinu).

Kao glagol ìt (ire) spreže se i naglasuje njegov složenik òtit (abire), samo što u infinitivu premješta naglas ` na prijedlog. Ostali

[1] Imperativ uvijek dâj.

Digitized by Google

njegovi složenici imadu uvijek na slogu, gdje se sastaje prijedlog sa osnovom, u prezentu naglas ^, u imperativu naglas ´ a u participu perfekta aktiva, koji se pravi od osnove šad (starosl. шьд), imade naglas ` na posljednjem slogu prijedloga. Takovi su složenici ovi: dójt (venire), prez. dôjdêm, ìzâjt (exire), prez. izâjdêm, nájt (invenire), prez. nâjdêm, òbâjt (circumire), prez. obâjdêm, òdâjt (abire), prez. odâjdêm, pójt (ire), prez. pôjdêm, pòpôjt (ire parumper), prez. popôjdêm, prójt (abire), prez. prôjdêm, ràzâjt se (discedere), prez. razâjdêm, sájt (descedere), prez. sâjdêm, zájt (intrare), prez. zâjdêm it. d.

Ovi složenici premještaju u infinitivu naglas kao ` na prijedlog samo onda, ako imade prijedlog dva sloga.

b) II. razreda:

Glagoli se ovoga razreda sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	dìgnêm	dûrnêm	jàuknêm
2.	dìgnêš	dûrnêš	jàuknêš
3.	dìgnê	dûrnê	jàuknê

Množina:

1.	dìgnêmo	dûrnêmo	jàuknêmo
2.	dìgnête	dûrnête	jàuknête
3.	dìgnû dìgnejû	dûrnû dûrnejû	jàuknû jaùknejû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	dìgni	dúrni	jaùkni
3.	—	—	—

Množina:

1.	dìgnimo	dúrnimo	jaùknimo
2.	dìgnite	dúrnite	jaùknite
3.	—	—	—

Participa prezenta aktiva ovi glagoli, jer su svršeni, ne prave.

Particip perfekta aktiva: dìgnil ili dìgal, a, o; dúrnil, a, o; jaùknil, a, o.

Digitized by Google

Particip perfekta pasiva: dìgnit ili dìgnjen, a, o, dûrnit, a, o;

Infinitiv i supin: dìgnit, dúrnit, jaùknit.

Kao glagol dìgnit (tollere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: cùknit (trahere, protrahere), čìhnit (ferire alqd.), čèpnit se (conquiniscere, in genua subsidere), dìgnit se (consurgere), klèknit (in genua procumbere), kùšnit (osculari, basiare alqm), kljùnit (rostro tundere aut caedere alqd), lègnit (decumbere), mètnit (ponere), màknit (movere), pìknit (mordere, pungere, icere), pljùnit (spuere, exspuere), pùknit (pulsare, tundere alqd., — frangi, rumpi), sŕknit (sorbere), sùnit (jacere, trudere), svànit (obično samo u 3. licu sing. lucescit, illucescit, lux oritur), šìknit (caedere. — crepitare), tàknit (tangere), tŕknit (pulsare, percutere), vŕgnit (ponere), vŕnit se (reverti), zìnit (os aperire); složeni glagoli, kao: pobìgnit (fugere, aufugere), zabìgnit (sr. zabìgnilo mu jìlo cibus voluptate caruit), počìnit (conquiescere), podìgnit (levare, tollere), zdìgnit (surgere), zdìgnit se (se erigere), uzdàhnit (suspirare, ingemiscere), zafùćnit (sibilare), izgìnit (evanescere), poginit (perire, interire), zgìnit (evanescere), ògnit se ili ùgnit se (decedere via, decedere alcui, declinare ab alquo), prìgnit se (caput demittere), progùtnit (vorare, devorare), poklèknit se (in genua procumbere), otklènit (recludere), zaklènit (claudere), okòsnit se (aspere invehi in alqm, oratione saeva increpare alqm), premàknit se (loco suo movere), primàknit (admovere), primàknit se (accedere ad alqd), osmàknit se (elabi), podmètnit (supponere, subjicere, subdere), premètnit se (mutari, mutare vultum, converti in aliam naturam), pomògnit (adjuvare), upìknit (mordere, pungere, icere), ispùknit (evellere), popìknit se (pedem offendere, vestigio falli), priporìnit (admovere, allevare, manu allevare alqm), posàhnit (marcescere. — arescere, exarescere), posùnit (jacere, trudere), utàknit (infigere in alqd), stìgnit (assequi), pritìsnit (apprimare alqd ad alqd), stìsnit (comprimere, condensare), utìsnit (affigere ad alqd, inserere alcui rei), pretŕgnit (frangere, confringere), dovìknit (acclamare, proclamare), svìknit se (placere), zavìknit (clamare), prevŕgnit (transponere), odvŕnit (avertere, deducere), izvŕnit (evertere, sr. ìz kôl izvŕnit curru effundi), obŕnit se (se convertere), prevŕnit se (everti, subverti), povŕnit (reddere),

Digitized by Google

povȓnit se (reverti), zavȓnit (brázdu zavȓnit sulcum obruere). poždrȍknit (devorare).[1]

Složeni glagoli zadrže naglas ` na prvom slogu osnove u svim oblicima. Kada ne imade budi prijedlog budi glagolska osnova u ovakovim složenicima samoglasnika (zgìnit, ùgnit se), tada imadu ovakovi složeni glagoli naglas ' uvijek na prvom slogu glagolskoga oblika.

Kao glagol dúrnit (alqd offendere ad alqd), alqd illidere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: gúrnit (alqd offendere ad alqd), krénit (abire, proficisci), máhnit (vibrare, jactare), mínit (finire), páhnit (trudere), púhnit (flare), tégnit (posse), túrnit (offendere alqm, impellere, protrudere alqm ex alqua re); složeni glagoli: poćúhnit (sentire, affici alqua re), zagríznit (admordere, gustare), razgŕnit (pandere, expandere, dispandere, — disjicere), zaogŕnit (alcui injicere alqd), otkínit (deripere), raskínit (rumpere, disjicere), skínit (detrahere), ukínit se (vires nimis intendere, nimio labore frangi), otkrénit se (se convertere), okrénit se (se vertere), raskrénit (versare), izmínit (finire), umúknit (tacere, — torpescere, elanguescere), napúhnit (inflare, — tumescere, intumescere), opúhnit (opúhnit kȍrbâčem flagris, loris caedere), poslúhnit (parere alcui), natégnit (attrahere, adstringere), potégnit (trahere, — stringere, destringere), potégnit se (venire), zatégnit (in aliud tempus proferre, diferre), strúhnit (putrescere, putrefieri) i t. d.

Složeni glagoli, u kojima imade prijedlog samoglasnik, premještaju u prezentu i participu perfekta pasiva naglas kao ` na prijedlog (sr. poćúhnit, pȍćûhnêm), a u kojima ne imade prijedlog samoglasnika, ostuje naglas kao i u jednostavnim glagolima (sr. strúhnit, strûhnêm).

Kao glagol jaùknit (lamentari) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: helèknit (sr. nàzad helèknit praecipitem ire coepisse), koràknit (gradi), mjaùknit (ein Miau machen) i složenik: zajaùknit (lamentari).

Glagol kukuríknit (cantum edere, — njem. krähen) i složeni glagol zakukuríknit imadu u svim oblicima (participa prez. akt. i participa perf. pas. ne imadu) na trećem slogu ´ osim prezenta, koji glasi: kukùrîknêm, kukùrîknêš, kukùrîknê,

[1] Glagol spogònit (conjicere, conjectura assequi, — solvere, explicare), koji se obično u karlovačkom kotaru sprže po IV. razredu, pravi katkada neke oblike i po II. razredu, sr. prez.: spogònêm.

Digitized by Google

kukùrîknêmo, kukùrîknête, kukùrîknû (kukùrîknejû, u Karlovcu kukùrîknedû).

Bilješka. Za 3. lice plurala prezenta dolazi oblik s dočetkom *û*, u mjestima, gdje je čakavština jača, oblik s dočetkom ejû u mjestima, gdje je kajkavština jača, a u gradu Karlovcu dolazi oblik s dočetkom edû.

c) III. razreda[1].

Glagoli se ovoga razreda sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	spîm	ùmîm	žívîm
2.	spîš	ùmîš	žívîš
3.	spî	ùmî	žívî

Množina:

1.	spímo	ùmîmo	žívîmo
2.	spíte	ùmîte	žívîte
3.	spìjû / spû	ùmijû / ùmê	žíviju / žívê

Imperativ.

Jednina:

1.	—	—	—
2.	spî	ùmi	živi
3.	—	—	—

Množina:

1.	spîmo	ùmimo	živimo
2.	spîte	ùmite	živite
3.	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: spéćî, â, ê; ùmijûćî, â, ê ili ùmêćî, â, ê; živéćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: spêć, ùmijûć ili ùmêć, živêć).

[1] U karlovačkom se kotaru ne razlikuju u tom razredu dva podrazreda, kako ih razlikuje stari slovenski jezik i štokavština, jer se u karlovačkom kotaru pravilno zamjenjuje krajni osnovni glas ѣ (je) glasom *i* i u prezenskoj i u infinitivnoj osnovi u svim glagolima (osim glagola, koji imadu u infinitivnoj osnovi mjesto glasa ѣ glas *a*), i time su se izjednačili u karlovačkom kotaru glagoli ovoga razreda sa glagolima IV. razreda. Ipak prijegleda radi odijelit ću ovdje ove glagole od glagola IV. razreda.

Digitized by Google

Particip perfekta aktiva: spâl, spála, spálo; ùmil, a, o, žívil, a, o.

Particip perfekta pas.: — — — — —

Infinitiv i supin: spàt, ùmit, žívit.

Kao glagol spàt (dormire) spreže se još i naglasuje glagol: smìt (jus, potestatem habere alqd faciendi) i složeni glagoli: pòspat (somnum capere), prèspat (pernoctare), zàspat (somno opprimi, in somnum labi), pozàspat (in somnum labi), dòspit (tempus habere alqd faciendi, — advenire) i t. d.

Složeni glagoli premještaju naglas kao ' na prijedlog u infinitivu (supinu), u prezentu (1., 2., i 3. licu sing. i u 3. licu plur.) i u participu perf. akt. u muškom rodu u nominativu sing.

Kao glagol ùmit (intelligere, scire) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: bòlit (dolere, aegrotare), bìžat (fugere) dìšat (olere, redolere, — perolere), — flagrare), dŕčat (currere), dŕžat (tenere), gòrit (ardere), lèžat (cubare, jacere), lètit (volare), mùčat (tacere), rùšat (fragorem, strepitum edere), sèdit ili sìdit (sedere), tŕčat (currere), vìdit (videre), vèlim (dico), vìsit (pendere), vòljit (malle), želit (cupere) i složeni glagoli: obòlit (morbo affici, in morbum cadere) zabòlit (morbum nancisci), probìžat (effugere), razbìžat se (diffugere), obetèžat (in morbum cadere), zadìšat (redolere), zadŕžat (retinere), zadŕžat se (morari), oglàdnit (esurire), izgòrit ili zgòrit (comburere, exurere, concremare), pogòrit (cremare, concremare), razgòrit (flagrare, flammam concipere), zagŕmit (intonare), okòpnit (tabescere calore, regelare), dolètit (advolare), izlètit evolare), odlètit (avolare), prolètit (praetervolare, avolare), salètit (aggredi), zalètit se (avolare, — aggredi), zamùčat (reticere, silentio tegere), dotŕčat (adcurrere), razùmit (intelligere), uvìdit (inspicere, cognoscere, agnoscere), izvòljit (velle, placere), najvòljit (maxime velle), privòljit (consentire alcui rei), zavòljit (alqm carum habere, diligere, amare), dozvòlit ili dozvòljit (concedere, permittere), ozelènit ili zazelènit (virescere), zažèlit (concupiscere) i t. d.

Glagoli bòjat se (timere) i stòjat (stare), te složeni glagol pobòjat se (extimescere) sprežu se i naglasuju kao i glagol umit, samo u imperativu sprežu se i naglasuju ponešto drukčije, sr. bôj se, bôjmo se, bôjte se; stôj, stôjmo, stôjte; pòbôj se, pòbôjmo se, pobôjte se.

Složeni glagoli imadu naglas uvijek na istom slogu kao i jedno-

Digitized by Google

stavni (naravno osim složenika glagola bòjat se i stòjat, u kojima se premješta naglas kao ` na prijedlog).

Kao glagol žívit (vivere) spreže se i naglasuju još ovi glagoli: cvílit ili cvíljit (ringi, lamentari), gúdit (violina canere), kléčat (genibus niti), kípit (redundare, — fervere, effervescere), kríčat (clamare, exclamare), kvŕčat (murmurare), smŕdit (male olere, foetere), svírit (fistula canere), tŕpit (pati) i složeni glagoli: océútit i zaćútit (sentire), zagúdit (violina canere), zakríčat (conclamare, exclamare), zasmŕdit (foetere), zasvírat ili zasvírit (fistula canere), potŕpit ili potŕpit se (quiescere, expectare), pretŕpit (perpeti), ožívit (reviviscere), prežívit (vita superare, post alqm vivere), prežívit se (vitam ducere) i t. d.

Složeni glagoli imadu uvijek naglas na istom slogu kao i jednostavni.

Glagol hòtit ili òtit ili tìt (velle) spreže se i naglasuje ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	hòćû	ili	òćû	ili	ću
2.	hòćêš	„	òćêš	„	ćeš
3.	hòće	„	òće	„	će

Množina:

1.	hòćêmo	ili	òćêmo	ili	ćemo
2.	hòćête	„	òćête	„	ćete
3.	hòćejû / hòtejû / hòtê	„	òćejû / òtejû / òtê	„	ćejû / ćedû / te

Particip (adverbij glagolski) prezenta: hòtêćî, â, ê ili òtêćî â, ê ili htêćî, â, ê, (adverbij glagolski prezenta: hòtêć ili òtêć ili htêć).

Particip perfekta aktiva: hòtil ili òtil, a, o ili tîl, tíla, tílo.

Infinitiv i supin: hòtit ili òtit ili tìt.

Imperativ i particip perf. pas. ne dolazi od glagola hòtit u karlovačkom kotaru.

Kratki prezenski oblici ću, ćeš, će, ćemo, ćete, ćeju ili ćedu ili te jesu enklitični. Katkada ipak imadu u karlovačkom kotaru ovi kratki oblici prezenski na prvom slogu naglas `, tako u primjerima: čèkaj, dûšo, ću si nìkaj rûha sòbûm zét, — ćète

Digitized by Google

mèni tòte kònak dàt, — ću, ću, gòspone, nâj se nîš ne bòjiju.

Oblici za 3. lice plur. prezenta hòtê, òtê, te dolaze u mjestima, gdje je jača čakavština, oblici hòćejû, hòtejû, òćejû, òtejû, ćeju dolaze u mjestima, u kojima je jača kajkavština, a u Karlovcu dolaze oblici hòćedû, òtedû, ćedu.

Bilješke: 1. Particip prezenta aktiva imade kod nekih glagola dočetak —ućî mjesto —ećî, kao kípûći, gòrûćî, pored kípêćî, gòrêćî.

2. U 3. licu plur. prezenta dolaze oblici spû, ûmê, žíve u mjestima, gdje je jača čakavština, oblici spíjû, ûmijû, žívijû u mjestima, gdje je jača kajkavština, a u Karlovcu dolaze oblici spìdû, ûmidû, žívidû. Glagol smìt imade 3. lice prezenta uvijek smìjû, a u Karlovcu smìdu.

d) IV. razreda:

Glagoli se ovoga razreda sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	mòlîm	fâlîm	škŕbîm	gòvorîm
2.	mòlîš	fâlîš	škŕbîš	gòvorîš
3.	mòlî	fâlî	škŕbî	gòvorî

Množina:

1.	mòlîmo	fâlîmo	škŕbîmo	gòvorîmo
2.	mòlîte	fâlîte	škŕbîte	gòvorîte
3.	mòlijû mòlê	fálijû fâlê	škŕbijû škŕbê	gòvorijû gòvorê

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—	—
2.	mòli	fáli	škŕbi	gòvori
3.	—	—	—	—

Množina:

1.	mòlimo	fálimo	škŕbimo	gòvorimo
2.	mòlite	fálite	škŕbite	gòvorite
3.	—	—	—	—

Digitized by Google

Prezent:

Jednina:

1. kòrâčim	blagoslòvîm	gospodárîm
2. kòrâčîš	blagoslòvîš	gospodárîš
3. kòrâčî	blagoslòvî	gospodárî

Množina:

1. kòrâčîmo	blagoslòvîmo	gospodárîmo
2. kòrâčîte	blagoslòvîte	gospodárite
3. kòrâčijû / kòrâčê	blagoslòvijû / blagoslòvê	gospodárijû / gospodárê

Imperativ:

Jednina:

1. —	—	—
2. koráči	blagoslòvi	gospòdâri
3. —	—	—

Množina:

1. koráčimo	blagoslòvimo	gospòdârimo
2. koráčite	blagoslòvite	gospòdârite
3. —	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: mòlêćî, â, ê; fálêćî, â, ê; škŕbêćî, â, ê; gòvorêćî, â, ê; —, —, gospodárêćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: mòlêć, fálêć, škŕbêć, gòvorêć, —, —, gospodárêć).

Particip prefekta aktiva: mòlil, a, o; fálil, a, o; škŕbil, a, o; govòril, a, o; koráčil, a, o; blagoslòvil, a, o; gospodáril, a, o.

Particip perfekta pasiva: mòljen, a, o; fâljen, a, o; škŕbljen, a, o; govòren, a, o; pre-kòrâčen, a, o; blagoslòvljen, a, o; gospodáren, a, o.

Infinitiv i supin: mòlit, fálit, škŕbit, govòrit, koráčit, blagoslòvit, gospodárit.

Kao glagol mòlit ili mòlit se (orare, precari) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: bàvit (morari, — agere, degere, vivere), bòrit se (certare), bròjit (numerare), cícit (sugere), čînit (agere, facere), činit se (videri), čùdit se (mirari), dvòrit (famulari, ministeria facere, ministrare), fàlit (errare, peccare, — deesse, deficere), gàdit se (fastidire), gàzit (vadere, calcare), glàdit (mulcere) gònit (agere, pellere, trudere), gòstit se (con-

Digitized by Google

vivari), gràbit (arripere, festinanter auferre), grlit (amplecti), grlit se (in vicem se amplecti, amplexari), gròzit se (minari), hàsnit (prodesse), hìtit (jacere), hòdit ili òdit (ire, incedere), jàdit (aegre facere alcui), jàdit se (indignari, stomachari), jàrit (trahere, rapere), jàšit (equitare, vehi equo), klòpit (pulsare, ferire), kròjit (secare ad formulam), kròpit (spergere), krstit (baptizare), lòvit (capere, comprehendere, assequi, venari), lùpit (percutere) màšit (sacra procurare, res divinas procurare, deo supplicare), mìlit se (molestum esse, dolere), mìrit (metiri), mìslit (cogitare), mùčit (cruciare), nòćit (pernoctare), nòsit (portare), nùdit (offerre), pàzit (attendere), plàšit (terrere), plùžit (sustinere stivam), pòstit (jejunium servare, cibo se abstinere), pràtit (comitari, — vehere), pràtit se (migrare), pràvit (facere — dicere), pròsit i pròsit se (orare, precari), pùstit (mittere, dimittere, — sinere, concedere, permittere), pùšit (fumare, vaporare, — herbae Nicotianae fumum ducere), rànit (vulnerare), ròdit (parere, provenire, respondere spei, fructus ferre, rederre), ròdit se (nasci), sìlit (cogere, vi cogere), sìtit (admonere, alqm in memoriam alcjs rei reducere), sìtit se (reminisci), srdit (aegre favere alcui, stomachum alcui facere), srdit se (irasci), stràšit (terrere), srìtit (obviam fieri), stàvit (ponere, statuere), škòdit (nocere), tìšit (pacare, consolari), trèfit (tangere, contingere, — invenire, reperire, offendere), tròšit (edere), ùčit ili vùčit (docere), ùčit se ili vùčit se (discere), vòdit (ducere), vòzit (vehere), vòzit se (vehi), vršit (terere frumentum), vršit se (esse, fieri), zvònit (campanam pulsare), žènit (ducere alqm uxorem in matrimonium, matrimonium contrahere), žènit se (uxorem ducere in matrimonium) i složeni glagoli: obàvit (exsequi, conficere), pribâvit (parare, afferre, subministrare), zbàvit (exsequi, conficere), zabàvit (occupare, occupatum tenere), izbròjit (enumerare), nabròjit (renumerare, enumerare), prebròjit (enumerare), zbròjit (numerare, dinumerare, annumerare), zabrtvit (obturare, oppilare), načînit i učînit (efficere), začùdit se (admirari), udàrit[1] (percutere), pofàlit (deesse, deficere), prefàlit (deesse), sfàlit (deficere, restare), ufàtit ili uvàtit (prehendere, apprehendere), dogòdit se (fieri, accedere), pogòdit ili spogònit (conjicere, conjectura assequi, — solvere, explicare), pogòdit se (pacisci,

[1] Kada glagol udàrit gubi osnovni glas *a*, tada premješta naglas ' na prijedlog, te glasi ùdrit ili vùdrit, prez. ùdrêm ili vùdrêm.

Digitized by Google

depaciscì). ugòdit (alcui probare, satisfacere). odgòjit (educare). nagòstit se (convivari), pogòstit (cena excipere, hospitaliter invitare, — apparatis epulis accipere), nagràbit (arripere, colligere, corradere), pogràbit (prehendere, arripere), pogràbit se (luctari, colluctari, — pugnis inter se contendere), zgràbit (apprehendere, comprehendere), zagràbit (haurire, exhaurire), ogrlit ili ogrljit (amplecti, amplexari), zagròzit se (mirari), izgùbit amittere, perdere, deperdere), pogùbit (interficere), zgùbit (amittere), zgùbit se (amitti, evanescere), zagùbit (interficere), prehìtit (evertere, pervertere), prehìtit se (mutari, commutari), uhìtit (prehendere, arripere), nahòdit se (ambulando fatigari), pohòdit (visere, visitare alqm), nahràpit (invadere in alqm, latrare alcui), razjàdit se (irasci, ira incendi), najàrit (comportare, congerere), uzjàšit i zajàšit (conscendere, ascendere equum), prikèlit (agglutinare alqd alcui rei), naklònit se (caput inclinare, alqm venerari, adorare), poklònit se (caput inclinare), poklòpit ili potklòpit (operire, contegere), sklòpit (sklòpit rúke digitos pectinatim inter se implectere, — manus in supplicem habitum conformare), iskòčit (exsilire, prosilire), skòčit (salire, prosilire), zaskòčit (subsilire, exsilire), nakòtit (parere, fetum ponere), skròjit (secare ad formulam), pokròpit (aspergere, conspergere) okrstit (baptizare), pokùčit (pulsare), izlàzit (exire), odlàzit (abire, discedere), odlòmit (frangere, defringere), prelòmit (frangere, scindere), nalòvit (apprehendere, deprehendere), polòvit (deprehendere colligere), ulòvit (excipere, apprehendere), nalòžit (nalòžit òganj incendium facere, excitare), polòžit (ponere, deponere), slòžit (componere, complicare), zalòžit (kòmâd krùha zalòžit fragmentum panis gustare, degustare), premèstit se (demigrare, transmigrare), namèrit se i namìrit se (incedere in alqm, in alqd, invenire, reperire alqm), izmìrit (metiri, emetiri), odmìrit (dimetiri), zamìrit se (alcui in odium venire, offensam contrahere), smìrit (manum et oculos collineare ad alqd), umilit se (placere), domìslit se (reminisci, recordari), izmìslit se (reminisci), namìslit (cogitare, velle, decernere), pomìslit (cogitare, intelligere), promìslit (cogitare, considerare in animo), razmìslit (deliberare alqd), smìslit (excogitare, cogitatione assequi), zmìslit se (reminisci), zamìslit (excogitare, concupiscere), smèčit (humidum facere, reddere; madefacere), izmòlit (deprecari), pomòlit se (precari, precationem facere), umòlit se (exorare, precibus assequi,

Digitized by Google

precibus exposcere), zamòlit (rogare, orare), omràzit (alcjs odium in alqm concitare, incendere), izmùčit se (se fatigare, defatigare), namùčit se (se fatigare, cruciare), prenòćit (pernoctare), nanòsit se (gestando satiari), podnòsit (ferre, perferre, perpeti), zanòsit (gravidam, praegnantem fieri), popàrit (aqua ferventi perfundere), spàrit (aqua ferventi resolvere), spàzit (oculis percipere, videre, cernere), popàzit (oculis prosequi, insequi), pripàzit (animum advertere alcui rei), spàzit ili upàzit ili zapàzit (oculis percipere, videre, cernere), pripètit se (accidere, evenire), spètit ili upètit (oculis percipere, videre), oplàšit (deterrere, proterrere, depellere), poplašit se (pavescere, expavescere; — consternari), preplàšit se (pavescere, expavescere), uplàšit se (expavescere, exhorrescere), napòjit (potum praebere), raspòrit (secare, persecare), dopràtit (perducere, deducere), otpràtit (abducere, avehere), ispràvit (corrigere, in rectum revocare), napràvit (facere, conficere), opràvit (induere alcui alqd), otpràvit (abducere, avehere), prenapràvit se (mutare vultum, converti in aliam naturam), pripràvit (parare, praeparare), spràvit (ponere, deponere), spràvit se (parari, indui), doprèmit (adducere), otprèmit ili otprìmit (mittere, dimittere), sprìmit (parare, apparare), sprèmit se ili sprìmit se (se parare, se comparare ad alqd), ispròsit (rogare alqd alqm, petere alqd ab alquo, precibus impetrare alqd ab alquo), napròsit (precibus petere, precibus impetrare alqd ab alquo), spròsit (precibus impetrare alqd ab alquo), zapròsit (rogare), opròstit (liberare, solvere), oprìtit (imponere in alcjs cervicibus), dopùstit (concedere, permittere), napùstit (immittere), popùstit (remittere, cedere, concedere), spùstit (demittere), ispòstit ili spòstit (jejunium servare), ispùknit (extrahere, educere), ispùnit (explere), ispùnit se (finire), zapùnit (complere, implere, replere), zapùšit (fumare, — herbae Nicotianae fumum ducere), obròdit (fructus ferre, reddere), poròdit (parere), poròdit se (nasci), priròdit (accrescere, — maturitatem assequi, maturari), porùšit se (collabi, prolabi ruina, ruinis), srùšit (caedendo confringere, excidere), prisilit (cogere, vi cogere), dosìtit se (reminisci, recordari), osètit (animadvertere, sentire), naslònit (applicare alqd ad alqd), prislònit (apponere, applicare), osòvit (erigere, arrigere), rasrdit se (irasci), nastàvit (ponere), postàvit (collocare), ostàvit (relinquere), pristàvit (apponere, applicare), ustàvit i zaustàvit (retinere, detinere), prestràšit se (exterreri), ustràšit

Digitized by Google

se (metu perterreri), zastràšit (alqm in terrorem conjicere), naškòdit (nocere), poškròpit (aspergere, conspergere), odškùljit (cavum, cavernam facere), našpìčit (infigere), natòčit (infundere), potòčit (provolvere), potòčit se (volvi, provolvi), potòpit (fluctibus submergere, fluctibus obruere), utòpit (demergere in aqua), potròšit (consumere, comedere), stròšit (absumere, consumere), otvòrit (aperire), zatvòrit i pozatvòrit (claudere), pretvòrit se (mutare vultum, converti in aliam naturam), stvòrit se (fieri) izùčit, izvùčit i zvùčit (perdiscere, — se perfungi tirocinio), naùčit ili navùčit (discere, addiscere, perdiscere), privùčit se (consuescere, assuescere), navàdit se (discere, addiscere, perdiscere), izvàdit ili zvàdit (educere, detrahere), povàdit se (jurgio contendere cum alquo, rixari cum alquo), svàdit (discordiam concitare, dissensionem commovere, facere), obàlit (dejicere, demittere, depellere), izvàlit se (excidere, elabi, prolabi), navàlit (adoriri, aggredi alqm), ovàrit (fraudare, decipere), prevàrit (fraudare, fallere), povèrit (credere, concredere), uvèrit se (persuadere sibi de alqua re), obìsit (suspendere alqd alcui rei, — suspendere alqm, in crucem tollere alqm), uvàtit ili ufàtit (capere, comprehendere, assequi), zavràzit (tumultuari, clamitare, exsecrari), izvŕšit i svŕšit (ad finem perducere, conficere), ozdràvit (convalescere, sanescere), pozdràvit (salutare, salutem alcui dicere), dozòrit (maturari, maturescere, ematurescere), odzvònit, pozvònit i zazvònit (sonare, campanam pulsare), sažàlit se (misereri, commisereri alcjs), ožènit (ducere alquam uxorem in matrimonium), prižènit (accipere ab uxore dotis nomine) i t. d.

Složeni glagoli imadu uvijek na istom slogu osnove isti naglas u svim oblicima kao i jednostavni glagoli.

Bilješke: 1. U imperativu u glagola, koji gube u osnovi krajnji glas *i*, mijenja se naglas ` na ^, sr. gôj, gôjmo, gôjte, brôj, brôjmo, brôjte (ili bròji, bròjimo, bròjite).

2. Glagol hòdit gubi u pluralu imperativa često krajnji glas u osnovi, ali ne mijenja naglasa, sr. hòdmo, hòte (od hòdte).

3. U 2. licu plurala imperativa gube još neki glagoli krajnji glas *i* u osnovi, pa mijenjaju tada naglas ` na ^, sr. žênte, gônte, plûšte, pâste, nôste i t. d. mjesto žènite, gònite, plùžite, pàzite, nòsite i t. d.

Kao glagol fálit (laudare) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: bácit (jacere), bátrit (adhortari, cohortari, confirmare), bránit (defendere, impedire, repugnare), búčit (tumultuari, — saevire),

Digitized by Google

búdit (excitare e somno), búdit se (somno solvi, excitari), cínit (aestimare), dávit (jugulare), dílit (dividere, largiri), hránit (alere), hránit se (sustentari), jávit (indicare, edere), kádit (fumigare, suffumigare), kánit (cogitare, animo proponere), krátit (arcere), krípit (alere, sustentare), kúpit (emere), kúrit (calefacere, — incendium facere), kvárit (corrumpere), ljúbit (amare), ljútit (aegre facere alcui, stomachum alcui facere), ljútit se (irasci), márit (occupatum esse, studere alcui rei), mísit (depsere, condepsere), mútit (voce allicere, illicere, pellicere), pálit (incendere, accendere), plátit (solvere, persolvere), prúžit (tendere, protendere), pútit se (magna itinera facere, se magnis in laboribus exercere), rábit (opus esse, necesse habere, debere), rádit (laborare), rédit (praeparare), ríšit (liberare alqua re), sádit (serere), slúžit (servire, famulari alcui), súdit (judicare), strážit (vigilare), trážit (quaerere), vráčit ili ráčit (medicamento, medicamentis uti), vrátit se (revorti), žírit (glandibus saginare), žúrit se (accelerare, properare, festinare) i složeni: zbácit (dimittere, loco movere), izbéčit se (incessere, insectari dicto), zablúdit (itinere deerrare, via decipi), obránit (tueri, custodire, defendere), odbrázdit (sulcare, sulcos facere), prebúdit, probúdit, zbúdit, sprobúdit (excitare e somno), zbúnit se (perhorrescere, commoveri alqua re), zacínit (pretium constituere), očépit (abscindere, discerpere), událjit se (se movere, se amovere, abire, discedere), razdánit se (lucescere, illucescere, dilucescere), zadávit (jugulare), odílit (separare), podílit dividere, — largiri), razdílit (dividere), razdílit se (discedere, abire), zdrápit (lacerare, laniare, dilaniare), zdrépit (comprimere, collidere), podúšit (elidere spiritum ulcui, trucidare), predúšit (perfringere, perrumpere, perfodere), zadúšit (elidere spiritum alcui, trucidare), pofálit se (alqua re gloriari), zafálit se (gratias agere, gratiam reddere), oglásit se (nomen dare, edere), razglásit (pronunciare), zgnjéčit (collidere, conterere), nagrádit (praemium alcui dare, tribuere, deferre), obgrádit (circumsaepire), pregrádit (distinguere), sagrádit (aedificare, construere), sagríšit (peccare), ugúšit (necare, enecare), nahránit (satiare), odhránit ili odránit (educere, educare, — ad adolescentiam perducere), prehránit (alere, nutrire per tempus famis — hiemis — miseriae), prímit (accipere, excipere), snímit (demere, detrahere), prijávit (indicare, edere), pokádit (fumigare, suffumigare), zakálit (turbare), nakánit (cogitare, animo proponere), zakljúčit (claudere, occludere, prae-

Digitized by Google

cludere), prikrátit (injuria detrahere, fraudare, defraudare), okrípit (firmiorem facere, firmare, confirmare), otkúpit (emere, compendare), skúpit se (colligi, — amplecti), pokvárit (corrumpere. depravare), slépit (conglutinare), obljúbit (deosculari, exosculari), poljúbit (osculari, suaviari, basiare), naljútit se i razljútit se (irasci), odlúčit (decernere), razlúčit se (sejungi, disjungi), olúpit (putamen alcui rei detrahere), izmínit i promínit (permutare), zmínit (permutare), pomírit se (placare, — reconciliari alcui), primírit se (acquiescere, requiescere in alqua re), umírit se (acquiescere, requiescere in alqua re), izmísit. umísit i zamísit (depsere, condepsere), pomládit (juveniles annos reddere alcui. alqm in juvenilem vigorem redigere), namútit (allicere, illicere, pellicere), nadmúdrit (dolo capere), snážit (purgare, — sâd snážit interpurgare, interpultare), ponesnážit (spurcare, conspurcare), opálit (urere verberando, verberibus), upálit (incendere, inflammare), zapálit (accendere, succendere), spásit (servare, — od smŕti spásit eripere ex morte), napérit (figere, transfigere, — illardare), nadoplátit (exsolvere, persolvere, expedire), oplínit (expilare, spoliare), sprúžit (extendere, — sprúžit pùšku plumbum e sclopeto emittere), napútit i upútit (edocere, monere), urádit (facere), narédit se (pacisci, depacisci), odrédit (decernere), prirédit (parare), urédit (ordinare, in ordinem adducere), narúčit (alqm adesse jubere. alquos alquo convenire jubere, faciendum curare), porúčit se (sponsalia facere), sporúčit (certiorem facere alqm). zarúčit (mugire, rudere), zrúčit (tradere), nasádit (imponere, incubare), doslúžit (stipendia conficere, emereri), nadoslúžit (opera sua conpensare), poslúžit (servire, — dûši si poslúžit de anima bene mereri), zaslúžit (merere, demerere), nastánit se (sedem sibi deligere), obsúdit, dosúdit i odsúdit (abjudicare, dijudicare, sententiam dicere), osvítit ili osvétit (ulcisci, vindicare), rašírit (diferre. dilatare), potrážit (quaerere, vestigare, investigare), potŕdit (confirmare, sancire), zatŕdit (obturare, oppilare), potrúdit se (laborem suscipere, sibi sumere, operam dare). zatúljit (mugire, rudere), potúžit se (queri, conqueri). rastúžit (dolere, in maerore esse), uzvísit (tollere, attollere, efferre). izvráčit ili izráčit (sanare. persanare). povrátit se (reverti) i t. d.

Složeni glagoli, ako imadu u prijedlogu samoglasnik. premeću

Digitized by Google

naglas kao ` sa osnove na prijedlog u prezentu i u particpu perfekta pasiva, sr. pòfâlîm, pòfâljen.

Kao glagol škŕbit (consulere, prospicere alcui rei) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: blíšćit se (coruscare, splendere), cúrit (manare), mŕzit (odisse), náglit (festinare), svítit ili svítlit (lucere, fulgere), tájit (celare), tŕžit (mercaturam tenuem facere), trúbit (buccina canere), vrídit (stare, constare, valere, — púnô vrídit magni pretii esse, magno usui esse) i složeni: smílit se (misereri, commisereri alcjs), prìškŕbit (parare, afferre), oslípit (lumina amittere, luminibus, oculis capi), zaslípit (caecum reddere, caecare, oculis privare), zasvítlit (lucere, fulgere), utájit i zatájit (celare), zavrídit (merere, demerere) i tako dalje.

Složeni glagoli zadrže uvijek u svim oblicima isti naglas ' na istom slogu osnove kao i jednostavni glagoli.

Kao glagol govòrit (dicere, loqui) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: batrìvit (alcjs animum verbis confirmare), buràvit (degere, esse, vivere), divànit ili divànit se (dicere, loqui), korìstit (prodesse), mesàrit (exercere artem lanii), sramòtit (dedecori esse, dedecorare), vesèlit se (gaudere, laetari de alqua re), žalòstit se (moerere, lugere) i složeni: obogàtit se (ditescere), obolèstit (morbo affici, morbum nancisci), zaboràvit ili zaburàvit (oblivisci), proburàvit (degere, esse, vivere), zacrljènit se (rubescere, erubescere), nadivànit se (dicere, loqui; uberius dicere, loqui de alqua re), dogotòvit i zgotòvit (ad finem perducere, conficere, absolvere), dogovòrit se (colloqui alqd cum alquo, — agere cum alquo de alqua re), odgovòrit (respondere), progovòrit i sprogovòrit (dicere, — eloqui, usum loquendi, linguae recipere), ugovòrit se (colloqui alqd cum alquo, — agere cum alquo de alqua re), okamènit se, skamènit se i ukamènit se (in lapidem, saxum verti), okosmàtit (pilis integi, vestigi, — pilos accipere), okrvàrit (cruentare, sanguine respergere, contaminare), zapamètit[1] (memoria comprehendere, memoriae mandare), raspolòvit (in duas partes dissecare), usenètit (opprimere, occupare alqm improviso), oslobòdit (liberare alqua re, eripere ex alqua re, alqm in libertatem vindicare), osvidòčit se (sibi persuadere), natovàrit (onerare,

[1] Glagol zapamètit gubi katkada glas *e* u slogu, koji je naglašen. Kada se taj glas *e* gubi, pomiče se naglas kao ^ na prednji slog, a odavle na prijedlog kao `, te glasi tada zàpâmtit.

Digitized by Google

gravare alqm alqua re. — natovàrit kòla alqd in plaustrum imponere, conjicere). zvelîčit (amplis honoribus ornare, ad summam dignitatem perducere). razvesèlit (alcui laetitiam afferre). povesèlit se i razvesèlit se (gaudere, laetari de alqua re). pozakònit se (sollemnibus dictis connubium sancire). ražalòstit se (maerere, lugere) i t. d.

Složeni glagoli zadrže u svim oblicima na istom slogu isti naglas kao i jednostavni glagoli.

Kao glagol koráčit (gradi, progredi, pergere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: benávit (stultitiam simulare). cigánjit (facere more Zingari). junáčit se (virtutem ostentare). kilávit (conciliare herniam). klatárit se (vagari). konáčit (pernoctare). krvávit (cruore maculari). kurážit (animum addere, facere). okrívit (accusare). protívit se (obsistere) i složeni: prikoráčit (gradiendo accedere ad alqd), preoblástit se (animum capere) i t. d.

Složeni glagoli zadrže u svim oblicima na istom slogu isti naglas kao i jednostavni glagoli.

Kao glagol blagoslòvit (bene precari, alqm bonis omnibus prosequi) spreže se i naglasuje još ovaj glagol: prijatèljit se i njegov složenik sprijatèljit se (propinquitate, amicitia jungi).

Tako se još spreže i naglasuje glagol od pet slogova osiromàšit (egentem facere, ad inopiam redigere alqm).

Kao glagol gospodárit (dominari) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: goropádit se (furere), životárit (misere vivere).

Bilješke: 1. Za 3. lice plur. prezenta dolaze oblici, koji se svršavaju glasom *ê*, u mjestima, gdje je čakavština jača, oblici, koji se svršavaju na ijû, dolaze u mjestima, gdje je kajkavština jača, a u gradu Karlovcu dolaze oblici, koji se svršavaju na idû, sr. mòlidû, fálidû, škŕbidû, gòvoridû, kòračidû, blagoslòvidû, gospodáridû.

2. Za particip perfekta pasiva dolazi pored dočetka en dosta često i dočetak *t*, sr. postàvit, òtkûpit, zatvòrit, pozatvòrit i t. d.

e) V. razreda[1].

α) 1. podrazreda. Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

[1] Neki se glagoli V. razreda sprežu u karlovačkom kotaru čas po 1. podrazredu, a čas po 2. podrazredu V. razreda.

Digitized by Google

Prezent:

Jednina:

1.	ìgrâm	pîtâm	prâvdâm
2.	ìgrâš	pîtâš	prâvdâš
3.	ìgrâ	pîtâ	prâvdâ
1.	vèčerâm	štùdîrâm	špekulírâm
2.	vèčerâš	štùdîrâš	špekulírâš
3.	vèčerâ	štùdîrâ	špekulírâ

Množina:

1.	ìgrâmo	pîtâmo	prâvdâmo
2.	ìgrâte	pîtâte	prâvdâte
3.	ìgrajû	pítajû	prâvdajû
1.	vèčerâmo	štùdîrâmo	špekulírâmo
2.	vèčerâte	štùdîrâte	špekulírâte
3.	vèčerajû	štùdîrajû	špekulírajû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	ìgrâj	pitâj	prâvdâj
3.	—	—	—
1.	—	—	—
2.	vèčerâj	štùdîrâj	špekulírâj
3.	—	—	—

Množina:

1.	ìgrâjmo	pîtâjmo	prâvdâjmo
2.	ìgrâjte	pîtâjte	prâvdâjte
3.	—	—	—
1.	vèčerâjmo	štùdîrâjmo	špekulírâjmo
2.	vèčerâjte	štùdîrajte	špekulírâjte
3.	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: ìgrajûćî, â, ê; pítajûćî, â, e; prâvdajûćî, â, ê; vèčerajûćî, â, ê; štùdîrajûćî, â, ê; špekulírajûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: ìgrajûć, pítajûć, prâvdajûć, vèčerajûć, štùdîrajûć, špekulírajûć).

Particip perfekta aktiva: ìgral, a, o; pítal, a, o; prâvdal, a, o; večèral, a, o; študíral, a, o; špekulíral, a, o.

Digitized by Google

Particip perfekta pasiva: ìgrân, a, o; pîtân, a, o; prâvdân, a, o; — študirân, a, o; špekulírân, a, o

Infinitiv i supin: ìgrat, pítat, prìvdat, večèrat, študírat, špekulírat.

Kao glagol ìgrat ili jìgrat (canere, violina canere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: bùbnjat (tympanum pulsare), còfat (njem. zupfen vellere), cùkat (njem. zucken, sr. zûbmi cùkat dentes raptim retrahere), čèkat (exspectare), čìtat (legere), dèlat (facere, laborare), glèdat (spectare, curare, operam dare), gůtat (devorare), hìtat (jacere), ìgrat se ili jìgrat se (ludere, jocari), ìmat ili jìmat[1] (habere), kòpat (fodere), kòštat (stare, constare, venire, licere, emptum esse), krèpat (perire), krìzmat (manus alcui imponere ad dandum spiritum sanctum), kùhat (coquere), kùšat (gustare, degustare), mòtat (glomerare), mòtat se (occupari in alqua re, versari in alqua re), pàdat (cadere), pàsat (praeterire, abire), pìtat (pinguem facere), plìvat (nare, natare), pèvat ili pljèvat (cantare, — carmen epicum canere), pròbat ili pròvat (tentare, experiri, periclitari), pùcat (glandes e scopeto mittere, plumbum mittere), ràmlat (in ordinem adducere), rìhtat (praeparare, ordinare), sànjat se (somniare), slùšat (audire, auscultare), stùpat (terram pedibus tundere ira cogente), šìckat (leviter attingere aquam), štùkat (fragorem, strepitum edere), šìkat se (aptum esse, convenire ad alqd, — decere alqm, deberi alcui), špìjat (speculari), špòtat (alcui maledicere), špòtat se (in ludibrium vertere, ludibrio sibi habere), štìmat (cogitare, habere), štìmat se (gloriari, se jactare et ostentare), šùndrat (delere, tollere, — occidere), tàncat (saltare), tàžvat (ustima smočiti lan, da se lakše frkati dade i na vreteno namatati), tèntat (alqm in discrimen vocare, alqm sollicitare, pellicere), tìrat (agere, pellere), tìškat (premere), trùcat (alcui petulanter incommodum inferre, contumacem esse in alqm), ùfat se (sperare), vàdljat se (sponsionem facere), vàljat (prodesse), vàrat (fraudare, dolum alcui nectere, inducere, — decipere), vènčat se (matrimonium inire, matrimonio jungi), vràćat se (redire, reverti) i složeni: odbìjat (negare, — extendi), razbìjat (effringere), ubìjat i poubìjat (necare, interficere), pobìrat (legere, colligere), zbìrat (colligere, — eligere), dočèkat, počèkat i pričèkat (exspectare), prečitat (perlegere), izdràpat

[1] Kada se glagol ìmam steže sa negacijom ne u jednu riječ, glasi nímâm, te imade u svim oblicima naglas ′ na prvom slogu.

Digitized by Google

(lacerare, dilacerare), dodȓkat (decurrere), izglèdat (formam habere), naglèdat se (oculis satiari), oglèdat i oglèdat se (circumspectare, respicere ad, oculos retorquere ad), poglèdat (aspicere, oculos in alqd conjicere), proglèdat (dispicere), razglèdat se (circumspicere, circumspectare, respicere ad), zglèdat se (circumspectare), zgljèdat (formam habere), zaglèdat (intro spectare, intro aspicere), zaglèdat se (respicere ad), zglìhat se (paria facere cum alquo, componere et transigere), shìtat (conjicere), prejàrat (obarare), pojìdat se (in sollicitudine esse, alcjs rei sollicitudine urgeri, macerari maerore), zakljùčat i pozakljùčat (claudere, occludere, praecludere), dokònčat (finem facere alcjs rei, decernere), skònčat (necare, interficere), iskòpat (effodere), otkòpat (eruere), pokòpat (sepelire, humare, — infodere, obruere), prikòpčat (alligare, — fibulare, infibulare), skùhat (coquere, percoquere), skùštrat (discerpere), smòtat i zamòtat (complicare, implicare), ispàsat i spàsat (praeterire, abire), dopàdat se (placere), opàdat (cadere, decidere), propàdat (cadere per alqm locum), dopèljat (adducere), napèljat (dolo capere, fallere), otpèljat (abducere), prepèljat (traducere, — carpento — reda — vectari, curru sedere), prepèljat se (praetervehi, transvehi), otpìrat (aperire, patefacere, recludere), zapìrat (claudere, occludere, obturare), upìtat (opimare), doplìvat (adnatare), dopìvat (cantare desinere), popìvat (cantare), zapìvat (cantare incipere), naràmlat (in ordinem adducere, ordinare), dosèćat se (reminisci, recordari), osèdlat (equo sellam imponere), posìdat (considere), odsìkat (abscidere, descidere, amputare), uslìšat (benigne audire, alcui petenti satisfacere), naslùšat se (auribus satiari), poslùšat (auscultari, parere alcui), našnjòfat (investigare, indagare, adorari), našpòtat (increpare, increpitare), pošùndrat i sašùndrat (delere, tollere, — occidere), dotùrat (agere ad alqd), istìrat (expellere, propellere), potìrat (depellere, propulsare, proturbare, deturbare), protìrat (depellere, deturbare), stìrat (expellere, ejicere, extrudere), zatìrat (compellere alqm in, delere), dotìškat se (se ingerere), potràjat (durare, diuturnum esse), potȓgat i rastȓgat (scindere, discindere), potȓkat (pulsare), zatùtnjat (constrepere), podùfat se (audere), ovùzdat (infrenare, frenum injicere), zavàdljat se (sponsionem facere), prevàrat (fraudem alcui facere, decipere), obèćat (promittere, polliceri, spondere),

Digitized by Google

obràćat se (se convertere). zažnòrat (colligare, astringere) i tako dalje.

Složeni glagoli zadrže u svim oblicima na istom slogu osnove isti naglas, koji je u jednostavnim glagolima.

Kao glagol pítat (rogare, interrogare, — postulare) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: čúvat (custodire), dávat (dare), dírat i dirat se (tangere), jávljat se (nomen dare, edere, profiteri), kárat se (concertare, contendere cum alquo), kúpat se (lavari), máhat (agitare, — nutare), míšat (miscere, temperare), mórat (debere), nádat se, nádjat se i nádijat se (sperare), pláćat (pendere, — pensitare), prúžat se (sese extendere, extendi, distendi), púšćat (mittere, dimittere, — sinere, concedere, permittere), spávat (dormire), stríljat (mittere glandes, — ictu ferire), strúgat (radere), škólat (alqm scholarum frequentiae et velut publicis praeceptoribus tradere), tríbat (egere alqua re), váljat se (se volutare, volutari), vládat (dominari) i složeni: zbácat (conjicere), zabávljat (delectare, oblectare), dobívat (accipere), prebívat i pribívat (habitare), počívat (quiescere, conquiescere), občúvat i očúvat (custodire, prohibere, defendere alqd), odgáđat (differre, proferre, procrastinare alqd), pogáđat (pacisci, depacisci), dohádat ili dohájat (advenire), ishádat ili ishájat (foras venire, exire), othádat ili othájat (abire, discedere), prihádat ili prihájat (advenire), prohádat ili prohájat (transire, abire), shájat (descendere), shájat se (congredi cum alquo), zahádat ili zahájat (occidere), zahtívat (appetere, expetere, — poscere, postulare), snímat (demere, detrahere), iskápat (effodere), prekápat (suffodere), raskápat (destruere, exuere), otkrívat (detegere), skrívat se (se occultare alcui), otkrížat se (alqm amovere, removere, — alqm ablegare, amandare, — alqm absolvere, dimittere), okúnjat se (ignavum esse, laboris fugientem esse), okúpat se (lavari), odlíjat (defundere, transfundere), razlíjat (effundere), zalíjat (superfundere, inundare), polívat (aquam suffundere alcui rei, aqua perfundere alqd, alqm), zalívat (aqua aspergere, conspergere alqd), namáljat (pingere, depingere), smátat (glomerare), umérkat (intelligere), namírat se (petere alqm, occupari alqd), namírat, primírat i umírat (agitare consilium, cogitare, animo proponere), namíšat (miscere, permiscere, admiscere), domíšljat se (meminisse, reminisci, recordari), razmíšljat (cogitare, meditari de alqua re), umívat se (lavari, abluí), odnášat (auferre, deportare), dopítat (sciscitari), is-

Digitized by Google

pítat (exquirere, sciscitari), opítat, upítat, zapítat (rogare, interrogare, — exquirere, requirere), popítat se (exquirere, requirere), oprášćat (ignoscere, veniam dare), dopúšćat (concedere, permittere), otpúšćat (condonare, concedere), prepúšćat (permittere, cedere, concedere), spúšćat (demittere, submittere), zarúčat (mugire, rudere), rasáljat (sale condire, sale indurare, sale asservare), osmúcat (tergere, detergere, extergere), zastárat (senem fieri), ustríljat (ictu ferire), iškólat se (decurrisse studiorum spatia, exegisse studiorum tirocinia), povídat (narrare, referre, memorare), dopovídat (exponere, explicare, enarrare), ispovídat se i spovídat se (peccata sua sacerdoti confiteri), pripovídat (exponere, narrando explicare), ispripovídat (enarrare persequi), prepovídat (vetari alqd fieri) zapovídat (jubere, imperare), navrébat (speculari, insidiari, — aucupari, captare alqd), izídat (opere latericio struere, exstruere), obzídat (saxo consaepire), zazídat (opere latericio struere, saxis affarcire, saxis concludere), užívat (frui alqua re) i t. d.

Kao glagol prâvdat se (rixari) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: kârtat se (ludere chartis), kûrvat se (scortari), sûnčat se (apricari), sûvat (offendere, illidere alqd) i složeni: nàprâvljat (postelje nàprâvljat lectum sternere), òprâvljat (vestire, convestire), pòprâvljat (reficere, reparare), prìprâvljat se (se parare, se praeparare ad alqd), sprâvljat (servare, reservare, — reponere, seponere), sprâvljat se (se parare ad alqd), pòstâvljat (ponere, — munus alcui mandare, muneri alqm praeficere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju naglas kao ' od osnove na prijedlog u svim oblicima, ako imade prijedlog samoglasnik, a ako nema prijedlog samoglasnika, ostaje u složenim glagolima isti naglas na istom slogu u svim oblicima kao i u jednostavnim glagolima.

Kao glagol večèrat (cibum vespertinum capere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: batìnat (verberare), fruštìkat (jentare), kaštìgat (punire, castigare), muzìkat (nervis et tibiis canere), obèdvat (cibum meridianum sumere), orgùlat (organo canere) i složeni: obetèžat (morbo affici, morbum nancisci, in morbum cadere), ogledàvat se (circumspectare, respicere ad, oculos retorquere ad), zagledàvat se (respicere ad), prigrijàvat (calefacere, fovere), premišljàvat (cogitare, meditari de alqua re), umoljàvat se (precibus petere, implorare), naobèdvat se (cibo meridiano satiari), prepisìvat (transcribere,

Digitized by Google

rescribere), dopitàvat (praescribere, praecipere, jubere), navečèrat se (cibo vespertino satiari), povečèrat (cibum vespertinum cepisse) i t. d.

Kao glagol študírat (discere, — meditari alqd, alcui rei studere, perscrutari alqd) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: kuštírat (tentare, experiri, periclitari), sigúrat (hortari, adhortari, firmare, confirmare), sigúrat se (confidere alcui, niti alqua re), sekírat (stomachum alcui facere), špancírat se (spatiari, ambulare) i složeni: dogovárat se (colloqui), nagovárat (commodis verbis delenire, persuadere alcui, alqm pellere), odgovárat (respondere, — dehortari alqm ab alqua re), prigovárat (opprobrare, objurgare), progovárat ili sprogovárat (alloqui), razgovárat se (loqui cum alquo, sermonem conferre cum alquo), zagovárat (defendere, tueri), spodábljat (similem esse), obsigúrat (cautionem adhibere alcui rei), usigúrat se (confidere alcui, niti alqua re), preštudírat (mente concipere, percipere), navužívat se (frui alqua re) i t. d.

Kao glagol špekulírat (studium in rerum contemplatione collocare, — appetere alqd) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: avancírat (transducere alqm in ampliorem ordinem, promoveri ad ampliorem gradum), salutírat (salutationem facere more militari), sigurírat se (confidere alcui, niti alqua re) i t. d.

Složeni glagoli, koji se sprežu kao večèrat, študírat i špekulírat imadu naglas onakav i na onom slogu, kakav naglas i na kojem slogu imadu i jednostavni glagoli.

β) 2. *podrazreda.* Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	šàljêm	dìžêm	drîmljêm	spomìnjêm se	kukuríčêm
2.	šàljêš	dìžêš	drîmljêš	spomìnjêš se	kukuríčêš
3.	šàljê	dìžê	drîmljê	spomìnjê se	kukuríčê

Množina:

1.	šàljêmo	dìžemo	drîmljêmo	spomìnjêmo se	kukuríčêmo
2.	šàljête	dìžête	drîmljête	spomìnjête se	kukuríčête
3.	šàljû / šàljejû	dìžû / dìžejû	drîmljû / drîmljejû	spomìnjû se / spomìnjejû se	kukuríčû / kukuríčejû

Digitized by Google

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—	—	—
2.	šàlji	dìži	drîmlji	spomìnji se	kukuríči
3.	—	—	—	—	—

Množina:

1.	šàljimo	dìžimo	drîmljimo	spomìnjimo se	kukuríčimo
2.	šàljite	dìžite	drîmljite	spomìnjite se	kukuríčite
3.	—	—	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: šàljûći, â, ê; dìžûći, â, ê; drímljûći, â, ê; spomìnjûći se, â, ê se; kukuríčûći, â, ê (adverbij glagolski prezenta: šàljûć, dìžûć, drímljûć, spomìnjuć se, kukuríčûć).

Particip perfekta aktiva: slàl, slàla, slàlo; dìgal ili dìzal, a, o; drímal, a, o; spomìnjal, a, o; kukurikal, a, o.

Particip perfekta pasiva: slân, â, ô; dìgan, a, o ili dìzan, a, o; —, spomìnjan, a, o; —.

Infinitiv i supin: slàt, dìgat ili dìzat, drímat, spomìnjat se, kukurikat.

Kao glagol slàt (mittere) spreže se i naglasuje još glagol klàt (caedere, ferire, mactare) i njihovi složenici, kao: pòklat-pokòljêm (necare, interficere, trucidare) zàklat-zakòljêm (caedere, ferire. — jugulare, trucidare), pòslat (mittere, emittere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju naglas ' na prijedlog, ako imade samoglasnik, u infinitivu i u participu perfekta pasiva.

Kao glagol dìgat ili dìzat (tollere, attollere, extollere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: čèšat ili čèšljat (pectere), dèrat (pellem detrahere alcui, detegere corium de tergo alcjs), fŕkat (linum sic torquere, ut unitas facta sit), jàhat (equitare, equo vehi), krèsat (ignem excutere), krètat (torquere. — se vertere), làgat (mentiri, mendacium dicere), mètat (ponere), mètat se (luctari, colluctari cum alquo), mìcat se (decedere via, decedere alcui), òrat (arare), pèljat (ducere), pèljat se (vehi, invehi curru), plàkat i plàkat se (lacrimare, flere), rizat (secare) i složeni: izbìrat (eligere), pobìrat (carpere), prebìrat (scrutari, perscrutari), obrisat (tergere, detergere, abstergere), izdèrat se (aspere, acerbius invehi in alqm), odèrat (pellem detrahere alcui, detrahere corium de tergo alcjs), podèrat ili razdèrat (dilacerare, dilaniare), zadèrat se (se inferre, se injicere in alqd), zdìgat

Digitized by Google

(tollere, attollere), dojàhat (advehi equo, adequitare), odjàhat (avehi equo ex, ab, — abequitare), projàhat (praeterequitare, equo praetervehi alqm locum), sjàhat (descendere, desilere ex equo), uzjàhat i zajàhat (conscendere equum, ascendere in equum), zakàšljat (tussire), proklinjat (exsecratione uti, exsecrari alqm), zaklinjat (obsecrare alqm), okrètat (vertere, convertere, torquere, — rîči okrètat verba captari), ukrèsat (ignem excutere), izlàgat se (ementiri, falsa pro veris dicere), odlètat (resilire), namàzat (illinere, allinere alqd alcui rei), namètat (cumulare, accumulare, — coacervare), obmètat (injicere alqd, amicire, induere alqua re), pomètat (collocare, deponere), premètat (scrutari, perscrutari), smètat (collocare, deponere), razmètat (disjicere, dispellere), zamètat (imponere in alqd), pomìcat se (moveri), premìtat (vertere, convertere, — knjìge premìtat paginas in libro percurrere), razmìtat (pluribus locis separatim disponere, — partiri, dispertiri), izòrat (exarare, aratro excidere), zavòrat (inarare), dopèljat (adducere), ispèljat (educere), otpèljat (ducere, abducere), pripèljat (adducere), spèljat (deducere), zapèljat (intro ducere), napìpat (attrectare, contrectare), opìrat (aperire, patefacere, recludere), proplàkat, sproplàkat i zaplàkat (lacrimare, flere coepisse), izrìzat (excidere, exsecare), odrìzat (secare, desecare, resecare), porìzat (secare, consecare), prerìzat (persecare), razrìzat (dissecare), isìpat (excutere, deffundere), presìpat (transfundere), rasìpat (dispergere, dissipare, — effundere, profundere), sasìpat se (dilabi, ad nihilum venire), utìkat (accurrere, percurrere), potìpat se (vagari), pozòbat (comedere, consumere) i t. d.

Složeni glagoli imadu isti naglas na istom slogu osnove kao i jednostavni glagoli.

Kao glagol drímat (placide dormire, paulisper conquiescere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: drépat (comprimere, elidere, conterere, obterere), ískat ili jískat (quaerere), jókat i jókat se (lacrimare, lamentari), kázat (dicere), kúpat se (lavari), kvárkat (crocire), lúpat (pulsare, concrepare), nihat (movere, circumagere), nízat (inserere filum), púhat (flare), písat (scribere), šétat se (spaciari, ambulare), vágat (pendere, ponderare, expendere), vézat (ligare, alligare, astringere), víkat (clamare, acclamare) i složeni: podrápat (discindere, dilacerare, dilaniare), zadrémat ili zadrímat (dormitare, in somnum labi,

Digitized by Google

somno sopiri), podrépat (comprimere, elidere, conterere, obterere), zgíbat (se conficere, — dolere, in maerore esse), poískat (quaerere, requirere), zaískat (querere), odnímat (demere, detrahere, tollere), otímat (adimere, abripere, surripere), pootímat (eripere, ocupare, intercipere), zímat ili uzímat (sumere, auferre, capere), dokázat (enarrare, narrando explicare), iskázat (planum facere, demonstrare), nakázat (deformare, turpare), pokázat (monstrare, ostendere), prikázat (donare, munerari), skázat se (apparere, comparere, — in conspectum venire, conspici), iskúpat se ili okúpat se (lavari), nalágat (òganj nalágat materiam igni praebere, alimentum igni dare, flammam materia alere), polúpat (confringere, dirumpere), odmátat (revolvere, explicare), pomágat (utilem esse, sublevare, succurrere, auxiliari), opásat (cingere), ispísat (exscribere), napísat (scribere, perscribere), otpísat (rescribere, ad alejs literas respondere), prepísat (transscribere, — indicere), raspísat (indicere, edicere), upísat (inscribere), zaprégat (inserere), izribat (terere, conterere, — secare, consecare), preskákat (transsilire), prešétat se, prošétat se i sprošéćat se (spatiari, ambulare), otákat se (se volutare, volutari), potézat (attrahere), navézat (alligare, illigare), odvézat (solvere, resolvere, dissolvere), povézat (colligare, constringere), privézat (alligare, religare, astringere), svézat (obligare, praeligare, alligare), zavézat (colligare), zavézat se (se obligare), ozívat se (respondere vocanti) i t. d.

Složeni glagoli premještaju naglas kao ˋ u prezentu, u imperativu i u participu perfekta pasiva na prijedlog, ako imade prijedlog samoglasnik; ako ga ne ima, tada se i složeni glagoli naglasuju posve jednako kao i jednostavni (sr. pokázat-pòkâžêm i skázat i skâžêm).

Kao glagol spomìjat se ili spomìnat se (cum alquo loqui, sermonicari, sermonem conferre cum alquo) spreže se i naglasuje glagol: potrkètat i potukètat (pulsare).

Glagol pròdikat (in coetu Christianorum verba facere, praedicare) imade naglas ˋ u svim oblicima na prvom slogu.

γ) 3. *podrazreda.* Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1. bèrêm	zòvêm	tkêm
2. bèrêš	zòvêš	tkêš
3. bèrê	zòvê	tkê

Digitized by Google

Množina:

1.	bèrêmo	zòvêmo	tkêmo
2.	bèrête	zòvête	tkête
3.	bèrû / bèrejû	zòvû / zòvejû	tkû / tkèjû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	bèri	zòvi	tkì
3.	—	—	—

Množina:

1.	bèrimo	zòvimo	tkimo
2.	bèrite	zòvite	tkite
3.	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: bèrûćî, â, ê; zòvûćî, â, ê; tkûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: bèrûć, zòvûć, tkûć).

Particip perfekta aktiva: brâl, bràla, bràlo; zvâl, zvàla, zvàlo; tkâl, tkàla, tkàlo.

Particip perfekta pasiva: brân, a, o; zvân, a, o; tkân, a, o.

Infinitiv i supin: brât, zvât i tkât.

Kao glagoli brât (legere), zvât (vocare) i tkât (texere) sprežu se još ovi glagoli: prât-pèrêm (lavare), žgât-žgêm (accendere) i složeni: izbrat, izìbrat i zìbrat (eligere, deligere), nàbrat (legere, colligere), pòbrat (legere), sàbrat i zbràt (colligere), dògnat i dodìgnat (adigere), odìgnat (abigere), pògnat (agere, abigere), prez. dorênêm, odrênêm, porênêm, òprat (abluere, eluere), dòzvat (advocare), izàzvat (devocare), nàzvat (salutare), òdzvat se ili òzvat se (resalutare, respondere vocanti), pòzvat (vocare, — advocare). prèzvat (declarare, pronunciare), prìzvat, sàzvat i zàzvat (vocare, advocare), prèžgat se (aduri, ignem, flammam concipere, sr. prèžgâna júha, njem. Einbrenn-Suppe), sàžgat (comburere), ûžgat (accendere) i t. d.

Složeni glagoli premještaju naglas ` sa glagolske osnove na prijedlog, ako imade samoglasnik, u nominativu sing. muškoga roda participa perf. akt., u participu perfekta pasiva i u infinitivu, a ako ne ima prijedlog samoglasnika, ostaje kod njih naglas kao u jednostavnim glagolima. Složenici glagola tkât i žgât premještaju

Digitized by Google

osim u pomenutim oblicima naglas ˋ na prijedlog još u prezentu (osim 3. lica plur. na ejU), u 2. licu sing. imperativa i u participu (adverbiju glagolskom) prezenta.

δ) 4. *podrazreda.* Ti se glagoli spržu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	kàjêm	kùjêm	pljùjêm	dâjêm
2.	kàjêš	kùjêš	pljùjêš	dâjêš
3.	kàjê	kùjê	pljùjê	dâjê

Množina:

1.	kàjêmo	kùjêmo	pljùjêmo	dâjêmo
2.	kàjête	kùjête	pljùjête	dâjête
3.	kàjû / kàjejû	kùjû / kùjejû	pljùjû / pljùjejû	dâjû / dájejû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—	—
2.	kàj	kûj	pljûj	dâj
3.	—	—	—	—

Množina:

1.	kàjmo	kûjmo	pljûjmo	dâjmo
2.	kàjte	kûjte	pljûjte	dâjte
3.	—	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: kàjûćî, â, ê; kùjûćî, â, ê; pljùjûćî, â, ê; dàjûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: kàjûć, kùjûć, pljùjûć, dájûć).

Particip perfekta aktiva: kàjal, a, o; kòval, a, o; pljùval, a, o; dával, a, o.

Particip perfekta pasiva: pokàjan, a, o; kòvan, a, o; popljùvan, a, o: dâvan, a, o.

Infinitiv i supin: kàjat, kòvat, pljùvat, dávat.

Kao glagoli kàjat se (poenitere), kòvat (cudere) i pljùvat (spuere) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: brìjat (barbam radere, tondere), grìjat se (corpus calefacere), làjat (latrare), sìjat (fulgere), smìjat se (ridere), šìvat (suere), vìjat (circumvolvere), bljùvat (vomere), tròvat (veneno imbuere), ròvat

Digitized by Google

(fodere) i složeni: obrìjat i podbrìjat (barbam radere, tondere), pozabìjat (figere, infigere), ogrìjat se (corpus calefacere), razgrìjat (calefacere), okòvat (čávli okòvat clavis praefigere), otkòvat (recudere), potkòvat (kònja potkòvat equum calceare, equo ferreas soleas clavis suffigere), obsìjat (collustrare, luce complere), posìjat (serere) i t. d.

Složenici ovi zadrže naglas ` na istom slogu kao i jednostavni glagoli, samo u imperativu premještaju naglas kao ` na prijedlog, ako prijedlog imade samoglasnik.

Složenici glagola dávat premještaju naglas kao ` na prijedlog, ako prijedlog imade samoglasnik, u prezentu, u imperativu i u participu perfekta pasiva.

Bilješke. 1. Za 3. lice plur. prezenta dolaze kraći oblici (osim 1. podrazreda) u mjestima, gdje je čakavština jača, oblici dulji na ejû dolaze u mjestima, gdje je kajkavština jača, a u gradu Karlovcu dolaze oblici, koji se svršavaju na adû (1. podrazred) ili edû, sr. ìgradû, šàljedû, bèredû, kàjedû se i t. d.

2. Za particip perfekta pasiva dolazi pored dočetka *n* dosta često i dočetak *t*, sr. ìspîsat, a, o; prìvêzat, a, o i t. d.

f) VI. razreda.

Glagoli se ovoga razreda sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1.	kupùjêm	kraljùjêm	kazùjêm
2.	kupùjêš	kraljùjêš	kazùjêš
3.	kupùjê	kraljùjê	kazùjê

Množina:

1.	kupùjêmo	kraljùjêmo	kazùjêmo
2.	kupùjête	kraljùjête	kazùjête
3.	kupùjû / kupùjejû	kraljùjû / kraljùjejû	kazùjû / kazùjejû

Imperativ:

Jednina:

1.	—	—	—
2.	kùpuj	kràljuj	kàzuj
3.	—	—	—

Digitized by Google

Množina:

1.	kùpujmo	kràljujmo	kàzujmo
2.	kùpujte	kràljujte	kàzujte
3.	—	—	—

Particip (adverbij glagolski) prezenta: kupùjûćî, â, ê; kraljùjûćî, â, ê; kazùjûćî, â, ê (adverbij glagolski prezenta: kupùjûć, kraljùjûć, kazùjûć).

Particip perfekta aktiva: kupòvâl, a, o; kraljèvâl, a, o; kazívâl, a, o.

Particip perfekta pasiva: kupòvân, a, o; kraljèvân, a, o; kazívân, a, o.

Infinitiv i supin: kupòvat, kraljèvat, kazívat.

Kao glagoli kupòvat (emere) i kraljèvat (regnare) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: kumòvat (testem baptismi aut conjugii esse), mentòvat (liberare), mentòvat se (se liberare alqua re), miròvat (quietum esse, quiescere), noćèvat (pernoctare), noròvat se (jocari, joculari), putòvat (iter facere, peregrinari), radòvat se (gaudere, laetari), ratòvat (bellare), stanòvat (habitare), šetòvat (za zlò šetòvat velle alcui malum inferre, afferre), veròvat ili viròvat (credere), i složeni: rascamòvat (kònja rascamòvat solvere, demere equo jugum), okušòvat (deosculari, exosculari), pomilòvat (álcjs vitae parcere, alqm vivum servare), smilòvat se (misereri), napeljívat (alqm in discrimen adducere, sollicitare, pellicere), prepisívat (transscribere), napritkòvat (procedere, progredi), naputòvat se (satiari itineribus), naručívat (alqm alqd facere jubere), aušteljòvat (in conspectum vulgi dare, disponere), navaljívat (festinare, impetum facere), sveròvat (credere) i t. d. Tako se još sprežu i naglasuju: konakòvat (pernoctare) i nasirotòvat (vitam in egestate degere).

Složeni glagoli imadu naglas u svim oblicima na istom slogu, na kojem i jednostavni glagoli.

Kao glagol kazívat (dicere, loqui) sprežu se i naglasuju još ovi glagoli: kušévat (osculari, basiare), kupljévat (emere), mašćévat (deo supplicare, res divinas procurare), ručćévat (jentare, prandere) i složeni: očekívat (exspectare), zdihćévat (gemere, suspirare), zgašćévat (exstinguere), spogonjévat (conjectare, conjectura assequi), razgrnjévat (sternere, dispandere), pokazívat (monstrare), skažívat (monstrare, dicere, enunciare), skraćévat (recusare, negare, denegare), otkupljévat

Digitized by Google

(liberare, vindicare, eripere, redimere), skušévat (tentare, experiri, alcjs periculum facere), izminjévat (ad finem perducere, finire), zminjévat (mutare, permutare), premišljévat se ili spremišljévat se (deliberare, meditari), zapiljévat se (se infigere in alqd), ispitévat (rogare, sciscitari), popitkévat, propitkévat, spopitkévat (quaerere, rogitare, sciscitari), rasipévat (dispergere), preskakívat (transsilire), posuđévat (mutuum dare alcui alqd, fenerari), odvežévat ili odvežívat (solvere, resolvere), oživljévat (animare, animam infundere, — vitam alcjs restituere, vitam alcui reddere) i t. d.

Složeni glagoli imadu isti naglas u svim oblicima na istom slogu, na kojem i jednostavni glagoli.

Bilješke. 1. Za 3. lice plurala prezenta dolaze oblici, koji se svršavaju na jû, u mjestima, gdje je čakavština jača, oblici, koji se svršavaju na ejû, dolaze u mjestima, gdje je kajkavština jača, a u gradu Karlovcu dolaze oblici, koji se svršavaju na edû, sr. kupùjedû, kraljùjedû, kazùjedû i t. d.

2. Za particip perfekta pasiva dolazi pored dočetka *n* dosta često i dočetak *t*, sr. kupòvât, a, o; kraljèvât, a, o; kazívât, a, o.

B) *Glagola, kojima se lični nastavci nadovezuju osnovi bez tematskoga glasa.*

Ti se glagoli sprežu i naglasuju ovako:

Prezent:

Jednina:

1. dâm	jîm	jèsam	ili	sam	niječno:	nísam
2. dâš	jîš	jèsi	„	si	„	nísi
3. dâ	jî	(jèst)	„	je	„	nî (nije)

1. grêm	pò-vîm	
2. grêš	pò-vîš	
3. grê	pò-vî	

Množina:

1. dámo	jímo	jèsmo	ili	smo	niječno:	nísmo
2. dáte	jíte	jèste	„	ste	„	níste
3. dàdu / dàdejû	jîdû / jîdeju	jèsû	„	su	„	nísu

1. grémo	po-vímo	
2. gréte	po-víte	
3. grèdû / grèjû	po-vìdû / po-vìjû	

Digitized by Google

Imperativ:

Jednina:

1. —	—	—	—
2. dâj	jì	—	—
3. —	—	—	—

1. —	—
2. —	pò-vîj
3. —	—

Množina:

1. dâjmo	jìmo	—	—
2. dâjte	jìte	—	—
3. —	—	—	—

1. grèmo	pò-vîjmo
2. —	pò-vîjte
3. —	—

Ostale oblike prave glagoli dâm (do) i jîm (edo) pomoću tematskoga glasa, dočim glagoli jèsam ili sam (sum), nísam (non sum), grêm (eo) i pòvîm (st. slov. osnova вѣд — refero, enuncio) ne prave ostalih oblika u karlovačkom kotaru.

Glagol pòvîm pravi u karlovačkom kotaru prezenske oblike i pomoću tematskoga glasa, sr. za prezent i oblike povìjêm, povìjêš, povìjê, povìjêmo, povìjête, povìjû.

Kao glagol pòvîm spreže se i glagol íspòvîm se ili ispovìjêm se (peccata mea sacerdoti confiteor).

C) *Opisani glagolski oblici.*

a) *Za aktiv:*

α) *Imperfekat* se opisuje tako, da se participu perfekta aktiva trajnih glagola dodaje prezent glagola jèsam ili sam (sum), n. pr. prèl sam.

β) *Aorist* se opisuje tako, da se participu perfekta aktiva svršenih glagola dodaje prezent glagola jèsam ili sam (sum), n. pr. dìgnil sam.

γ) *Perfekat* se opisuje istim načinom kao i aorist.

δ) *Pluskvamperfekat* se opisuje tako, da se participu perfekta aktiva trajnih i svršenih glagola dodaje perfekat glagola bìt (esse), bîl, bíla, bílo sam, n. pr. prèl sam bîl i dìgnil sam bîl.

ε) *Futur I.* opisuje se tako, da se infinitivu trajnih i svršenih

Digitized by Google

glagola dodaje prezent glagola hòtit ili òtit ili tìt (velle), ću, n. pr. prèst ću, dìgnit ću.

ζ) *Futur II.* opisuje se tako, da se participu perfekta aktiva trajnih i svršenih glagola dodaje prezent glagola bìt (esse), bùdêm ili bûm, n. pr. prèl bùdêm (bûm), dìgnil bùdêm (bûm).

Bilješka Ovako se opisuje u karlovačkom kotaru vrlo često i futur I. Najobičnije se izrazuje u karlovačkom kotaru futur II. prezentom minulih glagola, osobito u zavisnim rečenicama, tako: kàd te ôn *spàzî*, bùde ti òštrô govòril.

η) *Kondicijonal* se opisuje tako, da se participu perfekta aktiva trajnih i minulih glagola dodaje aorist ili samo osnova glagola bìt (esse), bim, n. pr. prèl bim, dìgnil bim.

Bilješka. Takovim se načinom opisuje u karlovačkom kotaru i optativ, pa se tada rado ispušta aorist (dotično osnova) glagola bìt. Tako se osobito rado zbiva u zakletvama, kao u: obòlila i ne ozdràvila!

b) *Za pasiv:*

Pasiv se opisuje:

α) da se aktivnim oblicima dodaje povratna zamjenica se, n. pr. bûš se ukamênil.

β) ređe da se participu perfekta pasiva dodaju oblici glagola bìt i jèsam (sam), n. pr. nâjden je, dopèljani smo bíli, bùdê òtkûpita, bíle bi postàvite i t. d.

Bilješka. Pasiv je u karlovačkom kotaru veoma rijedak.

Konačna bilješka k glagolu. U nekojim mjestima, gdje je kajkavština jača, kao u Zadobarju, Jaškovu, Erjavcu i dalje prema Ozlju, dolazi za infinitiv dočetak ti mjesto inače običnoga u karlovačkom kotaru dočetka *t*, a naglas ` dolazi tada redovno u infinitivu na pretposljednji slog.

Neka se ispravi u I. dijelu ove radnje: *vléć*, *vlíć*, *svlíć*, *vúć* i *zét* (str. 82. i 88.) u *vlêć*, *vlîć*, *svlîć*, *vûć* i *zêt*.

Digitized by Google

„Pjerin“ Marina Držića.

Čitao u sjednici razreda filologijsko-istorijskoga jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27 veljače 1901

PRAVI ČLAN PERO BUDMANI.

I.

Po istoricima dubrovačkijem znamo da je Marin Držić ostavio osam komedija u prozi. Appendini kod toga primjećuje da bi vrijedilo naći ova djela, po čemu vidimo da je za ńih samo čuo. Velika je dakle sreća što je poznati pjesnik dubrovački, pok. Medo Pucić, našao rukopis u kome se sačuvao dobar dio ovijeh komedija, te u ńima imamo ono što je (kako ja mislim) naj originalnije i naj dragocjenije u našoj starijoj književnosti. Taj sam rukopis imao u rukama nazad više od 30 godina, dakle ńekoliko godina prije nego je akademija izdala Držićeva djela. Po onome što se još sjećam i po predgovoru i biļeškama priredioca, gosp. prof. F. Petračića, javiću ńešto što je potrebno za daļe istraživańe i raspravļańe.

U naj starijem dijelu rukopisa ima pet komedija koje su sve više ili mańe okrńene, ali ne tako da im se ne bi poznao sadržaj. To su: dvije komedije bez imena (IV i V u akademijskom izdańu), *Skup* (o kojoj je vrlo lijepu raspravu napisao gosp. Dr. Šrepel u Radu IC), *Dundo Maroje*, *Arkulin;* od šeste *(Ǵuho Krpeta i Hlad)* ima samo prolog; drugijeh dviju nema, za jednu od kojijeh znamo po prologu *Dunda Maroja* da se zvala *Pomet*, ali vaļa da je poginula bez drugoga traga, druga je *Pjerin* o kojoj ćemo sad govoriti. Po tome što su između *Skupa* i *Dunda Maroja* ispala 24 lista, može se pomisliti da je na ńima bio *Pomet* ili *Pjerin* ili oboje[1]. Po onome čega se još mogu sjećati, ovaj je dio rukopisa

[1] U rukopisu su maleni listovi, ali slova vrlo sitna, te n. p. *Dundo Maroje*, naj duļa komedija, zaprema u akademijskom izdańu 123 strane, a u rukopisu mańe od $23^1/_2$ lista.

Digitized by Google

bio vrlo star, i možebiti pisan već XVI vijeka, dakle za života Držićeva ili malo poslije ńegove smrti; ali ne može biti pisan ńegovom rukom (kako je sam M. Pucić mislio) ne samo s toga što *Dundo Maroje* ostaje nesvršen na po strane, nego što ima vrlo malo popravaka, a opet se nalazi ńekoliko takovijeh pogrešaka za koje se ne može misliti da su sami *lapsus calami*, osobito u talijanskijem riječima, a sva je prilika da je Držić dobro poznavao talijanski jezik.

Što se kasnije napisalo na praznijem stranama istoga rukopisa, to nije sad naš posao. Glavno je da su poznije s ńim bila sašivena u jednu ńigu 23 lista ne posve istoga formata. Na ovima pod naslovom: „Stracci di prose e di versi tolti dalle comedie di Marino Držić" prepisane su iz šest komedija poslovice ili rečenice ili cijele perijode koje je prepisivač našao da su vrijedne bilježenа ili radi riječi ili radi smisla[1]. Za ove izvatke na kojima je zabilježena godina 1702, ja sam uvjeren da ih je napisao Đuro Mattei i možebiti ńegov mlađi rođak Ivan Marija Mattei, o kojijem vrijednijem sakupļačima starina već sam govorio u predgovoru k izdańu Gleđevićevijeh djela na str. IX (vidi još Appendini, notizie. II, 303, 304). Jamačno je razlog tome mojemu uvjereńu što sam poznavao pismo ńih obojice, ali se sad ne sjećam, jeli pisao stariji Đuro ili mlađi ńegov rođak. Po zabilježenoj godini ne bi se moglo na ovoga pomisliti, jer je umro god. 1788; ali mi je ostalo u pameti kao da je ńegova ruka (može biti da se nakom ovoliko godina varam), što ipak ne bi mnogo smetalo jer je I. Marija često prepisivao i popuńao rukopise svoga rođaka kao što se naj boļe može vidjeti u rukopisu 427—24 iz biblioteke Male Braće u Dubrovniku (vidi o tome predgovor str. 126 i daļe u „Narodne pjesme iz starijih naj više primorskih zapisa. Sabrao i na svijet izdao V. Bogišić". Biograd 1870). Izvadaka nema ni iz *l'ometa* ni iz IV komedije, a ostali su poređeni ovako (kao što je zabiļežio g. Petračić): *l'jerin*, *Skup*, *Ćuho Krpeta*, V komedija, *Arkulin*, *Dundo Maroje*. Prepisivač je vadio iz drugoga rukopisa koji je bio dajbudi djelomice potpuniji od našega, jer je u ńemu bila i svrha *Skupa* i dvije komedije *Ć. Krpeta* i *l'jerin* kojijeh u našemu nema (osim prologa prve).

Pregledajući izvatke iz *Pjerina* lako mi je bilo naći da su u ovoj komediji osnova spletu *Menaechmi* Plautovi, ali gotovo samo osnova ili uprav događaji što su se zbili prije početka komedije.

[1] Vidi Dodatak.

Digitized by Google

Držić se ovdje nije kao kod *Skupa* zadovoljio lokalizacijom *Aululariе* s pridatkom nekijeh lica i prizora, nego je izmislio posve novi splet. S toga hoteći istraživati sadržaj ove komedije, nijesam mnogo pomoći našao u Plauta, a još manje u talijanskijem lokalizacijama i drugijem komedijama izrađenijem istom temom. S druge je strane broj izvadaka vrlo malen prema originalnoj komediji: manje od 8 strana (u ak. izd.), dok se za naj duju komediju *Dunda Maroja* (koja nije ni potpuna) hoće 123 strane, a za naj kraću (IV) 34. Izvaci su naj češće napisani kao odsjeci (alinee), ali nigdje nije zabilježeno lice koje govori; osim toga, na nekoliko mjesta odsjeci, premda su razdijeljeni, sačinavaju neprekinuti govor, a drugi se opet sastoje iz govórâ različnijeh lica. I prepisivač je sve to manje izvadaka izabirao kako se približavao svrsi, te možemo misliti da iz prvoga čina imamo ih naj veće a naj manje iz posljednega.

Iz ovake razvaline povratiti cijelu zgradu nije mogla biti moja namjera; to je uprav pjesnički posao: meni je trebalo zadovoljiti se samo tijem da, u koliko mogbudem, iznađem lica za pojedine govore, i nit kojijem se kao mostom prelazi preko vrlo čestijeh i dugijeh praznina. Ali i to, kako će se vidjeti, moglo mi je poći za rukom kod manjega dijela, te je sve to teže bivalo, osobito pri svrsi. Javljati razloge što su me kod svake konjekture vodili bilo bi dugo, a možebiti i dangubno, jer mislim da će se naj bolje poznati iz same radnje. Kod ove naravno ima nešto što je posve ipotetično, a nešto što očito ne može biti drukčije; ostavljam čitaocu da o tome sudi, jer bi bilo dosadno i za njega i za mene ponavljati svaki čas riječi: *očito, jamačno*, ili *po svoj prilici, valja da, možebiti* itd.

II.

Dobro će biti prije svega napomenuti u kratko sadržaj Plautovijeh *Menehama*.

Jednome se trgovcu u Sirakuzi rode dva blizanca, Menehmo i Sosiklo, koja su jedan drugome tako slična bila, da ih ni mati ni dojilja nijesu mogle raspoznati. Otac odvede sa sobom Menehma, kad je ovome bilo sedam godina, u Tarenat na sajam, i ondje ga u tisci naroda izgubi; tražívši ga zaludu, od jada i žalosti umrije u Tarentu. Njegov otac još živ u Sirakuzi, obaznavši za to, othrani unuka Sosikla prozvavši ga Menehmom. Pravoga Menehma bijaše našao, ili uprav ukrao, u Tarentu nekakav trgovac iz Epidamna

Digitized by Google

(grada što se poslije zvao *Dirrhachium*, sadašńi Drač). Ovaj ne imajući djece odgoji Menehma kao svoga sina, i kad odraste, oženi ga s bogatom djevojkom, te malo zatijem umrije.

Komedija se zbiva u Epidamnu. Pravi Menehmo (ili Menehmo I) živi zlo sa svojom ženom (možebiti jer je zločudna i karljiva), te nezadovoljan domaćijem hljebom traži zabave izvan kuće s *eterom* Erocijom *(Erotium)*, radi ńe krade ženi ruho i gosti se u eterinoj kući kod čega mu pomaže parasit *Peniculus*. U to Sosiklo (ili Menehmo II), koji svud po svijetu traži brata, nakom šest godina putovańa dolazi sa svojijem robom Mesenionom u Epidamno, gdje se radi ńegove sličnosti s bratom događaju mnogi smiješni i vrlo zabavni prizori, tako se n. p. on gosti u etere koja mu daje ruho da ga ńešto popravi; a preko toga Menehmo I kojega izdaje ženi parasit, jer misli da je od ńega prevaren, ima sve što je neprilika i muka sa ženom i tastom koji ga napokon dadu svezati robovima kao bijesna, ali ga izbavi bratov rob misleći da je on ńegov gospodar. U naj zadńem se prizoru nađu dva brata zajedno, te se uz robovu pomoć sve razjasni, i Menehmo I odluči se otputovati s bratom u Sirakuzu.

III.

Mislim da je bolje kod ove Držićeve komedije naj prije sintetički pokazati osnovu spleta koja će se poslije dokazati i potvrditi analizom izvadaka.

Ne može se znati u kojemu se mjestu razvija splet. Mislim da nije Dubrovnik s dva razloga. Prvi je što od ostalijeh komedija Držićevijeh mjesto je Dubrovnik samo kod *Pometa*, kako se vidi iz prologa *Dunda Maroja*, dok je kod četvrte komedije pustińa ili šuma gdje žive vile, kod pete Kotor, kod *Dunda Maroja* Rim, kod *Ǵuha Krpete* gora ili voda Elikon u Beotiji, pa i kod *Skupa* neće Držić da je Dubrovnik nego ńekakav Narńas-grad. Drugi i vredniji je što su u našoj komediji imena (za koja se zna), osim Obloždera, Mrve (što su uprav više nadimci nego prava imena), Nike, Ǵona Miškinova (što se samo pominu, ali vaja da ne rade kao dramatska lica), talijanska: Pjerin, Agustin, Lučila, Dijana. Ovaj razlog vrijedi s toga što u *Skupu* i u *Dundu Maroju* nema gotovo nijednoga talijanskoga imena ili neobičnoga u Dubrovniku, osim možebiti Kamila i Andrijane u *Skupu*. Bio bi još treći razlog koji bi po današńoj kritici naj više vrijedio, a to je pitańe kako bi jedan od Pjerina od svojega djetiństva odgojen u Mlecima mogao govo-

Digitized by Google

riti u Dubrovniku istijem jezikom što i ostali Dubrovčani, ali za vrijeme Držićevo to nije mnogo smetalo[1]. Sa svijem tijem radi kratkoće zvaću ono mjesto Dubrovnik u izlagańu ove osnove.

Ńekome se Dubrovčaninu (kojemu, kao i mnogijem drugijem licima ne znamo imena) rode dva blizanca posve jednaka, od kojijeh jednoga otac izgubi u Mlecima gdje ga nađe i odgoji ńekakav mletački vlastelin. Ovo se sasma slaže s Plautom kao i to što je u oba brata isto ime: u Držića Pjerin. Razlog jednakosti iménâ ne nahodi se u izvacima, ali vaļa da je sličan onome što je u Plauta, da se nadjelo ime izgubļenoga sina drugome.

Gotovo se sve ostalo razilazi od Plautova spleta. Otac ne umire nego se vraća u Dubrovnik; ni jedan ni drugi brat nije ožeńen; izgubļeni Pjerin (koga ćemo zvati Pjerin II, a u Plauta je Menehmo I) dolazi u Dubrovnik (ne zna se zašto).

IV.

Nemamo nijednoga izvatka iz prologa, ali ne treba s toga pomisliti da ovoga nije bilo, kad ga nalazimo u svijem Držićevijem komedijama, osim dviju (pete i *Arkulina)* kojima se izgubio početak.

Na pozornici se vide kuće otaca Pjerinâ, Lučile, Dijane, i krčma.

Možemo shvatiti kao prvi prizor prvoga čina početak izvadaka: u ńemu govore Pjerin koji se nije izgubio (zovemo ga Pjerin I, u Plauta Menehmo II) i parasit Obložder. Kako je počińao ovaj prizor ne možemo znati. Prve su riječi u izvatku:

Pjerin I. „Hoće[2] da uzmem na moju sramotu neku grdobu“.

Premda sad stoje u istom retku riječi što dolaze iza ovijeh, ali bez sumńe između jednijeh i drugijeh ima praznina u kojoj Pjerin govori o ocu nametnute mu vjerenice Lučile (koju on zove *grdobom).*

Pjerin I. „Istinom ne ima neg tu jednu kćer, bogat je, tu je velika prćija, ali vrag uzeo i prćije i dukate, makar i tko ih kuje! Kontentaj mi srdce[3], a daj mi mańe imanja“.

[1] Sam Plauto, ili, boļe da rečem, grčki pisac originala *Menehama*, kao da se htio očuvati od ovoga prigovora, jer su u ńega mjesta Sirakuza i Epidamno, obadva grada u kojima se dorskijem dijalektom govorilo (ali vidi na str. 74).

[2] T. j. otac.

[3] Ostavļam uz ńeke promjene grafiju onako kako je u akademijskom izdańu, ali treba dodati da nije Držićeva nego prepisivača. Promijenio sam *ie* u *ije, nemavši 'u* (u rukopisu po svoj prilici *nemavšiu)* u *nemavši ju* i još što.

Digitized by Google

Sad je poduļa praznina u kojoj Pjerin počiņe pripovijedati kako je zaļubļen i kako se potajno zaručio s Dijanom, kćerju ńekakva siromašnoga Dubrovčanina, kojemu kaže ime (ne zna se kako je) i pita Obloždera, poznaje li ga.

Obložder. „Aferin gospodaru! Znam li ga? Kako tebe“.

Pjerin I. „Ima jednu kćer, ljepšu, boļu i skladniju od svega ovoga grada, nemavši ju čijem udat, onomadne ju vođahu, da ju u dumne stave. Nitko se ne nađe, da ovu ljepotu urešenu tolikom dobrotom odkupi i slobodi iz vječne tamnice gdje ju vođahu“.

Pripovijeda daļe, kako je izbavio Dijanu od manastira i kako se (krijući od svoga oca) s ńenijem ocem sporazumio i s ńom zaručio; zatijem kako mu je sve ńegov otac smeo vjerivši ga za Lučilu.

Pjerin I. „Tamo je s Lučilom od prije ugovorio; a ja, ajmeh ne znam što ću učinit“.

Ovdje vaļa da Pjerin s Obloždero m izmišļa kakvu osnovu po kojoj bi do žeļenoga ciļa uspio; to može biti poduļi dijalog.

Obložder. „Srce mi uzigra, a trbuh mi se obeseli, pirovat se će. Sve ti čestito! Ti s' razumniji vlasteličić od ovoga grada, ti imaš razlog, a ne otac. Tko ima razlog ima jaku ruku koja ga brani, i ne brini se“.

Pjerin I. „Ah Obloždere, vaļaše tisuću dukata. Kad te vidim, obeselim se; kad te čujem govorit, sve mi tuge od srca otidu; njekom tvojom dobrom voļom od mrtva me si na život povratio“.

Obložder. „Neka je srjeći činit, poď'mo mi malahno na tudešku stomak konfortat. Vrag uzeo i misli! Poď'mo na objed. Jeli što? Jes' li što na junačku pripravio? Obloždera ne vodi na jednoga kokotića“.

Pjerin I. „Obloždere, tko bi nas vidio i obadva goliće ovako bez brade, reko bi: djeca su; a tko bi na naš objed došao i znao nas što smo, rekao bi: ovo su ļudi među sto žena“.

Obložder. „Blagosovjena majka koja te mlijekom pita! Med ti iz usta ide“.

. . . (ovako biļežim odsele praznine; a ako mislim da su duļe većijem brojem tačaka). I u predašńem dijalogu može biti praznina koje nijesu očite, te ih nijesam zabiļežio; ovako ću i daļe raditi.

Pjerin I. „Ah Oblo, srce mi je zanila ona moja draga vjerenica. Ako mi ju zloba od moga lakomoga oca ne ugrabi, ja sam čestit, i ako moja dobra srjeća ushtjetbude, na końu sam“.

Digitized by Google

Dolazi Mŕva ili Mŕve, sluškińa Dijanina, ne vidi ih i govori sama sobom:

Mrva. „Sjetna ne pošla, ne zna(m) što ću učiniti i smijem li“.

. . . . (poduļa praznina u kojoj Mrva spomińe kako se Dijana zaručila, i nastavļa:)

Mrva. „Kad se vrati, sva od veselja uzigravaše. Sad me je poslala s ovom kitom, da nađem Pjerina i da mu je dam; a ja ne znam gdi ga ću nać, i kad ga nađem, manenština tako me ištipļe. Brižni ovi ļudi što ono djevojke štipļu!“

. . . . Mrva ugleda Pjerina (još ne Obloždera), i on joj ńešto kaže o Dijani, vaļa da pita za ńu te kod toga reče: moja Dijana, jer mu odgovara

Mrva. „Jeli ti se ona u dar dala?“

. . . . Pjerin (koji je sa svom ļubavi i žalosti dosta obijestan mladić) neće da miruje, s toga govori

Mrva. „Nješto bih ti dala, nu idi od tole“.

Pjerin. „Ne boj mi se, brajo brače; hodi mi, mile, moja svile, stupi slobodno, nije drače, na t' kolende“.

Mrva ugleda Obloždera. „Uh! nuti Obloždera! Dušom mojom, kako bih ončas mnjela da će me oblu proždrijet“.

Oblošder. „Žinti! bih se zalognuo tobom kao bubreškom od kvartjerića od mlijeka“.

. . . Mrva predaje kitu Pjerinu.

Oblošder. „Lijepa kita! ima bit da ju je i lijepa ruka kitila“.

. . .

Mrva(?). „Tko je sve dao ne ima veće što davat“.

. . . I Obložder zadirkuje Mrvu, te odgovara

Mrva. „E stigni me, Oblo, što mi se gonenu: Oblo obla u oblo izio, a za ńim se pak napio“[1] *i bježi. Ostaju sami Pjerin i Oblošder.*

. . .

Pjerin I. „Oh ļubko t' miriše, od slasti dušica i srce uzdiše“... *(ugleda da idu ńegov i Lučilin otac)* „Ovo nam staraca, štinca'mo se“[2], i odlaze obadva u kuću.

Dolaze dva starca. Lučilin je otac ńešto saznao za tajne poslove Pjerinove, te kao da hoće razmetnuti ugovore o vjeridbi; Pjerinov otac hoće da ga umiri.

. . . .

[1] Zagonetka s dvostrukijem nepristojnijem odgonetļajem.

[2] *Štincati se:* zamandaliti vrata.

Digitized by Google

Lučilin otac. „Ja ne umijem molit nikoga[1], ja nahodim, tko mene dvori i moli“.

Pjerinov otac. „Za Boga, što su te riječi? Tko li ti je što nalagao? Na ti ovu vjeru, kako je sve laža“.

Lučilin otac. „Da bi Bog dao da je tako!“

Pjerinov otac. „Ovo t' moja Nika[2]. Ako inako bude, drži me za većega lažca od svijeta“.

. . . .

Nakom praznine dva se starca poduļe razgovaraju tužeći se na ondašńu mladež i hvaleći staro doba; kako je među ńima razdijeļen dijalog, ne može se poznati.

— „Od sadańe mladosti ima se[3] veće vjerovat neg se reče końicu bez uzde; a stav' uzdu od straha na ńih, końi su tvrdousti“.

— „Kad bismo doma došli, napravili bismo trpezu i sto posal učinili, i matere kad bi nas za drńku uhitili *(sic)* za kose i vukli nas po svoj kući[4]“.

— „A sad se je sve izopačilo: na mačku mi se strigu; a sad nijesu se dobro izlegli, s rukavicami na rukah“.

— „Vidiš ovu čohu[5] na meni; nije pametara, od kad ju sam učinio“.

— „Jes u mene čoha novijeh koje mi su djedi derali, a ovo mi je očina čoha, i pak ju sam meni prikrojio“.

— „Kad se su ļudi pomamili, po gotovu će i žene. Jesi li vidio, koja se čuda hoće, kad nevjestu imadu povesti[6]? U naše doba djevojčica bi kuću pomela i sto posal učinila, i kad bi brijeme bilo, rekli bi joj: svatovi idu, obuci se; i oto t' ona naređena“.

— „U ono doba susjed se susjedi javļaše, kum kumu; a sada kúma kûma ne zna, susjed susjedu ne smije ni pogledat. Na svrhu, sve se ištetilo, svijetu je poginut“.

. . . (?)

— „Brijeme je od objeda“.

. . .

[1] U rukopisu *nitkoga*, što je pogreška prepisivača, jer Držić nije tako mogao pisati.

[2] *Nika* mu je žena i majka Pjerinova. Ovijem riječima Pjerinov otac ne pokazuje je kao da je blizu, nego hoće da reče, kako ona može svjedočiti za ono što on govori.

[3] Po svoj prilici treba popraviti: „nema se“.

[4] Nešto mańka.

[5] *Čoha* je ovdje plašt.

[6] U rukopisu *povestit*, što Držić nije mogao pisati.

Digitized by Google

Pjerinov otac. „Ako neć sa mnom doć na objed, z Bogom, do veče nas čeka'“.

. . .

Pjerinov otac (ostavši sam). „Tko ima ku misao, al', za rijet boje, tko ima djecu ne more dobro ni objedovat ni može mir imat. A ovo djeteńe nitko neg mati ištetila“.

. . . (Zove Pjerina koji se odzivje iz kuće).

Pjerin I. „Tko me zove?“ *(izlazi na ulicu)* „Ćaćko, što veliš[1]?“

Pjerinov otac. „Da ideš do večer u djevojke. Spravi se, čuješ li? Nemoj ti kako umiješ“.

Pjerin I. „Nebore ćaćko, što je ta preša?“

Pjerinov otac. „Ako misliš moj sin bit i u mojoj kući stât, čini što ja hoću; to li neć, dug i širok svijet“ . . .

Ovdje se svršuje prvi čin.

U drugom činu dolazi Pjerin II i ńegov sluga s broda s kojijem je dojedrio u Dubrovnik. To se razumije po smislu, ali za ono što se zbiva u prvijem prizorima ovoga čina, mogu se samo činiti konjekture, jer u izvacima nahodimo iz ńih malo redaka. Pjerina i slugu prati ńekakav Strongilo (možebiti mrnar vješt Dubrovniku) koji pomaže sluzi nositi prtjag. Ovaj se zavađa sa slugom i ostavja dva putnika koja se nalaze kao izgubjena u tuđemu mjestu. Sretaju se s dva tipična lica Držićeva: jedno je pedanat (kao u V komediji), drugo hvališa, tobožńi junačina, možebiti Lopuđanin (vidi u *Dundu Maroju* i *Arkulinu).* Ako je istinita ova ipoteza, može se ovako od prilike razdijeliti dijalog.

Sluga i Strongilo zavade se . . . .

Sluga. „I ti si iz kogagodi kosala iz Kalabrije“.

. . . .

Pjerin II. „Mi smo stali odi karat se“.

. . .

Odlazi Strongilo i ostavja prtjag.

Sluga. „Jaoh si ve meni, pobio bi po ljudi“.

Pjerin II. „Vi ste se stali psovat; a izgubismo Strongila, sad se ne umijemo bez ńega kud obrnut“.

Dolazi pedanat, te se s ńima poriječi.

. . . . .

Pedanat. „Mudri luđega ima podnijet“.

[1] zapovijedaš.

Digitized by Google

Sluga. „Sumeštrico od kujus kvare na ručici od gusli re tran ne draži ga“[1].

Po svoj je prilici pedanat u siromašnom odijelu, i zato mu sluga nudi da nosi prtljag što je ostavio Strongilo, na to odgovara

Pedanat. „Na, magarče, nosi ti to. Ali nađi tovara ali se i sam uprti“.

Sluga. „Ova se sumeštrica njeki gospodar čini“.

. . . .

Odlazi pedanat, a dolazi Lopuđanin s kojijem postaje nova kavga.

. . . .

Lopuđanin (sluzi). „Sa mnom ide ti od ruke, nu se uhitimo malo za uši, da ja i ti vidimo, u koga je tvrđi vrat“.

. . .

Lopuđanin. „Djeco, dijeti, čovuljci, čuvajte se šijuna, baraška vas odnese“.

. . . .

Pošto otide i on, ne zna se kojom prigodom (možebiti s toga što već ne poznaje mjesto) kaže

Pjerin II. „Odkle me otac izgubi u Bnecijeh, pokoj mu duši! vele se je stvari pričinilo“ (po čemu znamo da se ovaj Pjerin izgubio u Mlecima, i da misli da mu je otac umro).

. . .

Sluga. „Ovdi je jedna krčmarica, sunce je, voštariju drži“.

Po svoj prilici pedanat i Lopuđanin upoznali su se u Pjerina misleći da je Pjerin I, ali nam od toga nema traga u izvacima. Istom sad dolazi ńeko ozbiljno lice, prijatelj Pjerina I (možebiti onaj što se poslije zauzimlje za ńega; po tome što, kako ćemo vidjeti kasnije, Pjerin I šalje Obloždera po Agustina, zvaćemo ga Agustin) za kojega znamo da se upoznaje. Grehota da nam od svega ovoga prizora ostaje samo: . . . .

Agustin. „Na t' moju vjeru, kako te ljubim, a ne poznavaš.

. . .

Agustin? ili Pjerin II? „Malo sam srdit, a za ino sluga ti sam“.

Kad otide Agustin, idu dva putnika u krčmu; čini se da ih na vratima dočekuje

Krčmarica. „Tko ste vi, ako vam je drago?“ ali je vrlo čudnovato da se i ona ne upoznaje, jer je jamačno poznavala drugoga Pjerina koji joj je susjed.

[1] Ovdje, kako primjećuje g. Petračić, ni sam prepisivač nije umio čitati ili nije razumio.

Digitized by Google

. . .

Krčmarica. „Vi dobri došli! uljezite“.

Pjerin II. „Što nam ćeš dat objedu?“

Krčmarica. „Što kuća da i dobru volu. Što ćete drugo da vam rečem?“

Pjerin II. „Nevjesta, od tvoga ćemo pogleda siti bit. Uljez'mo ovdi, ne ištimo drugo“.

Ulazi sve troje u krčmu. Dolazi

Mrva. „Brižna se ne pošla skitat! Što će mi Dijana rijet, koja veće žudi da joj odgovorim kako je Pjerin kitu primio, neg nevjesta dan u koji je imaju vodit“ . . .

Ńeko muški (ne zna se ko) stane se s ńome šaliti, te joj nakom ńekoliko razgovora reče:

— „Vele t' ih znaš, bizgiću[1], nu hodi ovamo“.

Mrva. „Ugoneni mi ovu gonetku: Ne udao se, udao; što dao, ne dao; ne ozvao se, ozvao; a nosom u kao“.

Odlazi oboje.

Sad dolaze opet dva starca. Pjerinov otac koji nema pouzdańa u sinovļevu poslušnost hoće da još prije večera pokuša nagovoriti Pjerina, i vodi sa sobom Lučilina oca, eda bi mu kod toga pomogao. Pjerinov otac to razlaže drugome starcu. ali od svega ńegova govora ostaju nam samo riječi:

Pjerinov otac „Ja za dug ne bit u besjedi“ . . .

Poslije kuca na svoja vrata, i ńeko mu se od služinčadi odzivļe . . .

Pjerinov otac. „Zovi Pjerina odzgar“.

Slušinče. „Prem je sad izišao; reče mi, ako me otac uspita, da rečem er je pošao izvan grada“.

Lučilinu se ocu čini da je sva ta briga zaludu.

Lučilin otac. „Tućemo[2] vodu u mortaru“.

Pjerinov otac. „Nemoj se od mene danas odijeļat za prijazan koja je među nami, da kragujca divjaka iz neba domamimo; umoli mi se“.

Lučilin otac. „Darivam ti se za danas, da sam sveder s tobom: što ć ino? A tebi velim: ne ogluši se“ (nejasan je smisao).

---

[1] Ovako treba čitati i pisati ovu riječ, a ne *bizdiću* kako je u akademijskom izdańu, odakle je prešlo i u akademijski rječnik, vidi bizdić. Bizgić je još živa riječ u Dubrovniku i znači od prilike što i francuska *coquette.*

[2] *Tuć ćemo* ili može biti da treba čitati *tučemo.*

Digitized by Google

Riječi što slijede ne znam ko ih govori.

? „Svak je držan naj prvo svoj poso načinit, pak se tuđijem brinuti".

Prije ili poslije ovijeh riječi starci odlaze.

Dolaze Pjerin I i Obložder (s gozbe).

. . .

Pjerin I. „Volim š ńom ubog živjet neg bogat s onom grdobom".

Obložder. „S tobom na smrt, na život. Kud se ti uputiš, ja te ću slijedit i ti mnogo dobro činiš".

. . .

Obložder (sam?). „Kad je on na poslu, naspi se; žinti se lijepo počitah š ńime. Koji ono kvartjerići bjehu, ono što se reče: drijemalo svoju je majku sisalo".

Sad ima u rukopisu:

? „Jeli bez šale doma? Poď joj uzmi kolač naj brže".

Ne znam ko ovo govori i što ovo znači. Može biti da Pjerin I govori Mrvi, da javi dobre glase Dijani, ali koji bi bili to dobri glasi? Vaļa da je on s Obložderom izmislio ńešto po čemu se nada ispuniti svoju žeļu. Ili govori koji od staraca.

Svakako Pjerin I i Obložder odlaze. Može biti da je ovdje svršetak drugoga čina.

Dolaze Pjerin II i sluga. Među ńima ima ńekakva svađa ili s toga što sluga hoće da svjetuje gospodara (kao u Plauta), ili što je obojici po ćudi ne samo objed što su jeli nego i krčmarica koja im ga je zgotovila.

. . . .

Pjerin II. „Pokače *(sic)* žaba svoju nogu: i ti hoć govoriti gdi stariji[1] govore" . . . „Hod' ti sa mnom, kad te je strah".

Sluga. „Boji se da mu druzi košutu *(krčmaricu?)* ne ulove, ku je namislio lovit; ali za ulovit ju prostiće".

. . .

Pjerin II. „Da mi nijes' veće riječi progovorio. Čin'te spravit večeri štogodi dobro".

. . .

Sluga? „Ne daš mi se od tebe prs odijelit".

. . .

Pjerin II? „Poću se prošetat malo sam, ali ni ja ću koga poznat ni tko mene".

---

[1] U rukopisu *stari*.

Digitized by Google

Po zadńijem riječima vidi se da se ovaj Pjerin i sluga rastaju: jedan ide na jednu stranu a drugi na drugu. Sluga tako odlazi, a Pjerin kad hoće da otide, dolaze dva starca koji ga ugledaju i zaustavljaju.

Pjerinov otac . . . „Što su one haljine od puta na ńemu? Ovi se spravļa njekud, ovi bježi; a ja sam lud i mahnit tjerat ga“.

Pjerin II. „Ovi starci k meni idu“.

Pjerinov otac (zove ga po imenu i govori): „Što gledaš? što se ne ozivaš? Kud se tako ide? Zaboravio si što ti danas rijeh?“

Pjerin II. „Tko je meni što danas rekao, kako li moje ime znaš? Ali si se brže upoznao?“

. . .

Pjerinov otac (Lučilinu tiho) . . . „da se nećeš odijeļat od mene do noći“.

Lučilin otac. „Do noći da sam s tobom“.

Pjerinov otac (Pjerinu). „Jeli pravo da si tvomu ocu neposlušan? . . . Drugi se si učinio Maro Marojev[1], koji, kad splavio imanje bješe, ne htje da oca pozna“.

Pjerin II. „Ni znam, tko ste vi, ni o čem govorite, ako se nijeste došli rugat mnome“.

Pjerinov otac. „Čuješ li riječi?“

Pjerin II. „Poznam er se vi varate u me; nijesam koga ištete; upoznali ste se“.

Pjerinov otac. „Vidiš li moje tuge? Dohodi mi sada da ga zakoļem. A ti mi veće na prag ne pristupi od kuće, veće te neću za sina“.

Lučilin otac (Pjerinovu i vodi ga put svoje kuće). „Nu čuj dvije riječi (s) strane. Može bit da mu se nije drago u mene vjerit“.

Poduļa praznina u kojoj Pjerinov otac svjetuje Lučilina da zazove kćer na ulicu ili na prozor (vidi o tome i o ostalome ovom prizoru pod V).

Lučilin otac. „Ne vaļa da ja tako mojom časti igram činit mos tako od djevojaka“.

. . . .

Pjerinov otac. „A oto smo na tvojijeh vratijeh“.

Starci tiho među sobom govore.

Pjerin II. „Ja sam upao u škripi. Ovi starci vrh mene vijećaju“,

. . . .

[1] Vidi *Dundo Maroje* str. 282 i 283 (ak. izd.). Po ovome se vidi da je Držić pisao *Pjerina* poslije *Dunda Maroja*.

Digitized by Google

Lučilin otac (Pjerinovu). „Nijesam ti za u ničem mańkat, bolim se i ja ovezijem djetetom i ńegova uļudnost čudno mi je uljezla u srce“.

. . . .

Starci se vraćaju k Pjerinu, može biti da vode sa sobom Lučilu ili da je ńezin otac zazove na prozor, i pitaju Pjerina ńešto o ńoj, zar jeli mu po ćudi ili što tako, jer ga istom poslije pitaju hoće li se vjeriti. Na prvo pitańe kojega nema u izvatku odgovara

Pjerin II. „Tko bi se od toga odvrgao?“

Pjerinov (ili Lučilin) otac. „Tko bi ti š ńom lijepu prćiju dao, bi li ju uzeo za tvoju vjerenicu?“

Pjerin II pristaje; svi zadovoļni idu u kuću oca Lučilina; prije toga govori za sebe

Pjerin II. „Srećan sam u ocijeh: gdje godi dođem, svud oca nađem“.

Mrva ne zna se kako ni odakle slušala je cijeli ovaj prizor ili samo svrhu, te sad dolazi naprijed na pozornicu.

Mrva. „Brižna! sjetna! što sam vidjela! Hudosrećna Mrve, da ne budem mojijem očima vidjela, ne bih vjerovala. Otide za velikom prćijom, pas jedan! a malo prije primi kitu od strane Dijanine i kolike obećance učini! A sada, nut' Bogo! A sada, jaoh nesrećna Dijano, kad čuješ! Poću tijekom[1] naj brže sjetna, da joj[2] spovijem. Brižna! što stojim, ter ne trčim, da joj zao glas uzmem?“

Na ńezino zvańe izlazi ńeko iz Dijanine kuće, ili ńena majka ili sama Dijana[3]. Mrva od umora i od razdraženosti ne može da progovori.

Dijanina majka? Dijana? „Što je tolika prješa? Što se si zasopla? Sjetna! što je? Izreci, brižna! što će bit?“

Majka? Dijana? ili Mrva? „Tužna Mrve, koja ti nas nesrećica nađe!“

Majka? Dijana? „Hvala Bogu, odahnu malo“.

Iz ovoga prizora ima samo to. Iz drugoga prizora ńeko (Agustin? po kojega je poslala majka ili Dijana da govori s ocem?) govori:

? „Oni čas idem k vami . . . Ti vidiš, mańkam li čijem“.

I od ovoga prizora nema drugo.

---

[1] U rukopisu *tijehom.*

[2] U rukopisu *jom;* ovako nije mogao pisati Držić, a ~~možebiti ni~~ stariji Mattei.

[3] Vidi pod V.

Digitized by Google

Poslije dolazi sam

Obložder. „Ovi moj trbuh hoće bit prvi služen. Nije zaman rečeno: ne može se dvjema gospodarom službom zadovoljno učiniti. Pjerin me, drag prijatelj i gospodar, posla da mu Agustina dovedem; trbuh me, draži prijatelj i moj uzdržilac, potegnu, reče: brajo, žeđahan sam, posluži mi. Trbuhu poslužih, napinuh se“.

Odlazi. Imamo sad prizor u kojemu Dijanin otac, obaznavši neistinitu zlu vijest o nevjeri Pjerinovoj, ljuti se, a Pjerinov ga prijatelj (Agustin?) nastoji da umiri.

. . . .

Lučilin otac. „Psi jedni, dušom mojom, kako mi dohodi . . .! . . . Ne ima razloga rugat se mojom kućom, igrat se mojom časti, kako jednom stvari od ništa. Ja moju čast vele cijenim, ako ju on ne scijeni“.

Agustin. „To ti duša ńegova ne znaš ńegove posle. . . Po mlijeko koje sam sasao i po prijazan ku s Pjerinom imam, kako ja od toga ništa ne znam. . . A bud da se varamo, rad bih poć malo do doma“.

(Nijesu jasne posljedńe riječi. Moglo bi biti da ih govori Lučilin otac, jer ga je na pola umirio Agustin, te hoće da ide doma eda bi bolje stvar ispitao. Ako je tako, Agustin ostaje sam i ne znamo što govori. Lučilin se otac vraća iz kuće još jače srdit, jer su ga sad uvjerili o Pjerinovoj nevjeri, te to kaže Agustinu, na što odgovara)

Agustin. „Ne umijem što odgovorit. Ja sam ńegov prijatelj, a tvoj nijesam neprijatelj, i sluga sam svijem dobrijem ljudim. Otit ću moj posao činit“, i odlazi.

Lučilin otac. „Ajmeh! poď se uzda' današńi dan u riječi. Izgubila se je vjera na svijetu, nije se koga uzdat u sadańe brijeme. Poću, naći ga t' ću prid Lučilom, prid vragom i prid ńegovijem ocem. Ovdi se nije oglušit. . . . *(misli na Pjerina I)* Stav' pamet er se ćeš nać inako veoma varan. . . . *(o Pjerinu i ocu)* Vidim kud vodu vodite, vidim kud ova stvar ide; ovdje treba sudom igrat. Čin'te kao ste počeli, već ako ne uzbude pravda u ovem gradu“.

Odlazi (može biti da je ovdje svršetak čina).

Dolaze iz Lučiline kuće dva starca i Pjerin II.

. . . .

Pjerin II (jednome ili drugome starcu). „Kad sam u milosti tvojoj, zašto neću biti veseo?“

Digitized by Google

Lučilin ili Pjerinov otac. „Ištom nastoj da si poslušan svekru[1] tvomu".

. . .

Pjerinov otac (tiho Lučilinu). „S ovom stvari meni nije cknjet. Ne bi zlo bilo da ja pođem bit gvozdje, dokle je vruće. . . *(Pjerinu II)* Ugodi ćaćku ako hoć starosti dočekat. Ćaćko je našao djevojku. Nemoj ti kao čini sadańa mlados: ‚Nije lijepa, ljevšu bih'. Što ti ćaćko dava, ono je lijepo i tebi budi drago, er si i ti ćaćku drag" (ovo bi mogao govoriti i Lučilin otac, jer se ocu pristoji da govori o svojoj kćeri da nije lijepa. Ako su riječi Pjerinova oca, odgovaraju na ono što vaļa da mu je prije Pjerin I govorio).

Pjerin II. „Ja sam za učinit sve što je ćaćku drago".

Lučilin otac (u drugoj ipotezi Pjerinov). „S ńim si govorio i od ugođaja ste?"

Lučilin otac (Pjerinu). „Sve ti čestito! Što je starijem drago, to je zdravje mladijeh, to je ńih dobro".

Poslije ovoga prizora, sve je to teže naći smisao. Kao da je prvijem riječima što slijede uzrok što se vide opet ulaziti u krčmu Pjerin II i sluga ńegov.

? „Vrte se oko one krčmarice".

? „Bez glave bez gospodara kuća je za pasti[2]".

? „Tko bi se to od tebe nadao?"

Ove i riječi što sad dolaze ńeko govori samome Pjerinu II.

? „Haļine si promijenio, da rečeš: šuma t' mati, ja nijesam, ne znam te".

? „Vlastelin je, vlasteli se vlasteoski nose".

Govori li ovo sve Mrva ili ko drugi, ne zna se, ali su sad bez sumńe izvaci iz prizora u kojemu Mrva govori s pravijem Pjerinom I.

Mrva. „Pijero, tako li bi pravo? Ovakoj svakoj biva koja se u vas uzda. Sve psi! Sjetna! koje slatke riječi! koje obećance! a pak, sjetna! ah Bože! Bog sve vidi".

Pjerin I. „Reci mi što je, er sad umrijeh".

Mrva. „Ne boj se, umrijet ćeš i pridat ćeš Bogu razlog. Ah Bože, ti svakoja vidiš".

Pjerin I. „Tko vam je što nalagao?".

. . .

[1] Čudnovato! i sad se u Dubrovniku govori *tast*.

[2] U izd. ak. *pustit*.

Digitized by Google

Mrva. „Bezvjerniče jedan!

. . .

Pjerin I. „Ajme! nož mi zabode Mrva u srce“.

. . .

Mrva ili drugi ko iz iste kuće. „Oženi se, oto vam zrcalo, ogledajte se, obesel' se, rodio se djetić, rodio se pakao. Zli vi (i) oni, umro svak!“

Sad kao da Pjerin I hoće da uļeze u Dijaninu kuću, eda bi se opravdao pred Dijanom, a ńeko (Mrva ili drugi ko) ne pušta ga unutra.

Mrva? „Zašao si, gospodaru; ovdi nije koga pitaš“.

Pjerin se zato tuži.

Mrva? „Što se volovi imaju tužit, to kola škripļu“.

Pjerin I. „Nesrjećo moja, vidim er me slijediš, čin' gore neg možeš, er mi je omrzlo živjet. Ajmeh! jeli etc.“ . . .

Mrva odlazi.

Dolazi Obložder, koji je pijan (kazao je prije: „napinuh se“), i nezahvalan prema svome *dragome prijateļu i gospodaru*, Pjerinu. Ovaj traži u ńega pomoći i to odmah. Na to odgovara

Obložder. „Ako je preša, nije sudńi dan“.

. . . .

Pjerin I. „Dobra sreća ne bi se meni našla, zla mi se srjeća i sama nameće“.

Vaļa da Pjerin, pošto ga ne puštaju u kuću, hoće da pošļe pismo *(knigu)* Dijani preko Obloždera. Ovaj u pijanstvu i nezahvalnosti neće da se toga primi. Tako se mogu razumjeti riječi što sad dolaze.

Obložder. „Taš sit, to ujedno ne može stat. Tko je taš nije sit; a tko je sit, težak je, i z Bogom, za mene nije knjiga ni knjižnik“.

Može biti da se i ovdje svršuje jedan čin.

Odsele do svrhe tolike su praznine, da se rijetko može naći sveza među govorima.

U jednom prizoru vaļa da se Dijana sreta s Pjerinom II, i da ga ļuto kori (naravno misleći da je Pjerin I), pa za tijem od ńega pobjegne u kuću. Od toga svega ostaje nam ovo:

Pjerin II. „Koga ne bi tva ljepota privarila, prem bi kamenit bio“.

. . . .

Pjerin II. „Izginu kako magla. Od ovizijeh ljepota oči bole... Neću tjerat tko se ne da uhitit. Pušta'mo šale“.

. . . . . *

Digitized by Google

? „Obadva jednom igrom igraju“ (ko?).

. . . .

? „Boje sama neg sa zlim drugom“.

I jedno i drugo govori ili Dijana ili ko iz ńezine kuće.

. . . . . .

Pjerin II? (sluzi?) ili Mrva? (jednome od Pjerina?). „Ti osta kao oparen pas vrućom vodom. Bojim se da se ne oguliš. Poď se igra' na piļke i ne umeći se gdje nijesu tvoji“.

. . . .

Pjerin II? (sluzi). „Ti ćeš se vrtjet za krčmaricom kako i pas, kad zja na kobasu pod podom obješenu. Na visoko s' pogledao, gdje ne mož' dohitit; vraga izio!“

. . . . . .

Mrva (?). „Poću tijekom nać gospodara“.

. . .

Dijana (?). „Dosta tvojijeh, vele mi si ih skrojio“.

. . .

? „Gospodično lijepa, što bi?“ (jamačno ńeko govori ovo Dijani, ali ko? Pjerin I bi li je zvao: „gospodično lijepa“? Mańa je još prilika da ih govori Pjerin II).

. . . . .

Obložder? (Pjerinu II?). „Vidim te, nijesam slijep; znam te, s tobom sam hljeb io; čujem te, imam uši. Dobar ti dan, ako ga hoćeš“.

. . . . .

Ńekako Pjerinu I pođe za rukom ušuļati se u kuću Dijaninu, a Dijana više kad ga vidi (vaļa da je ovo smisao riječi što sada dolaze).

Mrva. „Uljezao je oni nevjernik. Nuť, nebogo! vike koja se čini u gospockijeh kućah! Ja te ću, ne boj se, već ako gospodara ne nađem“.

Sreta je

Obložder. „Što si tako srčna, tko mi te je, dušo, ucvijelio? Mrve, moja grimice, od kojih se prikle čine“.

Odlazi Mrva. Ostaje sam

Obložder. „Ja sam mrnar od bunace, ja sam sodat od mira, goja i veselja, za drugo ne vaļam iglu; za pirove, za gozbe, za veselja, žinti, vaļam, žinti, umijem. Ģono se Miškinov ženi, poću se malo prijavit; tu me gotova večera čeka . . . Poď ti svijetu ugodi; a

Digitized by Google

jesu njeki, da ih škakļeš, ne bi se nasmijejali . . . Kad vidim da je svršeno, tako ću i iskrsnut“.

Odlazi.

. . . .

Agustin? „U ime Božje, svemu ćemo red dat“.

. . .

? „Pušta'mo sada to, drugovja mi ćeš rijet“.

Sad je prizor u kojemu Dijanin otac govori s Pjerinovijem; od ńega nam ostaje vrlo malo izvadaka.

Dijanin otac. „Dobar ti dan, ako ga hoćeš“.

. . . .

Pjerinov otac. „Tako se čini? Ludu djecu varat i sladkijem ih riječmi laskat? Ukradom li dobri ļudi vijeraju svoje kćeri? . . . Ja sam izgubio sto po sto . . . Ni mi veće dođi na oči“.

Dolazi

Mrva (sove gospodara i pripovijeda mu što se u kući događa) . . . . „Umrijet će od straha, hodi naj brže . . . Za rijet kako stvar prohodi: ovo je dijete malo pameti šenulo, ako nije zla čes koja se je u drugoga Pjerina stvorila“.

Dijanin otac. „Jeli joj mati doma?“

Mrva. „Nije, na posjedu je“.

. . .

? „Što se ovdi čini? Ova je čeļad zaspala“.

. . . . . .

? „Muči, er je dobio igru“.

Pjerinov otac. „Koju sam dobio igru, ako sina iz morske pučine izmem, koga imam za izgubļena!“

Ove riječi znače možebiti da je ńekako otac obaznao za drugoga Pjerina, ali se mogu shvatiti i u metaforičkom smislu. kao da su u svezi samo s Pjerinom I, za kojega misli otac da je pristao na ńegovu žeļu vijerajući se s Lučilom. U ovom se slučaju može pomisliti da je došao Pjerin II, i to očito ne iz Dijanine kuće, te otac misli da nije istina što je Mrva kazala.

. . .

? „Bjehomo otišli gori u taracu obhodit kuću“.

. . .

? „Sjetna Dijana će od straha izčeznut“.

. . .

? Nemam je, dušom mojom, u ńemu“.

. . .

Digitized by Google

Mrva (o Pjerinu II). „Bezočnika jednoga! Nuť gdje sotoni i hoće rijet da nije on bio. Sjetna!“

Dijanin otac. „Muči ti, pasaljerico! Nuť riječi od one gube! nuť grintavice! Nuť ove druge, i ti li si došla, juhopila?“

Po ovijem riječima kao da i drugo čeljade žensko dolazi iz kuće Dijanine i zove joj oca.

Mrva? ili druga sluškiňa? „Ne bi se jaje ispeklo odkle ga sam ostavila u kući našoj“.

Dijanin otac. „Stav' pamet, rec' istinu, da ti pak uši ne otegnemo“.

. . .

? „Svrh ovoga ne umijem što rijet, što će sve meni na glavu pasti“.

Dijanin otac. „Ti kuca' na vrata“.

Iz vrata izlazi Pjerin I, te se prvi put oba Pjerina nalaze u isto doba na pozornici, ali oni što su oko Pjerina II ne ugledaju odmah *prvoga*, i Dijanin otac od razdraženosti ne spomiće se da ima *drugoga* Pjerina za sobom.

Dijanin otac. „Tebi li ide od ruke tako bez moje riječi uljesti u moju kuću?“

Dijana? „Na što me si doveo, srce mi davaše“.

. . . .

Pjerin II. „Vi se upoznavate u mene“.

? „Kako je iz pameti izišao!“

Pjerin I pristupa k ocu, a ovaj vaļa da ostane smeten kad ga ugleda, i isprva kaže se kao da ga ne poznaje.

Pjerin I. „Da ja na čem ostajem? Da tako li je? Od tvoga se sina ti odričeš? . . . Nemoj me psovat . . . Od jednoga sina htio bi da mu se dva stvore. Ovo ne može bit bez vraga i bez vragolija“.

Sad se sve razjašńuje, ali kako? Ostalo je vrlo malo izvadaka.

. . . .

Otac Pjerinâ. „Ah Gospodine Bože, snim li ovo ali biļ čujem?“

? „Vidiš li čudna kaza?“

. . .

? „Agustin je naša stvar“ (nejasno).

. . .

? „Tko se ne bi upoznao u ovoga Pjerina i u ovoga drugoga?

Digitized by Google

Jeli voda vodi prilična, mlijeko mlijeku, tako i oni jedan drugomu prilikuju“ [1].

Otac Pjerina. „Krčmarice, oba dva se su u jedno rodili i malahni prilikovahu jedan drugomu tako da ih mi u kući ne mogahomo razaznat[2] . . . Hvaljen Bog! . . . Jeli tko da ti majci kolač uzme? . . . Pođosmo mi doma“.

. . . .

Pjerin II. „Jedan vlastelin bnetački koji me je bio posinio“ . . . .

? „I ja vaš ću doma dopratit“.

. . .

? „Razumio te sam, neka je meni“.

Ove zadńe riječi valja da govori Agustin Pjerinu I koji mu se preporuča da se pomože dobrom voljom i radošću ńegova oca, te da ga nagovori za vjenčańe ńegovo (Pjerinovo) s Dijanom. Ovo se jamačno sad događa; otac pristaje, pomiruje se s Dijaninijem ocem, te se Pjerin I vijera s Dijanom, Pjerin II s Lučilom, i komedija se svršuje na opće zadovoljstvo i veselje.

V.

Iz ovako oskudna materijala nije mi se dalo bolje iznaći originalni sadržaj. Očito je u izvacima izostalo cijelijeh prizora u kojima je moglo biti zabavnijeh i smiješnijeh zamršaja radi sličnosti dviju Pjerina. Pa i ne zna se, zašto Pjerin II dolazi u Dubrovnik; jeli se on još sjećao da je Dubrovčanin? jeli poslije smrti vlastelina mletačkoga „koji ga je bio posinio“ htio se vratiti u rodno mjesto? zašto je mislio da mu je pravi otac umro? jeli se sjećao blizanca brata? u kojoj se dobi izgubio, te nije mogao poznati pravoga oca kad ga je vidio? na sva ova pitańa nema odgovora. Ne zna se koju ulogu ima krčmarica koja se više puta pomińe. Obloždera nestaje prije raspleta, i tri puta neharno ostavlja Pjerina II na cjedilu. Agustina koji se na dva mjesta pomińe shvatio sam kao prijatelja Pjerina II, ali nam to ne pomaže kod riječi blizu kraja: „Agustin je naša stvar“, te može biti da je imao drugu ulogu. I

[1] Neque aqua aquae neque lactest lactis, crede mihi, usquam similius,
Quam hic tui est, tuque hujus autem.
Plaut. Menaechmi (Ussing) v. 1069. 1070.

[2] Ita forma simili pueri, ut mater sua
Non internosse posset, quae mammam dabat,
Neque adeo mater ipsa quae illos pepererat.
Menaechmi. prol. 19—21.

Digitized by Google

još bi se koješta moglo ovako nabrojiti. Naravno je da mi se na mnogijem mjestima trebalo zadovoljiti bilježeći praznine samijem tačkama, a lica znakom pitańa.

Naj teže mi je bilo popuńańe jednoga od glavnijeh prizora, onoga u kojemu Pjerin II pristaje na zarućbu s Lučilom, čim se oblakšava u raspletu vjenčańe Pjerina I s Dijanom. Činiće se da nijesu u tome moje konjekture dosta osnovane, i ovdje ću kušati da ih opravdam. Po izvacima kao da je Lučila ružna djevojka. Pjerin I dva puta je zove *grdobom*, i otac ńegov ili Lučilin meće mu u usta riječi: „Nije lijepa, ljevšu bih“. Vala dakle da je Pjerin II bio siromah i zato se ne mari vjenčati s grdnom djevojkom, samo da je bogata. Ali ovaki rasplet nâs ne zadovoljava, a po svoj prilici ne bi zadovoljio ni Držića. A jeli ovaj Pjerin siromah? Posinio ga je vlastelin mletački i ostavio ga baštinikom (jer je sva prilika da je ovaj vlastelin umro), i putuje i troši za put[1]. Dakle vala da je bogat, te kako se mogao odmah odlučiti uzeti za ženu ružnu djevojku samo radi prćije? Ne ostaje nam drugo nego konjektura da Lučila nije baš bila ružna, i da on pristaje na vjenčańe ne samo radi prćije. Pjerin I može je zvati grdobom, jer je na ńegove oči lijepa jedina Dijana, a može biti da Lučilu nije nigda ni vidio. Još je XVIII vijeka bio običaj u Dubrovniku da su djevojke iz kuće izlazile pokrivene tako da im se nije vidjelo lice (kao i u Mlecima), a vrlo bi rijetko i izlazile iz kuće, jer su u kućama vlasteoskijem i pučkijem[2] bile *kapele* ili crkvice (još za mojega doba) i popovi koji bi vršili crkvenu službu, te nije trebalo djevojkama ni ići u crkvu. Kad bi se koja zaručila, zaručnik koji ju je želio vidjeti stajao bi u sobi s otvorenijem vratima, a ona bi samo prošla kroz bližńu sobu, da je on vidi kroz vrata. Što jedan od otaca govori: „Nije lijepa“, tijem ne javla svoje mišleńe nego samo kaže ono što je doista od Pjerina prije čuo, ili što bi se gdjegdje čulo u ovakijem prigodama, kad zaručnik nije bio zadovoljan, pa makar i s drugoga razloga. Ostaje nam dakle slobodno pomisliti da Lučila nije *grdoba*, a možebiti da je i lijepa. Zato otac Pjerinov (koji ne zna za sinovljeve zaruke) domišla se svjetovati Lučilina, da je zazove na ulicu (ili na

[1] U Plauta Menehmo II putuje šest godina tražeći brata, te tako kao da je istrošio dobar dio svojega imańa. Ali nemamo nikakva razloga pomisliti da je to isto uradio Pjerin II.

[2] Radi značeńa riječi *pučanin* vidi Djela Dominka Zlatarića (Stari pisci hrv. XXI) str. VIII.

Digitized by Google

prozor), eda bi se sin, vidjevši je, odrekao svoje tvrdokorne i neopravdane antipatije prema ńoj. Otac se Lučilin isprva žestoko opire, neće da „svojom časti čini mos(t) od djevojaka“, ali na svrhu pristaje i zove kćer na ulicu ili na prozor. Ovdje nam nastaje druga neprilika. Ni u Plauta ni u Terencija ne dolaze na pozornicu (osim osobitijeh slučajeva, kao što je u Terencijevu *Heautontimorumenos*-u) poštene djevojke iz poštenijeh kuća, ako nijesu zarobļene, a to, kao što smo kazali, nije bio običaj ni u Dubrovniku. Ali vaļa da je Držić ovdje (kasnije i Dijana izlazi na ulicu i možebiti više puta) na korist svojega spleta zanemario običaje dubrovačke[1]. Za to su mu davale dosta primjera talijanske komedije ńegova vremena (n. p. Bibbienina *Calandra*, Ariostovi *I Suppositi* i *La Scolastica* itd.), premda je i u Italiji vladao gotovo isti običaj što i u Dubrovniku.

VI.

Mislim da je dangubno sad javļati sadržaj komedije, jer se može poznati po onome što sam doslije kazao.

Ne može joj se upravo vrijednost spoznati, jer se ova u ńoj, kao i u drugijem komedijama izrađenijem po istom motivu, sastoji samo iz smiješnijeh zamršaja kojima je uzrok sličnost dviju protagonista i iz živahnosti dijaloga, a rasplet se zna kakovi će biti *Menehmima* već od onda kad na početku drugoga čina stupa na pozornicu Menehmo II, a u Držića Pjerin II. U našoj komediji ima i to, da pošto u trećem činu Pjerin II pristaje na vjeridbu s Lučilom, jasno je da će se splet rasplesti na korist ļubavi Pjerina I. Ali baš od zämršâjâ i dijaloga toliko nam malo ostaje da ne možemo pravoga suda izreći. U Plautovoj komediji ima mahana što Menehmima, osobito drugome koji putuje s jedinom namjerom da nađe brata, nigda ne pada na um da svemu onome što im se događa može biti uzrok sličnost bratova. Ne možemo znati, jeli i koliko se toga umio čuvati Držić. Mahana je Držićeva, ili uprav

[1] Obično se shvaća kao da komedije javļaju vjernu sliku svojega mjesta i doba, ali se u tome pretjerava. Naj češće pisac u komedijama navaļuje satirom samo na ono što kudi i ostali svijet u ńegovo doba, a rijetki su komediografi, kao Aristofan i Molière, koji smiju oprijeti se općemu mišļeńu. Uprav može se reći da suditi o ļudima i o ćudima po velikoj većini komedija isto je kao shvaćati karikature kao portrete. Napomińem još ovdje dosta opravdane prosvjede što se često u Francuskoj uzdižu radi slika domaćega života kako je opisan u romanima i u dramama.

Digitized by Google

vremena kad je živio, kako sam već kazao, što u Pjerina II, pa došao on iz Mletaka u Dubrovnik ili baš u koji talijanski grad (recimo n. p. Jakin), niko ne opaža razliku u jeziku ili u dijalektu[1]. Druga bi bila mahana u Držićevoj radńi što parasit Obložder (koliko se može suditi po izvacima), osim prvoga prizora u kojemu tješi i možebiti svjetuje Pjerina I, ne miješa se ni po što u razvitak spleta, što je u Plauta posve drukčije. Za jedno se brinuo Držić (bolje nego mnogi drugi pjesnici koji su se istijem motivom bavili), a to je da istakne razliku u odijelu Pjerînâ (u izvacima na dva mjesta).

Kazao sam iz početka (vidi str. 55) da je Držić uzeo iz Plautove komedije *gotovo* samo osnovu ili upravo događaje što su se zbili prije početka komedije. Riječ *gotovo* nije zaludna, jer osim stihova Plautovijeh (osobito prvijeh) što iznosim na strani 71, nalazi se i drugo što izrađeno po Plautu. Takav je parasit, drug Pjerina I kao i Menehma I; što se u prvom činu, kao u Plauta, ne pomiće blizanac, mogao bi biti i sam slučaj, jer nemamo cijeloga čina; Pjerin II, kao Menehmo II, dolazi s puta u drugom činu zajedno sa slugom; u petom se činu govori o Pjerinovoj tobožńoj ludosti ili mahnitosti, ali nam nije ostalo traga u izvacima da bi se jedan ili drugi Pjerin pretvarao da je mahnit, kao ono Menehmo I u Plauta. Ako ćemo još tociļiti, možemo pomisliti da je nejasnoj svađi između Pjerina II i sluge, ako joj je uzrok krčmarica, temeļ za Držića bio stih Plautov što Menehmo II govori robu Mesenionu:

„Tu magnus amator mulierum es, Messenio".

Menaechmi (Ussing) v. 266.

Reći ću koju o značaju pojedinijeh lica u koliko se može raspoznati po izvacima. Tri su oca obični starci iz grčke i latinske i starije talijanske komedije. Pjerin I, ako i jest uprav zaļubļen, kad nije žalostan umije biti i obijestan. A takovi se čini da je i drugi Pjerin, jer se ne zna kojega posla ima (kao i ńegov sluga, koji u ostalome, po izvacima, nema onako važnu ulogu kao Mesenion) s krčmaricom, pa i poslije kao da se preveć divi ļepoti Dijaninoj. Dijana, ako i jest (po riječima Pjerina I) naj boļa i naj skladnija djevojka od svega grada, ipak je strastvena, te ne mari izići na ulicu da prekori svoga nevjernika. Parasit (Obložder)

[1] I sam Grk koji je napisao original Plautove komedije nije promislio ili nije htio promisliti da između dorskijeh dijalekata u Sirakuzi i u Epidamnu moglo je biti dosta razlike.

Digitized by Google

ne znam jeli tip dubrovački, premda ga Držić rado iznosi na pozornicu (vidi Popivu i osobito Pometa u *Dundu Maroju);* može biti tip prenesen iz klasične komedije. To se može reći i o pedantu (vidi V komediju) i o hvališi koga zovem Lopuđanin. Ovome zadńemu može biti uzor Plautov *Pyrgopolinices* i Terencijev *Thraso*, ali vaļa da se Držić još više osvrtao na domaću karikaturu koje dan današńi nema. Prijateļ Pjerina I (Agustin?) čovjek je pošten i ozbiļan. Mrva je tip koji je Držić po naravi slikao: djevojka s dugijem i veoma razuzdanijem jezikom, ali vaļa da joj je ponašańe moralnije nego jezik (ovaj se tip nalazi još često u okolini dubrovačkoj) te je prava sestra Grube u *Skupu* i Petruńele u *Dundu Maroju*.

VII.

Jeli Držić poznavao Plauta i crpao iz ńega po latinskom originalnom tekstu? Mislim da jest. Nemamo razloga sumńati da Držić nije dosta znao latinski; a za ńegovo doba čitao se Plauto u školama, kako on sam kaže u prologu *Skupa;* dodaću da su do 1552 izišla na vidjelo naj mańe četiri štampana izdańa Plautovijeh djela.

Istina, Držić je napisao *Pjerina* između 1550 kad je napisao *Dunda Maroja* što je stariji od *I'jerina* (vidi str. 63) i 1580 kad je umro, a prije i preko toga vremena naštampalo se u Italiji ńekoliko prijevoda Menehama ili *lokalisacija* (poznati su Trissinovi *I Simillimi*, Firenzuolini *I Lucidi),* kòmêdîjâ u kojima ima motiv sličnosti dvojice ili dvoga (kao što je Bibbienina *Calandra*, Aretinov *L' Ipocrito,* Cecchi-jeva *La Moglie* i ńekoliko drugijeh). Sadržaj im se može naći u izvrsnoj knizi: K. v. Reinhardstöttner, Plautus, spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele (Leipzig 1886), iz koje sam i ja crpao, a poznate su mi po autopsiji: *La Calandra*, *L' Ipocrito*, *I Lucidi*. Proučivši cijeli taj materijal, uvjerio sam se da Držić iz svega nije ništa prisvojio, ako i jest mnogo toga poznavao. Tako po *Calandri* može mu biti palo na um kazati u prologu *Skupa*, da je komedija sva *ukradena* iz Plauta, isporedi u *Calandrinu* prologu: „ . . . se fia chi dica, l' autore essere gran ladro di Plauto“ itd. A kao da je znao i za *Lucide*, jer je za parasita u izgubļenoj komediji i u *Dundu Maroju* primio ime Pomet, potpunije Pomet-trpeza. To bi bio u Plautovijem *Menehmima Peniculus* (četka kojom se čisti trpeza poslije objeda), što je Trissino preveo (mletačkom riječi) *Scovoletto* (metlica), a Firenzuola

Digitized by Google

Sparecchia; a ovo je Držić mogao prevesti: *Pomet-trpeza.* Istina je da je naj starije poznato izdaće *Lucida* god. 1549, *Dundo Maroje* pisan god. 1550, a *Pomet* (izgubljena komedija) ne poslije god. 1549, te je teško Držić mogao imati u ruci Firenzuolinu komediju prije nego je *Pometa* pisao; ali bi to moglo i biti, a s druge se strane ne zna, jesu li se *Lucidi* štampali i prije one godine. Ipak u obje lokalizacije nema ništa što ne bi Držić mogao uzeti iz originalne latinske komedije Plautove. Dapače Trissino ispušta prvi čin i počiće komediju dolaskom *Simillima II*, a Držić u tome ostaje pri Plautu.

Također ni talijanskijem preradbama istoga motiva ne nahodimo da se Držić iole okoristio: u ńekijem (kao u *Calandri*, u *Gl' Ingannati* nepoznata pisca, u *Gl' Inganni* što je napisao N. Secco itd.) blizančad su muško i žensko, u *L' Ipocrito* dva starca. U *La Moglie*, istina, blizanci su mladi, i, ako je ovu komediju Držić poznavao, ne bi bilo čuda da je iz ńe što uzajmio, jer je od svijeh ondašńijeh preradaba ova naj boja, pa je moglo privući Držićevu pažńu i to što se jedno lice, sestra blizanaca, zove *La Raugea* (Dubrovkińa), jer je odgojena u Dubrovniku kao robińa. Ali je ovoj komediji pisac Cecchi uzeo uprav splet iz Terencijeve *Andrie*, a motiv sličnosti u blizanaca malo je više nego epizoda; u Držića je posve drukčiji splet. Ovdje je Cecchi (možebiti prvi put) upotrebio majstoriju da se blizanci preko sve komedije ne nalaze u isto doba na pozornici, te je ulogu obojice imao jedan te isti glumac[1]; a očito su na kraju naše komedije na pozornici oba Pjerina.

Dakle *nije dokazano da je Držić u svoj splet Pjerina išta primio iz ondašńijeh talijanskijeh komedija.*

Dodatak.

U svesci 16 marta 1901 biogradskoga kńiževnoga i naučnoga lista „Kolo" urednik, g. A. Živaljević, napisao je članak: „Neizrađeni Držićevi dramati". U ńemu u malo riječi pisac pripovijeda sadržaj *Pjerina*, i dolazi u tome do istoga rezultata do kojega sam i ja došao.

Naj prije ću istaknuti da ovdje ne može biti govora o plagijatu ni s jedne ni s druge strane. Ja sam čitao u akademijskoj sjednici ovu raspravu 18 dana prije nego je izišao na vidjelo onaj

[1] Tako je poslije uradio i Goldoni u *I due gemelli venesiani*, a u naše doba ima to u operetu *Giroflé-Girofla.*

Digitized by Google

članak, a g. Živaljević nije slušao mojega čitańa, i može biti da nije za ń ni znao.

Ali nijesam samo radi toga napisao ovaj dodatak, nego jer u onom članku imaju ńeke tvrdńe piščeve o kojima mi je trebalo javiti što mislim.

G. Ž. piše da je Držić u *Pjerinu* spojio u jedno Terencijevu *Andriu* s Plautovijem *Menehmima*. Ovdje ispovijedam da kod svoje radńe nije mi pala na um Andria, a sad mislim da g. Ž. ima pravo, premda bih ja rekao ovako: da je Držić na osnovi Plautovoj načinio originalni splet primivši samo ńeke motive iz *Andrie*, i to su: Simon otac Panfilov hoće da oženi sina za kćer Hremetovu (kao Pjerinov otac za Lučilu), a sin neće i ne može da ostavi Gliceriju s koje postaje ocem preko komedije (Dijanu s kojom se zaručio); prizori između Pjerinova i Lučilina oca mogu napomińati na prizore između Simona i Hremeta, i prema riječima Hremetovijem:

„At istuc periclum fieri in filia grave est“.
Ter. Andr. (Spengel) v. 566

može biti da je Držić napisao: „Ne vaļa da ja tako“ itd. (str. 63); Misida robińa Glicerijina misli da se Pamfilo iznevjerio ńenoj gospođi; žalost Pamfilova tom prigodom[1]. Ali treba dodati da je u *Andrii* naj glavnije u spletu, što, kad Hremet hoće da razmetne ugovore, Simon se pretvara kao da će biti odmah vjenčańe, a lukavi rob Davo to nańušuje, i svjetuje Pamfila da se i on pretvori kao da pristaje; ali Simon vjeruje da je to istinita sinovļeva voļa, i nazbiļ ugovara opet s Hremetom, s čega postaju Pamfilu velike neprilike. A ovoga u *Pjerinu* nemamo.

U ovakovom kombinovańu (Plautove i Terencijeve komedije), kaže g. Ž. „kao da se Držić ugledao na svoga velikog učiteļa Terencija“. Ja mislim da je Držić doista učio i naučio što iz Terencija, ali da mu je pravi učiteļ i uzor Plauto. U duļe ne mogu sad o tome raspravļati; ko se hoće o tome uvjeriti, neka isporedi ekonomiju i dijalog u ovijeh triju pjesnika.

Na početku članka g. Ž. piše: „Pored ostalih dramata, od Marina Držića ostala su još dva rukopisa. Jednom je natpis: ‚Počińe komedija de Đuho[2] Krpeta e de Hlad‘, a drugom ‚Dalla

[1] Još su sličniji ovijem zadńijem prizorima u *Pjerinu* ńeki u Terencijevijem *Adelphima*, mańe u *Hecyri* i u *Eunuchu*.

[2] Uprav *Ġuho*.

Digitized by Google

comedia intitolata Pjerin'. Da je g. Ž. pomńivo pročitao uvod g. Petračića u akademijskom izdańu, osobito strane IX i X na kojima je opisan rukopis Pucićev, znao bi da je prolog IX komedije *(G. Krpeta)*[1] na str. 397, 398 naštampan iz starijega dijela rukopisa Pucićeva, po kojemu su štampane sve drame IV—VIII, pa i XI, a uzete su i varijante za I i II. Iz mlađega dijela (Mattei-jeva) istoga rukopisa uzeto je sve što stoji na stranama 398—412 počevši od riječi: „Dalla comedia intitolata Ǵuho Krpeta" do XI drame, i varijante u komedijama V—VIII i dopuńak na kraju *Skupa*.

Daje kaže g. Ž.: „Pa ipak ni ‚Krpeta' ni ‚Pjerin' nisu ni dramati, ni fragmenti od dramata. Po našem mišļeńu, to su osnove, ili bolje reći nabacane misli za dramate. Može biti, da je pisac i razradio te dramate, pa se izgubili, a sačuvale su se samo ove osnove — misli, koje pokazuju kako je pisac radio svoje komedije. Svakako mi više verujemo, da Držić nikada nije ni napisao ove dramate . . ."

Da bi na ovaj način mogao pjesnik raditi osnove svojijeh drama ni po što ne razumijem, i mislim da nije dosta što g. Ž. za tvrdńe, da su sadržaj Mattei-jeva rukopisa osnove a ne fragmenti, i da Držić nije napisao ove drame, kaže: *po našem mišļeńu* i *mi više verujemo*, nego da treba navesti koji pozitivni dokaz. To je i sam shvatio, i evo ńegovijeh dokaza: „I ako pisac veli: ‚Počińe komedija de Đuho Krpeta e de Hlad', pa i ako je prolog napisan, opet se nama čini, da su ovde zamišļena dva dramata a ne jedan, te da je jedan trebalo da bude ‚de Đuho Krpeta', a drugi ‚de Hlad'. Prvi bi bio komedija, a drugi pastirska igra. To izvodimo prvo iz toga što posle prologa dolaze ove piščeve reči: ‚Dalla comedia intitolata Đuho Krpeta', a još više iz onih nabacanih misli. Prvi i posledńi deo tih misli sa svim je drukčiji od onog dela u sredini. Iz prvoga dela, kao što već rekosmo, vidi se da bi bila komedija, i to iz društvenog dubrovačkog života i dosta vesela. Onaj deo misli u sredini, koji počińe rečima: ‚Travice zelene i vi drago cvijetiće, vaše Prolitje gorko tuži' . . . (str. 401), odaje drugu neku sadržinu i upućuje na piščeve pastirske igre".

[1] Ni ovaj prolog nije potpun, jer po riječima (na str. 398): „ovo odovud u vijencu poete, u veras će vas molit što vam rijeh", iza ńega je dolazio drugi prolog u stihovima, a i prvi govor Krpetin (str. 398, 399) po izvacima mogao bi se shvatiti kao nastavak prologu (isporedi dva prologa u *Dundu Maroju*).

Digitized by Google

Na ovo ću odgovoriti naj prije da *Krpeta* i *Hlad* ne mogu biti dvije drame. Riječi: „Dalla comedia“ itd. nijesu pisčeve (Držićeve), kako ne znam zašto misli g. Ž., nego ih je napisao ili prvi ili drugi Mattei. Da nije prvi dio izvadaka (ili misli, kao što ih zove g. Ž.) bio komedija „iz društvenog dubrovačkog života“ vidi se iz prologa u kojemu Krpeta kaže da ide „al fonte di Elicona“ (na Elikonski izvor). U početku izvadaka poslije poduljeh govora (jeli monolog? dijalog?), ali još na str. 399 Krpeta sreta boga od bogastva *(Pluton* ga zove Držić, uprav *Plutos)*[1] i s ovijem dugo govori, a nadno strane 400 (ne istom na str. 401) uvodi nas pjesnik u dalji splet drame u kojemu su lica Proljetje, Ljeto, Kupido, Hlad itd. Na str. 402 (dakle u sredini izvadaka) pomiše se bogastvo i Pluton, i opet na naj posljednjoj strani 404. Sva je drama dakle mitologička ili alegorička (isporedi *Ljubav Venere* i IV komediju), a nije uzeta iz dubrovačkoga života. Ali neka baš bude kako misli g. Ž., pitam, kakva bi bila ta osnova drame u kojoj bi prvi i posljedńi dio pripadao jednoj drami a sredina drugoj. Čini mi se da je ovakovi dokaz doista protiv tvrdńe g. Živaljevića, a ne za ńu.

Moglo bi mi se odgovoriti da i sve to što sam doslije kazao kako ovo ne može biti osnova drame, nije pravi dokaz nego opet *po mojemu mišljeńu*, ali ima i vrlo pozitivni dokaz. To su riječi na početku rukopisa Mattei-jeva: „Stracci“ itd. (vidi na str. 52), t. j. *Komadi* (uprav *drońci) proze i stihova uzeti iz komedija Marina Držića.* Zašto je Đ. Mattei god. 1702 sabrao i napisao (pa možebiti kasnije prepisao I. M. Mattei) ove komade ili drońke lako je domisliti se. Cerva, učenik Đurov, piše o ńemu: „Egregiam humanioribus litteris operam dedit, ut nullus fere sive vetus sive recentior comptioris ac politioris litteraturae author esset, poëta, orator, historicus, quem non legisset, et cujus graviores sententias, elegantiores dicendi modos flosculosque in sua non retulisset adversaria, quibus in lucubrandis opusculis suis opportune uteretur“. Istina, ovdje Cerva govori o klasičnijem piscima, ali malo dalje pripovijeda da se Đ. Mattei naj veće bavio našijem jezikom i da je počeo pisati rječnik, samo što netom izradi tri četiri prva slova, otide iz Dubrovnika ostavivši djelo nesvršeno[2]. I I. M. Mattei na-

[1] Jeli Držić znao za Aristofana?

[2] Jeli A. Della Bella napisao svoj rječnik po ovom materijalu, kao što kaže Appendini, sumńivo je, jer Della Bella toga nigdje ne spomińe, a ńegov je rječnik izdan god. 1728 u koju 13 dec. umrije

Digitized by Google

pisao je rječnik i gramatiku našega jezika za Talijance, kao što kaže Appendini[1]. Po svemu je tome jasno, zašto je Đ. Mattei crpao izvatke iz šest *gotovijeh* Držićevijeh komedija (IV komedije i *Pometa* vala da nije imao u svom rukopisu), te je jasan i uzrok radi kojega je u izvacima često mijeńao talijanske riječi našima, jer ih je htio upotrebiti u rječniku, za koji je mislio da ne bi vrijedili citati s barbarizmima.

Ovijem je svijem (kako mislim) dokazano da je Držić i napisao cijele one dvije drame protiv druge tvrdńe g. Živaljevića.

Đ. Mattei, dakle se počeo štampati još za živa ovoga. Ali treba dodati da je sastavljańe rječnika bilo namijeńeno trojici, od kojijeh je jedan bio Mattei; drugoj dvojici ne znam imena, ako je jedan od ńih bio Della Bella, može se razumjeti tvrdńa Appendinijeva.

[1] Appendini dodaje da on tijeh rukopisa nije nigda vidio, ali su zli jezici (?) kazivali da je poznata ńegova gramatika ista radńa Ivana Marije. Jeli istina? De mortuis nil nisi bene.

Digitized by Google

Sigetski junak u povjesti hrvatskoga pjesništva.

Čitao u svečanoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 15. prosinca 1900.

PRAVI ČLAN MILIVOJ ŠREPEL.

I.

Uvod. — Bugaršica.

Kad su mi mnogo poštovana gospoda drugovi u filologijsko-historijskom razredu povjerili, da čitam u ovoj svečanoj sjednici, odmah mi je sinula misao, da mi valja odabrati takovu gragju, koja bi bila u svezi s Marulićevim jubilejem. Budući da naša akademija namjerava u aprilu buduće godine u osobitoj sjednici podati čast ocu hrvatskoga umjetnoga pjesništva, odlučio sam danas prikazati, kako je hrvatska pojezija u ova četiri stoljeća, što živi, obradila junačku pogibiju sigetskoga Leonide. I doista nema druge historijske zgode, koja bi se mogla tako zgodno pratiti diljem četiriju stoljeća, od XVI. do XIX. Na taj ću se način moći ujedno dotaknuti glavnih momenata u razvoju hrvatske pojezije. Kako se samo po sebi razumije, u tijesnim granicama, koje mojemu govoru nameće ova svečana zgoda, ne ću moći iscrpti ovoga predmeta do dna, nego ću se zadovoljiti, da istaknem samo najznatnije pojave.

Sigetsko junaštvo Nikole Šubića Zrinjskoga i njegovih drugova trepti kao zvijezda nad hrvatskim umjetnim pjesništvom. Ovaj izbor, čini mi se, nije slučajan, nego mu valja potražiti dublji uzrok; očevidno ovaj junački čin najbolje pristaje onomu umjetničkomu idejalu hrvatskoga naroda, koji se krije u narodnoj našoj duši.

S pravom se veli, da pojedine rase imadu prema svojoj ćudi osobite idejale u pojeziji; eno u germanskih naroda Hamleta i Fausta, a u romanskih Don Quijottea i Orlanda. Dok u jednih

Digitized by Google

preteže sentimentalnost i humor, u drugih je jača idilska crta i satira.

Južni Slaveni živeći od XV. stoljeća do XIX. u neprekidnoj borbi s Turcima našli su u prostonarodnom pjesništvu svoj idejal u junačkom liku Kraljevića Marka. A kako su Hrvati u isto vrijeme, otkako im se javlja umjetna pojezija, vojevali s Turcima na život i smrt, nije čudo, što im se Nikola Šubić Zrinjski činio najživljim reprezentantom onoga herojizma, koji je četiri stoljeća iscrpljivao svu snagu hrvatskoga naroda. Na taj je način sigetski junak hrvatskoj umjetnoj pojeziji ono, što je prostonarodnoj u sviju južnih Slavena Kraljević Marko. Divno pouzdanje u samoga sebe, potpuna požrtvovnost za vjeru i domovinu značajna je crta herojizma, koja se ističe u Zrinjskoga. Kod najvećih pogibelji i napasti Zrinjski se ne koleba.

Evo vidimo, čemu se naš narod najviše divi. U ostalom u čovjeka je i onako važnija volja i čuvstvo nego intelekat. Dakako ova energija volje, kojoj se klanja naš narod, išla je i morala je ići onom kolotečinom, koju su joj udarile političke i društvene prilike. U nas se ova energija volje prokazala u herojizmu, koji su izazivali bojevi s polumjesecom; on se kao crvena nit provlači našom historijom, pa nije nikakovo čudo, kad ovu nit nahodimo i u povjesti književnosti. Od Karnarutića sve do Mažuranića izbija ova crta na vidjelo, a možemo mirne duše reći, da je jedan od posljednjih pjevača ovoga herojizma, genijalni Mažuranić najživljom svjetlošću obasjao ovu borbu, koja je vijekovima trzala naš narod. S Mažuranićevim „Čengić-agom“ ujedno se već primičemo posljednjim izdisajima ove borbe, jer su u drugoj polovini XIX. stoljeća srećnije prilike postavile grobnu ploču prijašnjemu jadu, a možemo reći, i raskolu, jer se na turskoj strani ponajviše prolijevala bratska krv.

Skoro iza „Čengić-age“ javlja se ujedno nova zvijezda na političkoj pozornici hrvatske historije — ban Jelačić, koji je narodu našemu zasjao sjajem novoga Zrinjskoga; pa je vrijedno istaknuti, da je i Jelačića nadisalo junaštvo sigetskoga Leonide, kako nam svjedoči njegova doduše njemački spjevana, ali hrvatski osjećana pjesma, koju je Jelačić spjevao kao 14-godišnji dječak. Pjesma[1] glasi u Demeterovu prijevodu:

[1] Piesme Jelačića bana. U stihomierju izvornika preveo Dr. Demeter. Zagreb 1861 p. 5.

Digitized by Google

Matija Korvin i ban Zrinović
u kraljevstvu sjena.

Matija.

Tko je ono, koj' pun težke muke
Oborivši čestit pogled svoj
Hoda tamo daleko od buke
Pri Kocita vodi žalostnoj?

Inostranče! Težki mora biti
Udes, koj' ti ohol prignu vrat,
Jer tvoj pogled kaže ponositi
Slavenku si majkom moro zvat.

Zrinović.

Istina je, nedobitnom rodu
Hrvatskomu i ja bijah član,
Koj' za vjeru i sladku slobodu
Umrieti je vaviek pripravan!

Dà, i meni pod zakonom krsta
Slast bijaše vazda u boj ić,
Mnogu čalmu razbi pest ta čvrsta:
S tobom zbori Niko Zrinović.

Matija.

Ha, što čujem? Zrinski sa mnom zbori?
Da me nije prevario sluh —
Ne, s tog lica sveta vatra gori,
Š njega plamti Termopilca duh!

O na bratske dodji moje grudi,
Koj' se nikad ne snizi ko rob,
Kom već majka uli slavne ćudi,
Kom od robstva miliji bi grob.

Gdje kucaju takva srca smjela,
Tamo nikad ne će propast dom,
Ko žar-ptica opet iz pepela
Dići će se, kad ga smrvi grom!

U ovoj mladenačkoj pjesmi već prosijeva ona misao, koju je kasnije veliki naš Preradović u veličanstvenoj odi „Nikoli Zrinjskomu“ zbio u krepki izraz *„junak duh“* pjevajući:

on [narod] već sluti,
Da samo junak-duh će ga spasiti,
Duh samo onaj, što mu najjasnijom
U tebi zviezdom za života
Svega prosinu.

Digitized by Google

Ovim je „junakom duhom“ zadahnuta Kačićeva pjesmarica, pa joj je to uz popularnu formu probilo put do srca svega našega naroda.

A kako prostonarodna poježija o Zrinjskom? Imajući već svoga Kraljevića Marka iz davnijih vremena nije dala Zrinjskomu onoliko mjesta, koliko bismo inače očekivali. Ali da ga nije mimoišla, svjedoči nam, kako veli Bogišić[1], Gundulić u Osmanu IV, 165:

Sokolović unuk carski,
i veziera Mahumeta,
kim još slove kraj ugarski
cieć vazetja od Segeta.

Samu bugaršticu ili bugarkinju o Zrinjskom priopćio nam je prvi Kukuljević u „Nizu bisera jugoslavjanskoga“ (Zgb 1863) pod natpisom „Ban Mikloš Zrinjski u Sigetu gradu“. Kasnije ju je štampao zajedno s ulomkom varijante Bogišić u „Narodnim pjesmama“ (Biograd 1878) pod br. 36. i 37. Pjesma pod br. 36 počinje se ovako:

Poletio siv sokole iz slavnoga Biograda,
Soko siva ptica,
Iz slavnoga Biograda čestitomu Osmanoviću,
U čestitom Carigradu, na dvor cara Sulimana,
Soko siva ptica.

Soko pita cara, zašto se odrekao Krajine, koju mu je opustio Zrinjski bane. Razumjevši ove riječi podigne se car iz Biograda, a s njime sva silna njegova vojska. Car pogje do Sigeta i pod njim razapne šator, pa poručuje Zrinjskomu:

Izidi mi ti, moj bane, iz Sigeta b'jela grada,
Ti, moj Ugrinine!
Sobom zdravo (ti) izvedi rudokose vitezove,
Jer ti se vjerom mojom, car čestiti, obećajem,
Ti, moj Ugrinine!
Da mi ću te ja čestita na Krajini učiniti,
Kako no sam učinio mlada bana Hrdeljića,
Hrdeljskoga bana.[2]

Ali mu viteški odgovara Zrinjski:

Fala tebi, gospodaru, na svjetu i na nauku;
Ali ti se vjerom mojom, bane Zrinjski, obećavam,
Moj čestiti care!

[1] Bogišić, Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa. Biograd 1878 p. 80.

[2] To će biti Ivan Zapolja, ugarski kralj.

Digitized by Google

Da ti ne ću podati Sigeta (ja) tvojoj volji,
Već ako li meni bude pod veliku na sramotu,
Moj čestiti care!
Jere sam se ja ovako slavnom kralju zavjetovo:
Da mu ne ću (ja) nevjere do mo'e glave učiniti,
Momu gospodaru;
Jere bi mi (on) dva sina zlom(e) smrti umorio,
Koje mu sam ban Miklauš u zakladu ostavio,
Kralju ugarskomu.

Car na to uzme navaljivati na Siget, najprije nameće mnogo drvlja i kamenja u rijeku, razvali gradu zidine i napokon ga ognjem opali. Kad to vidi ban, okupi junake, pa im kaže:

Evo vigju, vitezovi, da je nami poginuti,
Neg' se pomnjom pomolimo vidovnomu dobru Bogu,
Moji Ugričići,
Da ni ne bi sramotne kleti Turci pogubili!

Mladi junaci veselo izjezde iz grada, namjere se na četu Turaka, umute se u njih kao soko u golube, te ih pogube. Kad projezde dalje, namjere se na veće jato vrlijeh Turaka. Na svakoga od njih dopadaše dvadeset Turaka.

Najbolje se ponosaše Miklauš(u) Zrinjanine,
On segetski bane:
Što mu sablji uticaše, to konjicu ne uticaše;
Što konjicu zatjeraše, živo u Dunaj to skakaše,
Vjera ih ubila.

Ali i Miklaušu prispjela huda sreća, puška ga udari u desnu ruku.

Ruka mu je panula i s kordom na crnu zemlju.

Kako se vidi, narodna pjesma ostaje u granicama svoje naivne kompozicije. Ne ulazeći u potanje prikazivanje ona se drži stereotipnih motiva, te s divnom svojom jednostavnošću iznosi na vidjelo sukob dvaju junaka i njihovih vojska. Pjesma priznaje i Turcima, da su vrli, ali opet u onom pripijevku „Vjera ih ubila!" odaje dispoziciju, koja je mogla nastati u onim vremenima, kad je Turčin harao našu zemlju. Ali to je i sve. Narodna pojezija ne poznaje druge tendencije, istom umjetni pjesnici unose tendenciju u obradbu sigetske katastrofe. Isto je tako sasvim prema duhu narodne pojezije, što ne ističe historijske važnosti njezine. Ne mogu

Digitized by Google

se složiti sa Schwickerom[1], koji raspravljajući o madžarskom epu Nikole Zrinjskoga veli, da je pjesnik umio historijski dogagjaj po sebi neznatan (pad tvrgje sigetske i junačku smrt Nikole Zrinjskoga) „podići do predmeta epopeje". Historija nam ujamčuje, da je Siget Turcima mnogo vrijedio. Evo, kako piše Mesić[2]: „U dosadanjih turskih vojnah jasno se pokazuje, da jim je bio glavni pravac prama Beču; prama Beču pako vodi put s ovu stranu Dunava. Turčin je već imao na toj strani Budim, Stojni Biograd, Ostrogon, Šikloš i t. d.; samo mu je Siget još prkosio. Taj je grad na putu bio turskim vojskam, šiljanim prama Beču ili Budimu; on je priečio redovito obćenje; gospodujući nada Dravom do ušća njezina činio je te nisu Turci imali sjegurna prelaza preko te rieke; on je bio zaštitom od sjevera Hrvatskoj, od iztoka šomodjskoj, zaladskoj i željeznoj županiji i daljoj Štajerskoj; dapače njekim je načinom gospodovao do Dunava preko baranjske i tolnanske županije. Zbog te važnosti bješe sultan na nj poslao prije deset godinah svoju vojsku; pak upravo to, što je ta njegova vojska sa sramotom otišla izpod Sigeta, moglo je Sulejmana uputiti, da je Siget takov grad, koji se neuzima manjom vojskom paše kakova, nego da vriedi, da poda nj povede vojsku i sam sultan, a to tim više, što se je znalo i medju Turci, da je Siget nakon g. 1556 znatno utvrdjen i da mu je zapovjednikom vojevoda, koji se je već proslavio bojnimi djeli". Upravo tendencijom i većim ili manjim isticanjem historijske znamenitosti Sigeta razlikuju se umjetne pjesme bitno od narodne bugarštice.

II.

XVI. stoljeće: Karnarutić.

Zadranin Bernardin Karnarutić objelodanio je svoje „Vazetje Sigeta grada" u 4 dijela u Mlecima g. 1584[3]. O samom životu pjesnikovu znamo na žalost veoma malo Pripadom ga napominje Baraković; neki pop J. B. S. u pjesmici „Čestitomu Zadru gradu" pjeva:

Svega vrimena prik, Zadre, svitla svića
Gorit će tvojih dik cić Karnarutića.

[1] Schwicker, Geschichte der ungarischen Litteratur. Leipzig 1889 p. 151.

[2] Mesić, Život Nikole Zrinjskoga. Zagreb 1866 p. 232.

[3] Drugo izdanje priredi Petar Fodroczy valjda 1661. Treće izdanje objelodani V. Gaj u Zagrebu 1866.

Digitized by Google

Mletačkomu izdanju „Vazetja“ dodana je pjesmica Spljećanina Petra Tartaljića u hvalu B. Karnarutića, ali ne izlazi iz okvira običnih pohvala. Zanimljiva je ova pjesma samo poradi toga, što nam ujamčuje književnu svezu izmegju Zadra i Spljeta. Osim „Vazetja“ spjevao je Karnarutić takogjer Pirama i Tižbu (u Mlecima 1586 i 1627). Na koncu V. pjevanja ovoga djelca čitamo:

To sloxi Bernardin — charnarutich uoynich
Nigda dunata sin — sad prauad gouernich.

A na kraju same knjige pjeva Hvaranin Hortensije Brtučević, koga Nikola Nalješković zove „slavom svih Hrvata“ (St. p. hrv. 5, 333), pjesmicu Bernardinu Karnarutiću, vlastelinu zadarskomu, u pohvalu „Tižbe i Segeta“, koju završuje ovako:

A Segetom si steć hotil zlatnu krunu,
Kom će Hrvati već častni bit na punu.

Fodroczy je kao kajkavac mijenjao čakavske oblike u „Vazetju“, ali je zgodno, što je pjesmi dodao Forgačev opis sigetskoga boja.

Karnarutić je svoju pjesan posvetio Jurju Zrinjskomu, sinu sigetskoga junaka, a Fodroczy je svoje izdanje posvetio Nikoli Zrinjskomu, tadašnjemu banu i pjesniku madžarskoga epa. Njegovo „Vazetje“ prvi je naš ep s hrvatskom gragjom.

Kako su već suvremenici sve Europe priznali sigetskomu junaku, da je bio Leonida svoga vijeka, vidi se i iz posvete Karnarutićeve, u kojoj čitamo: „Uzveličeni gospodine Jurju, premda slavni i neumrli glas bivšega gospodina Miklouša Zrinskoga, oca tvoj[e] Milosti, slove i sluti će do suda svita, prohodeći od naroda do naroda, bez sfakoga pisanja slavom njegove milosti: ništanemanje naslidujući ja stope starih pisnikov, koji petjem sfojim vazda navistevali jesu sfitu hrabrosti poglavitih ljudi, odlučih ja ispuniti dug moj . . .“

Karnarutić je razdijelio svoju „slogu“ na 4 dijela. Kompozicija mu je jednostavna, da ne može biti jednostavnija. U I. dijelu ponajprije veli pjesnik, da pjeva poboj hrvatskih knezova i turačkih vitezova, koji se dogodi pri Sigetu. Odmah nas upoznaje s protagonistima obiju strana: sa Sulejmanom i Zrinjskim. Hvaleći Zrinjskoga veli pjesnik:

Nimam toliku vlast, nimam moć toliku,
Da zreku njega čast i slavu veliku;
Da ovo dij svaki, da se ne nahodi
Sada vitez taki, ča god sunc' ophodi.

Digitized by Google

Čuvši Sulejman, da mu Zrinjski robi turske države, odluči poći do Sigeta, te digne silnu vojsku. Pjesnik nam sada na široko opisuje sultanova konja i samoga sultana, pa onda potanko navodi sve dijelove goleme vojske i glavne vogje. S ovom vojskom dogje car do Sarajeva na 15. juna. U II. dijelu želi sultan, da se pobroji vojska, pa odlučivši poći do Sigeta sazove paše i naloži im krenuti s vojskom do Drave, preko koje će Hasam-beg učiniti most. Hasam-beg sagradi most kod Osijeka, a Mehmet Taralija s prednjom stražom stigne do Šikloša. Čuvši to Zrinjski pošlje pješake i konjanike do Šikloša, a na čelu im Gašpara Alapiju. Oni zametnu boj s Taralijom, te kako Turci nijesu dosta bdjeli, potuku tursku vojsku i oplijene je. S bogatim plijenom i sa sužnjima bugareći vraćaju se kršćanski junaci u Siget, gdje ih dočekaju ostali junaci s velikom radošću. Zrinjski primi malo stvari, „jer u njem ne vari pohlep od skuposti“. Priredi se vesela gozba, uz koju piju u zdravlje cesarevo, zaore se bugarkinje, kad stigne uhoda i javi, da će sam sultan pod Siget. Zrinjski kratkom besjedom nuka svoje, da budu postojani. U III. dijelu turska vojska prelazi most, a car saznaje, da su mu kršćani razbili prednju stražu, te se silno razljuti. Tu svrgne Arslana s paštva i naloži, da mu se odsiječe glava, što je ludo pobjegao ispod grada „Jule“. Do skora stigne car s vojskom do Svetoga Lovrenca, koji je nedaleko od Sigeta. Kad to začu Zrinjski, „zeleni bor“, skupi na placi vojsku i progovori im oveću besjedu, u kojoj im razloži pogibelj, koja im prijeti od Sulejmana.

Gdo s poštenjem spravan na ov svit umira,
Vičnji mu glas slavan do nebes dopira.

Ako i poginu u boju, njihova će slava trajati, „dočin god rike vru i teku vrimena“. Veli im, da su duše njegove dijel, te ih poziva, da se prisegom obavežu do smrti se boriti za vjeru kršćansku. Najprije se prisegne sam Zrinjski, onda Alapija i ostali junaci i puci, i veliki i mali vuci. Junaci mu na to još odgovore, da su voljni s njime u smrt. A Zrinjski onda opet progovori i zabrani im govoriti s Turcima ili primati od njih list, te naredi, što treba za obranu. Kršćani biju Turke, a to dodija caru i podsjedne Siget. Videći Zrinjski, da ne može obraniti novoga varoša, naloži, da ga upale, te se zakloni u stari varoš. Turci nemilo jurišaju, junaci padaju na obje strane, cara ubija s jedne strane smrad, a s druge s čemerom jad, što mu kršćani tako odolijevaju. Zato razljućen pozove car k sebi Sokolovića, te mu kaže, neka što brže opet navali

Digitized by Google

na Siget, i dade mu svoj buzdovan, da njime stjera vojsku pod zidine. U IV. dijelu Sokolović sazove paše, te im kaže carevu volju; sam je car htio poći pred vojskom, ali ga je Sokolović odvratio, jer bi bila sramota, da svega svijeta car izgubi život za tako malu stvar; zato mu je dao svoj buzdovan. Sokolović užeže svima srca Najprije otpuste vodu, a onda podignu nasipe. Naši se brane junački. U to od žalosti i jada umre car, ali Sokolović zataji smrt vojsci, nego je samo javi novomu sultanu Selimu, sinu Sulejmanovu. Sokolović ohrabri svoje i zapali stari varoš. Zrinjski se zakloni u tvrgju (grad), te videći pogibelj progovori opet oveću besjedu vojsci, u kojoj veli, da je ova nevolja pokora za grijehe ne samo njihove, nego i svega rusaga; navodi redom sve mane, ističe odmetništvo od rimske crkve pokazujući, kakovo je zlo poradi toga stiglo i Franciju; uza sve to valja im hrabro dočekati smrt. Zatim pozove Čerenca Ferenca, komornika svoga, da mu donese lako odijelo i oružje, poimence očevu sablju, te da stavi u žep novce za onoga, koji ga ukopa, kao i gradske ključe. Naši otvore vrata i zametne se posljednji boj, u kojemu Nikola natkrili rimskoga Koklesa.

Tada s njim ne [s]miše na sablju ni na meč,
Nego ga ubiše iz puške na daleč.

Sokolović glavu Zrinjskoga pošlje cesaru (Maksimilijanu), a cesar sa suzama primivši glavu reče:

Glave ove do konca oních lit
Slavan glas uslove, u kih se svrši svit.

Glavu pošlje u Čakovac, gdje je popovi zakopaju u kloštru Svete Jelene.

Karnarutić je spjevao „Vazetje“ dvanaestercem s dvostrukom rimom u svakom stihu (a—b, a—b), a uveo je ovo mjerilo u hrvatsku epiku prvak naše umjetne pojezije Marko Marulić sa svojom „Juditom“, koja je prvi put izišla god. 1521 u Mlecima. Marulić još nije našao pravoga epskoga junaka, njegova je „Judita“ ep sa strogom moralnom tendencijom, kojom se odlikuje i ostali njegov književni rad hrvatski i latinski; on je čedo crkvene renaissance. Zato razumijemo lako u „Juditi“ i izbor gragje i oštro izraženu moralnu tendenciju.

Ipak je Marulić hrvatskoj epici podao stih, kojega se od pjesnikâ sigetskoga junaka drže Karnarutić, pa još u XVII. vijeku Petar Zrinjski i Vitezović. U XVII. je vijeku napisao Gundulić

Digitized by Google

„Osmana“ u osmercu, a taj stih nahodimo u „Trublji slovinskoj“ Vladislava Minčetića. S Kačićem ulazi u obradbu sigetskoga boja deseterac, kojega se onda drže gotovo svi kasniji slavitelji sigetskoga Hektora (dapače i u drami).

Kako je u Karnarutića kompozicija jednostavna, tako mu je i slog prost. Nema u njega još onih umjetno traženih antitezâ i concettâ, koji su se silno razbujali u talijanskoj pojeziji već počevši od Tassa, a našli odziva i u hrvatskoj pojeziji. Karnarutićeva je poredba kratka, pa kao primjer navodim iz II. dijela:

I Patačić Petar i Papratović Vuk,
Jedan vihar-vetar, a drugi groma buk.

Marulić ima doduše mnogo kratkih poredaba, ali ne zazire ni od otegnutih, kakove nahodimo u Homera i u Vergilija.

Ne znamo, kojim se vrelom poslužio Karnarutić pjevajući „Vazetje“ 18 godina poslije samoga dogagjaja. Najstariji štampani opis sigetskoga boja pripada Ljubljančaninu Budini, koji ga je po pripovijedanju hrvatskoga viteza s hrvatskoga preveo na latinski i objelodanio g. 1600. Kako se vidi iz kratke naznake Karnarutićeva „Vazetja“, pjesnik ide u jezgri tragom historije. Samo valja istaknuti, da se u njega nigdje ne napominje Aliportug. Pjesnik je i inače u pripovijedanju dogagjaja i navogjenju osobâ kratak. Ali je zanimljivo, što i u Karnarutića kao i u Budine Zrinjski govori dva oveća govora. Poznato je, da su ovakovi govori značajna osobina grčke i rimske historiografije, koja je ušla i u moderna djela (sve do XIX. stoljeća), jer su historici tako željeli označiti osobu i vrijeme. A po gotovo dobro dolaze ovakovi govori pjesniku. U oproštajnom govoru Zrinjski u Karnarutića napominje, kako je ova turska sila pokora za zla djela njihova i svega rusaga, te onda redom navodi pojedina zla djela: ljudi su ostavili put, koji kaže Isus, ne nahranjuju gladna gosta i ne napajaju žedna, ne mare za bolesnike, ne pomažu onima, koji su u tamnici, i udovicama. dapače i sirotama otimaju, ne ljube Boga, ne polaze crkve, sveci se ne štuju, grijeh se ne ispovijeda, ne znaju se blagdani, Božji službenici izgone se iz crkve, pa će rusag dopasti poganima, ako se ne obrati, no bude li podložan rimskoj crkvi, ne će biti car (turski) uzmožan u njemačkoj zemlji; evo u Franci, jer se odvrže „slideć odmetnih roj“, nema više tanca, nego je kuga, glad i boj... I u Budine Zrinjski veli[1]: „Nihilominus tamen hanc poenam a Deo

[1] Schwandtner, Scriptores rerum hung. veteres ac genuini. Tyrnaviae 1765, III, 128.

Digitized by Google

Optimo Maximo immissam, patienti gratoque animo perferre nos decet; hac enim, non solum ob nostra nos peccata, sed etiam ob provinciae hujus flagitia, punire voluit". Pjesnik je pošao dalje nego historik, jer očito nišani na protestantizam, koji je sjeverozapadnu Europu otugjio rimskoj crkvi, u Francuskoj urodio Bartolomejevom noći (1572), a počeo se u drugoj polovini XVI. vijeka širiti i po Hrvatskoj. Uz protestantizam pristade i sam Juraj Zrinjski, koji je g. 1570 osnovao u Nedelištu štampariju. Protestanti su svojim smatrali cesara Maksimilijana[1].

U Karnarutića je sam opis sigetskoga boja prikazan u II., III. i IV. dijelu, te se može reći, da je zgodno podijelio pojedine faze: u II. dijelu opisuje se poraz Turaka kod Šikloša, u III. dijelu primiče se sultan k Sigetu, pada novi varoš, te Sulejman srdit zapovijeda, da se zametne odlučan boj, a u IV. dijelu nahodi se katastrofa. Tek I. pjevanje poslije invokacije i opće slike Zrinjskoga i Sulejmana neobično oteže opis sultanova konja, njega samoga i vojske njegove. Na sličan je način već Marulić dosta opširno opisao u I. pjevanju „Judite" Olofernovu vojsku (165—232); onda nam Marulić prikazuje lik Olofernov, kako u Karnarutića nahodimo opis cara Sulejmana; zatim napominje Marulić vezire, konje i pratnju, a takov red nalazimo i u Karnarutića. Samo je Marulić nešto kraći i življi. U jednoga i drugoga pjesnika sve sja dragim kamenjem i zlatom. U obojice je pjesnika prvo pjevanje namijenjeno opisu i kretanju vojske. U II. pjevanju Oloferno prelazi Eufrat, te ugje u izrajelsku zemlju, a u III. pjevanju vidimo ga, gdje podsjeda Betuliju. I ovdje se otpušta voda od grada, i ovdje se Judita prije, nego će k Olofernu, odijeva u sjajno odijelo, i ovdje govori Judita vojsci, i ovdje se slavi gozba. Marulić se takogjer (kao i kasnije Karnarutić) tuži, da ne može dostojno proslaviti junakinje, VI, 169[2]:

A sad veras snaga mojih nju hvaliti
slaba jest i naga; ništar manj naviti
ne ću se šćediti hvale, koko mogu,
jer se izčuditi dilu nje ne mogu.

Osim glavne moralne tendencije (VI, 257 d.) Marulić je prepleo svoj ep i drugim moralnim poukama, tako n. pr. opisujući, kako se Oloferno opio (V, 93), upotrebljava ovu priliku, da prospe cijelu filipiku na pijanstvo i proždrljivost navodeći svu silu primjera iz

[1] Smičiklas, Poviest hrvatska. Zagreb II (1879), p. 110.
[2] Po akademijskom izdanju.

Digitized by Google

sv. pisma i starine. Na srodan način u II. dijelu opisujući poraz Turaka kod Šikloša iznosi Zadranin moralne pouke o tom, kako valja bdjeti, kad je hora raditi. To mu ujedno podaje zgodu, da pokaže, kakov treba da bude vojnik i vojvoda u boju, pa navodi primjere iz rimske starine. Da još jače istakne ova mjesta, u I. izdanju pjesme dodao je s kraja četiri puta: Zamiri!

I Betulijani videći se na nevolji nariču (III, 207):

„Bože, sagrišismo,
na zlo pristajući, nepravdu činismo!
Krivinu tvorismo, i s oci našimi
zakon ne spunismo; da ti, ki s' nad svimi,
milostiv ti primi na milost svih naju,
od ruk nas odnimi, ki tebe ne znaju".

Mogao bih još navesti paralelâ u predmetu i u jeziku, ali držim, da mi ne treba otezati. Čini mi se, te se i iz ovih navedenih primjera može vjerojatnim držati, da je na Karnarutića utjecao Marulić, kojega je pojezija ostavila tragove i u pjesmama drugih hrvatskih pjesnika.

Vrijedilo bi ispitati, koliko je na Karnarutića utjecala narodna pjesma. Ona njegova poredba Zrinjskoga sa zelenim borom upravo diše narodnim duhom. U ostalom on nam sam napominje, da su hrvatski junaci za gozbe iza šikloške pobjede pjevali — bugarkinje (pod kraj II. dijela).

Karnarutić u početku II. dijela napominje i bosanskoga bega, a „prid njim živi oganj, Bošnjani se vide". Od Turaka se u pjesmi pored sultana jače ističe samo Sokolović, a od Hrvatâ uz Zrinjskoga Alapija.

U kratko bismo mogli reći, da je Karnarutićevo „Vazetje" nešto oplemenjena kronika s rimom; veće kompozicije i dublje karakteristike ne nahodimo u njega. Ali nam je njegova pjesan draga upravo poradi svoje prostote i iskrenosti kao naš najstariji štampani izvor o sigetskom boju.

III.

XVII. stoljeće: Petar Zrinjski i Minčetić.

U XVII. se stoljeću u talijanskoj pojeziji, koja je pored rimske glavna učiteljica hrvatskih pjesnika sve do polovine XVIII. stoljeća, razbujao marinizam. U pjesništvo je talijansko onoga vremena prodro kult fraze, slike se razvlače, izgoni se igra riječima, ulazi

Digitized by Google

neprirodnost, slog je bombastičan. Pojezija živi pod maskom. U njoj preteže šuplji patos ili afektacija, te ide samo za tim, da neobičnim concettima zablješti. Bio je to plod crkvene reakcije protiv protenstantizma, kad se ujedinila rimska crkva sa španjolskom svjetskom monarhijom.

Ovaj bombast nahodimo i po ostaloj Europi; domovina mu je Španjolska. Španjolskomu kostimu odgovara forma sloga, koja se u raznim europskim književnostima pojavila u XVII. stoljeću pod raznim imenima, ali joj je svagdje karakter isti. U Španjolskoj se zvala gongorizmom po pjesniku Gongori, u Italiji marinizmom po pjesniku Mariniju, u Engleskoj eufuizmom po pripovijesti Johna Lylyja, u Francuskoj se je drže beaux esprits i književne dame Précieuses, koje je istom Molière, kad se već pretrgla ova španjolska moda, nazvao Précieuses ridicules, u Njemačkoj se ovaj smjer zvao „talijanskim načinom pisanja". Prvo je područje ovoj modi bilo u konverzaciji i u listovima. U ostalom je ovaj bombast kolijevka moderne galanterije i moderne učtivosti[1]. Na jednoj strani cvate pastirska sentimentalnost u idili, a na drugoj prikazivanje grozote u tragediji. To je glavna značajka ovoga baroka u književnosti. Malo je pjesnikâ, koji su mogli pored svega toga ostati na takovoj visini kao u Engleskoj Shakespeare; njegova je pojezija najsrećnija mješavina čistije renaissance i baroka. U Francuskoj se protiv ovoga baroka već u doba Ljudevita XIV. digla opozicija; Molière, Boileau, Lafontaine, Racine učinili su kraj španjolskoj modi.

U hrvatskoj su pojeziji nepravi briljanti talijanskoga ukusa vrijedili duže vremena. Istom u XVIII. stoljeću osvježuju našu pojeziju s pomoću narodne pjesme dva ikavca: Kačić u sjevernoj Dalmaciji i Reljković u Slavoniji. Najduže se održao barok u Dubrovniku.

Megjutim ona antiteza, koja se razbujala u Marinija, javlja se već donekle u Petrarke, a još više u Tassa, koji je mnogo maha dao concettima. Tassova mladost i vrhunac njegove djelatnosti pada već u prve decenije crkvene reakcije u Italiji. To nam i tumači glavni nedostatak njegove velike pjesni „Gerusalemme liberata". Stojeći Tasso na raskršću dvaju različitih stoljeća htio je tradicionalnu formu spojiti s mislima novoga vremena, ali mu to nije srećno pošlo za rukom. Odatle i ona nervoznost svezana s nekim melankolijsko-elegijskim tonom u njegovu epu[2].

[1] Scherer, Gesch. der deutschen Litteratur. Berlin 1885 p. 358.
[2] Sauer, Geschichte der ital. Litteratur. Leipzig 1883 p. 358.

Digitized by Google

Sve to ističem poradi toga, jer je Tasso (zajedno s Vergilijem) bio uglednik kako u I. polovini XVII. stoljeća Gunduliću tako u II. polovini Nikoli i Petru Zrinjskomu. Tasso je u „Trattato del poema eroico" kao i u „Discorsi dell' arte poetica" podao takogjer teoriju o epu, koje se sam držao u „Jerusolimu"; ovdje je Tasso razložio svoje misli, kako epiku valja postupati. Tasso upravo preporučuje pjesniku, da bira historijsku gragju („molto meglio dunque è, per mio giudizio, che l' argomento sia prestato dall' istoria, che non sarebbe se egli in tutte si fingesse")[1], ali dakako ne ište potpune vjernosti, već ostavlja pjesniku što veću slobodu: u ostalom preporučujući epskomu pjesniku, da se drži historije, u isti mah dopušta i čudovišta: „Ma, benchè io stringa il poeta epico ad un obbligo perpetuo di servare il verisimile, non però escludo da lui l' altra parte, cioè il meraviglioso; anzi giudico che un' azione medesima possa essere e meravigliosa e verisimile, e molti credo che siano i modi di congiungere insieme queste qualità così discordanti; e rimettendo gli altri a quella parte, ove della testura della favola si tratterà, la quale è lor proprio luogo, dell' uno qui ricerca l' occasione che si favelli. Attribuisca il poeta alcune operazioni che di gran lunga eccedono il poter degli uomini, a Dio, agli Angioli suoi, a' Demoni, o a coloro ai quali da Dio o da' Demoni è conceduta questa podestà, quali sono i Santi, i Maghi e le Fate"[2]. U kratko Tasso u teoriji veli, da valja historiju izmiješati s nadzemaljskim moćima, gdje to zaište gragja. A toga se i drži sâm u svojemu epu.

Poznato je, da se i Gundulić držao toga savjeta i primjera u svojemu „Osmanu", a drži ga se i Nikola u svojoj „Sireni", koju je preveo za njegova života brat Petar.

Za našu svrhu valja istaknuti, da Nikola Zrinjski nije pripadao protenstantizmu, koji je njegov rod uzeo širiti i po Hrvatskoj, nego katoličkoj crkvi, da su ga po želji kraljevoj odgajali jezuiti, te da je kao mladić boravio u Italiji, u Bologni, gdje je i svršio više nauke. God. 1651 objelodanio je u Beču na madžarskom jeziku „Sirenu", u kojoj pored sigetskoga boja („Obsidio Szigetiana") imade i sitnijih pjesama. Ovo djelo ulazi i u hrvatsku književnost po tom, što ga je u hrvatskoj preradbi objelodanio Nikolin brat Petar u Mlecima pod natpisom „Adrianszkoga mora Syrena" god. 1660. U „Književniku" III. (Zgb 1866) napisao je

[1] Tasso, Opere complete. Venezia 1833 I, 76.
[2] ib. I, 134.

Digitized by Google

dr. Franjo Iveković studiju „Hrvatska Zrinijada prama magjarskoj", te je pokazao, kako je Petar postupao. Petar je štošta i dodavao, ali je najglavnije, da je madžarsku tendenciju zamijenio hrvatskom. Petar je i tvrgji katolik nego Nikola, jer dok Nikola veli, da su Ugri pogazili nogama lijepu kršćansku vjeru, Nikola upravo kaže (u I. pj., kit. 7), da su Ugri „v rimskoj pravoj veri vele ispačeni". Osim toga je prof. V. Jagić napisao ne samo sadržaj same pjesme Petrove nego i krasnu ocjenu sadržaja i oblika. Zato mi ne treba ovdje navoditi sadržaja.

Prof. Jagić pripovijedajući sadržaj odmah iznosi i paralele iz Tassove i Vergilijeve epopeje. S pravom ističe Jagić, da je u Zrinijadi veće jedinstvo i veća suvislost pojedinih dijelova nego u Gundulićevu „Osmanu".

I doista valja priznati, da je Zrinijada znatan kršćanski ep kako madžarske tako i hrvatske književnosti. Zgodno je zamišljena misao, da je junačka smrt sigetskoga junaka i pad samoga Sigeta u isti mah kazan svega naroda poradi grijehâ i mana njegovih. Sulejman i njegove čete samo su bičevi, kojima Bog bije nezahvalnike. Reformacija se čini pjesniku i prevodiocu Zrinijade otpadnućem od Boga samoga, a prolivena krv sigetskih boraca izmiruje srdžbu Božju. Prema tomu je zamišljena i kompozicija i karakteristika u samom djelu. S tim je u svezi i ona nebeska i podzemaljska mašinerija, koja utječe u razvoj radnje.

Najgori je u Zrinijadi jezik i stih. Kako madžarska kritika ovaj nedostatak ističe u djelu Nikolinu[1], tako s jednakim pravom i hrvatska kritika[2] prigovara monotonosti rime i hrapavosti jezika. Dok madžarski izvornik imade kitice od 4 dvanaesterca s uvijek istom rimom, hrvatska štampana preradba pridržava na kraju svakoga dvanaesterca istu rimu, ali još povrh toga i prvoj polovini stiha dodaje u sva četiri stiha novu, u pravilu jednaku rimu. Evo, kako se vidi, hrvatski je priredjivač nastojao izvornu strofu približiti uobičajenomu već u nas dvanaestercu, kakovim je i Karnarutić spjevao „Vazetje" i kojega je puna starija naša književnost.

U bečkoj carskoj knjižnici imade rukopis pod br. 10122 s natpisom „Obsidio Sigethana, Carmen heroicum Croaticum auctore et scriptore manuscript. Comitis Petri a Zrinio olim Croatiae Bano". U rukopisu nije sva Zrinijada: na početku nema uvoda i prve

[1] Schwicker o. c. 154.

[2] Jagić u Književniku III p. 379.

Digitized by Google

kitice „historije“, a svršuje se s 80. kiticom VIII. pjevanja. U ovom rukopisu dvanaesterci imadu rimu samo na koncu stiha i odmor u sredini kao i madžarski izvornik. Za primjer navodi Iveković[1] 2. kiticu „historije“ u I. pjevanju. U štampanom izdanju glasi ovako:

Med njima on vidi odurnu nestalnost,
Ishodeću z jidi vsagdanju nesložnost,
Vsakojakih udi iskati nasladnost,
A Bogu cić ljudi kazati pokornost

Rukopis pak glasi ovako:

Ar med njimi vidi odurnu nestalnost,
Ostavivši Boga, ter k balvanom služnost,
Listor da si vekšu uhite slobodnost,
I grlu svojemu zadobe požripnost.

Kako dr. Iveković dokazuje, rukopis je mnogo vjerniji prema izvorniku nego štampano izdanje, a ujedno i mnogo jasniji, jer se preragjivač dvostrukom rimom u svakom stihu previše sapeo, te s pravom žalimo zajedno s prof. Jagićem, što Petar nije ovako i štampao pjesmu[2].

Petra je po svoj prilici primjer starije pojezije hrvatske nukao na ovu promjenu. U ostalom naslućujemo, tko je kumovao ovoj promjeni in pejus. Prema Vitezovićevoj bilješci, koju je našao u Beču, piše o tom I. Kostrenčić ovako: „Petar . . . akoprem nije bio osobit pjesnik, prevadja pjesmu brata Nikole „Sirenu mora adrianskoga“ i pušta ju tiskati u Mletcih, kod koga mu je posla bio na ruku Ivan Smolanić, rodom Kostrenjanin u Primorju, u ono vrieme odgojitelj njegova sina Ivana Antuna, a kašnje biskup senjski, koji je po svoj prilici „Sirenu“ onako i izgrdio, kako je tiskana, a Petar sam preveo onako, kako je u vlastoručnom njegovom rukopisu u c. k. dvorskoj biblioteci, ako je Vitezović bio dobro obaviešten, od koga mi ova viest“[3].

Samo je po sebi u svezi s time pitanje, jesu li Nikola i Petar Zrinjski poznavali Karnarutićevu pjesmu, te ima li kakova traga tomu u samoj Zrinijadi. Drugo izdanje Karnarutićeva „Vazetja“ priredio je Fodroczy, kako veli Kukuljević[4], godine 1661 i posvetio banu Nikoli, koji je banovao od g. 1647 do 1664. U primjerku

[1] Iveković u Književniku III p. 324.
[2] Književnik III p. 379.
[3] Frankopan, Vrtić. Izdao I. Kostrenčić. Zagreb 1871 p. VIII.
[4] Kukuljević, Bibl. hrvatska Zgb 1860 p. 65.

Digitized by Google

Kukuljevićevu otrgnut je natpisni list, te se ne zna točno, kad je upravo izišlo ovo izdanje[1]. Megjutim je zanimljivo, da Nikola Zrinjski na kraju svoje madžarske rasprave o životu kralja Matije Korvina navodi u izvornom hrvatskom tekstu najprije četiri Karnarutićeva stiha iz „Vazetja“, a malo dalje opet dva[2]. Ovo je djelo ostalo u rukopisu iza Nikoline smrti, te je ugledalo svjetlo istom u XIX. stoljeću[3] u sabranim djelima Nikolinim, koja su objelodanili Kazinczy i Toldy (1852 u Pešti).

Ne ulazeći u pitanje, kojima se vrelima poslužio Nikola, istaknut ću samo, što veli Petar u predgovoru „Sirene“, da mu je brat crpao gragju „iz vnogih kronik tuliko vugarskih, dijačkih, kuliko latinskih“[4].

Od sviju se ostalih pjesnika sigetskoga boja u samom historijatu razlikuje pjesnik Zrinijade po tom, što u XV. pjevanju prikazuje, kako sam sigetski Nikola Zrinjski sebi prokrči put do sultana, ali mu car srećno na konju izmakne i u šatoru svojemu za čas umre. Ovdje se pjesnik Zrinijade udaljio od historije zato, da ugodi glavnoj ideji svojega epa; ispunjava se samo poruka, koju mu donosi arkangjeo Gabrijel u 44. kit. XV. pjevanja:

Ti junačkom voljom srce ne ostavi,
Neg se još sve boljom k vojnici pripravi,
Stari tolvaj s tobom ništar ne opravi,
Jer ga još pred tobom nesrića zadavi.

Zadajući smrt Sulejmanu i sâm umirući junački za vjeru kao „izabrani vojvoda Isusov“ zaslužuje ne samo zelen struk paome, nego i krunu od svijetlih zvijezda!

Već smo napomenuli, da je Nikola Zrinjski poznavao Karnarutića, ali iz napomenutih mjesta još ne bi bilo ujamčeno, da ga je poznavao već i onda, kad je pjevao „Sirenu“. Ovdje nam može pomoći jedino sama „Sirena“. Ne mogući potražiti ovu svezu u madžarskom izvorniku ogledat ću, kako je u Petrovoj preradbi.

Prije svega nahodimo srodnost u glavnoj ideji pjesme. Već smo kazali, kako u Karnarutića Zrinjski u oproštajnom govoru ovu nevolju drži kazni Božjom poradi grijehâ svega rusaga i kako navodi pojedine mane. Tako i u Sireni Bog u I. pjevanju gleda

[1] Karnarutić, Vazetje Sigeta grada. Izd. V. Gaj. Zgb 1866 p. XXII.
[2] Kukuljević u Arkivu za povjestnicu jugoslavensku. Zgb 1869 X p. 105.
[3] Schwicker o. c. p. 155.
[4] Isp. o izvorima Zrinijade Mesića o. c. p. 244.

Digitized by Google

s neba, kako su se izopačili Ugri, te zato preko arkangjela Mihajla i Alekte podstrekava sultana, da navali na Ugre. Bog navodi od prilike iste prigovore, s kojima se srećemo u Karnarutića. U „Sireni" Ugri slabo poštuju Isusa, zlobni su, nenavidni i bludni, ne daju gostu krova ni bolesnicima lijeka, odmeću se od prave vjere rimske, a sve to nahodimo i u govoru Zrinjskoga u Karnarutića. Pjesnik Zrinijade imao je pred sobom mnogo izvora, ali dok Istvánfy u opće ne napominje grijehâ pokrajine, Budina to čini sasvim općeno, kako smo već istakli govoreći o Karnarutiću.

Ni Karnarutić ni Sirena ne ističu, da je Sokolović bio poturica. Značajan je u Karnarutića potanki opis konja sultanova, samoga sultana i pojedinih dijelova vojske; takova opisa ne nahodimo ni u Budine ni u Istvánfyja, ali ga imade Sirena u II. pjevanju. Tako je i u Sireni (II, kit. 32 d.) sultanov konj arapske krvi, visoka vrata, pjena mu bije iz usta, miran je i tih pod carem, ali je i brz, kad ga krene jahač. Sirena ga isporegjuje sa sokolom, a i Karnarutić to isto kaže u poredbi[1]. Car izlazi iz Carigrada, te oba pjesnika opisuju cara, kako njegov lik tako i nošnju. Na njemu se sve sja, a on sam je „bled v obraz, čvrst v ruki, brade side davno" (Sir. II, kit. 36), kako pjeva i Karnarutić, da je „star i sid . . . u licih jure blid"[2]. Zatim oba pjesnika opisuju silnu carevu vojsku i pratnju, samo što je Karnarutić govorljiviji. No dok u Karnarutića car dolazi u Sarajevo, Sirena ga prema historiji vodi k Biogradu. S ovom će vojskom car na Siget, da ukroti Zrinjskoga, koji je robio tursku zemlju i kojega su ruke poznavali Turci (Sir. II, kit. 63: Karn. p. 4).

U Sireni hiti Patačić kao vjetar (V, kit. 61), a tako ga označuje i Karnarutić (vihar vetar p. 20). Dok Karnarutić zove Zrinjskoga zelenim borom (p. 29), u Sireni Terhat beg zove junačkoga Delimana „Vire Mahometa bor. i cvit zeleni" (XII, kit. 65). I u Karnarutića (n. p. p. 24) i u Sireni (n. p. XII, 64) nahodimo viteze nesmerne i vojnike (junake) operne

Razumljiva je srodnost u govoru Zrinjskoga, kad traži prisegu, jer se oba pjesnika drže historije. U oproštajnom je govoru razlika, što se u Sireni veli, da se Bog više na njih ne srdi, a to je prema glavnoj ideji sasvim opravdano, jer je Sirena već u početku istakla Božju kazan, koju Karnarutić iznosi istom u oproštajnom govoru.

Mogao bih još više paralela iznijeti, ali mislim, da se već odavle

[1] U Gajevu izdanju p. 6.
[2] ib. p. 8.

Digitized by Google

može činiti vjerojatnim, da se u Sireni vide tragovi Karnarutićeva „Vazetja“. Tako nam se evo nadaje, da je Sirena nastavak „Vazetju“ u obradbi sigetskoga boja u povjesti hrvatskoga pjesništva. Ali nije samo nastavak, nego i napredak. Dok nam na ime Karnarutić podaje nešto oplemenjenu kroniku, Zrinjski se laća epopeje s velikom kompozicijom i dubokom karakteristikom po Tassovu načinu.

Slavna obitelj Zrinjska u posljednjem stoljeću svoga života, prije svoje strašne katastrofe, podaje nam uznosit primjer ne samo književnoga mecenatstva nego i književne djelatnosti. Zrinjski zajedno s Frankopanima očevidno se ugledaju u vladare talijanske renaissance, te idu za tim, da budu hrvatskomu narodu Medici. Ozalj i Čakovac bila su dva ognjišta hrvatske književnosti; iz Pokuplja i Megjumurja šalju Zrinjski narodu svomu knjigu svake ruke. Poznato je, kakove zasluge steče za hrvatsku knjigu Juraj Zrinjski, komu je posvetio Zlatarić „Elektru“; a njegovi unuci Nikola i Petar zajedno s Katarinom i Frankopanom upravo stoje na čelu ne samo političkoga života nego i kulturnoga[1]. Poimence oko Petra kupe se naši kulturni radnici, megju kojima nahodimo Ratkaja, Smoljanića, Frankopana i Milovca, a vila je ovomu kolu divna banica Katarina.

Dok se Nikola više prislonio uz madžarsku ideju, Petar je zastupnik hrvatske misli, za koju je vojevao i perom i mačem. Slava Petrova prolazila je sve naše krajeve. Kotorani, kojima je spasao grad, poklanjaju mu dragocjenu sablju, a Dubrovčanin Vladislav Minčetić zanesen budući njegovim junaštvom i pjesničkom djelatnošću slavi ga u „Trublji slovinskoj“, koja je izišla u Jakinu g. 1665 (a drugi put u Kukuljevićevu izdanju u Zagrebu 1844).

U posveti Jurju Zrinjskomu, koju je Minčetić napisao u Dubrovniku godine 1663, veli pjesnik ovako: „Dopliva srećnijem plovom po moru od neizmjernijeh hvala na ove dubrovačke kraje Adrijanska Sirena, plod čestiti visoke i neishitne pameti V. Pris. i Priiz. Gosp., koja kroz slatki romon čudna svoga spjevanja tako zamjerno napuni svu ovu državu neumrlostim tvoga imena, da svak jednijem glasom tebe glasi za najglasovitijega spjevaoca, kijem se diči sadanji narod svega puka slovinskoga“.

Minčetić je svoju pjesan nazvao „Trubljom slovinskom“ po svoj prilici s aluzijom na „Sirenu adrijanskoga mora“. Njegova pjesan imade 110 kitica od 4 osmerca; ovo je mjerilo u ono doba bilo

[1] Ispor. Kostrenčića u Frankopanovu „Vrtiću“ p. VIII i Smičiklasa u Pov. hrv. II p. 263.

Digitized by Google

u Dubrovniku već sasvim uobičajeno. Pjesma se odlikuje slatkim romonom jezika, iz kojega izbija duh Gundulićev i Palmotićev, pa u tom smjeru nadilazi samu Sirenu.

Minčetić ponajprije veli, da se zaletjela na sunčanom kolu Slava sa sjevera. Do sada je samo smišljao slavna djela banova, a sad mu ih pjevati treba. Ali tko bi mogao dostojno proslaviti njega? Ti si grana, veli pjesnik, nikla iz duba tvojijeh djeda, a dosta bi ti bio izgled samoga bana Nikole, koji se proslavi u Sigetu (kit. 1—16).

Sad pjesnik opisuje junaštvo bana Nikole u Sigetu dakako samo u krupnim crtama. Sulejman je došao s golemom vojskom pod Siget i zameće se ljuto kreševo. Videći, kako mu ginu junaci, Sulejman pogine. No Sokolović zataji smrt carevu vojsci, te sakupi svu vojsku i zametne se opet strašna borba. Ali dogje čas, da dospije boj. Već je vatra osvojila tvrgju, a Zrinjski spreman poginuti za vjeru, čast i Boga s ostatkom svoje vojske provali iz grada, te nemilice bije Turke. Ali se ipak ne može uzdržati.

Pada sunce svieh bojnika,
Pod tegotom prostrt pada
I svoj slavi do vik vika
Istok nagje sred zapada[1].

Nikola othrli u nebo.

Tko je splesao turski mjesec na svijetu, zaslužio je, da bude uzvišen vrh nebesâ, a Sirena adrijanska neka pjeva njegovu hvalu (kit. 17—61).

Tako dobiva pjesnik priliku, da se obrati Petru. U tebi se, veli pjesnik, združa „pamet znana, srce vrijedno“ (kit. 62), ti si uz strašni romon vrle trublje uzdigao bojno ime na visine neumrle. Lijepe je sreće, komu je dano, da ne bude zaboravljen pod sjenom tvoje lovorike. Ti si slovinski Apolon, Marte od sve pokrajine.

Tvoga imena, tvoje od sjene
Trepti istok, svak se boji,
I tvâ kripos te je od sciene,
Da kraljevat sviet dostoji[2].

Sad pjesnik napominje, kolike je istočne čete Petar razbio, te dodaje u kit. 71:

[1] Kit. 55 po Kukuljevićevu izdanju.
[2] Kit. 68.

Digitized by Google

Od ropstva bi davno u valih
Potonula Italija,
O hrvatskieh da se žalih
More otmansko ne razbija[1].

Da nije Petra, nevjerna bi poplavica potopila sve kršćanstvo. Pa i sada oholi zmaj diže glavu, — veli pjesnik — da opkoli „novu tvrgju od Kaniže“[2]. Tko će je drugi obraniti do tebe? Zato pogji u boj i utvrdi puk u slobodi, nebo je s tobom (kit. 62—77).

Sad se nadaje pjesniku vizija, koja se započinje ovako:

Čuj, hrvatska pokrajino!
Pače vas sviet neka sliša,
Što obećava sad istino
Nebo — i mene riet nadiša[3].

U smrtnom bljedilu, vidim, gdje zapada turski mjesec, tjera ga Zrinjsko sunce, vidim, gdje se visi križ vrh bijeloga Carigrada.

Cesaroviem tu pod krilom
Ban će čestit stolovati,
Ban imenom, a kralj dilom
Podložni će puk vladati[4].

Ja narekoh — veli pjesnik —, što ima biti, a ti to ispuni! (kit. 78—84).

Onda pjesnik nastavlja hvaliti Petra, te veli, da o njegovu svjetu visi „narod puka hrvatskoga“, da je ban blagodaran i blag, zato i idu svi rado za njime u boj, a to je i pravo, jer sa svojim vojnicima dijeli i dobro i zlo. Ban dobro znade, da se dvor kreposti nalazi vrh kamene strme hridi, zato i nije mario, kad je dopadao rana. Ima još i drugih slavnih djela njegovih (85—106). Napokon završuje pjesnik (107—110):

Ali slaba mâ besjeda
Sve izrieti moćna nije,
Veličanstvo tvê joj ne da,
Da skrovita sva otkrije.

[1] Petar je sklopio s Venecijom savez protiv Turaka. Isp. Smičiklas, Pov. hrv. II p. 156 i 169.

[2] Pjesnik misli Novi Zrinj, koji je sagradio Nikola Zrinjski g. 1660 na utoku Mure u Dravu. Kaniža je imala nadomjestiti izgubljeni Siget, ali kako je Kaniža dopala Turaka, podignut je Novi Zrinj, da štiti veliku stranu Ugarske, Hrvatske i Štajerske. God. 1664 pade krivnjom njemačke posade Novi Zrinj u turske ruke. V. Smičiklas, Povj. hrv. II, 159 i 164.

[3] Kit. 78.

[4] Kit. 83.

Digitized by Google

Upisa ih nad oblacim
Slava gori vrh nebesa
Sunčanijem zlatniem zracim,
Gdi mê znanje ne doteza.

Tu dohodnieh od bremena
Puci imat će izgled pravi,
Ko neumrlos tvoga imena
Šti se u višnjoj gori slavi.

Za tvê hvale drugo pero
Više od sciene nać ima se,
Čim za Akila slavni Omero,
Ne mâ pjesan podoba sê.

Uza sve eksageracije vidi se očito, da se Minčetić nadao, da će Zrinjski Carigrad povratiti krstu; tolika je bila slava i Nikolina i Petrova upravo oko god. 1663. U prvoj polovini istoga stoljeća uznese se drugi Dubrovčanin Gundulić u svojemu epu do misli, da će Carigrad pasti od poljske sile. Ističem to navlaš, da istaknem ugled Zrinjskoga. Pjesniku je Petar „ban imenom, a kralj dilom"!

Minčetićeva je pjesma „canzone" po Tassovu uzoru. I Gundulić je po tom kalupu spjevao pjesme „U smrt Marije Kalandrice" i „Ferdinandu II., knezu toskanskomu", o kojima sam pisao u 127. „Radu". Ne ću ovdje ponavljati o canzoni u opće, nego ću se ograničiti samo na dokaz, da je Minčetićeva „Trublja" u istinu samo canzone. To nam svjedoči sam pjesnik na početku i koncu, kad napominje „pjesan" po načinu kanconske tehnike, a da je prihvatio Tassovu maniru, pokazuje nam dužina i lirsko-epska mješavina „Trublje" prepletena čestim i gdjekad dosta neobičnim antitezama. Ovakovih concetta ima nekoliko u kiticama, koje sam već napomenuo, pa ću navesti samo još jedno mjesto. Kitica 13. glasi:

Lav srditi, zvier ohola,
Mirnu ovčicu ne porodi,
Ni sivoga od sokola
Golubica krotka ishodi.

Zanimljivo je ono mjesto, gdje Zrinjsko sunce tjera turski mjesec. Koliko i koliko puta nahodimo ove trope u „Osmanu"! Kolikogod valja priznati, da je Minčetićeva pjesan gdjekad u hvali i predaleko pošla, opet joj se ovaj nedostatak lako može razumjeti iz smjera, koji su nasljedovali tadašnji naši pjesnici. U lirskoj pjesmi ovi se concetti lakše slušaju nego u epu, gdje odviše smetaju mirnoći epskoga sloga.

Digitized by Google

Minčetić je u svojoj pjesmi složio opis sigetske katastrofe s pohvalom Petra Zrinjskoga, pjesnika i junaka. Ostalih djedova Minčetić ne navodi po imenu, nego izlučuje samo sigetskoga lava. Tasso u svojim mnogobrojnim pjesmama ove ruke veoma rado upleće slavne oce i pradjedove onih, koje slavi (tako n. p. u pjesmi „Al principe di Toscana“[1]), a gdjekad upravo piše potpune genejalogije (tako n. p. u pjesmi „La genealogia della casa Gonzaga“[2]). Minčetićev i Apolon i Marte dolaze iz Italije.

Ako isporedimo „Opsidu sigetsku“ s Trubljom, opažamo, da u „Trublji“ imade mnogo više t. zv. marinizma nego u „Opsidi“. Uzrok je tomu u samoj epskoj prirodi „Opside“. Treba samo ogledati manje lirske pjesme Nikoline, koje je takogjer preveo Petar i zajedno s „Opsidom“ priopćio u „Sireni“. Tako n. p. „Plač Ariane“ počinje se ovim načinom:

Širokoga mora svi slapi najjači
Nisu takva stvora, kako moji plači,
Oganj Etne nima zmožnost,
Kako v mene moja tužnost;
Zdišci nemilni!

Pod dojmom čitave „Sirene“ (a ne samo „Opside“) stajaše Vitezović, treći pjesnik sigetskoga boja u XVII. stoljeću.

IV.

Konac XVII. stoljeća: Vitezović.

Petar Zrinjski namjenjuje svoju „Sirenu“ hrabrenim vitezovima, domoslavnim hrvatske i primorske Krajine braniteljima i čuvarima. I doista „Sirena“ je djelo viteškoga aristokratskoga smjera, i to ne samo „Opsida“ sigetska nego još više pridodane lirske pjesme, koje su sasvim išarane mitologijskim elementima starih narodâ. Ovaj aristokratski duh nahodimo poimence još u dubrovačkoj pojeziji XVII. vijeka, u kojoj je nikla i Minčetićeva „Trublja slovinska“. Sva ova pojezija nije bila namienjena toliko puku koliko plemićima i obrazovanim ljudima. Istom u Vitezovićevu radu nahodimo prvu klicu demokratskoga smjera u književnosti. Doduše i on pjeva latinske pjesme, kojima je stekao glas na dvoru cara Leopolda odana katoličkoj crkvi, ali ipak vas njegov hrvatski književni rad svjedoči, da je želio i samomu puku podati duševne

[1] Tasso o. c. p. 920.
[2] Tasso o. c. p. 930.

Digitized by Google

hrane. U ostalom valja ovdje pomisliti na vas njegov prosvjetni rad, poimence na njegovu štampariju u Zagrebu, na gramatiku i rječnik, na kroniku, kalendar, Sibilu i Novljančicu.

Vitezović slavno završuje niz onih književnika, koji su radili oko Petra Zrinjskoga; da je i on u svezi s ovim kolom, vidi se već i odatle, što piše onom mješavinom jezika, koju nahodimo i u Sireni. Osnovom je tomu pisanju onaj govor, kojim se govori izmegju Kupe i Jadranskoga mora.

Od sviju djela Vitezovićevih ovdje nas zanima njegovo „Odiljenje sigetsko". U prvom izdanju godine 1684 izišao je samo prvi dio; istom u drugom bečkom izdanju 1685 nalazimo sva četiri dijela. Opravdavajući to u predgovoru II. izdanja veli Vitezović, da svoja djela sastavlja na „jezika hrvatskoga uzdržanje", pa da i imade spravna mnoga djela, ali da ih ne može sam o svojemu trošku izdati.

Što je Vitezovića moglo ponukati, da piše „Odiljenje" malo vremena iza Sirene? Meni se čini, da ga je na to navela upravo demokratska težnja njegove književne djelatnosti. Videći, da je Sirena pisana samo za obrazovane ljude, a budući zanesen slavom sigetskoga junaka, u kojoj je vidio i slavu svega hrvatskoga naroda, odlučio je opjevati sigetski boj u popularnom obliku. Vitezović u pjesmi posvećenoj Valvasoru, komu je pomagao za njegovo djelo, s pravim rodoljubnim ponosom ističe junaštvo hrvatskih Herkula i Hektora, koji su prolili potoke krvi za vjeru. Pjesma njegova „Plorantis Croatiae saecula duo" prikazuje tužnim glasom sve jade i nevolje hrvatskoga naroda u XVI. i XVII. stoljeću. Sam život vrijednoga Vitezovića jasno pokazuje, u kakvim je teškim prilikama mogao raditi čovjek, koji je htio da bude narodu u pomoć. Takova čovjeka, kakov je Vitezović, lako je razumjeti, kad mu duša gori, da slavnim primjerom Nikole Šubića Zrinjskoga osokoli svoj mili narod na junaštvo i ustrajnost u borbi za dobro domovine.

Svakomu je poznato, kako je primjer Vitezovićev treptio pred očima Gaju i kako je Gaj samo nastavljač Vitezovićev u radu oko pravopisa, štamparije, izdavanja novinâ i u opće probugjivanja naroda[1]. Nije onda nikakovo čudo, što već 1836 godine izlazi u Zagrebu „Odiljenje sigetsko" trudom prof. Stj. Moysesa, koji je kasnije postao biskup.

[1] Lopašić u Gragji za povj. knj. hrv. I p. 39.

Digitized by Google

Imajući Vitezović pred sobom Zrinijadu, koja je potanko opisala borbu oko Sigeta, nije htio ponavljati u istoj formi historijat dogagjaja, nego je promijenio svu osnovu pjesničkoga prikazivanja. Zato je odmah na početku „Odiljenja" situacija poslije boja. Da nagje promjenu, pjesnik je upotrebio apostrofe, govore, listove, razgovore i epitafije. U I. dijelu ponajprije Siget govori hrvatskim gospogjama, pa je tu u kratko prikazana borba oko Sigeta i smrt hrvatskoga bana; zatim govori ban sinu, a sin mu odgovora. U II. dijelu najprije piše ban kralju, a na to mu u pismu odgovara kralj; onda piše ban orsagu, a orsag mu odvraća; iza toga govori ban Sigetu, a Siget odgovara; po tom dolazi oproštajni govor banov junacima i odgovor junaka banu, — nadalje govori Siget zajedno banu i vojnicima, a zatim piše Siget kralju, koji i odgovara; onda nahodimo partije: „Siget rimskoj crikvi", „Siget zvrhu samoga sebe", „Vila Hrvatkinja nad Sigetom" i napokon dijalog izmegju Sofije i orla. S time se završuje II. dio. U III. dijelu slušamo odugačak razgovor izmegju putnika i jeke, a u IV. su dijelu same nadgrobnice: sultana Sulimana, cara turskoga, i još tri nadgrobnice istoga cara, zatim su dvije nadgrobnice Nikole Zrinjskoga, onda je nadgrobnica Delimanu, Hamujvanu, Amirašenu, Delividu Žarkoviću, Delividu i Julijani zajedno (dvije), Demirhanu, Radovanu (dvije), Murtuzanu paši i sinu njegovu Ahmetu zajedno, Alapiću, Kadijašeru, Rustanu, Idrizu, Rahmatu, Farkašiću, Alderanu, Embrulahu (koju nadgrobnicu govori zaručnica njegova Arpijanina), Milošu i Mati Badanjkoviću, Novakoviću, Kair begu, Čakoviću, Radivoju i Juraniću zajedno, Juraniću samomu, Gušiću, Oršiću, Patačiću, Sekuliću, Papratoviću, Iliji Golemomu, drugim vitezovima kršćanskim zajedno i napokon dvije nadgrobnice Sigetu.

Prva tri dijela spjevao je Vitezović u dvanaestercu s dvostrukom rimom, kako je bio običaj u dalmatinskih pjesnika[1]; u IV. dijelu doduše nahodimo i dvanaesteraca s dvostrukom rimom, ali imade i drugih stihova (n. pr. heksametara, deseteraca, osmeraca, sedmeraca, šesteraca) bilo jednakih u svoj pjesmi ili izmiešanih. Vitezović se očito htio ukloniti monotoniji. Istaknut ću ovdje nadgrobnicu Delivida Žarkovića, koja se počinje ovako:

Ovdi gorski medvid, zmedju jakih jedan,
Žarković Delivid pade v treti medan,
Turačke krvi sit, kè j' vazdar bil žedan.

[1] U I. i II. dijelu prelazi rima i u 3. stih kao u Marulića; tek u razgovoru Sofijinu s orlom imamo u 4 stiha po 2 rime kao i u „Sireni".

Digitized by Google

A u takovim je tercinama spjevana u Sireni „Pisam I.“ prije „Opside“; prva kitica glasi:

Tužan zvirar jedan luk z strilom nosaše,
Ranjenu po vas dan košutu slidjaše,
Dugo ali zaman tugujuć hodjaše.

Na koncu iste nadgrobnice Vitezović dodaje još jedan stih, pa je to onda strofa od četiriju stihova, kakova se nahodi u štampanoj „Opsidi“:

Smrti Demirhana presilnoga dade:
Al sam kod pogana malo kašnje pade.
Viteza zibrana da se pogreb. znade,
Napis ruka bana ov vitezu klade.

U opće se Vitezović nije htio ovako sapinjati kao Petar Zrinjski.

Kad pogledamo na razne natpise pojedinih dijelova „Odiljenja“, lako ćemo razumjeti, da se ovdje ne može govoriti o kakvoj dubljoj organičnoj kompoziciji umjetničke ruke. To su samo momentne slike iskinute iz sigetskoga boja i razne refleksije o njemu zaodjevene u ruho govora i pisama; četvrti dio potpunjava pregjašnju sliku napomenom pojedinih kršćanskih i turskih junaka i njihovih osobitih djelâ.

U I. dijelu Vitezović poslije govora, koji Siget govori hrvatskim gospogjama, a u komu je opća slika sigetskoga boja prepletena s rodoljubnom tendencijom, donosi samo govor banov i sinov hoteći jamačno karakterizati Zrinjskoga i kao oca.

U II. dijelu prikazuje se u onim raznim govorima junak Zrinjski u znatnim momentima same opsade i boja; tu nam se prikazuje Zrinjski prema kralju, svojim junacima, rimskoj crkvi, Sigetu i domovini, a završuje se ovaj dio s razgovorom izmegju Sofije i orla, koji Sofiji donosi vijest o smrti njena dragoga Alapića. Motiv je ovaj poznat iz narodne pojezije, te nam pokazuje, da je Vitezović bio već blizu pravoga puta, na kojemu bi bio mogao u istinu popularno opjevati svoju gragju, ali ovoga puta Vitezović još nije razabrao.

U III. dijelu nahodimo putnika, gdje se na grobovima na sigetskom polju razgovara s vilom jekom; putnik govori i o svojoj ljubavi, tuži se na neslogu u orsagu, pita vilu, što je bilo poslije pada sigetskoga i što će biti s Kanižom, te pjesnik daje vaticinium ex eventu:

Kamo srića slidi? Više li ju zdviže?
Što se tebi vidi od Kaniže? *Niže.*

Digitized by Google

I ona morebit ne znaduć tesnoće
Takove će se zbit u strahoće? *Hoće.*
To li će i ona do nikuliko dob
'Z bojnoga zakona postat carev grob? *Rob.*
Otkud na to će prit? jeda li hinjavac
Nje glavar al će bit gizdavac? *Izdavac.*
Jaoh domovini po takovih ljudi'!
I njemu, ki čini, malo prudi. *Udi.*
Po takovom gradi i zemlje napridu
(Jednih dobra radi) na zlo pridu. *Idu.*
Koje držiš ljude, za prud domovine
Da se verno trudo prez kê psine? *Sine.*
Nî nad svoga puka iskat dila prudna,
Jer je tudja ruka brzo trudna! *Udna.*

IV. je dio samo appendix, da se potpuni historija pojedinih junaka.

Gdje je našao Vitezović pobudu za ovakov način prikazivanja? Meni se vidi, da je za promjenu glavne osnove našao pobudu u samoj „Sireni".

U Sireni (V, 83—89) piše Zrinjski kralju list, te praštajući se predaje ga sinu Jurju, da ga odnese kralju, ali Juraj odvraća, da voli s ocem umrijeti (ib. 107); u XII. pjevanju piše Kumila Delimanu (34—38), a Deliman joj odgovara (39 d.); napokon u XIII. pjevanju (86 d.) nosi golub listonoša pismo kralju ugarskomu, koje Turci uhvate i pročitaju. Za govore (n. p. oproštajni govor Zrinjskoga) ne treba ni navoditi paralele. U epskoj su pjesmi govori znatan dio kompozicije. Interesantnija nam je ovdje personifikacija zore, koja se na početku VIII. pjevanja u slici mlagjahne vile primakne Sigetu, te videći silnu vojsku tursku žali Ugarsku zemlju. Sličan je motiv u Vitezovića, kad vila Hrvatica, mati hrvatskih junaka, jadikuje nad Sigetom; „vila ruke lama, bije se nemila"[1]. Nadalje motiv s jekom, na kojemu je osnovan III. dio „Odiljenja", sasvim je običan u doba marinizma; nahodimo ga u „Sireni" u drugoj pjesmi iza „Opside", gdjeno su n. p. 2. i 3. kitica ovako složene:

Znam, da ti je reč zigrana,
Ali prosim, bud mi stalna,
Je l' za manom kad pečalna,
Ljubi li me Julijana? (Eho:) ona?

[1] Odilj. p. 96 po Moysesovu izdanju. U citatima se držim teksta Vitezovićeva izdanja.

Digitized by Google

Hej istina da b' to bila,
Da b' me ona kad ljubila,
Da b' se z mene ne zabila,
Nigdar ljubav ne zgubila. (Eho:) mila.

A takov motiv poznaje i pojezija Frankopanova, koja je takogjer čedo secentizma; imademo ga u pjesmi „Eha srićan glas", koja se započinje ovako[1]:

Dragi eho, k tebi protužujem: čujem,
nezgovornu srca žalost moju: tvoju,
da v ljubavi ne uživam radost: žalost,
neg nevolju i trplenje tužno: suzno.

Premda Kloris ufanje mi daje: daje,
da rad svita skaživa nemilost: milost,
al hudobnu va sebi ne hrani: hrani,
tvrdokornost, još manje neljubav: ljubav.

Vitezović dakako Frankopanova „Vrtića" nije poznavao; napominjem Frankopana samo za to, da označim ukus ove pastirske pojezije, koja se u doba marinizma razbujala.

Napokon mi valja napomenuti epitafije; i za njih je imao Vitezović uzore u „Sireni", gdjeno pod kraj knjige nalazimo „Epigrammata", a megju njima 4, koja se tiču Sigeta. Ponajprije je epigram o sigetskom Nikoli Zrinjskom, Delividu Žarkoviću, Radivoju i Juraniću zajedno, pa napokon o Farkašiću. Nije slučaj, što i Vitezović Radivoju i Juraniću takogjer zajedno daje nadgrobnicu, dok i u Vitezovića ostala tri junaka imadu samostalnu nadgrobnicu. Da se pokaže sveza, priopćit ćemo, kako Sirena, kako li Vitezović slavi Radivoja i Juranića.

U Sireni čitamo:

Čestiti smo bili,
Dokle smo živili,
Sad pri Bogu mili,
Polag velikoga
Miklouš Zrinskoga
Koji smo služili.
Za vernost krv dasmo,
I žitak pušćasmo
I raj smo dobili.

A Vitezović im pjeva ovako:

Ovdi dva vojvode, dva viteza, leže,
Kih ljubav slobode rad sigetske veže.

[1] Kostrenčićevo izdanje p. 84.

Digitized by Google

Kroz vojsku probiše iz grada iziduć
I mnoge pobiše po taboru idnć.
U Beč su želili do cesara doći,
Da bi isprosili za obrambu moći.
Al kad na Tatarov ostražu dospiše,
Iz onih kotarov dalje ne stupiše.
Za Lovru Radivoj, drug za druga pade,
Ov i on velik broj Turak na smrt dade.
Odsiče i glavu Radivoj veziru,
To za ljubav pravu grada i za viru:
Sad imaju slavu i pokoj u miru.

Iz ove se paralele vidi, Vitezović više pripovijeda, a to je zato, što u nadgrobnicama nadopunjava historiju samoga boja, koju je prije samo sumarno i u refleksijama prikazao. Zato je Vitezović o pojedinim ljudima i više nadgrobnica sastavio. Zato Delividu i njegovoj ženi Julijani, nekadašnjoj Turkinji Hajkuni, o kojoj priča Sirena u XIII. pjevanju, posvećuje pjesnik „Odiljenja“ dvije nadgrobnice. Pjevajući Rustanu sjeća se Vitezović Kumile, koja je ostavila Rustana i pošla s Delimanom, kako nam pripovijeda Sirena u XII. pjevanju. A prirodno je, što jê Vitezović napominje i u nadgrobnici Delimanu. Bez Sirene se i ne može potpuno razumjeti epigram Alderanu; Vitezović na ime pjeva:

Imenu Alderana,
Človika premudroga,
Vojvode harapskoga,
Ova skrila jest dana.
Jer duhi nemili,
Koje dozval biše,
Da se za grad trudiše,
S njim su se naplatili.
Tilu, ni duši pokoj
Zaman mu želiti nemoj.

Ova će napomena „nemilih duhova“ biti razumljiva samo onome, tko poznaje Sirenu, u kojoj se u XIV. pjevanju odmah s početka spominje egipatski vrač Alderan. U Alderana je vlast nad svim paklenim dusima kao i nad nebeskim elementima; on nugja sultanu svoju službu, da će pobuniti vas pakao i satrti Siget; učinivši svoj obred u dubravi dozove paklene duhove i podžeže ih, da udare na Siget; dapače i sâm Hazret Ali izlazi na svojemu konju iz zemlje, no Ali veli, da Siget štiti moćniji bog, te se vrati u pakao. Vidi se, da Vitezović u nadgrobnicama ide ustopice za Zrinijadom, ali ipak budući sapet kratkoćom epigrama nije mogao

Digitized by Google

iscrpsti svu povjest sigetskoga boja i nadoknaditi, što je izostavio u prva tri pjevanja „Odiljenja“.

Osobite pojezije ne treba tražiti u Vitezovićevu „Odiljenju“; vidi se čovjek učen, komu je ovdje pjesništvo više pomagalo nego svrha. U ostalom imade pojednih sretnih mjesta, a bilo bi ih više, da Vitezović nije odviše ugagjao tadašnoj modi u pjesništvu — marinizmu. Ovaj marinizam očituje se već u samoj koncepciji djela: on je gragju eminentno epsku razmrvio u govore, listove i epitafije; a još jače izbija ovaj ukus secentizma u samoj obradbi pojedinih pjesmica.

Ako se prizna, da je Vitezović našao zrno svoje koncepcije u Sireni, onda postaje zanimljivo vidjeti, kako je ono zrno proklijalo u pjesnikovoj duši. Već u I. dijelu susrećemo Siget, gdje govori hrvatskim gospogjama; ideja je svakako pojetična i patriotična; njima govori Siget u kratko, kako je pao Siget, druga Troja[1], pa kako ih na samrti pozdravljaju junaci; tješi ih njihovom slavom, koju su stekli poginuvši za Boga i domovinu; govori o promjenljivoj sreći:

Ova je navada i sriće i smrti,
Od kih jedna vlada, druga mora trti.
Na kolu se vrti, nit je stanovita,
Sada zlim naprti, sad dobro podmita[2].

Napokon sokoli djecu:

Dico plemenita, prosim, ne tužite,
Vam srića još svita, neg' majkam služite,
Tere se učite otac vaših slide
I vi se kažite domovini zide.

Samoj pjesmi nedostaje koncentracije; pjesnik ponavlja iste misli i razvlači pojedine opise. Ne treba tek isticati, da u pjesmici imade concettâ, od kojih su neki sretno izabrani, n. p.

Mnogič cvit uvene prvo neg' dozrije
I litnje sunčene svitlosti tma krije.

Kako je Vitezoviću glavna osnova drugačija nego Sireni, razumljivo je, što su i oni govori i listovi, koje imade i Sirena,

[1] U Sireni u epigramu Nikoli Zrinjskomu čitamo na početku:

Kot Hektor čestiti Troje obranitel,
Ja sam obraniti slavni Siget hotel
I pod njim umriti.

[2] Moysesovo izd. p. 59.

Digitized by Google

u „Odiljenju“ duži i nakićeniji; tako n. p. već u I. dijelu govor banov i Jurjev odgovor.

U II. dijelu na prvom mjestu nahodimo list Zrinjskoga kralju. Zrinjski piše, da se kralju ne treba više brinuti za pomoć Sigetu, turski car da je već poginuo, pa znajući, da će i sam poginuti, s njime se oprašta. Zanimljivo je, da i u Sireni (u pjevanju V, 83 d.) Zrinjski ne moli u kralja pomoći, nego se samo s njime prašta. Ban se prašta i s orsagom, a orsag mu odvraća, da na domu plaču svi, da žale njega i njegov zbor „od brega murskoga tja do sinja mora“, te da im žele rajske svjetline.

Trud, tvoj gospodine, naš hrvatski bane,
Navik mnoge cine v spomenu ostane,
Pisme ti se čine na sve svita strane[1].

Evo, kamo je dovela Vitezovića bizarna zamisao; junaci u orsagu plaču, ali o pomoći šute, dok se kralj u odgovoru ispričava.

Opraštajući se ban sa Sigetom veli, da daje Bogu duh, zemlji tijelo, a kralju vjeru; pa sad istom, kad Siget odgovara banu, prvi put čujemo žaobu na kralja, koji ne šalje pomoći:

Kralj me je ostavil, ogluša se mati:
Ti si se otpravil smrtjom šetovati;
Držim, da jur znati ni Bog za me ne će,
Gda me se v toj rati sve dobro odmeće[2].

Siget ne će, da poradi njega pogine ban, nego ga nuka, da pristupi k miru i popusti sili. U ovoj pjesmici nahodimo i izraz za Zrinjskoga „moj bore“, s kojim smo se sreli u Karnarutićevu „Vazetju“ i u Sireni.

U oproštajnom govoru Zrinjski u „Odiljenju“ sokoleći junake veli:

Bog ove namire čini na nas iti
Hteći u nas vire tvrdost razumiti,
Bi l' vridni živiti š njim v njegovoj diki.
Do sad nas trpiti hti v ovoj priliki.
Al već za grih niki na nas srdit nije,
Trud v ovih reziki' za pokoru prije[3].

Vidjeli smo, da tako misli Zrinjski u oproštajnom govoru i u „Sireni“. Glavnu pak misao Zrinijade, da je ova sva nevolja kazan

[1] ib. p. 73.
[2] ib. p. 75.
[3] ib. p. 78.

Digitized by Google

Božja poradi mana i pogrješaka, zbio je Vitezović već u govoru banovu sinu Jurju u dva stiha:

S tim Bog, kot pravo je, ah za mnoge zloće
Nas, stvorenje svoje, pedepsati hoće[1].

Junaci odvraćaju svomu vojvodi, da su spremni s njime poginuti. Sad je red, da se Siget oprosti s banom i junacima, koji su za nj ustali kao za brata svoga. Zato neka zaplače, veli Siget, moja vila odbacivši krila i svijetlo ruho, a za stan neka primi tamne pećine. Siget slavi požrtvovnost junakâ, te izbija tendencija, kad veli, da tako postupa pravi vojnik. U nebu im se vije lovorika, jer su mučenici Isusove vjere, te su zaslužili pjesme „svakoga jezika".

U elegijskom tonu piše Siget i kralju, te mu javlja, da su Turci osvojili Siget i da mu ne treba više pomoći.

Podkralj i šereg tvoj dâ slavno pomriše,
Vernosti hrabrenoj raj plaću dobiše[2].

A kralj prima sa žalošću ove glase na znanje, ali tješi Siget grad riječima, u kojima je izražena i nada pjesnikova:

Još će ki lav doći od moga kolina,
Koji hoće zmoći i prognat Turčina,
A ti gospodina prvoga spoznati
I Božjega sina križ sveti štovati[3].

Ovaj je *lav* jamačno Leopold, koji je upravo vladao, kad je pjesma štampana (god. 1685).

Duhom katoličke restauracije, koju je podupirao Leopold, odiše list grada Sigeta rimskoj crkvi; Siget se tuži, da sada u njemu gospodare Turci i sile ga, da primi tursku vjeru; oni zatiru crkve i oltare. Siget vidi bič Božji u tom, što se mora klanjati mjesecu, te na koncu pjesme veli:

Od Isusa Boga i Duha presveta
I od pape tvoga vira mi je zeta;
Što ću zvrhu toga? neg' plakat sva leta![4]

Poslije toga Siget govori sam o sebi; tuži se, na što ga je spravila ova godina, te i označuje godinu:

Ah na što Me spraVI oVo Leto hVDo[5].

[1] ib. p. 62.
[2] ib. p. 85.
[3] ib. p. 86. Ovdje nam se valja sjetiti, da je Kara Mustafa g. 1683 podsjedao Beč, ali da je suzbit po zasluzi Sobjeskoga. Budim je oslobogjen od Turaka istom g. 1686.
[4] ib. p. 88.
[5] ib. p. 88.

Digitized by Google

Sada gine „vlast pred silom“. Ovdje Siget iznosi misao, da je ta nevolja pedepsa Božja, te se u tom „Odiljenje“ podudara s „Vazetjem“ i Sirenom:

Ali Bog njim[1] pote u nebu splaćuje,
A ove strahote v orsag napušćuje,
Da ga pedepsuje; gdi sve veće vidi,
Da v grihu praznuje i blude naslidi.
Z deset zapovidi jedan Bog nî v slavi,
Tudj Bog skoro sidi u svakoj državi.
Svak po svojoj glavi skoro kip načini,
Časti ga i slavi v grišnoj opačini.
Božje u taščini ime se priima,
Blagdan se ne scini nijedan med njima.
Otac ni mat nima od sinov poštenje,
Vbojstvo, blud, tadbina, krivo svidočenje,
Žene poželjenje bližnjega i stvari
Nima ustrpljenje, nit se Boga vari.
Smih čine z oltari, mise slušat ne te,
Za zakon ne mari nigdor crikve svete.
V potribi zavete još k Bogu činiju,
Za potribe znete pak ih ne vršiju.
Poste ne držiju za pobožnost niku,
Za grihe se smiju spovidat človiku.
Krsta svetu riku već krizmom ne tvrde,
I svaku priliku svete crikve grde.
U milošćah smrde, kê Duh sveti sviti,
U[v]ridjenju srde ne te otpustiti.
Ne te podnositi stvari suprotive,
Neumne učiti, svitovat sumnjive.
Ne tiše tužnive, ne karaju zloga,
Za mrtve ni žive ne moliju Boga.
Do zabljenja svoga vidim v ovih liti'
Dilo telesnoga milosrdja iti:
Gdo sad lačne siti? gdo žedne napaja?
Gdo što golim hiti? gdo uzne pohaja?
Gdo sada nastaja sužnja otkupiti?
Gdo 'z tudjega kraja putna pristaniti?
Mrtve sprovoditi već nî prijaznosti,
Jer počehu iti v grihotu kriposti.
Nî već poniznosti, neg' svagdi oholnost,
Nî darežljivosti, neg' črna lakomost.
Nî čistoće, bludnost svagdi se nahodi,
I tužna požrlost za triznost dohodi.
Zavidost se rodi misto prijaznosti,
Osveta se zgodi misto strpljivnosti.

[1] t. j. sigetskim junacima, koji su poginuli; v. ib. p. 89 d.

Digitized by Google

Dojde čas linosti, zginula je hitrost,
Čekaju v bludnosti toj Božju srditost!
Božju svetu milost ludo na stran meću,
Na vražju skazljivost sve skokom se šeću.
Slobod drže veću nego Božju službu,
Vire se odmeću, slide tašću družbu[1].
Ni pravde na tužbu, svud krivica vlada,
Kripostnu zadužbu i ne čuju sada.
Nimaju naslada v mišljenju od Boga,
Grob kopaju zrada za bližnjega svoga.
Pak Bog radi toga šalje biče svoje,
Kugu, glad, krvnoga i prolića boje.
Pogljej tuge moje, Ugrine perjeni,
Ali bolje tvoje nesriće u meni.

Zato se nadaj s vremenom još težoj nevolji. Vi, Ugri, nijeste došli meni u pomoć; bez sloge ruše se gradovi.

Zatim govori vila Hrvatica nad Sigetom kao ono Zora u Zrinijadi. Vila se tuži, što su Turci ubili kršćanske junake; mati plače za sinom, a ljuba za vojnom. Žao je vili, što joj Zrinjski nije pisao, jer bi mu ona došla u pomoć, pa makar i poginula. Svaka bi ljuba i sestra došla pod Siget sa šišakom na glavi i s mačem u ruci. Više bi Hajkunâ zemlja poslala, da je to znala vila. Ali ovako mora tužna *mati* vila samo naricati, lama rukama i bije se u prsi, te proklinje tursku silu.

Već smo napomenuli, da se II. dio završuje s motivom iz narodne pjesme; Sofija se razgovara s orlom, koji joj priča, kako su se grifići hrabro borili s grifom, a kad ga pita Sofija, koga misli, veli joj, da su to junaci oko Zrinjskoga. Tako saznaje Sofija, da joj je pod Sigetom poginuo brat i dragi Gašpar Alapija, nećak Zrinjskoga. Sad Sofija udari u gorko naricanje, te na način marinističke pojezije izražava svoju bol: pukni, moje srce ... usahni, moj jezik („drakši je ljubovnik neg' otac i mati" po narodnom motivu) ... spačite se, moje usnice ... istočite se, moje oči ... oglušite, oba uha ... opuznite, žute kose ... skrivi se, moj vrate ... prsi moje, snage htijte pogrubiti ... oknjastite, ruke moje ... Za dragim umrijeti sada joj je lako, te se oprašta sa sestrama i majkom. Ova pjesma ima strofu kao i Zrinijada.

U III. dijelu imamo opet primjer pjesme s jekom, u kojoj je u zalegju pastirski kraj. Takove su pjesme bile za secentizma u modi. Putnik je na grobovima na sigetskom polju, te u formi

[1] Pjesnik misli na protestantizam.

Digitized by Google

pitanja i odgovora saznajemo markantne momente sigetskoga boja. Megju inim se ističe, da je i car turski prije poginuo, nego je pao Siget. Od junaka se spominju Zrinjski, car. Deliman, Vid i Hajkuna; tu se nadaje pjesniku refleksija:

Da bi se sad jakih tako žen iskalo,
Kuliko b' se takih žen imalo? *Malo.*

Pjesnik se ovdje tuži na suvremene žene, da su gizdave i karljive, zato se i daje na zlo, tko se danas ženi.

Opet se pjesma vraća k sigetskomu boju, slavi se opet ban i Juraj Čaki; ponovno se tuži, što nije došla pomoć:

Zla ta naša slaga od narave stare
Raspušća orsaga nam kotare! *Tare*[1].

Napominje se lijepi Embrulah, za kojim uzdiše njegova mlada ljuba[2]. Tu se nadaje putniku, da joj prizna, kako je i on „jako zaljubljen". Tako je ljubav ranila i Karlovića[3]. Ovdje veli putnik, da je nekoć Jeku ljubio Lužanj, te tako prelazi pjesma opet u idilski ton; no do skora se sjeća putnik, da je došlo vrijeme ratu, a šali da nije više mjesta, te se opet vraća k sigetskomu boju i pita za budućnost Kaniže, kojoj je bilo nadoknaditi izgubljeni Siget. Napokon hvali opet sigetske junake, no kako već sunce zahodi, htio bi još samo vidjeti, što rade Turci u zidinama sigetskim, ali ga odvraća vila.

Dakle na drugi kraj šetuvat je nogom;
A ti, draga, ostaj, Vilo, s Bogom! *S Bogom.*

Evo Vitezović je po ukusu svoga vremena i u samu epsku gragju umio utisnuti idilu. Po svojoj jezgri ova idila vuče lozu od od Vergilijevih ekloga, obnovila ju je već prva renaissanca karolinška, njeguje je već otac humanizma Petrarka, te živi za sve t. zv. poganske renaissance, ali tek u doba baroka preote mah tako, da je u to vrijeme na vrhuncu svoje moći. Ova je idila za baroka puna manire i igrarije, te podaje signaturu suvremenomu pjesništvu. Tako joj je i Vitezović posvetio sav jedan dio svoga „Odiljenja". A napokon i nadgrobnice u IV. dijelu nijesu drugo nego pjesnička igrarija.

[1] ib. p. 111.

[2] Njemu posvećuje Vitezović nadgrobnicu u obliku elegije, koju govori Arpijanina.

[3] O Karloviću († 1531) nam priča i narodna pjesma lička, kao i stara bugarštica u Bogišićevoj napomenutoj knjizi p. 89.

Digitized by Google

U IV. dijelu na prvom je mjestu nadgrobnica sultanu, iz koje izbija misao o prolaznosti svjetske slave, a tim duhom odišu i ostale tri o sultanu. Na koncu četvrte veli pjesnik:

Nut, mrtav dobi car, zadobit što ne mogaše živuć.

Vrijedi istaknuti, da je ova nadgrobnica sastavljena u heksametru. Vitezovićevi heksametri pripadaju megju najstarije u našoj književnosti.

U prvoj nadgrobnici Zrinjskomu veli pjesnik, da se i Turci čude njegovoj vjernosti i klanjaju njegovoj raci. Dok u napomenutoj idili (u III. dijelu) vila veli, da će Turci dopasti — Hadu[1], u nadgrobnici Murtuzanu i njegovu sinu Ahmetu pjeva pjesnik na koncu:

Počivaju ovdi: imena u diki,
Duše v rajskoj diki![2]

Zgodnu je promjenu našao Vitezović u epitafiju Embrulahu; njegova ljuba Arpijanina dolazi pod Siget i megju mrtvim tjelesima nalazi svoga dragoga, te nariče za njime hvaleći ujedno njegovo junaštvo; za nj je voljna i umrijeti, a putnike moli:

Vični pokoj Embrulahu prosite,
A Bog vam daj, što od Boga prosite[3].

Narodne nas pjesme sjeća prvi stih u nadgrobnici Mikule Sekulića[4]:

Sekulić Mikula, zmaj ognjeni v ratu,
Koga j' zemlja čula hrabrost obilatu.
Opadši za viru u ovom pogrebu
Pusti tilo v miru, s dušom pojde k nebu.

Na posljednjem je mjestu druga nadgrobnica Sigetu, a ističem je zato, što je takogjer spjevana heksametrom.

Od pjesnikâ sigetske slave u XVII. vijeku Vitezović je posljednji; marinizma smo našli najmanje u Zrinijadi, jer se pjesnik povodi za Tassovim epom; više ga imade već u lirika Minčetića, a najviše se razbujao u Vitezovića, u koga je dostigao upravo vrhunac. Glavni je značaj Vitezovićeva „Odiljenja" lirski, epska se gragja obragjuje u obliku lirike.

U „Odiljenju" se prepleću kao sasvim sitne niti motivi neki iz prostonarodne pojezije. Istom u XVIII. vijeku javlja se drugi pjesni k

[1] Moysesovo izdanje p. 116.
[2] ib. p. 129.
[3] ib. p. 134.
[4] ib. p. 139.

Digitized by Google

koji je od sviju pjesnika najviše ugodio narodu hrvatskomu, a to je Kačić. Čedni je fratar živio s narodom i ostao vjeran narodu, pa tako i prihvatio njegov način pjevanja uz neke promjene, koje mu je nametala poraba pisanih vrela. Kačić je istom izvršio, što je bilo na umu Vitezoviću; „Razgovor ugodni“ postade u istinu popularna knjiga!

V.

XVIII. stoljeće: Kačić.

U prvoga reprezentanta hrvatskoga umjetničkoga epa Marulića izrazit je idejal klerikalni, a klerikalnim duhom katoličke restauracije odišu i pjesme prvih četiriju pjesnika sigetske katastrofe: B. Karnarutića, P. Zrinjskoga, Vl. Minčetića i P. Vitezovića, no dok Karnarutić ide još tragom Marulićevim, Zrinjski i Minčetić ističu u okviru toga klerikalizma aristokratsku tendenciju, a Vitezović nam pokazuje već prve klice demokratizma, i ako Vitezovićeva pjesan ide takogjer kolotečinom, koju je utro Zrinjski. Pravoga nacionalizma nema ni u jednoga u njih, još mu se najviše približava Vitezović. Tako možemo u opće kazati, da sva ova četiri pjesnika u povjesti pjesničke odradbe sigetskoga boja čine samo jedan velik period uz različite nuance.

Drugi se period u historiji ovoga predmeta počinje istom s Kačićem; u njega je već očevidan nacionalan idejal, a uz neke razumljive promjene nahodimo isti nacionalni idejal u svih kasnijih pjesnika ove gragje sve do konca XIX. stoljeća, pa je to drugi period u povjesti pjesničke obradbe sigetskoga boja. Pjesnici poslije Kačića drže se narodne forme u stihu, a s tom je formom u savezu i nacionalni duh.

Strašni potres u Dubrovniku 6. travnja 1667 učini veliku štetu ne samo gradu nego i njegovu blagostanju i političkomu ugledu, ali podjedno i razvoju hrvatske pojezije u Dubrovniku. Samo još jedan znameniti pjesnik javlja se poslije potresa — Gjorgjić, ali je on samo zadnji usplamaj svijeće, koja je dugo i sjajno gorjela. Pa i Gjorgjić kao i stariji pjesnici dubrovački i dalmatinski u najboljem je slučaju samo pokrajinski pjesnik; njihove pjesme ne prelaze Velebita.

Istom Kačić, kao donekle i njegov suvremenik Reljković daju narodu u narodnom obliku pjesme, koje prelaze tijesne granice pokrajinâ i ulaze u dušu svega naroda.

Digitized by Google

Zanimljiv je pojav, koji je u svezi s nazatkom hrvatskoga pjesništva, što u Dubrovniku istom poslije potresa prosijeva najvećim svojim sjajem latinska pjesnička škola, kojoj u isto doba nema premice u svoj Europi, te nam ova latinska pojezija u južnim stranama našega naroda ispunjava praznine, koje nahodimo u hrvatskom pjesništvu; a to možemo s tim većim pravom tvrditi, što su neki od ovih latinskih pjesnika odabirali gragju iz suvremenoga života bila svoga grada bilo naroda. Bio je to utjecaj Isusovaca, koji su u Dubrovniku znatnije talente onoga vijeka preveli u gajeve latinske pojezije, u kojima su ovi pjesnici ipak našli i „ilirske" Muze!

S Kačićevom „Pjesmaricom" počinje se u nas prvi put dublji i življi interes za narodne pjesme, a u svoj ga Europi pobudi Mackpherson u drugoj polovini XVIII. stoljeća. To je i potaklo Fortisa, da prevodi na talijanski hrvatske narodne pjesme[1], megju kojima nahodimo i Kačićevih. Svakomu je poznato, s kolikom su ih pažnjom dočekali Göthe i Herder, pa kako je onda Wolfu sinula misao o postanju Ilijade i Odiseje. Dubrovački latinist Ferić prevede onda (1798) nekoliko narodnih pjesama na latinski, da s njima upozna Europu, pošto je već prije (1764) Imro Pavić preveo izbor Kačićevih pjesama. Napokon ću spomenuti i Vuka, koga je, kako sam priča, upravo Kačićeva „Pjesmarica" ponukala, da se obazre na narodnu pojeziju.

Svatko znade, što su narodne pjesme privrijedile narodnomu preporodu Hrvatâ i Srbâ; narodni naš preporod u prvoj polovini XIX. stoljeća crpao je ideje iz romantike, koja je preotela mah u isto doba po svemu Zapadu, a narodna pojezija bila je jedno od glavnih vrela romantici. Nije ovdje mjesto, da potanko opisujem, što je sve dobro učinila romantika ne samo u raznim umjetnostima nego i u nauci, već ću samo istaknuti, da je romantika povratila pojeziji prostonarodnu struju i domaću povjest zadahnutu narodnim duhom. Ako su naši Ilirci pored narodne pjesme štovali i nasljedovali takogjer stare domaće klasike, postupali su od prilike kao i njemački romantici, koji su iznosili na vidik staronjemačke pjesme pored prostonarodnih. Poslije klasične mode, koju nahodimo jasno izraženu i u francuskoj velikoj revoluciji, ulazi u pjesništvo i u vas javni život patriotizam i srednji vijek. U Iliraca je srednji vijek zastupala dubrovačka i dalmatinska stara književnost, ali

[1] Pavić, Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389. Zgb 1877 p. 1.

Digitized by Google

kako su ovi pjesnici bili odviše udaljeni od prostonarodne struje, brzo se morao zamijetiti neki raskol u osnovnim crtama prostonarodne pojezije i dalmatinskih klasika, te već u ilirsko doba tankoćutni Vraz vojuje za narodnu pjesmu, a pobija klasike opažajući sasvim dobro, da aristokratski duh i marinistički smjer stare naše pojezije ne pristaje romantičnomu idejalu. Zato je Vraz stao prevoditi romantične pjesnike europske, a poimence poljske i ruske, da tako pokaže Ilircima, gdje im valja tražiti pobude pored narodnih pjesama. Samo je genijalni Mažuranić umio u prostonarodnu struju „Čengić-age" unijeti neke elemente stare pojezije i stvoriti najklasičniju pjesan hrvatske umjetne pojezije.

Kako ovdje promatram na jednom predmetu život epske pojezije hrvatske, vrijedno je istaknuti, da hrvatska umjetna pojezija u ova četiri stoljeća (od početka do dana današnjega) nije bila nikada prekinuta. U tom je slična od slavenskih poljskoj umjetnoj pojeziji, dok u Čeha vidimo, da su započeli prije Poljakâ, ali da je njihova pojezija na narodnom jeziku gotovo tri stoljeća šutjela, jer je utjecaj Isusovacâ navratio jake pjesničke talente na kozmopolitizam i tugjinski idiom latinski[1]. I u Dubrovniku je isti utjecaj potakao procvat latinske pojezije, ali je to bilo istom u XVIII. stoljeću, kadno već megju samim latinistima nahodimo pjesnika, koji naše narodne pjesme prevode na latinski. Vidi se, da je ovdje tlo latinskomu kozmopolitizmu bilo već mnogo nezgodnije.

A upravo u doba ovoga prijeloma na sreću umjetne hrvatske pojezije javlja se skromni fratar iz Brista starac Milovan, te po svojoj „Pjesmarici" u polovini XVIII. stoljeća daje hrvatskomu pjesništvu jednu od najjačih pobuda, koje je ono ikada od ikoga primilo. Zato je i zaslužio, da mu i Dalmacija i Hrvatska podignu spomenike!

Obradbe sigetske katastrofe poslije Kačića pošle su tragom narodne pjesme i Kačićeva primjera; zato ih svrstavamo sve zajedno s Kačićevom pjesmom o tom predmetu, kako već rekosmo, u drugi period. Karnarutić je na čelu prvomu periodu, a Kačić drugómu.

Samo se po sebi razumije, da nam ovdje valja imati uvijek na umu svu Kačićevu pjesmaricu; pjesma o Nikoli Šubiću Zrinjskom samo je sitna karika u dugačkom nizu njegovih pjesama, koje pod općim imenom slovinskim obuhvaćaju junačka djela naroda izmegju Jadranskoga i Crnoga mora. U tom on upravo i nadilazi

[1] Krek, Slav. Anthologie. Stuttgart s. a. p. 8.

Digitized by Google

Reljkovića, koji je pretežito pjevao još jednoj samo pokrajini — Slavoniji.

Kako je Kačić postupao, danas znade već svatko; kolikogod se on drži pisanih kronika i historija, duh je njegove pjesmarice narodan, te zato i dira prosti narod, koji je nosi u srcu i na srcu! Kačić nije samo pjesnik narodne prošlosti nego i budućnosti.

Kačićevoj je pjesmi[1] natpis „Pisma od bana Zrinovića, cara Sulemana trećega, koji opside Seget ungarski i pod njim umri na 1566".

Sulejman se razbolio u Carigradu, pa ga pitaju paše i veziri, što mu je, a on im veli, da mu nije dodijala starost, nego Zrinjski, koji mu je pod Sigetom razbio Ali-pašu[2] i porobio Bosnu do Fojnice; većega junaka sada nema ni u Turčina ni u kaurina, te ne će biti dotle veseo, dok ne smakne Zrinovića bana. Poslije toga pozove Sulejman Sokolovića i naloži mu, da digne vojsku na Zrinjskoga. Paša sakupi silnu vojsku:

Sto hiljada po izbor konjika,
Pišadije ni broja se ne zna.

Sulejman pane s vojskom pod Siget, a kad ih ugleda Zrinović, zahvaljuje Bogu, što je dočekao taj dan:

Mili Bože, na daru ti hvala,
Kad dočekah i ovoga danka,
Da ja vidih ov'liko junaka
Pohoditi Zrinovića bana!
Što sam, Bože, od tebe prosio,
Sada vidim, da sam isprosio.
Blagoslovi svitlu sablju moju,
Da osvetim svetu viru tvoju.
Tri hiljade već nejmam vojnika,
A brez broja na polju Turaka,
Al s pomoći Boga velikoga
Pridobiću dušmanina moga.

Iza ove zahvale Bogu sokoli svoje junake (Ungarce), da slavno poginu za vjeru Isusovu i krunu cesarovu, pa onda naperi tanana

[1] U zagrebačkom izdanju 1889, koje je priregjeno po mletačkom izdanju g. 1759, p. 226—228.

[2] Pjesnik misli na pobjedu kod rijeke Rinje. U tom se boju i desilo, da je Budak, virovitički beg, htio saznati ime hrabroga vojvode, te ga zapitao hrvatski: Tko si i kako ti je ime; a ban mu odgovori: Nikola sam Zrinjski, pozdravi mi vojvodu svoga Ali-pašu. U veče donesu banu iz turskoga tabora pismo, u kojemu mu Ali-paša hvali na pozdravu i javlja mu, da će mu biti na uslugu. Cfr. Mesić o. c. p. 147.

Digitized by Google

vješala, te opet progovori vojsci: da će na vješala svakoga, tko bi i spomenuo predaju, a ako on sam pogine u boju, da slušaju njegova nećaka (Alapića). Istom ban svrši ovaj svoj (prvi) govor, potrese se Siget od silnih carevih lumbarada. Biju Turci Siget tri nedjelje dana, pa onda najprije užegu lagum, te se junaci povuku u stari Siget, a zatim Turci osuše vodu. Boj neprestano traje, silnih je Turaka izginulo oko trideset hiljada, a Zrinjskomu ostade samo šest stotina. Videći to Zrinjski zatvori se u kašteo (tvrgju). Sulejman mu piše, da ne gubi ludo glave, nego da otvori vrata, ali mu otpisuje Zrinjski:

Vira moja, Sulemane care!
Dok je meni na ramenu glava,
Ne ću tebi otvoriti vrata.
Imam dosta praha i olova
I zaire, što je od potribe.
Megju to će dobra pomoć doći
Od cesara Maksimilijana.

Kad ga je car razumio, od jada se razbolio, pa zovne Sokolovića, te mu veli, da ga vozi k bijelome Carigradu, ako mu dogje sudnji danak.

To izusti, a dušicu pusti
Na kriocu Sokolović-paše,
Da od vojske i ne znade niko
Pod Segetom, pod bijelim gradom.

Sokolović posiječe careve dvorane i ljekara, da zataji carevu smrt, pa cara odveze u Carigrad i zakopa ga. Kad se vrati k vojsci, razglasi po telalima:

Zapovida care Sulemane,
Da kašteo tvrdi osvojimo;
Ako li ga osvojit ne ćemo,
Žive će nas mećat u topove
I s nami će njega uzimati.

Petnaest dana ne prestaje juriš, Turci padaju, najviše ih siječe Zrinoviću bane, ali mu osta samo dvjesta junaka.

Evo, brate, i gore žalosti!
Džebanu mu Turci upališe;
Kad to vidi Zrinović Nikola,
Družini je svojoj besidio:
„Turci nami barut upališe,
Svu zairu u lagum digoše;
Od crnoga praha pocrnismo,
Od živoga ognja izgorismo.

Digitized by Google

A ne će nam dobra pomoć doći
Od cesara Maksimilijana.
Obranit se Turkom ne možemo,
Da viteško dilo učinimo.
Otvorimo od kaštela vrata,
Ter na sablje dočekajmo Turke.
Lipše nam je slavno poginuti
Nego živi upasti u Turke.
Gole će nas po vojsci voditi,
Pak najposli na mihe derati;
Ali prija nego izginemo,
Hote, braćo, da se zagrlimo.

Svi kleknu, poljube se i za grijehe svoje proplaču. Zrinović se odjene, štogod ljepše može, a u džep metne sto zlatnih dukata i napiše ovako:

Ko ukopa Zrinovića bana,
Neka nosi sto zlatnih dukata.

Zatim se zametne zadnji boj:

Pak otvori vrata od kaštela
I povadi sablju od bedrice.
Na kašteo Turci udariše,
Al prvinci glave pogubiše,
Jer ih siče Zrinović Nikola
I njegovi mladi vitezovi;
A kad bana rane dopadaše,
Kleknu vitez na kolino livo.
U ruke se Turkom ne pridaje,
Već im ruse odsijeca glave;
Al ga biše puška udarila
U zlo misto, u čelo junačko.
Mrtav bane crnoj zemlji pade,
Zemlji pade, Bogu dušu dade.
Zrinoviću, pokojna ti duša!
Ko će turske odsicati glave?

Kačićeva pjesma u svojoj kompoziciji nema zajednice s onim četirima umjetnim pjesmama, koje smo do sada napominjali, nego joj valja paralelu tražiti u narodnoj pjesmi — u bugarštici. Kompozicija je u jezgri jednaka. Razlika je poglavito u tom, što u bugarštici nema pomena o pomoći cesara Maksimilijana ni o smrti Sulejmanovoj. U tom je Kačić bliži historiji. I bugarštica i Kačićeva pjesma složena je gotovo od samih govora i odgovora. Bugarštica ističe, kako sultan poručuje Zrinjskomu, da će ga učiniti čestita, kako je i Hrdeljića, dok u Kačića sultan naprosto piše

Digitized by Google

banu, da ludo ne gubi glave, nego da radije otvori vrata kaštela. U bugarštici dopada na svakoga kršćanskoga junaka po 10 Turaka, kasnije i po 20, a slično nahodimo i u Kačića, kad Zrinović veli:

Svaki udri na deset Turaka,
Sam Zrinović hoće na dvadeset!

Pojetičnije je zamišljen početak u bugarštici, nego u Kačića; ondje sivi soko pita cara, zašto se odrekao Krajine, koju mu je opustio Zrinjski. Bugarštica ublažava odgovor Zrinjskoga caru time, što Zrinjski veli, da bi mu kralj usmrtio sina, koga mu je ostavio u zakladu. U Kačića ove crte ne nahodimo, nego Kačić u odgovoru Zrinjskoga ističe pomoć Maksimilijanovu. I Zrinjski i Sulejman u Kačića su bezobzirniji nego u narodnoj pjesmi. U govorima je narodna bugarštica kraća nego Kačićeva pjesma; dosta je isporediti Kačićev oproštajni govor s istim govorom u bugarštici, kojoj su dovoljna tri stiha. Iz svega se vidi razlika izmegju naivnoga shvaćanja narodnoga i refleksije obrazovana čovjeka, koji življe osjeća opreku izmegju krsta i Islama. Ne će biti slučaj, što je pjesnik redovnik mimoišao slatke glasove, koje je Sulejman pošiljao Zrinjskomu, da će mu darovati Hrvatsku, jer je htio što življe istaknuti okrutnost nevjernoga sultana. A po gotovo mu ne bi godila prema glavnoj tendenciji sve „Pjesmarice“ ona pointa bugarštice, da se ban boji za sina! U Kačića se junaci kaju za grijehe, a u bugarštici se samo mole Bogu, da ih ne bi pogubili Turci.

Razmak vremena, koji dijeli bugaršticu od Kačića, vidi se već i u tom, što bugarštica nazivlje bana Zrinjskim, Zrinjaninom ili Miklaušem, dok ga Kačić krsti (ne samo u pjesmi nego i u samom natpisu) Zrinovićem ili Nikolom.

Malo se koja pjesma hrvatska u opće tako duboko zasjekla u dušu svakoga Hrvata kao upravo ova Kačićeva; već od djetinjih dana zuje nam u duši stihovi, u koje je Kačić zbio oproštajni govor Zrinovića bana; u njima je iskazan onaj junak-duh, koji je u hrvatskoj historiji jednu od najizrazitijih personifikacija našao upravo u besmrtnom liku sigetskoga junaka!

Dok bugarštica završuje sa smrću banovom, Kačić još dodaje stihove:

Zrinoviću, pokojna ti duša!
Ko će turske odsicati glave?

U ovoj je refleksiji sakrita misao, da su samo junaci Zrinovi-

Digitized by Google

ćeva kova podobni odolijevati Turcima, koji su stoljećima lomili snagu našega naroda. I opet junak duh!

XVIII. nam je stoljeće ostavilo samo jednu pjesmu o Sigetu, ali je ova pjesma bila blagosloveno zrno, koje je palo u plodno tlo, te s vremenom kao jako stablo donijelo obilatih plodova. Ovi plodovi pripadaju XIX. stoljeću, kad su se prilike našega naroda znatno promijenile.

VI.

XIX. stoljeće: Marjanović. — Trnski. — Vežić. — Preradović — Dežman. — Badalić. — Ban. — Dragošić. — Štafić.

Hrvatska umjetna pojezija laća se u XIX. stoljeću sigetske gragje istom u 60. godinama. Za samoga ilirizma, kad je romantika cvala u sav mah, ne nahodimo nikakove oveće pjesme o Zrinjskom; a i za apsolutizma uzalud ćemo tražiti kakovo pjesničko djelo ove ruke.

Romantika je u nas živjela nešto duže nego na Zapadu; svima je poznato, kakovom je ona slobodoumnošću odisala u ilirsko doba i kako je s ljubavlju obuhvaćala sve ogranke slavenskoga plemena; Ilircima je patriotizam bio opći slavenski. Apsolutizam je doduše našoj pojeziji podrezao krila, ali je ipak nije mogao zatomiti; pjesnici ne mogući direktno govore indirektno, mjesto sadašnjosti i budućnosti slikaju prošlost, kako nam pokazuje primjer Bogovića, koji je u to doba bio na čelu naše književnosti i umio glavne suvremene političko-družtvene težnje hrvatskoga naroda vješto prikazati u dramatičnim slikama iz prošlosti; njegov „Frankopan“, „Stjepan“ i „Gubac“ nijesu tek historijske drame, oni su u isti mah program samoga naroda. Romantika i sada vrši svoj apostolat u narodu, dakako nešto promijenjena, jer zle političke prilike nijesu mogle podavati hrane optimizmu, kojega je puna ilirska pojezija. Treba samo ogledati Kukuljevićeve „Slavjanke“, njihovo nepokolebivo uvjerenje, da će najskorije vrijeme, možda još ista godina — 1848 — osloboditi naš narod od „tutorstva tugjinaca“[1]. Tu se optimizam ilirske pojezije ispinje na svoj vrhunac. Drugačije zvuči lira naših pjesnika za apsolutizma; dovoljno je, da se sjetimo Preradovićeve pjesme „Moja lagja“ (1850), koja rek bi daje signaturu pojeziji za apsolutizma. Kad je na početku 60. godina po-

[1] **Kukuljević, Slavjanke. Zgb 1848 p. 88.**

Digitized by Google

vraćena Hrvatskoj ustavna sloboda, i pjesma je opet odahnula i propjevala s novim nadama narodu. Sad se umjetna pojezija laća opet i sigetske gragje, a povoda joj je dala proslava 300-godišnjice sigetske — godine 1866.

Premda se već u drugoj polovini 50. godina, a još više u 60. godinama javlja i nešto realizma, ipak romantika živi u nas sve do 80. godina, kadno prevlagjuje realizam i jače pjesničke talente navraća na prozu, na pripoviest. Dogagja se i u nas, što su već prije ovršili zapadni narodi, a od istočnih ruski. S realizmom ulaze u lijepu našu knjigu socijalni problemi, dok je naša romantika pretežito obragjivala samo nacionalne predmete.

Dok je u starijoj književnosti našoj pretezao više svećenički i plemićki smjer, kako ih nahodimo i u javnom životu, već u Kačića izbija demokratizam, koji je tek u XIX. stoljeću poradi opće tendencije u svoj Europi održao pobjedu na svim linijama. Ovaj demokratizam lakše je u nas pobijedio nego realizam; romantika je ugagjala prostonarodnoj tendenciji, pa je tako demokratizam podržavao u nas romantiku. I naš realizam nije sasvim prost od romantike, osobito u pjesničkom prikazivanju narodne prošlosti. Zato se ne ćemo čuditi, ako nagjemo, da obradba sigetskoga boja i u doba, kad je već u nas preoteo mah realizam, plovi romantičnom strujom. Ovu nam je pojavu lako razumjeti iz političkih prilika hrvatskoga naroda.

Lako se nameće pitanje, zašto se naši pjesnici sve do 60. godina nijesu laćali sigetskoga predmeta. Na to nam jasno odgovara povjest naše književnosti.

Već godine 1836, godinu dana iza toga, što se pojavila „Danica“, objelodanio je Stj. Moyses Vitezovićevo „Odiljenje“ u Zagrebu, a dodao je izdanju sliku banovu, ovelik predgovor, uvod o Zrinjskom i tumačenje nekih riječi. U rodoljubnom svojem predgovoru Moyses ponajprije govori o koristi „Horvatskih novina“ i „Danice“, te onda dodaje: „U ostalom budi nam vsejedno, je li se ovi predmeti cyrilskimi ili latinskimi predstavljali pismeni; budući, da će ovaj dvojverstni način pisanja iz važnih uzrokah još dugo vrěmena obstati, i obstati mora . . . Ne zakon, ne pismena, nego občinsko rodbinstvo i jezik čine narod vu pravom smislu.“ A zatim govori o važnosti narodne historije i o Vitezovićevoj pjesmi. Ovaj je predgovor napisan već mjeseca rujna 1835. Poslije toga nahodi se uvod o Zrinjskom, u kojemu izdavač govori o plemenu Zrinjskom, o životu Nikolinu i njegovoj junačkoj smrti

Digitized by Google

držeći se Budine, Istvánfyja, Forgača, Katone, Bethlena i dr., pa na koncu dokazuje, da je Zrinjski bio hrvatske krvi kao i veći dio sigetskih junaka, te navodi i stih Kollárov iz 318. soneta „Slavine kćeri“: „My sme dali Uhrům Zriniho!“

Tako su Ilirci odmah u prvom osvitu narodnoga preporoda dobili epsko-lirsku pjesan o Zrinjskom, koju je spjevao Vitezović, jedan od najuzornijih uglednika njihovih, pa je to i odvraćalo pjesnike, da se late iste gragje. Odjek njegovu djelu nalazi se u Topalovićevoj pjesmi „Sigetu“[1]; u njoj pjesnik niže refleksije o sigetskom boju pjevajući dvanaestercem megju ostalim:

Jer da četa ona s tobom nije pala,
Slavno se boreći, pod tobom ostala,
Ilirija, mati Leonidâ mila,
Leonidu jednog manje bi brojila.

A završuje ovako:

Kad šaka Ilirâ, kad toliko može,
Šta bi učinili, šta, da svi se slože!

Poradi ove pointe značajna je Topalovićeva pjesmica po ilirizam, kojemu je jedna od glavnih pokretačica misli — sloga.

I umni Mažuranić prikazujući „Vijekove Ilirije“[2] podaje prijegled ilirske borbe u prošlosti, pa jĉ završuje s padom Sigeta:

Nu, jaoh, Lazar i Obilić pada
Rane od smrtne i š njimi zapada
Našeg sunca svjetlos uzdisana; —
Jur malena sva u krvi plove,
A sigetske još brani zidove
Četa slavnog Zrinovića bana . . .
Al sad, vajmeh, Zrinović posrnu . . .
Sad noć plaštem zemlje naše ogrnu! . . .

Ali noćna se sjena opet uklanja, jur se javljaju danica i mjesec (ilirizam), te razganjaju tmine opojene krvlju i zadojene neslogom . . . Sad sloga sebi gradi oltare na onom ufanju, koje stare naše oživljavaše u pogibno doba. Tako se i u Mažuranića refleksija o Sigetu nadovezuje na misao o slozi.

Već godine 1837 u latinskoj pjesmi Antunu Kukuljeviću sjeća se Mažuranić Zrinjskoga, pa veli o njemu:

Nec Zrinius occidit heros
Gratis. Sed Sigetum magna dum morte tuetur,
Venturos tuitus, vitam cum sanguine fudit[3].

[1] Danica ilirska 1837 p. 29.
[2] Danica 1838 p. 2.
[3] Mažuranić, Pjesme. Zgb 1895 p. 217.

Digitized by Google

U bilješkama uz ovu pjesmu navodi pjesnik i Vitezovićevo pjesničko djelo, pa mi se čini, da je upravo Moysesovo izdanje izazvalo u duši Mažuranićevoj one krasne refleksije i u latinskoj pjesmi i u „Vijekovima Ilirije".

Godine 1840 objelodani Stjepan Marjanović Brogjanin svoj prijevod Körnerove tragedije pod natpisom: „Nikola Šubić, knez Zrinjski ili Pad sigetski. Žalostni igrokaz u V činih, polag němačkoga pisatelja Božidara Körnera", a s mottom:

Dično muža ljubav kiti,
Koj za dom svoj zna umriti.

Tako su Ilirci dobili i dramu o Zrinjskom, koja se prikazuje prvi put već 26. kolovoza 1841. „Danica" (1841 p. 144) piše o toj predstavi: „Nemože se kazati, kakvo silno utištenje imadu na čověka slavni čini naših praotacah, kad se na kazalištu kako trěba i u narodnom jeziku predstave. Jučer biasmo živi svědoci te istine", a završuje ovako: „G. Vanini režiser upotrěbio je sve svoje sile, da se taj narodni komad dostojno predstavi i zato zaslužuje pohvalu. Banda je bila sa svime dobra i jaka, a kazalište puno. Mi smo se iz njega zadovoljno kući povratili".

Danas dakako ne bismo više mogli biti zadovoljni Marjanovićevim prijevodom. Onda je ugodio, jer je po srijedi narodna gragja. Marjanović je preveo Körnerove jampske kvinare u prozi u istinu prozajičnoj; štogod je ljepših pjesničkih mjesta, pisac ih je ili preskočio ili sasvim prozajično parafrazirao. Želeći pridržati samo jezgru čina Marjanović je kratio, gdjegod je mogao. Tako je n. pr. u 1. prizoru II. čina izostavio veći dio razgovora izmegju Eve i Jelice, sasvim brisao 8. prizor istoga čina — razgovor izmegju Juranića i Jelice, u 1. prizoru IV. čina sasvim je mimoišao napomenu o erdeljskom kralju, znatno pokratio 8. prizor istoga čina — u podrumu u Sigetu, kao i 4. prizor V. čina. Na taj se način oštetio osobito čar lirskih mjesta u Körnerovoj drami. Da se vidi način Marjanovićev, priopćit ću ovdje samo monolog sultanov na početku drame:

„Da se čuvam? Da iskru onu krěposti i snage, koja još u vitežkom tělu ovom sědi, u bezposlenom životu obuměrati gledam? — Kad sam se rodio, svět je derhtao, nek i sada derhtje, kad prolazit budem morao u věkověčnost. To hoće vitez, to hoće car Sulejman. Cerv se rodi i malo poslě nogama se gazi, niti se znade, da je kada živ bio, ali sa mnom to biti neće. Ja hoću ime, hoću

Digitized by Google

slavu po smerti mojoj. — Što je Aleksandre, — što Rimljane, — što Cezare, — što Hanibale glasovite učinilo? — Boj, — rat. — Zato te još zadnjiput pozivam, kućo austrijska, na boj! Odvijaj stege tvoje! Vitez Sulejman hoće, da kano slavodobitnik s ovoga světa polazi. Na tvojih porušenih zidinah, Beču, osvetiti ću ti se! — Pripravljaj se! Sakupljaj tvoje vitežke bojnike! Past moraš. Nek svět znade, da lav umira. A Beč nek mi slobodno tadu smertnu baklju zapali, nemarim".

U Körnera glasi početak monologa:

Ich soll mich schonen? — soll den Funken Kraft,
Der in den alten Heldengliedern schlummert,
Im müss'gen Leben langsam sterben sehn? —
Wie ich auftrat, da hat die Welt gezittert;
Die Welt soll zittern, muss ich untergehn! —
Das ist das grosse Götterlos der Helden! —
Geboren wird der Wurm und wird zertreten,
Und nichts bezeichnet seines Lebens Spur;
Das Volk verjüngt in kriechenden Geschlechtern
Sein armes Dasein, und der Niedre schleicht
Unangemeldet in und aus dem Leben;
Doch, wo ein Held, ein Herrscher kommen soll,
Da ruft's ein Gott in seiner Sterne Flammen,
Er tritt verkündigt in die starre Welt,
Das Leben ist auf seine That bereitet. —
Wenn dann der Tod den Siegenden bezwingt,
So weckt Natur tausend geheime Stimmen
Und lässt es ahnend seiner Zeit verkünden,
Dass sich der Phönix in die Flammen stürzt. —

Samo se po sebi razumije, da je Marjanović od Ugrina Zrinjskoga, kakov je u Körnera, učinio Hrvata. I imena je, koliko već nijesu hrvatska u originalu, preokrenuo na hrvatski. Uz Sokolovićevo ime u samom imeniku dodaje, da je „horvatski poturica", pa se tom oznakom služi u III, 9, kad Sokolović dolazi k Zrinjskomu („Kukavni poturico!" = „Armer Türke!"). Kad u prvom činu (u pretposljednjem prizoru) dolazi trgovac, koji Zrinjskomu javlja, da je bio za poslom u Biogradu i vidio tursku vojsku, Marjanović dodaje, da je taj trgovac iz Zagreba! S toga razloga Marjanović gdjekad mjesto Ugarske napominje domovinu, a Ugrin mu je ili Horvat ili kršćenik ili kaurin. Još ću samo istaknuti, da Marjanović „četu Zrinjskoga" (Zrinys Schar III, 5) nazivlje „Zrinjanima".

Nije ovdje mjesto govoriti o pjesničkoj vrijednosti same tragedije Körnera, koji je bio i pjesnik i junak. Nema megjutim nika-

Digitized by Google

kove sumnje, da je katastrofa Zrinjskoga eminentno epske prirode; u njoj nema tragične krivnje; sam junak nije žrtva svoje kakove pogrješke, nego prilikâ, u kojima se desio. Zrinjski umire, jer postupa, kako valja pravomu vojniku. Da obasja življim svjetlom Zrinjskoga, upleo je Körner (protiv historije) njegovu ženu i kćer, koja ljubi Juranića. U ostalom ova liričnost ne može povećati dramatičnosti same radnje.

Ova se drama dugo održala na zagrebačkoj pozornici[1], prikazivala se i jubilarne godine 1866, i to 24. studenoga s epilogom, koji je sastavio Demeter[2]. Poslije konačne bitke dolazi Vila povjesnice, te slavi junački čin sigetskoga Leonide i veli narodu:

Smjeli rode, sjećaj se tog čina,
Sjećaj Zrinskog i njegove čete,
Svedj njegove sljeduj stope svete,
Pa čvrsto ti stoji domovina:
Propast nikad ne prijeti rodu,
Koj zna mrieti za čast i slobodu! —
Da, vriedan ćeš biti Zrinskog tvoga,
Junačkoga vriedan svog podriekla,
Teći će ti krv, ko što je tekla
Za slobodu, za rod i za Boga;
Proročansko vidi moje oko,
Da će Hrvat još se dić visoko!

U to se začuju čarobni glasovi, a u zatku se vidi, kako u rajskom sjaju Leonida skida sa svojega čela lovor-vijenac i njime vjenča Zrinjskoga. Uza to govori vila:

Rajski kruzi sjaju,
Vjenča Zrinskog Leonida vrli,
A četa mu njeg've druge grli,
Pa desnice vitežke si daju. —
Slava njima, slava svim Hrvatom,
Veliki su, brat kad drži s bratom!

Iz ovoga epiloga prosijeva misao, koju smo sreli već u napomenutoj pjesmi bana Jelačića.

Ovu je dramu istisla istom u polovini 70. godina Zajčeva opera, kojoj je libreto napisao Badalić.

Ali da se vratimo k jubilarnoj godini! Jubilej Zrinjskoga zatalasao je svim krajevima hrvatskim, a književnost je u tom sve-

[1] Godine 1865 donio je „Domobran“ ulomak Dimitrovićeva metričnoga prijevoda Körnerove tragedije, i to iz III. čina.

[2] Dragoljub 1867 p. 28.

Digitized by Google

čanom času bila dostojna glasnica narodnoga idejala. Ne samo pojezija nego i nauka učini svoju dužnost. Tu nam je ponajprije napomenuti spis M. Mesića „Život Nikole Zrinjskoga“ (u Zagrebu 1866). Već je i prije Mesića u početku 60. godina upoznao hrvatske čitatelje sa životom junaka bana Sl. Perok u „Naše gore listu“ godine 1861, odakle je ova rasprava prešla i u posebnu knjigu (Zagreb 1861), ali istom Mesićeva monografija iscrpe predmet kritički s porabom novih vrela. S pravom je rekao Rački, da Mesićevo djelo nadilazi sve dosadašnje radnje o Nikoli Zrinjskom i da „Matica ilirska“, koja je djelo izdala, nije mogla dostojnije proslaviti jubilej sigetskoga junaka[1]. U istoj prigodi donio je i „Književnik“ (III) dvije vrsne radnje o Zrinijadi, na ime Ivekovićevu i Jagićevu, koje smo već napominjali.

Uz nauku proslavila se i pojezija. Kao prvi svezak „Zrinjske zviezde“ izdala je Matica Mesićevu monografiju, koja je svim kasnijim pjesnicima bila glavnim izvorom; osim toga izagje i drugi svezak, kao „Sievak Zrinjske zviezde“, u kojemu nahodimo „Nikolu Zrinjskoga ili sigetsko junakovanje“ Ivana Trnskoga, „Sigetskoga junaka Nikolu Zrinjskoga“ Vladislava Vežića i Kukuljevićevu „Gradinu Zrinjsku“ (Zgb 1866).

Trnski je već u „Naše gore listu“ 1866 br. 3 priopćio lakim, popularnim načinom napisanu okratku pjesmu „Junak sigetski“, u kojoj je prikazao sva znatnija junačka djela banova. Ova je pjesma izišla posebice u „Spomenku“, kojim grad Karlovac slavi junaka (Karlovac 1866), a pored napomenute pjesme nahode se u „Spomenku“ još dvije prigodnice „Tristogodišnjica“ i „Grad Dubovac plamteći bengalskim posvjetom u mrak 3. rujna 1866.“ (sonet).

U „Sievku Zrinjske zviezde“ Trnski je svoju malu pjesmu raširio i složio pjesan od četiriju pjevanja u narodnom desetercu bez rime, dok je manja pjesma gragjena u kiticama sa 6 stihova, a s rimama ababcc.

U „Nikoli Zrinjskom“ Trnski je prvo pjevanje posvetio ekspoziciji. Digao se Sulejman sa silnom vojskom na Ugarsku, a Nikoli dopade, da brani Siget. Alapić s odabranom četom navali kod Šikloša na prednju stražu tursku, koju vodi Mehmed, te jĉ i pobije. Sulejman je kivan na Zrinjskoga već poradi pregjašnjih njegovih pobjeda, te se zakune polomiti krila Zrinjskomu.

U drugom pjevanju domiče se turska vojska Sigetu. Zrinjski

[1] Književnik III p. 596.

Digitized by Google

osokoli svoje vojnike biranom besjedom, te se svi zakunu braniti Siget do smrti. Zrinjski sam zapali novi varoš, te šalje glasove kralju. Aliportug nemilo udara topovima, te osušuje baru, da može lakše svladati kršćane. Dando i Radovan plaćaju smrću svoj smjeli naum, da izagju i udare na Turke. Sulejmanu već dozlogrdi uzaludna borba i grozi se, da će na kolac pribiti svakoga, tko bi htio uzmicati. Od prevelike sile turske Sigećani ostavljaju stari varoš i zaklanjaju se u tvrgjavu.

U trećem pjevanju Aliportuga pogodi zrno iz sigetskoga topa; to još više smuti Sulejmana, te stane zamamljivati Zrinjskoga, da će mu pokloniti hrvatsko kraljevstvo, ali badava. Sad se Sulejman domisli varci, te poručuje Zrinjskomu, da mu je zarobio sina, a za dokaz šalje rog, otet njegovu lugaru. Zrinjski je stalan kao stanac. Sigećani se hrabro brane, a car očajava, te se napokon od gnjeva razboli i umre.

U četvrtom pjevanju poturica Sokolović prikriva tajnu o smrti carevoj. Turci potkopavaju tvrgjavu, te prahom obore Nadaždijev rogalj. Videći Zrinjski posljednju nevolju razmišlja o budućoj sudbi svoje domovini i o svojoj obitelji; u to mu doletje strijela na okno s pismom, u kojemu mu Bošnjak kršćanin javlja, da je car umro, i nuka ga, da se ne preda. Na sam dan Male Gospe odjene se Zrinjski u svečano ruho, a u kesu stavi sto žutih cekina za onoga, tko ga ukopa mrtva, pa onda iskupi preostatak svoje hrabre vojske, te ih pozove, da zajedno s njime slavno poginu. Svi se odazovu. Juraniću preda Zrinjski zastavu. I Sigećanke su se oboružale za posljednji boj, a na čelu im Ljubosava, ljuba Delivida Žarkovića; ona moli vojvodu, da im dopusti zajedno s junacima poginuti, a Zrinjskomu se razvedri lice, kad to vidje. Napokon se otvore vrata, te se zametne posljednji boj, u kojemu pogine i ban. Spasli se samo Črnko, Alapić, Gereci i Oršić, koga spase Hasan.

U epilogu IV. pjevanja pjesnik se klanja sjeni Zrinjskoga i priča, kako je Mustafa Vilić iz blagodarnosti ukopao mrtvo tijelo banovo, a napokon prelazi u sadašnjost, te prikazuje, kako danas zahvalni i ponosni narod hrvatski slavi svoga velikoga junaka, kojega nikomu ne da!

Ovakav lirski umetak nahodimo i u početku pjesme, a na zgodnim mjestima (I. i II. pjevanja) upleću se i suvremene refleksije n. p. o Megjumurju. Inače je pjesnik išao poglavito za tim, da narodnim desetercem ispripovjedi, što nam kazuje historija o sigetskom boju. Zato ne traži raznih motiva, kojima se rado služi narodna

Digitized by Google

pjesma, da poveća plastiku pripovijedanja i izrazitost kompozicije; Trnski hoće da bude patriotičan kronik u stihu. Zato i nahodimo malo direktnih govora; razumijeva se, u ona dva govora Zrinjskoga, koja poznaje i historija, pjesnik ne dira; ali je zanimljivo, da ga i situacija, u kojoj car zamamljuje Zrinjskoga, nije mogla namamiti na direktan govor. Ipak u III. pjevanju caru prije, nego će umrijeti, razvežu se usta, te zapovijeda vojsci direktnim kratkim govorom, a i razgovara se sam sa sobom. Ako još napomenemo govor Ljubosavin, naveli smo gotovo sve govore. S tim većom pomnjom nastoji pjesnik opisati pojedine faze samoga podsjedanja i obrane. Kompozicija same pjesme drži se kronologije boja: I. pjevanje — priprema, II. pjevanje — Turci pod Sigetom, Zrinjski se zaklanja u tvrgjavu, III. pjevanje — smrt careva, IV. pjevanje — smrt Zrinjskoga. I kompozicija i sama obradba navalice se uklanja svim neobičnijim nakitima; pjesnik bi volio, da se čitatelja doimlje više predmet nego izraz; milije mu je poučavati nego potresati. Trnski je išao za tim, da hrvatskomu patriotizmu u jednostavnoj, ali istinitoj slici podade primjer ovjenčan slavom sviju naroda i vijekova. Držao je, da je dosta, ako poda točan nacrt; zato i nije za svoju prikazu upotrebio uljenih bojâ.

Drugačije je zamislio svoju zadaću Vežić. O postanju pjesme pripovijeda nam sam u predgovoru II. popravljenoga izdanja „Sigetskoga junaka“ (Varaždin 1867), da je bio najprije sastavio prolog za koncerat u Varaždinu, pa da je od ovoga prologa razvio pjesmu, koja je izišla u „Sievku“; za godinu dana preradi i ovu pjesmu, poimence posljednje pjevanje, te je objelodani u Varaždinu. Smjer svoga epa tumači pjesnik u napomenutom predgovoru ovako[1]: „Mislim, da mi se neće zamjeriti, ako rečem: da mi je bio na umu i srcu, kad sam pjesmu začeo i razvijao, uzor vriedne domoljubne majke, koja lije svetu suzu nad nesrećom svoje otačbine, i koja se u svojoj plemenitoj boli obraća na svoje čedo, te mu lieva u srce sa ponosom njegovieh praotaca ljubav prama svomu narodu i svojoj otačbini, koju su obletjele nesgode i pogibelji. Treptio mi je pred očima plod takove nauke i odgajanja, i blagoslov takove majke, oličen u velikom mužu, u prvome dostojanstveniku našega naroda, u kojem, usadjena za mladjašne dobe nježnom materinom rukom klica kreposti i ljubavi prema svomu narodu, ponie božanske darove narodne sviesti, narodnoga ponosa

[1] Vežić, Sigetski junak Nikola Zrinjski. Varaždin 1867 p. VIII.

Digitized by Google

i dostojanstva, pak i tvrde vjere u bolju budućnost, a ovoj na korist, i požrtvovanja samoga sebe. Imao sam na umu, šta je naš narod, kao prvi na udarcu, trpio u velikoj borbi civilizacije proti var varstvu; kolike je stekao zasluge za Evropu, pak sam osjećao u srcu žarku i čvrstu nadu, da ga neće minuti zasluženo nadarje za tolike kušnje, rane i prolivenu krv, nego da će zasjesti i on kao dostojan i dorasao član na pristojno mjesto u velikoj obitelji evropskieh naroda; a kad rekoh narod, mislim na sva naša plemena na jugu, koja razstavljaju istinabog jedna od drugieh vjera, razna osebna imena, vlade i uprave, ali koja je bog obilježio obilježjem jednoga jedinoatoga naroda, to jest: obilježjem jednoga poriekla, jednoga istoga krasnoga jezika". Pjesan u II. izdanju iznosi 1962 deseterca bez rimâ, dok ih u prvom imade 1595. Ogledat ćemo najprije prvo izdanje.

Da je Vežić bio sretne ruke u osnovnoj koncepciji svojega djela, najboljim je svjedočanstvom, što je pjesma već na svojemu pomolu ugodila hrvatskomu narodu, pa još i danas malo imade pjesama u nas, koje bi se tako lako primale mladih srdaca kao upravo Vežićev „Sigetski junak". Jagić u literarnom prijegledu književnosti hrvatsko-srpske (1867) ističe uz Pucićevu „Cvijetu" odmah „prekrasni" Vežićev spjev[1].

I ako je Vežić išao za tendencijom, da prikaže blagoslovni utjecaj materinskoga rodoljublja, ipak nije zato zapao u doktrinarizam; pouka, koju daje majka svomu sinu u I. pjevanju, odiše dubokom pojezijom, pa ako imade gdjegdje i niži ton poučavanja, pjesnik to pravo radi, jer ovdje govori majka sinu dječarcu.

Vežićevo djelo ima 5 pjevanjâ, kojima su natpisi: Majka i sin, Banovanje, Slavna zadaća, Sulejman[2], Junačka smrt. Kompoziciju Vežićeve pjesme lako je razumjeti. On je iz prošlosti Zrinjskoga izabrao samo dva momenta (mladovanje i banovanje), a onda je odmah prešao k sigetskomu boju. Učinio je to zato, da bude koncentracija veća i jača. Pa i u samom prikazivanju sigetskoga boja ne iznosi na vidjelo imena raznih junaka, nego se zadovoljava glavnim reprezentantima — Zrinjskim i Sulejmanom. Motiv Hanibalove zakletve prepjevava Vežić u prvom pjevanju, u drugom naprosto označuje glavne zasluge Zrinjskoga kao bana, a u zadnja tri pjevanja očit je utjecaj Mažuranićeva „Čengić-age"; boljega uzora jamačno nije mogao ni naći. Još nam je istaknuti, da je

[1] Književnik III, 574.

[2] U drugom izdanju: „Sulejman i Zrinjski".

Digitized by Google

Vežić na više mjesta dao oduška svojim refleksijama o slozi izmegju Hrvatâ i Srbâ, o patnjama bosanske raje, o politici bečkoj i europskoj . . . Jamačno je to učinio zato, da pjesmi podade i suvremen interes o sudbi Bosne, Hercegovine i Srbije, koje su onda još bile pod Turčinom. Svu je pjesan pjesnik prelio u divan romon jezika, zaodio jê zgodnim tropima i figurama, pa nije čudo, što je pjesma tako ugodila narodu. Jamačno je „Sigetski junak" najbolje djelo, koje je izišlo ispod pera Vežićeva.

U I. pjevanju („Majka i sin") vodi nas pjesnik u sjajnu dvoranu grada Zrinja, te nam prikazuje kneginju Jelinu i mladoga Nikolu. Ona je kao „slika od mramora biela". Majka grli sina, te mu tumači zemlju i narod, koji mu je prava majka; napominje mu, da su se iz Azije digli čopori, koji pustoše dragu domovinu; mladi Nikola treba da opere ljagu s imena Šubićâ, budući da se Nikolin otac mirio i kao pobratio s Turčinom.

Ko s Turčinom prijateljstvo sklapa,
taj mu ruke u okove nudja,
taj izdaje otačbinu svoju.

Nikola sasluša materin savjet, da protiv Osmanlijâ pogine za hrvatsku domovinu, te padne materi oko vrata.

U majčinom ljubkom zagrljaju,
na udarcu srca uzrujana
i pod žarom majčinih cjelova,
svetom vlagom majčinijeh suza,
diete majci vjeru zavjerilo,
da će biti, šta mu želi majka.
Ta zavjera djeteta nejaka,
na plamenu srca materina,
velebnija bješe i svetija,
nego kada u vremena stara
zaklinjo se diete Hanibale
svomu otcu na žeravi svetoj.

Očito je Vežića potakao na prvo pjevanje motiv, koji nam je poznat iz Livija XXI, 1: „Fama est etiam Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum se, cum primum posset, hostem fore populo Romano".

Drugo pjevanje („Banovanje") prikazuje nam Nikolu u banskoj časti. Zrinjski se tako proslavi junaštvom i gragjanskim vrlinama, da mu po tridesetoj godini dopade bansko žezlo. Ali se zato

Digitized by Google

Zrinjski nije uznesao, nego nastoji, da ublaži nesreću drage otadžbine i učini kraj neharu njenih sinova. Uvijek mu još zuji u ušima uzdah drage majke, te mu se suza omiče niz lice.

Rijedka je suza u junaka;
jedinica kada se pomoli,
mnoge j' kadra izvidati boli!

Svetoj uspomeni mile majke zavjetuje se ban, da će podići domovinu iz nizine. I doista banu to pogje za rukom, pa kad je uredio domovinu, sakupi složne sile u jedno:

Pa hrvatska ova zemlja mala,
mala brojem i prostorom svojim,
al velika slogom i Šubićem,
kano Sparta njekoč i Atena,
od junačtva tvoreći čudesa,
goropadne odhrva navale
nebrojenu proti varvarinu,
pod kim slavni pade Carigrade
i Srbija naša bratučeda
i tolike države kršćanske.

Tu se pjesniku nameće zgoda, da progovori o slozi Hrvata i Srba:

Sveta slogo, čudovnice divna,
da bi braća razumjet te znala,
i danas bi činila čudesa!
Dragi Bože, jada i grehote!
da bijahu Srbska i Hrvatska
jedne sviesti, ko što jedne krvi,
ne b' Hrvatska na današnju spala,
nit Srbiju zajarmili Turci.
Al šta ne bi minulih vremena
i za našeg mučeničtva težkog,
Bog će dragi udieliti skoro,
pak će srbsko omiliti ime
kano svoje trojednice sinu;
a srbsko će osjetiti srce,
da rodjena ne imade brata
u Slavjanstvu do brata Hrvata.
Dva imena, to su klice divne
plemenita roda, — zadojiti
valjat će ih narodnijem mliekom
i ljubavju ožariti bratskom;
pak će klice sunuti u jedno
divno stablo, — a stablo će zlatno
ponijeti ožudjeno voće,
zlatno voće jedinosti naše.

Digitized by Google

Pjesnik poslije ove refleksije vraća se opet k Zrinjskomu veleći:

Ode pjesnik za željom srdašca,
zakrenuo s pjesmom od junaka!

Zrinjski je uredio domovinu, ali mu trapi srce, što pod jarmom još stenje „osvojbina od hrvatske zemlje“. Zato se priprema, da je otme dušmaninu, ali ne da sudba kruta:

Pa i danas na robinji zemlji
i u kletom varvarina jarmu
stenje tužna mučenica raja,
trpeć muke i pečali gorke
i pokoru od trista godina,
kakve grešnik ne podnio nikad;
a pitoma Europa gleda
suhim okom braću mučenike,
pače radi hvaljene slobode
i prosvjete od zapada sjajne
s Turčinom se kumi i bratimi
i zavija melem-ugovori
rane, koje preboljeti ne će.
Ne ustaje od hropca bolestnik,
niti drvo već zeleni suho.
Ne će krni zakloniti mjesec
od slobode i prosvjete sunce,
koje crnca do čovjeka diže;
dan će doći, već daleko nije,
da će raje izčeznuti ime,
te iz muka uzkrsnuti narod,
svoj slobodan na zemljici crnoj.

Ovakove refleksije bile bi sasvim nezgodne, da se i Nikola Šubić ne bori s istim protivnikom, od koga još stenje raja.

Što se više Zrinjski dičio slavnim djelima, to se jače zamjeravao „visokim kruzima“.

Proti svakom plemenitom djelu
vidi bane crne zanoveti,
ne od kralja, neg od sluga podlih,
od zavidnih laskavaca dvorskih,
što se roje oko krune sjajne,
te joj svjetlost potamnjuju častnu
i čarobu dostojanstva krune:
tako gamad ponasjedne često
na goruće ružičino lice,
dok joj čare i milinu lika
sa mirisa i života vlagom
otrovnijem ne oskvrni zubom.

Digitized by Google

Videći Zrinjski, da bi mu se valjalo ili prisloniti uz ovo jato ili odreći banske časti, odloži bansko žezlo i zakloni se u sukroman život „bez banije, al ne bez poštenja".

Ovo je pjevanje najobilatije protkano subjektivnim refleksijama; samomu boju sigetskomu ne bi ova slika bila nužna, ali ju je pisac dodao ponajviše zato, da iskali svoje srce. Ovdje je njegova tendencija probila na površinu tako, da i samo banovanje ustupa u zalegje. Ovaj je dio pjesme sasvim originalan.

Prikazavši nam pjesnik mladost i banovanje Nikolino u III. pjevanju („Slavna zadaća") dovodi nas pod Siget. Sulejman je podigao silnu vojsku, da satare Europu, a ponajprije Siget, u kojemu su ključi Europe. Kralj Maksimilijan dršće na prijestolju i obraja europske junake.

Pravedni su u biedi vladari,
tada svojim progledaju okom.

Maksimilijan zamoli Zrinjskoga, da mu obrani Siget, a Zrinjski se odmah lati posla, te sakupi četu pod gradom Zrinjem. Zrinjski se sastaje s ljubom i djecom, ali ne govori mnogo:

Za velike ko se sprema čine,
za govore taj vremena nema.

Četa krene, a sa Zrinja jê gleda „liepa kćerca Šubića Nikole". Pjesnik nam žarkim koloritom slika njezinu ljepotu, te uz put pripominje njenu ljubav prema mladomu junaku, koji je desna ruka očeva, ali ne će da dira u tu žicu. Naglo prekida pjesnik:

Bje li ljubav? bje li čudo samo?
ne dirajmo u svetinju tajnâ,
što u hladnu počivaju grobu; —
dieva više ne vidi junaka,
na bojištu poginuo slavno.

Ova anticipacija sipa zanimljivo svjetlo na samu koncepciju djela; pjesnik je osjećao, da pjeva gragju svima poznatu, zato i nastoji, da se domisli metodi, kojom bi iz poznate gragje umio iskresati *nove* iskre.

Sad nam opisuje pjesnik, kako ide četa i danom i noću zakriljena dragim Bogom do Sigeta. U Sigetu Zrinjski uredi sve, što treba za život i boj, pa onda kao kršćanin pravi misli:

da od grieha olahkoti dušu
i da božjom ojača se hranom,
ne bi l' jači na boristu bio;
a na djelo to sveto i blago

Digitized by Google

potaknuo i četicu svoju,
pak se svaki pomirio s Bogom
i od grieha olakšao dušu
i božjom se okriepio pićom.

A poslije toga zovne četu na prisegu, te se i sâm zakune:

Dobar junak ne iznimlje sebe
od dužnosti, što nameće drugim,
neg sam ono potvrdjuje činom,
nâ što druge potaknuo riečju.

Tako okrijepljeni Božjom hranom i junačkom riječi stoje krotki kao jaganjci, te čekaju, da postanu lavi ljuti.

Tko ne vidi, da je Vežiću pred očima divni prizor iz „Čete“ Mažuranićeva epa? Zrinjski je ovdje vojvoda Mirko. A opazit ćemo, da su slike iz „Ćengić-age“ i kasnije pratile pjesnika, te je poimence Sulejman koje u čemu nalik na samoga Smail-agu.

Turska je vojska stigla pod same bedeme, u tabor ulazi i sam car, a pozdravlja ga vojska urlikom. No Zrinjski ga se ne boji.

Junak ko je, ne strepi s junaka,
neg mu srce u prsima igra,
da se š njime ogledati može.

Zato i pozdravlja Zrinjski cara gruvanjem topova. Odmah se zameće borba. Car bjesni žedan kaurske krvi, te vezirima i pašama govori govor, u kojemu ih sokoli, da mu dovedu Zrinjskoga živa i razore hajdučko gnijezdo, a onda će na Beč. Car se ljuti na oporost Zrinjskoga, dok se otac njegov bješe pokorio. Turci navaljuju žestoko, ali uzalud. Car se izjeda od gnjeva, al pogledaj na mire, pak ćeš znati, što krvnika trapi. Njegovi vojnici padaju kao snoplje. Car odjezdi pod zidine i bijesan viče:

Hrdje Turci, babe janjičari,
gdje je vaše hvaljeno junačtvo,
od hajduka kad strepite tako?
a da bi ih bar na broju bilo
prama vami, ne bi ni žalio,
neg od šake, sinje kukavice,
za večeru dotekli vam ne bi.
Da vidimo, strepite li jošte!

Na glas razjarena cara opet žešće nasrnu Turci, ali zaman, sve ih kosi četa mala:

kano da se j' pridružila četi
višnjeg srčba i desnica težka,
koja poraz nevidjeno sije,
tolika se krv poganska lije.

Digitized by Google

Na branicima stoji četa „kao mač golemi, da porazi, ko joj se primakne“. Turci uzmaknu.

Natjeravši u bijeg Turke Zrinjski sam zapali novi varoš i zakloni se u stari.

Već se iz navedenih stihova mogu razabrati reminiscencije iz „Čengić-age“, a ima ih ne samo u situaciji nego i u samom slogu i u pojedinim riječima. Bilo bi preopširno, da ovdje navodimo sve paralele!

U IV. pjevanju („Sulejman“) već se car umirio, te misli, kako bi; odluči odvesti vodu iz jezera, da može vojska sa sviju strana zakriliti Siget, a onda će podići još i nasipe. Tako će smrviti junaka, za koga prema motivu narodne pjesme veli, da su u njega tri srca! Kako je zamislio, tako i učini.

Slabi zidovi staroga varoša ne mogu sada više odolijevati, pa će se zato Zrinjski ukloniti u tvrgju.

Al je težko takomu junaku
tek branit se, a ne udarati.

Zato s odabranom četom prije, nego će u tvrgju, udari na carevu vojsku:

te ju gone kao lavi ljuti
izpod slabih od gradića mira.

Car se poraduje, kad vidi, što radi Zrinjski, jer misli, da će sada moći udariti na grad, koji čuva slaba posada. Opisuje se žestok boj. Uza to plamti u starom varošu plamen, „grozan plamen, pozorište grozno!“ Ne bi ti oko podnijelo svu grozotu gledajući mrtve i ranjene . . .

Zrinjski se na ime povratio sa četom u stari varoš, koji je volio upaliti nego predati Turcima.

Velika je četa obranika
po desnici i vitežkom srcu,
al na broju malena je, brajne!

Zrinjski se zakloni u tvrgju. Kad car opazi četu i Zrinjskoga,

kano britka rt ledenih noža
ćut kroz srce promače mu gorka.

Evo vidi, koliko će još žrtava trebati, da sruši tvrgjavu i uhvati Zrinjskoga. Silni car leži iznemogao i gnjevan pod zlatnim šatorom, pa udario bolan u tlapnju, kako je Osman, prvi car, sanjao, da će njegovo pleme zavladati svijetom, kako je Murat odlučio ovaj san

Digitized by Google

ispuniti, ali ga na Kosovu ubila ruka Miloša Obilića, te napokon kako se on sam već 50 godina muči, da dovrši, što nije mogao njegov djed Murat; ali mu evo stao na poprište Zrinjski, te će ga ubiti. U tlapnji dozivlje car u pomoć janjičare, jer evo ide Zrinjski s Obilićem . . . već mu rivaju bodež u srce!

Car se osvijesti, te pita hodžu, hoće li preboljeti, a hodža mu odgovara, da mu valja ovaj svijet zamijeniti onim divnim rajem, koji mu otvora Muhamed. Caru je samo žao, što će bez jabuke k Muhamedu, pa zovne vezira i reče, nek šalje poruke njegove Zrinjskomu, da će mu dati kraljevstvo hrvatsko. „Ključe, lalo, od Sigeta ključe“[1].

Zrinjski se sjeća materinih riječi, pa odvraća Selimu, carevu glasniku, da za Zrinjskoga nema mita, a ako car želi ključe, nek sam po njih dogje.

Kad to ču car, škrgnu zubi, očima zavrnu, na dušeke obori se meke i ispusti crnu dušu.

Murat pade od Obilić-noža,
od Zrinjskova Sulejman junačtva,
i u tome čudna kob nam kaže
uzku svezu krvi i bratinstva.
Ne bi l' i sad dušman pao,
da se Zrinjski slože s Obilići!

Pjesnik nam evo sam tumači, zašto je upleo u tlapnji carevoj uz Zrinjskoga i Obilića; oni zajedno rivaju nož caru u srce! Sama tlapnja živo nas sjeća Baukove pjesme o Rizvan-agi u Mažuranićevu „Haraču“, koji nam na um dolazi u ovom pjevanju kao „Četa“ u pregjašnjem.

U V. pjevanju („Junačka smrt“) zatajiv smrt cara Sulejmana pritisnu tvrgju još jače Sokolović, „ljut odmetnik od otaca svojih“. Kralj šalje poruke, da će skoro pomoć doći, a Zrinjski misli: ako pomoć dogje, izbavit će četu izabranu, ako li ne dogje, smrt je odlučena, pa joj nitko od čete prigovoriti ne će. Zalud je Europa skupila vojsku, jer nema u vogjâ srca ni razbora, da priskoči u pomoć Zrinjskomu.

Izabrati vojvodu za vojsku,
pogoditi razum i junačtvo:
vještina je krasna u vladara.

Vezir se boji pomoći, koja bi mogla doći Zrinjskomu, pa mu

[1] Prema „Čengić-agi“: Harač, harač!

Digitized by Google

zato poručuje, da se preda, jer bi bila grjehota, da poginu takovi junaci.

Hoće l' blaga? car će mu ga dati,
hoće l' slave? stekao je dosta.

Ali dakako Zrinjski odbija ponudu. Sad se zaori opet lomnjava. U tvrgji je užas, kao da je došao sudnji dan. Zrinjski se odjene, priloži sto zlatnih dukata, pa onda zovne svoje junake i progovori im posljednju riječ, koja nas podsjeća Mirkove besjede u „Četi“:

. . . Mi, koji smo od mladosti vikli
ne trnuti od mača i puške
nego smrti u oči gledati;
mi, koji smo na tisuće smakli,
braćo moja, ljutih nevjernika,
znati ćemo i danas umrieti . . .

Sluša četa vojvodu, te joj se srce umekšalo, ne od straha, nego od Božjega dara. Zrinjski otvori vrata, te se zametne posljednji boj.

Nije puška — junačko oružje —
hrdja ubi na glasu junaka.

Sva četa pogibe, samo ostade osmerica, da budu svjedoci, kako je dično dovršio Zrinjski.

Na koncu pjesme nahodimo epilog:

Oj hrvatska domovino krasna,
plodna majko hrabrenih junaka,
al ne uviek složnijeh sinovâ:
obrati se k hrvatskomu rodu,
kano k sinku kneginja Jelina;
ožari ga žarom od ljubavi,
da se braća medju sobom ljube;
orosi ga svojim blagoslovom,
da mu sreća budućnosti sine;
zadahni ga svojim uzdisajem,
da mu čiste razviju se ćuti;
a hrvatskim daj prišapni majkam,
kakva bješe kneginja Jelina
i kakova odgojila sina.
Usadi im sjeme u srdašce
od ljubavi prama rodu svomu,
ne bi l' koja porodila Zrinjskog,
porodila, rodu odgojila,
da sjedini braću raztrovanu,
da neslogu izčupa otrovnu,
pak složnijem da silama roda
opet ime proslavi hrvatsko!

Digitized by Google

Na taj način veže pjesnik konac pjesme s početkom njezinim nastojeći potaknuti hrvatske majke, da se ugledaju na sjajni primjer Jeline kneginje! Misao mu je, da se rodi nov Zrinjski, koji će okupiti složne sile za dobro domovine, dok je Nikola u prvom redu branio Europu. Zato i uzdiše pjesnik u početku III. pjevanja:

Jadna krvi srbska i hrvatska,
kad ćeš jednom odkupiti sebe!

U drugom je izdanju učinio Vežić neke promjene, tako je n. pr. u IV. pjevanju raširio tlapnju carevu: kad pogine Murat od Miloševe ruke, kanu sveta suza prorokova na nevjernu zemlju Obilića, raskroti se kletva po narodu, brat izdade brata u nevolji, sin zavrnu roditelju vratom; al je prorok milostiva srca, pa se moli za ljudsku nevolju; tako se odlični ljudi obrate na pravu vjeru Muhamedovu, ali ne će raja, nego se nada osveti . . . Kad stane govoriti o Zrinjskom, caru se tlapi, da vidi svoje žrtve . . . A na koncu još veli, da je i na Selima pala goruća žeravica njegove kletve. Isto je tako detaljnije opisao Vežić muku carevu, kad čuje, da se Zrinjski ne će da preda. Očito je pjesnik htio istaknuti u tlapnji znameniti dogagjaj, da su se mnogi ljudi naše krvi odmetnuli od krsta i da je nesloga mnogo kriva svoj bijedi. Tako je jače istakao glavnu svoju tendenciju. U zadnjem je pjevanju tendenciozna potpuna, kad u presudnom času prikazuje starce, kako uzalud čekaju dolazak pomoćne vojske, pa sad u novom izdanju daje pjesnik maha ogorčenju na vogje pomoćne vojske veleći za njih, da su glasoviti plaćom i osorni, ne od truda i boja, nego od lasti. Isto je tako pjesnik potanje opisao nemir Sokolovićev poslije toga, što je Zrinjski odbio ponudu. Jednako je potanje opisao i užas žrtava u Sigetu (žena, djece i staracâ). Raširio je i oproštajni govor Zrinjskoga želeći jače istaknuti, što znači obrana Sigeta za svu Europu, a i natuknuti, da će poslije katastrofe doći sretnije doba.

Sporo ide ta budućnost zlatna,
al će doći, moja braćo draga,
te će djeci povratiti majku
i sjedinit braću razsijanu.
Zalijmo ju mučeničkom krvlju,
ne bi li joj pospješili horu.

A i smrt samoga Zrinjskoga držao je pjesnik da mu valja obasjati višim svjetlom:

Blagi genij, što ga stazom slavnom
u dičnome vodjaše životu,

Digitized by Google

na prielazu u novi mu sada
pruža svoju ljubeznicu ruku. —
Čini mu se, ko da majku vidi,
da vesela prama njemu grede,
da na vruće pritišće ga prsi,
da žar čuje od cjelova njenieh,
za cjelovi pozdrav neumrli:
„Sinko, roda dostojni i majke,
vjeru danu ti održa vjerno.
Zviezdam će ti ime okovati
i slavit te do sudnjega dana
tvoga roda zahvalno potomstvo".

Kako se vidi, pjesnik je htio još u zadnjem času istaknuti, da je junačka smrt Zrinjskoga plod majčine nauke. — Tendencija o slozi uzrokom je promjeni u tlapnji i u oproštajnom govoru Zrinjskoga, a tendencija je očita i u refleksiji o vogjama pomoćne vojske. Ali tendencija nije jedini izvor promjenama. Psihologijske je prirode promjena u potanjem opisu careve smrti i vezirova nemira. Posljednje će dvije promjene svatko odobriti; drugo je pitanje, je li upravo nužno bilo još jače isticati i onako dosta jasno isaknutu tendenciju. No na svaki način napomena o majci u času smrti junakove veoma dobro pristaje u organizam sve pjesme.

U kratko možemo reći, da je Vežić sretno riješio svoju zadaću; on je prema romantičnomu ukusu zgodno prikazao sigetski boj, te je svomu vremenu podao ono, što je u drugim prilikama učinio Kačić. Vežić je na taj način romantički nastavljač Kačićev.

Na trećem mjestu u „Sievku" nahodimo Kukuljevićevu pjesmu „Gradina Zrinjska", koja izazivlje u pjesnikovoj duši refleksije o slavnom plemenu njezinih gospodara, koje dade domovini sedam banova.

Štogod Hrvat uspomena ima,
Štogod ima u narodu slave,
Zrinjskih steći pomogoše glave
Il po Zrinjskih veću svjetlost prima.

Dakako kao zvijezda nad svima sja ban Nikola.

Uz proslavu i poslije nje nikle su mnoge pjesme u hvalu Nikole Zrinjskoga; kako ne pišem bibliografije, napomenut ću samo neke: tu je Subotićeva „Zrinska poputnica" uz glazbu A. Švarca-Crnića[1], Markovićeva krepka davorija „U boj", kojoj je glazbu napisao Zajc, Filipašićeva elegija „Na razvalinah sigetskih"[2], Vel.

[1] Dragoljub 1867 p. 145.
[2] Dragoljub 1868 p. 727.

Digitized by Google

Gaja pjesma „Nikola Zrinjski“ u 3 odjela, u kojima se na kratko opisuje sigetski boj[1]. U Deželićevoj „Pjesmarici“ nalazim pjesmu „Zakliknite, bratci, slava!“ u čast Zrinjskomu[2]. Amo možemo prisloniti i misaonu pjesmu Zaharovu „Mač Nikole Zrinjskoga“, koja izišla 1871 u „Vijencu“[3].

Nad sve manje pjesme o Zrinjskom uzdiže se Preradovićeva oda „Nikoli Zrinjskomu“, koju je pjesnik bio spjevao godine 1867 i namijenio „Sievku“, ali nije stigla na vrijeme. Izišla je ova oda istom godine 1869[4]. Veličanstvena ova oda, spjevana u Alcejevu mjerilu, nadilazi većinu Preradovićevih oda plastikom prizorâ i jasnoćom dikcije, a poznato je, da je idejologijski smjer Preradovićeve pojezije upravo u odama našao plodno tlo. Preradović ne opisuje samoga historijskoga dogagjaja, nego ga obavija u svoje refleksije. Pjesma imade 4 odjela. U prvom je pristup, gdje pjesnik veli, kako je pjesmi nemoguće dovinuti se do slave Zrinjskoga, ali će ipak zapjevati. U drugom (najljepšem) odjelu smrt slavi pobjedu nad najvećim junakom, zato i ima pravo, da se danas zaogrne trostrukim mrakom[5]. Ali duh junakov riješi se ljupine (po nauci spiritizma), obuče se svjetlom i odleti u krajeve besmrtnosti. Smrt ga ne može više stići, ali mu zato za osvetu utamani pleme na zemlji. U trećem odjelu apostrofira pjesnik Zrinjskoga i napominje njegovo slavno djelo, kojim je prvi obio rogove Polumjesecu. Ovdje upleće pjesnik suvremenu političku refleksiju, da se tursko carstvo raspada, premda ga vlasti još pod ržavaju[6].

Junače Zrinjski! ponosno narod te
Zove svojim i rado ti spomenu
Grli, penjuć po njoj se rad u
Nebo bolje si sreće na svietu.

Već trista ljeta on te oplakuje,
A sad iz ruku smrti trgno bi te,
Da mož', silom i sto života
Dao bi tebi; jer on već sluti,

[1] Danica ilir. 1866 p. 249.
[2] Deželić, Nova pjesmarica. Zgb 1872 p. 335.
[3] Vienac 1871 br. 38.
[4] Vienac 1869 br. 18.
[5] Isp. Horacijevu odu I, 3, 9:

Illi robur et aes triplex
Circa pectus erat . . .

[6] Sličnu smo misao već našli u Vežića.

Digitized by Google

Da samo *junak-duh* će ga spasiti,
Duh samo onaj, što mu najjasnijom
U tebi zviezdom za života
Svega prosinu. O slava tebi!

I tvom junačtvu slava, a blago si
Svim nama, koji tebe imamo i
Po tebi liep svoj uzor, kako
Braniti svedjer valja nam svoje!

U četvrtom odjelu (u epilogu) polaže pjesnik vijenac na grob junakov, a uvjeren je, da će se ime junakovo slaviti u sve vijekove:

Svedj bit će pjesni, biti će plača za
Tobom junakom, tebi nadivit se
Nijedno ne će doba, jerbo
Ne će nijedno većega slavit!

Kompozicija je ode jednako uzorna kao i njezin misaoni polet i dikcija. Najprije imademo subjektivni uvod, u kojemu vidimo skromnost pjesnikovu, kad mu je slaviti takova junaka. U drugom odjelu gledamo Smrt u svemu veličanstvu, a u trećem opet, koji je ujedno i vrhunac pjesme, upoznajemo, da je Zrinjski zato tako silan u uspomeni narodnoj, jer je najjasnija personifikacija junaka-duha. Napokon u epilogu pjesnik je opet subjektivan, te s umnom refleksijom, koja je posljedak II. i III. odjela, završuje svoju odu. Velikomu junaku našao se velik pjesnik, koji je našao i pravu riječ: junak-duh!

Iste godine (1869) izišla je i velika Dežmanova pjesan u 24 pjevanja pod natpisom „Zrinjski“[1]. Dok se Vežić u kompoziciji svoje pjesme ugledao na „Čengić-agu“ i prema tomu složio pet pjevanja, Dežmanu je pred očima bila druga svrha i prema tomu je odabrao drugačiju kompoziciju. Dežman je svojoj pjesni dao motto: „Takvi junak nikad ne umire, — No ostaje, da se spomenuje“ iz narodne pjesme. Pjesniku se Zrinjski činio tako velik i znatan, tako ujedno značajan pojav u hrvatskoj historiji, da mu je htio osigurati u pameti naroda ono mjesto, koje je već uhvatio Kraljević Marko; pa kako je narodna pjesma opjevala pojedine zgode Markova života i njegovu smrt, zamislio je pjesnik Hrvatima na takov način u nizu odjelitih pjesama opisati Zrinjskoga od kolijevke do groba. Zato se pjesnik drži narodne pjesme ne samo u kompoziciji nego i u pojedinim motivima, frazama i rije-

[1] Vienac 1869 br. 30—44, 46, 48, 49. Isp. ocjenu dr. Fr. Markovića u „Izabranim spisima“ I. Dežmana (Zgb 1896) p. XLI—XLIV.

Digitized by Google

čima. Pjesma njegova u istinu pokazuje, da je Dežman s ljubavlju proučio značaj narodne pjesme i da ju je umio vješto nasljedovati. Naša narodna pjesma nije došla do onoga stupnja, na kojemu se nahodi Kalevala ili Nibelungi; nije stvorila organskoga epa, nego opjevava omanje dogagjaje, mejdane, ženidbe, smrt junakâ i dr. u odjelitim pjesmama. Dobro je to razabirao Dežman, kad je zamišljao svoga „Zrinjskoga“, pa hoteći ostati što bliži narodnoj pjesmi ostavi i način, kako narodna pjesma život pojedinih junaka prikazuje u pojedinim pjesmama, a ne iznosi organske cjeline.

Samo se po sebi razumije, da je Dežman kao umjetan pjesnik svrstao pjesme po kronologiji, a na početku dodao uvodnu pjesmu i raspravio u posebnoj pjesmi, čiji je Zrinjski. Pjesme su u svemu 24, a natpisi im glase: 1. Uvodna pjesma. 2. Čiji li Zrinjski? 3. Porod Zrinjskoga. 4. Zrinjski pokazao junačtvo pod Bečom. 5. Zrinjski ubio Kocijana. 6. Zrinjski obranio Zrinj. 7. Zrinjski potuko Turke pod Peštom. 8. Zrinjski postade banom hrvatskim. 9. Zrinjski potuko Tatare. 10. Ženitba Zrinjskova. 11. Bitka kod Konjšćine. 12. Zrinjski potuko Turke kod Varaždina. 13. Zrinjski podielio mejdan s Ulamanom. 14. Zrinjski potuko Turke kod Rinje. 15. Zrinjski zauzeo Korotnu. 16. Zrinjski potuko bega Arslana. 17. Zrinjski uzkratio danak Turkom. 18. Zrinjski potuko Turke kod Segesda. 19. Zrinjski preuzeo obranu Sigeta. 20. Jurišanje Sigeta. 21. Oporuka Zrinjskova. 22. Zrinjski ubio Sulejmana. 23. Smrt Zrinjskova. 24. Pokop junaka Zrinjskoga. Nije upravo svaka ova situacija bila zgodna, da se zaodjene u kompoziciju narodne pjesme, ali se ipak može reći, da je Dežmanu u većini slučajeva pošlo za rukom pogoditi narodnu žicu i u obradbi predmeta i u izrazu. Da to može postići, valjalo mu je historijske podatke, koje je našao u Mesićevoj monografiji, prilagoditi formi narodne epske pojezije. Da bi uklonio monotoniju, koju bi izazvali opisi samih bojeva, pjesnik je vješto izabrao i druge momente iz života junakova (n. p. porod, ženidbu, vijećanje, oporuku, pokop). Tako je dobio takogjer prigodu, da u samu pjesan unese i nešto lirike. Kako mu je glavna tendencija prikazati idejalnu sliku hrvatskoga patriotizma u Zrinjskoga, nije se žacao u prigodi upletati i idejalistične refleksije o sudbi hrvatskoga naroda, pa se u tom dakako razilazi od naivnosti prostonarodne pjesme. Tako se tumače odmah prve dvije pjesme.

U 1. uvodnoj pjesmi pozdravlja Hrvatsku, slatku domovinu, za-

Digitized by Google

hvaljuje Bogu, što je u osudnom času dao narodu takova junaka, te napokon u apostrofi slavi Zrinjskoga:

Zrinoviću, svega svieta diko!
Tvoja djela nebeske su pjesme
Izpjevane hrvatskim junačtvom.
Pusti zraku plemenite duše,
Da božanstvom svojim me nadahne,
I prem' tebi srdce mi razpali,
Da zapjevam rodu hrvatskomu
Divne pjesme, tobom sačinjene,
U davninu braću da zanesem,
U vremena slave i junačtva.
Viekovi su, rode, uminuli,
U junačtvu još ti premca ne bi;
Otvor' srdce žarkom rodoljubju
I prioni dušom uz Hrvatstvo,
I što njega kreće i veliča,
Pa viekovi opet će izteći,
Ti mi ne ćeš porednika steći.

U 2. pjesmi („Čiji li Zrinjski?“) nastoji već pjesnik svoju tendencioznost zaodjenuti u ruho narodne pjesme. Zavadilo se sedam kraljevina oko roda Zrinjskoga; kraljevi se otimlju za njegovu slavu. U to ode kralj Hrvaćanin i donese „knjige starostavne“, pa veli kraljevima, nek knjige istinu kažu. Zato dozove iz pustinje starca pravdokažu. Starac čita i pokazuje, da su pradjedovi Nikolini živjeli i radili u Hrvatskoj. Madžarinu to nije pravo, te veli, da ide kavga o Nikoli. Ali starac ne popušta, te svi priznadu, da je Nikola bio Hrvat. Madžarin ipak ne pristaje.

Pravdokažu oto raztužilo,
Gdje mu hoće istinu oborit,
Te on ode u pustinju svoju,
Stade ondje jade jadovati.
Čula jade zelena gorica,
Prokaza je sivomu sokolu,
Sokol kaza bielomu oblaku,
Oblak kaza zvjezdici Danici,
A Danica svetom Petru kaza.

Kad to čuje sveti Petar, nagovori samoga Zrinjskoga, da se svečano odjene i pogje megju kraljeve. Zrinjski to učini i prestravljenim vladarima reče, da čuju iz njegovih usta, ako ne vjeruju knjigama.

Ja sam volij s raja da izpadem,
Neg Hrvatstvo svoje da izdadem.

Digitized by Google

A na to će Madžarin: da sam danas izgubio pola krune i pola kraljevine, ne bih više požalio, —

Krune mogu opet se dobavit,
Ne mož' više junak da osvane,
Kakvi b'jaše Zrinoviću bane.

U 3. pjesmu („Porod Zrinjskoga") upleo je pjesnik motiv o narodnim sugjenicima; one mu daju snagu, ljepotu, mudrost i bogatstvo. Njihova vodilja daje mu sablju Ljutovidovu i proriče mu slavan život. Sugjenice odu pretvorivši se u pahuljice, a dijete se zaplače, te se umiri istom onda, kad mu otac donese darovnicu sablju, na što se dijete nasmjehne.

I dijete sablju pograbilo
I od nje se više ne dielilo.

4. pjesma već pjeva Nikolino junaštvo pod Bečom, te je pjesniku bilo lako poći tragom prostonarodne pjesme. Već sam početak pokazuje utjecaj narodne pjesme:

Zasja mjesec krvave ograde
Ozdo Beča, odkud ne dolazi,
Zatitrale nebrojene zviezde
Ne na nebu, već na polju ravnom.
Ne bio to mjesec ozdo Beča,
Već to bio car osmanski glavom,
I na njemu čalma od skerleta,
I na čalmi mjesec od bisera;
Ne bile to nebrojene zviezde,
Već to bila koplja ubojita,
Što ih nosi vojska sultanova,
Da obori tvrdju na Dunavu,
Da iz tvrdje munarete gradi,
Da poruši crkvu Stjepanovu,
Da sagradi mečet iz kamena,
Kakva nema u turskome carstvu,
Nek se čuje po krštenom svietu,
Što je sultan njemu dosudio:
Ol klanjati svetca Muhameda
Ol nositi rajine okove.

U 5. pjesmi dopadaju s Une glasi, da u Kostajnici Kocijan šuruje s Turcima. Nikola ode odmah onamo, te zametne razgovor s Kocijanom, koji mu veli, da bi mu sultan bio voljan pokloniti hrvatsku kraljevinu. To razgnjevi Zrinjskoga, te zametne mejdan s Kocijanom.

Digitized by Google

I bilo je grozno pogledati,
Kako s' žeste obadva junaka:
Mršte čela, a škripaju zubmi,
Mašu gvoždjem po gluhome zraku.
Dobra sreća najzad priskočila,
Zahvatio Kocijana Zrinjski
Posred pasa, ukide ga s glasa.

Zrinjski sakupi vojsku, pa reče, da će svakoga ovako nagraditi, tko bi htio s Turcima šurovati:

Sa Turčinom druga bit ne može,
Van da s njimi krv i nož budemo,
Ili Turci zginut il Hrvati.

U 6. pjesmi („Zrinjski obranio Zrinj“) kliče bijela vila s Kleka, visoke planine, te doziva Nikolu Zrinovića i kazuje mu, kako se hvali Uzref paša, da će mu razoriti gnijezdo i podaviti sve sokole. Zato ponuka Nikola brata Ivana, da sakupi vojsku:

Da mi paši pripravimo ručak
Iz pušaka vrućijeh krušaka,
Od noževa crvenoga vina.

Ivan skoči, skupi vojsku, a Nikola osokoli jê govorom. Ali eto i Uzref-paše, ispod Zrinja ustavio vojsku i naperio topove. Boj je strašan.

Bože mili, čuda velikoga,
Da se može bane raztrojiti,
I kugu bi crnu postidio,
Kako davi vojsku Uzrefovu.

Zrinjski obrani Zrinj, a pjesnik dodaje, kako rado čine i narodni pjevači:

A ja vama taj izvedoh ugled,
Da se njime, braćo, uznesemo
I u zgodi takvi da budemo.

U 7. pjesmi gledamo Zrinjskoga pod Peštom, gdje bije Turke.

Iza ovih ratnih pjesama dolazi stanka u 8. pjesmi, u kojoj nam pjesnik opisuje instalaciju Zrinjskoga za bana u crkvi sv. Katarine u Zagrebu. Sam čin vrši biskup Bakač. Tako je prilika, da progovori biskup, a za njim ban, kojí se zaklinje. Narodnoj su pjesmi dragi govori.

U 9. pjesmi opet smo u ratnom dimu: Zrinjski tuče Tatare. Zatrepetala sva Ugarska od straha, što prodiru Tatari; tko će im odoljeti, ako ne će Zrinjski? On sakupi vojsku i zametne boj.

Digitized by Google

Da se makne Klek i Tatra gora,
Pa da udri jedan živim stancem,
Tisućljetnom druga hrastovinom,
Ne bi bilo težega sukoba,
Med Hrvati što bi i Tatari.

Na posljetku se biju sam Zrinjski i Kan buzdovanima, a u to se oglasi vila iz planine:

Nemoj, bane, tako udarati,
Jedva goru listom zaodjenuh,
Već mi lišće na zemljicu pada.
Ne možeš ti Kana umrtviti,
Van da sgodiš njega u povije.

Ban učini tako i dobije pobjedu.

Krasno je izvedena 10. pjesma „Ženitba Zrinjskoga"; tu je pjesniku bilo prilike, da mnogo crtâ i bojâ naprosto prenese iz narodne pjesme. Već sam početak udešen joj je po narodnoj pjesmi:

Kaže čudo sviet u Ozlju gradu:
Ima ondje ljepota djevojka,
Tanka vam je kano i šibljika,
Visoka je kano omorika,
U obrazu biela i rumena,
Kano da je do podne uzrasla
Prema tihom suncu proljetnome;
Kosa joj je kita ibrišima,
Oči su joj dva kamena draga,
Trepavice krila lastavice;
Kad govori, kan da golub guče,
Kad se smije, kan da biser sije,
Kad se njine, od nje sunce sine;
Mamila bi sa neba oblake.

Katarini Frankopanovoj dolaze prosci, ali im odvraća njezin skrbnik:

Još joj nisu prsti za prstenje,
Ni bijelo lice za ljubljenje,
Niti znade, na čem žito raste,
Na čem žito, na čem rujno vino,
Niti znade, šta je mužka glava.

Njena se ljepota pročula po svoj Hrvatskoj. Jedno jutro, u svetu nedjelju, poranio bane Zrinoviću, pa ga namjera namjeri na Oršića i Draškovića. Sad zapitaju oni bana, kud je naumio, a ban im veli, da će u Ozalj, da vidi mladu Katarinu. Drašković će mu na to, da je djevojka lijepa, pa nek odmah kupi kićene svatove, jer

Digitized by Google

se govori, da skrbnik Gusić želi Katarinu sebi odgojiti. Ban zovne oba druga, da pogju s njime. Oni odu najprije u Slavetić, Oršićev grad, da se svečano odjenu, te nam pjesnik opisuje staru hrvatsku velikašku nošnju. Osobito je krasan ban. (I narodna pjesma rado opisuje nošnju junaka). Ovako nakićeni pogju sva trojica u Ozalj; kako su sjajni,

Ne treba im sunca ni mjeseca
Da putuju šumom najtamnijom.

Došavši u Ozalj ban odmah kaže Gusiću, zašto je došao. Gusić se stane svakojako uvijati, ali mu ne pomaže, nego mora po djevojku. Katarina dogje.

Zasjala je od nje sva odaja,
Ko u sunce da je obučena,
A mjesecom sjajnim opasana,
I zviezdama sitnim zapučena,
A veoma prikladna je dieva,
Kano da ju gora porodila
I u zelen listak povijala
I jutrnja rosica dojila
I lahorac od gore šikao.

Banu zakuca srce, pa jê zapita, što bi rekla, kad bi kazao skrbniku njenu, da joj nosi od zlata viticu. Djevojka ponikne očima, te mu ispriča, da jê skrbnik hoće za se, a brata joj Stjepana drži u tamnici. Kad to čuje skrbnik, umakne iz odaje, ali za njim skoče dva banova druga. Kad su sada na samu, ban obećava Katarini, da će je osloboditi, ako pogje za nj, a ona pristane. Tako odvede Katarinu, od sada hrvatsku banicu. U susret mu idu Stjepan i družina banova tjerajući svezana Gusića. Kad Katarina opazi brata, pane mu oko vrata, pa moli bana, da joj dopusti osvetiti se Gusiću. Ban privoli, a ona odriješi spone Gusiću. Na to ban reče:

Družbo moja, evo ti banice,
I evo nam mladoga djevera.
Premi konje, crkvi da idemo,
Što je ljubav danas sastavila,
Da bi crkva do vieka složila.

Vrijedno je ogledati, što o tom piše historija[1], da se vidi, kako je zgodno pjesnik historijske podatke prekrojio za kompoziciju prostonarodne pjesme. Pjesnik je uzeo jezgru, ali joj je dao sasvim samostalno pjesnički oblik. Gusić se u istinu slakomio na blago

[1] Mesić o. c. p. 94.

Digitized by Google

Frankopanâ, dapače Stjepana držao kao sužnja, dok ga nije izbavio Zrinjski. Ostalo je iskitio pjesnik.

11. pjesma prikazuje boj kod Konjšćine opet u okviru narodne pjesme. Pjesnički je zamišljen početak, gdjeno dolina govori šumama, u kojima se krije turska i kršćanska vojska. S kršćanske strane izlazi ban i izazivlje junaka s turske strane; izlazi Demirhan i moli, da pričeka, dok dogje Ulaman paša, a sam da je voljan podijeliti mejdan sa Šegovićem. Ratkaj nuka Zrinjskoga, da ne čeka, ali ban odvraća, da bi bilo neviteški. Šegović izagje, a uza nj još dva junaka (Drčić i Baletić), te kad se nagju tri turska momka, vojske odstupe, a oni udare mejdan dijeliti. Šegović pogubi Demirhana, kad al eto navali Ulaman i opkoli vojsku, ali junački ban potisne Turke. U boju pogodi puška banova konja Mrkaša.

U 12. pjesmi bije Zrinjski Turke kod Varaždina. Kako se Zrinjski zavjerio, da će braniti domovinu, evo ga i sada u pomoć Varaždinu. Iz vojske zovne Ungnada i naloži mu, da pogje Turcima za legja. Zrinović gledajući domovinu uzdiše:

Oj Hrvatska, ti junaka majko!
Da si složna, kano što si silna,
I uztrajna, kano što žestoka,
Da si svoja, kako si svačija,
Pred svietom bi cielim prosinula,
Tvoja bi se vazda poslušala,
Ti bi svietu predhodnicom bila
I sviet toga požalio ne bi.

Na turskoj strani Ulaman sokoli svoje ljude, te krene prema Varaždinu. Kad Turci sagledaju vojsku Zrinskoga, gdje se sprema na njih juriš učiniti, „pleći daše i bježati staše". U to evo i Ungnada, te bi zabuna još veća. Zrinjski upravo žali takovu pobjedu govoreći Ungnadu:

Oj Ungnade, duša mene boli,
Gdje okaljah sablju na izrodu.
Težko nama, brate, junakovat,
Ak' će Turci tako sramotovat,
Ovaj bojak treba osvetiti,
Treba bolje Turke potražiti.

Što se u 11. pjesmi nagovijestilo, to se sada u 13. pjesmi dogodilo: Zrinjski dijeli mejdan s Ulamanom. Ova je pjesma sasvim u duhu narodne pjesme.

Da mi rečeš: snieži o Vidovu,
Ili: teče Sava uz bregove,

Digitized by Google

Ili: sjaje sunce o polnoći,
Ja bi tebi: nije takvo čudo,
Kakvo se je danas dogodilo,
Što je Zrinjskog na mejdan pozvao,
Da bi tkogod, ne bi ni žalio,
Van bosanski paša Ulamane;
Da bi zašto, ne bi ni pisnuo,
Van što ga je Zrinjski opadnuo,
Što mu nema lica ni obraza,
Kad on prima zlato za robove,
Zlato prima, a robove ne da.

Ban moli kralja, da mu nagje u banstvu zamjenika, jer će na mejdan Ulamanu, a kralj preko Ungnada zaklinje bana Bogom i sv. Nikolom, da ne ostavlja banske stolice. Ali on odvraća kralju, da bi ga uzalud mirio i da ga ne može poslušati. A kralj mu onda daje dopuštenje. To je ban jedva dočekao, te napiše bijelu knjigu paši. Paša s vojskom krene prema Gjurgjevcu, pa kad pomisli na bana, prepane se i opazi vilu planinkinju, gdje se igra oblacima. Paša stane bratimiti vilu, ali mu odvraća vila, da joj je teško s takim pobratimom, no ipak prihvaća pobratimstvo. Vila ga oboruža oružjem i obaja mu odijelo, da mu ne može nauditi sablja. Pjevajući ode paša, a drugi dan sukobi se s banom, koji mu dovikuje:

Ulamane, trula javorino,
Gdje si noćcu noćas prenoćio,
Da ne dodje meni na biljegu?

Zametne se mejdan, iz kojega umakne Ulaman, a ban mu dovikuje:

Da ti jesi juče pobjegao,
Ja bih tebe danas sustigao,
Al ja ne ću tebe ni tjerati,
Bježi samo svojoj kuli tvrdoj,
Pa mi uzmi divčik i povjesmo
I vreteno drva šimširova,
Pa mi predi gaće i košulje,
Al ne zovi na mejdan junake,
A najmanje bana Zrinovića;
Na takve se Zrinjski ne lakomi. —
I on krenu u svoj grad pitomi.

U 14. pjesmi opisuje nam pjesnik, kako je Zrinjski potukao Turke idući u pomoć Sigetu i njegovu hrabromu zatočniku Stančiću. Početak pjesme glasi:

Digitized by Google

Je li majka rodila junaka
Ili seka brata odnjihala
I mužkijem opasala pasom,
Da otide tvrdomu Sigetu,
Da izbavi Stančića nam Marka,
Koga Turci ljuto pritisnuli
I obsjeli vojskom nebrojenom?

U 15. pjesmi zauzima Zrinjski Korotnu. U čadoru, do Kaniže grada, piju vino carski generali, te ustaje sam vojvoda Ferdinando i nazdravlja Zrinjskomu, a Zrinjski ga moli, da mu dopusti s Lenkovićem jurišati na Korotnu. Vojevoda pristane, a naši junaci skupe vojsku i panu pod Korotnu. Hrvati junački stanu jurišati. a u gradu se uzmu Turci buniti, jedni hoće smrt, a drugi su za predaju. Napokon Hrvati osvoje grad, te Zrinjski odnese gradske ključe Ferdinandu, koji mu zahvaljuje:

Tko bi htio tebe podmiriti,
Taj bi sunce s neba skinut moro.

A ban će na to:

Tko bi htio mene podmiriti,
Taj bi imo Turke iztražiti
I hrvatsku slavu razširiti
Od sinjega do crnoga mora.

16. pjesma pjeva, kako je Zrinjski potukao bega Arslana. Pjesma je opet puna narodnih motiva, kako pokazuje već sam početak:

Oj javore navrh crne gore,
Puštaj grane do zelene trave,
Da se penjem tebi na vrhove,
Da pogledam grozdnom Moslavinom,
Kakva na nju gusta magla pala
I kakva li u njoj munja igra.

To je magla od pare konjske i junačke, to igra Arslan beg mahnitoga konja. Beg ide s vojskom noću prema Dravi, ali ga vidi sokol iz planine, koga je ban digao na jelu, kad su mu Turci oštetili krilo, te poleti k Zrinjskomu u Siget i javlja mu dolazak turske vojske. Jedva to čuo ban, potrči s vojskom iz Sigeta. Ima tri hiljade vojske,

Sve Hrvata srdca jednolika,
Koji znadu stići i uteći
I na tiesnu mjestu pričekati
I na oštru udariti sablju,
Kojim nije žao poginuti,
Kad se ima dušman napadnuti.

Digitized by Google

Osokolivši vojsku navali ban na Turke i rastjera ih; badava ih hrabri beg iz Požege, te napokon i sam pobjegne u dubravu. S plijenom se povrati Zrinjski u Siget.

U 17. pjesmi uskraćuje Zrinjski Turcima danak. Dolaze česte knjige od Sulejmana na ruke kralja Maksimilijana, u kojima sultan ište danak, koji se pregjašnji kralj obavezao plaćati. Kralj sakupi svoje savjetnike i pita ih za savjet. Biskup bečki drži, da se valja pokoriti, jer će inače Turčin poharati sela i gradove i poturčiti roblje. Velikaši se s njime slažu, ali ne pristaje Zrinović, te veli, da mira s Turčinom nema i da treba pozvati sve na oružje, pa osvojiti Carigrad i protjerati Turke preko mora. Kralju su drage ove odrješite riječi, ali eto prihvati riječ Lazar Švendi, carski vojevoda, te odvraća kralja od osnove Nikoline. Svi ostali pristaju. Zrinjski skoči i veli, da voli poginuti nego plaćati danak, jer toga Hrvati ne bi podnijeli. Kralj ga umiruje:

Zrinoviću, dični moj sokole,
Bog će dati, sve će dobro biti,
Ti ćeš meni skoro poletiti,
Tješi, bane, svoju banovinu,
Sve će plaćat danak Sulejmanu,
Banovina plaćat harač ne će.

Slika Kraljevića Marka i Muse Kesedžije proviruje iz pjesme 18., u kojoj se prikazuje, kako je Zrinjski potukao Turke kod Segesda.

Podigla se jedna četa mala,
Odkle mi se vazda podizala,
Iz Sigeta, grada na Almašu,
Sve Hrvata, kako vatre žive,
Izabranih banom Zrinovićem,
Sve po pušci i krvavoj ruci.
Veli bane četi na polazku:
Braćo moja i družino moja!
Koji žali junačkoga mesa,
Nek ne ide sa mnom na Turčina;
Treba danas, braćo, udariti,
Nas hiljada na deset hiljada,
I još treba Turke potjerati,
Da Sigetu ne bi pakostili.

Patačić i Žarković uvjeravaju ga o postojanosti vojske. Zrinjski pogje, te opazi, gdje sijevaju munje: to su Turci. Obje se vojske udare. Ražesti se Dželadin paša.

Digitized by Google

Ja kakav je, tri ga jada smela,
Nabrao je mrke trepavice,
Divljački je pogled nagodio,
I zaškrinu oštrima zubima,
Gurnu konja, mahnu dimišćijom,
Misli stravu med banovce turit.

Ali ga banovci junački dočekaju. U to se prihvatio već i mrak, pa dozivlje Zrinovića na mejdan. Upravo je prekrasan opis mejdana uz svjetlo gorućih šuma. Napokon Zrinjski obori nesretnoga Turčina, komu skoči živo srce iz grudiju, u srcu se zmija probudila i troglava iz njega izmila, te hoće da skoči na bana, ali je ban još u pravi čas pogubi. Ban osvoji vas tabor turski, te dopusti vojnicima, da podijele blago.

U 19. pjesmi Zrinjski preuzima obranu Sigeta, te se s njom počinje historija sigetske katastrofe, koju je pjesnik razdijelio u 6 dijelova. Držeći se metode narodne pjesme pjesnik priča pojedine momente tako, da je svaki za se zaokružena pjesma. 19. je pjesma upravo samo uvod u sigetski boj. Maksimilijan zove u Beč Zrinjskoga, te mu se tuži, da se padiša diže s vojskom protiv Sigeta, jer su ondje dveri, koje brane zemlju do Budima i carskoga Beča; kako imaju Turci Sulejmana, tako imadu kršćani Zrinjskoga, pa mu zato povjerava obranu Sigeta, a Zrinjski se odazivlje. Zrinjski odmah sazivlje vojsku, te za malo vremena dolaze odabrani hrvatski junaci sa svojim četama. Zrinjski se raduje odzivu, te pozdravlja braću i pozivlje na zakletvu. Vjetar zašušti i na svojim krilima raznese zakletvu na sve mile strane.

U 20. pjesmi prikazano je jurišanje Sigeta. Pred Carigradom se zatalasalo more turskih četa, a na čelu im stoji kao klisurina sultan i grozi se: „Jedan svijet, jedan bit će zakon". I diglo se ovo silno more i tamani sve, kud se prolije. Valjalo se ovo more i dovalja se do Almaša. Car poručuje banu, da ne gubi glave, nego da mu preda ključe, ali ban odbija. Zato car naloži juriš, ali badava. Sokolović ga uvjerava, da Sigeta ne će osvojiti, pa mu preporučuje, da pogje pravo na Beč. Car opet piše Zrinjskomu nudeći mu život i poštenje, a na to otpisuje ban:

Sulejmane, od negda junače!
Star je vojno truhla javorina,
Vjetar duva, javorinu ljulja,
Mlad je vojno ruža napupila,
Vjetar duva, ruža se razvija.
Što ćeš jače, care, udariti,
To ćeš meni bolje ugoditi.

Digitized by Google

Hvala tebi na ponudi tvojoj;
Nij' mi sila Sigeta ostavljat,
Ne čuvaj mi mojega junačtva,
Veće sebi carski obraz čuvaj,
Da ti ne bi svietal potamnio.

Evo i opet juriša. Tri dana i tri noći hvata Siget gusta magla, napokon se magla počela vedriti, a Siget sinu pokvašen krvlju jurišnika i opkoljen mrtvim Osmanlijama.

Sultan gleda Siget, ljutu svoju ranu, te opet piše banu nudeći mu kraljevsku krunu. Kad ban pročita pismo, srce mu šapne, da ujedini braću, ali mu pamet utiša srce, te s prijezirom odbije ponudu. Narodna je crta, što u pjesnika sultan tri puta piše.

Sad se sultan razljuti i nemilo se zagrozi pašama i vezirima, ako mu ne osvoje Sigeta. Turci zapale Siget, nestade varoša novoga, nestade varoša staroga! Tako minu i deveti danak. Turci javljaju caru, da je poginuo Aliportug i sila drugih junaka. To još više razbjesni cara, te viče, da će prije izginuti sva carevina, pa i sam poginuti, nego bi se odrekao Sigeta i bana. S time se pjesma završuje. Vidi se, da je ovdje koncentracija čina zadavala većih poteškoća nego u manjim bojevima. Da bude što kraći, pjesnik u dva stiha opravlja pad novoga i staroga varoša.

21. pjesma pjeva „Oporuku Zrinjskoga". Videći ban, da mu nema spasa, odluči slavno umrijeti, ali prije toga još će napisati svoju posljednju volju svomu rodu i svomu porodu. Zrinjski u oporuci nuka Hrvate na slogu u zajedničkoj obrani domovine, a završuje s riječima, u kojima je aluzija na suvremene prilike pjesnikove:

Još Hrvatska kraljevina stoji,
Za nju mrieti Hrvat se ne boji!

U 22. pjesmi nastavlja se sigetski boj („Zrinjski ubio Sulejmana"). Čudne ptice padaju pred Zrinovića, to su knjige padišine, a nose ih lagane strjelice. Car ište, da mu Zrinjski pošlje sablju, Alapića i ključe, pa ako to ne učini, grozi se, da će sve razoriti i potamaniti; na koncu mu još nudi pola carstva svoga, a dijelit će ih Balkan. Ali mu Zrinjski odvraća, da se ne predaje. Car opet šalje knjigu i javlja banu, da mu je sin Juraj u turskom ropstvu, a za dokaz mu šalje njegovu trublju; poklonit će mu i banicu i kćer, koje je Mehmed Sokolović u Čakovcu zarobio. Jemin beg odnosi poruku carevu, a kad je čuje ban, oko mu se orosi, ali ipak odoli. Kad to sazna car, uhvati ga groznica, zapjeni se, vikne „Juriš!" i padne mrtav.

Digitized by Google

Bože mili, na svemu ti hvala!
Gdje ban ubi cara Sulejmana,
Nit ga ubi sabljom ni desnicom,
Nit ga ubi prahom ni olovom,
Već ga ubi baš hrvatstvom svojim:
Mužkom rieči iz slobodna srca!

Aluzija je i ovdje jasna.

Pjesma 23. pjeva „Smrt Zrinjskoga“. Poslije uvoda žali se pjesnik na izdajice hrvatske.

Nigda ne bi ljepše zemlje bilo,
Ni sretnije nigda, ni slavnije,
Da ne radja ona izdajice.

Takov je nesin bio Sokolović, „prokleto mu sjeme i koljeno“; on je svjetovao cara, da satare hrvatsko pleme. Kadno umrije car, stade Sokolović tući Siget bez prestanka. Dok Turci počivaju, ban u odori zaspi, te mu glas iz neba veli, da Hrvatska ne će poginuti; banu se u snu privigja kruna od željeza, kojom plemići hrvatski vjenčaju kmeta, ali najednom usred ove tame prokaza mu se junak, koji kliče: „Ničí, rode, ničí, što Bog dade i sreća junačka“; sad vidi ban, kako mu domovina uspijeva, a kako koran uzmiče pred krstom, te zasine krst nad Carigradom. U to probude topovi bana. Dolazi Juranić i javlja mu, da Turci dižu lagume i pale grad.

Ban sakupi vojsku i kratkom besjedom s njom se oprašta, te se odjene za boj.

Kano soko, što med ptiće pade,
Kano vjetar, štono klasje vali,
Kano munja, štono sve obara,
Tako lomi bane Zrinoviću
I uz njega junački Hrvati.

Kad to vidje Sokolović, natjera svu vojsku na bana, ali nema ruke ni posjeklice, koja bi se smjela dotaknuti bana; potajnica puška rani bana u ruku. Ban se još uvijek bori, u to projuri drugo i treće zrno banu kroz prsi, ali ban ne prestaje sjeći; napokon ga pogodi četvrto zrno usred čela.

I u turaku ban ugreznu krvcu,
Ko Velebit da u more pade.

Pogine mu i vojska, ali Sigeta Turci ne oteše, već samo gorući kamenjak. Od plamena zasjala nebesa, vas svijet upre u njih oči. Sam Bog upali na novo zvijezdu, koja se tek ugasila, i reče:

Digitized by Google

Sjaj u vijekove, niti ćeš se ti igda već utrnuti, niti će Hrvatska *moja* poginuti!

Divno završuje pjesnik svoje pričanje s pjesmom 24., u kojoj je prikazan pokop Zrinjskoga. Motive iz kosovskih pjesama kao i sam lik Kosovke djevojke umio je pjesnik vješto upotrebiti za ovu posljednju sliku svoje pjesni.

Dva vrana gavrana doletjela na kulu čakovačku i zagraktala, a to čula mlada banica, te ih stane ispitivati, kako je u Sigetu. A ptice joj odgovaraju, da dolaze od razboja, ali joj ne mogu kazati svu istinu.

Kula bi ti u zemlju prosjela,
Razlile bi obadvie se rieke,
Planine bi stale bugariti,
Mi ti priče preživile ne bi,
Već ak' imaš srdca kakovoga,
Ti posjedi konja lastavicu,
Bježi, gospo, ka Sigetu gradu.

Mlada banica stane vikat svoju djecu, ali se odazivlje samo dijete Janko iz kolijevke, te stane kukati nad njim. Kao pomamna izvede konja lastavicu i ode Sigetu.

Bože mili, gorke li promjene,
Juče gospa sjajno sunce bila,
Danaske je kano mraz studeni,
Juče od nje cvalo sve i raslo,
A danaske crni sve i gine.

Tako dogje do razboja i prevrće po krvi junake; nagje Patačića, Papratovića i napokon Juranića, koji je još nešto u životu, pa joj veli:

Gospo moja, ne žali me mlada,
Već mi budi sreći nenavidna;
Ljepše umriet nikada ne mogoh,
Neg' li s braćom i sa svjetskom dikom
Za istinu i za djedovinu.

Kad to izusti, pusti dušu. A banica ostane kamena, bez riječi i suze, *„prava slika žalostne Hrvatske"*. Vjetar vije njenom kosom, a oko nje se viju gavrani. Spazi u gomili svoga muža, te pade, kako mrtvac padne[1]. Skoro se osvijesti i traži rukom, gdje su bana pogodila zrna. U to dojuri poljem mladić, njezin sin, te stane pred majku i reče, da mu valja oca prenijeti u Hrvatsku, jer bi inače

[1] Prema Danteovoj frazi.

Digitized by Google

palo prokletstvo na nj. Oboje podignu mrtvo tijelo i pogju u Hrvatsku.

Pjesnika ovaj prizor tako dira, te veli, da ne može pripovijedati, kako su putovali; sve su mu žice redom popucale! A završuje ovako:

Kuda bana mrtva provodiše,
Jedno ljeto sjetva sva izdala,
Tri godine grmlje ne listalo,
Sedam godin lipa ne procvala.
U Čakovac bana dopremiše,
U pol dana u grob ga pustiše,
Prva gruda s vedra neba pade,
Pa se sunce iza magle sakri,
I magla se sve više gustila,
Pa se u dažd ona razpustila
I Hrvatsku plačem orosila,
A Hrvatska, u utrobi svojoj
Kad Zrinjskoga bana oćutila,
Do zadnje se stiene uzdrmala,
Kan da hoće tim se zagroziti:
Ne umire zalud svjetska dika,
Kad ja rodih svietu Zrinovića,
Ja ću banu rodit osvetnika!

Prvi je dio ovoga epiloga nastao prema poznatoj pjesmi o Kosovci djevojci, koja kuka:

Jao jadna! ude ti sam sreće!
Da se jadna za zelen bor vatim,
I on bi se zelen osušio.

A za konačnu misao čini mi se da je pjesnik zrno našao u Foscolovim „Grobovima“, gdje čitamo:

Con questi grandi abita eterno; e *l' ossa*
Fremono amor di patria. Ah sì! da quella
Religiosa pace un Nume parla;
E nutria contro a' Persi in Maratona,
Ove Atene sacrò tombe a' suoi prodi,
La virtù greca e *l' ira.*

Već se iz navogjenih stihova može razabrati, kako je snažan bio utjecaj narodne pjesme na Dežmanova „Zrinjskoga“. Nijesam htio napominjati, odakle je pojedina fraza uzeta; one su sve i onako narodno blago, koje živi u našim dušama. Šteta je, što pjesan tolike ljepote nije izišla u posebnoj knjizi, pa će to i biti uzrok, da je danas poznaju samo rijetki Hrvati.

Digitized by Google

U sedamdesetim godinama obišao je Kukuljević s lirom u ruci „Hrvatske grobove“[1], pa se zaustavio i kod Nikole Zrinjskoga. Pjesma ima samo 5 kitica, u prvima četirima u kratko izlaže junačku smrt Zrinjskoga, a završuje se s ovom zaoštrenom pointom:

Pade Zrinjski za krst, Beča na obranu,
Tielo, što mu *turski* spasiše vojnici,
Svete Jele primi hram.
Al pokojnik nadje hvalu nenadanu,
Kad razore grob mu bečki plaćenici
I ukradu kosti nam.

To tumači pjesnik sam pod zvjezdicom ovako: „Iza bune Petra Zrinjskog osvoji komora bečka uz ostala imanja i grad Čakovec s monastirom svete Jelene. Tu otvoriše komorski činovnici grobove Zrinjskih, oplieniše mjedene i kositrene mrtvačke škrinje, te razbacaše kosti slavnih mrtvaca“.

Ilijašević objelodanjujući zbirku svojih pjesama 1876 godine klanja se i „Nikoli Zrinjskomu“ u odi, kojom slavi velikoga junaka, pa pod kraj pjeva ovako[2]:

A rod Ti grobnu kleknuv na zemljicu,
Roneći vruće suze zahvalnice,
Pram nebu vapi: „Daj mi, Bože,
Njeg'va od poroda osvetnika!..“

4. novembra 1876 zapjevala se prvi put Zajčeva opera „Nikola Šubić Zrinjski“, kojoj je riječi napisao Badalić. Od toga časa nestaje s pozornice zagrebačke Marjanovićeve preradbe. Kako je muzika bijeloj rasi najmilija umjetnost, lako nam je shvatiti zanos, s kojim su Hrvati pozdravili Zajčevu operu. Zajcu je sretno pošlo za rukom karakterizirati junačke značajeve i uplesti lirska mjesta o ljubavi izmegju Jelene i Juranića. Libreto je sastavio Badalić tako, da se može njegov libreto ubrojiti megju najljepše naše pored Demeterova „Porina“. Badalić se držao Körnera, ali dakako upotrebio je samo toliko, koliko je najnužnije. Ipak je i tri prizora samostalno izradio: upleo je na početku III. slike prizor, kako sigetski junaci gagjaju kopljem u nišan poslije Juranićeve pobjede, poradi baleta dodao je na početku IV. slike prizor iz haremskoga života u turskom taboru, a osobito se zgodno domislio, da u podzemlju tvrgje sigetske prikaže san Jelenin, u kojemu vile okružuju Jelenu i Juranića i pozdravljaju njihov vjenčani dan. Riječi su

[1] Kukuljević, Povjestne pjesme. Zgb 1874 p. 133.
[2] Ilijašević, Izabrane pjesme. Zgb 1876 p. 69.

Digitized by Google

Badalićeve tako vrsno složene, da im pripada mjesto u povjesti naše pojezije. Pripadom ću napomenuti, da je već godine 1868 u Pešti prikazana opera „Zrinjski“, kojoj je muziku sastavio po krvi Hrvat Abramović pl. Adelburg.

Godine 1878 objelodanio je Palmović svoju „Zoru Veroniku Zrinjsku“[1]; u III. dijelu ove pjesme zanosi Zoru misao u prošlost hrvatsku, sjeća se svojih pradjedova, pa joj dolazi pred oči i sigetski junak. Krepko veli pjesnik:

De kazuj! velik care Sulejmane,
Sokoloviću: njeg'va desna ruko;
Što? — ti si, vidim, za uviek umuko
Neprebolne od potajnice rane,
Slavohlepno ti jèdno srce puče,
Ne odnese bo od Sigeta ključe.
Da pitam bielu vilu sveznadarku,
Odkazala bi: morade se s puta
Uklonit Zrinjskom na tom Sigetištu
Ko nekoč Musa Kraljeviću Marku:
Baš kako slamka, vihrom uzdignuta,
I opet na svom nadje se smetlištu.

Na svetom bliesku Nikolina mača
Daleki još će potomak se kleti,
Tociljit na njem volju, da je jača
Za dom svoj da će živjet i umrieti!

U 80. godinama izagje u izdanju „Matice hrvatske“ junačka drama M. Bana „Knez Nikola Zrinjski“ u 5 činova (Zagreb 1888). Bana je dugo vremena od te radnje odvraćala pomisao, da je to predmet strogo epske prirode, ali napokon se riješi, te na osnovu Mesićeva djela složi ovu junačku dramu u desetercima. Körnerovoj drami sam u „Pogovoru“ prigovara, što je pisac sa Zrinjskim u Siget zatvorio ženu i kćer, te tako odviše maha dao sentimentalnoj ljubavi, koja udi skladu cjeline. Zato je Ban prema duhu naše ratoborne prošlosti volio istaknuti ljubav sestre prema bratu; tu je zadaću namijenio Ljeposavi, kćeri vojvode Sečujca, a zaručnici Juranićevoj, koja ipak nada sve ljubi brata Vojislava. Uz Zrinjskoga je sin Juraš. Ban se prvi poslužio motivom iz historije[2], da je vještak u ratnim poslovima Antun Mlečanin, koga je Zrinjski odlikovao, prebjegao k Turcima. U I. činu tragedije uklanja Zrinjski sina; javlja se carev poslanik Osman paša, preko

[1] Vienac 1878 p. 33.
[2] Mesić o. c. p. 260.

Digitized by Google

kojega car Sulejman zove Zrinjskoga, da preda Siget bez boja. U II. je činu Vojislav zarobljen, a Mlečanin, koji se zaželio Ljeposave, ugovara s njom, kako će spasti Vojislava. U III. činu Mlečanin izdajica nahodi se s Ljeposavom u turskom taboru, ali je car pomiluje, te vraća djevojku u grad, a Mlečanina predaje dželatu. Na koncu čina car umre. U IV. činu dolazi opet poslanik carev Osman paša i nastoji skloniti Zrinjskoga tim, što mu veli, da mu je sin zarobljen. Zrinjski odbija ponudu. Kršćani se povlače u tvrgju. U V. činu Zrinjski šalje prebjega Bošnjaka u turski tabor, da sazna što o Júrašu, i daje mu pisma za kralja Maksimilijana i za kneginju. Do skora doleti strjelica iz turskoga tabora s pismom, da je Juraš živ, a Sulejman umro. Junaci se spreme za provalu i izginu. S osobitom je ljubavlju prikazao pjesnik iznemogla već starca Sečujca, koji se bori kao lav, i njegovu hrabru kćer Ljeposavu. Osman paša je sestrić Sokolovićev, te mu je milije megju Sigećanima nego u turskom taboru; očito je time htio pokazati pjesnik, da je jača krv nego vjera. U ocjenu same drame ne ulazim; istom s pozornice moglo bi se razabrati, kolika joj je dramatična snaga. U Zagrebu ova drama još nije iznesena na daske; Biogragjani su je već prikazali s uspjehom.

Kako je za jubileja samoga epika i lirika dosta već obradila sigetski boj, poslije njega u tri decenija javlja se Zrinjski na pozornici. U 70. godinama imamo Zajca-Badalića, u 80. godinama Bana, a u 90. Dragošića. Htjela je i Talija, da poda poštu velikomu junaku i slavi hrvatskoga imena. Dragošićeva drama „Siget“ u 5 činova (u prozi) izišla je 1895 (u Zagrebu). Osjećajući, da u Zrinjskoga nema tragične krivnje, nije htio obragjivati sam sigetski boj, nego je volio, da ga prikaže u refleksu. Tako je Dragošić već prije u „Posljednjem Zrinjskom“ u refleksu prikazao svu strahotu propasti Petra Zrinjskoga i Krsta Frankopana, te je u svojoj drami pokazao nesumnjiv dramatički talenat. Budući osokoljen ovim uspjehom pisac je tražio i našao Arhimedovu točku i za Siget: stari Janko Alapić ne može podnijeti sramote, što mu se iz Sigeta živ vraća sin Gašo. Historija nam pripovijeda, da je Gašpar Alapić bio jedan od onih junaka, koji su iznijeli živu glavu iz Sigeta; njega je Zrinjski valjda stavio u zadnji red svojih vojnikâ, pa vidjevši, da je dalja borba bez koristi, Gašpar se bješe sklonio; Turci ga poslije nagju, ali ga puste živa, jer su mislili, da je prost vojnik ili službenik, sudeći tako po njegovu licu i

Digitized by Google

stasu[1]. Poslije postade Gašpar Alapić i banom, te je banovao od g. 1575 do 1578. Osnovna je misao Dragošićeva „Sigeta“ nesumnjivo dramatična, pa ako „Siget“ ipak nije tako uspio kao „Posljednji Zrinjski“, bit će uzrok i u tom, što je pjesnik onu stoičku crtu herojizma u staroga Alapića prenapeo. I Byron je u tragediji „Oba Foscarija“ prikazao, kako otac dužd svoga jedinca, koga ljubi, osugjuje na najveće muke, ali je njegova drama ujedno optužba kneževske nepravde i tiranije. U I. činu crta nam se stari Alapić, koji vjeruje u Hrvatsku, pa zato i kipi na Zrinjskoga, što je bio odbacio bansko žezlo, kad je Hrvatskoj najviše trebao, i što sada ostavlja domovinu i polazi u Siget. U II. činu Zrinjski se oprašta u Zamlaki s materom, a i Alapić, koji je poradi unučadi svoje (Pavla i Lize) s golom sabljom pao u dvor Zrinjskoga, izmiruje se sa Zrinjskim (naglije nego bi se očekivalo). U III. činu donosi Črnko, sluga Nikolin, vijest u Zamlaku, da je Nikola poginuo i Siget pao Turcima u ruke. U IV. činu slave pir Gašparov sin Pavao s Dorom Zrinjskom, Nikolinom kćerju, a Krsto Zrinjski, sin Nikolin, s Gašparovom kćerju Lizom. U to dogje Gašo. Stari ga Alapić tjera, proklinje svoj rod i lagumom diže svoj dvor. U V. činu pobiju se i ubiju Krsto Zrinjski i Pavao Alapić; na koncu dolazi Gašo, koji je megjutim postao i banom, te se izmiruje s ocem odlučivši, da u osami umre . . .

Napokon na koncu 90. godina poslije triju dramatičnih prikazâ nahodimo opet epsku obradbu sigetskoga boja s tendencijom sasvim drugačijom, nego što su je do sada imali pjesnici. Ova je tendencija plod političkih dogagjaja, koji su nam približili Bosnu; poslije okupacije približili smo se Muslomanima, u kojih teče ista krv kao i u nas, pa se to odrazilo i u književnosti. Od toga vremena otvorila su se vrata hrvatske književnosti i Muslomanima, koji su unijeli u nju nov elemenat arapske pojezije, a uporedo s time sama po sebi stala se nametati tendencija, da se jedared učini kraj misli, da s Muslomanima ne može biti zajednice. To je i na obradbu sigetskoga boja prosulo novo svjetlo, kako se vidi u velikoj pjesmi Osman bega Štafića. Njegovoj je pjesmi natpis „Vjerne sluge“, izišla je ponajprije u „Vijencu“, odakle je preštampana u posebnoj knjizi (Zagreb 1898). Već sam natpis pokazuje tendenciju najnovijih vremena, koja je prenesena u opis sigetskoga boja. Štafić je spjevao svoju pjesan u desetercima (pretežito s rimama). Štafićeva pjesan imade 10 pjevanjâ, u kojima se redom opisuju

[1] Mesić o. c. p. 290.

Digitized by Google

momenti sigetskoga boja tako, da je pjesan jedinstven cp. Historija nam potvrgjuje, da je megju Turcima pod Sigetom bilo i hrvatske krvi; vidi se to već odatle, što su u zadnjem još času Turci gledajući s čudom silnoga junačinu Nikolu privikivali mu na hrvatskom jeziku, da ne gubi glave, nego da se preda na milost cara velikoga[1]; a isto tako je ujamčeno, da je Sokolović bio naše gore list. Pjesnik je zato upravo Sokolovića učinio zastupnikom moderne tendencije; Sokolović je iz mržnje na Nijemca i Madžara prešao k Turcima (kako pjesnik veli u IV. pjevanju) starajući se za Bosnu. S istoga se razloga pjesnik odalečio od historije i prikazao, da se ljube Anka, kći Zrinjskoga, i Sokolović. U ostalom kratka naznaka sadržaja najbolje će nam osvijetliti postupak pjesnikov.

Već projemij na početku I. pjevanja odaje pjesnikovu tendenciju:

Amo, vilo, pjesme posestrimo,
Amo, vilo rodnoga mi kraja,
Štono pjevaš tanko, glasovito,
Pohitaj mi u pomoć sad simo!
Ostavi se današnjega vaja,
Ne bugari uviek žalobito;
Diete plačem igračku postiže,
Junak njime sramoti si ime.
Suza j' biser, što se katkad truni,
Što je rjedja, ciena joj se diže;
S tog mi žice ínako zakreni!
Amo, vilo, u pomoć sad meni,
Da mi pričaš zgode iz davnine
Siget-grada, krvave haljine;
Da mi kažeš vodje i junake,
Da mi kažeš vojskam gospodare,
Da nabrojiš njihove slugane,
Da ponoviš naše jade stare —
Tudju diku, naše teške rane;
Da nas učiš po toj prošloj šteti
Novoj sreći, novoj i pameti . . .

Pjesnik nam crta pojedine momente tako potanko, kao od pregjašnjih pjesama samo još Zrinjski u „Sireni". Pjesnik nas vodi odmah „in medias res". Sulejman bije Siget, Ali-Portug odvodi vodu i gradi nasipe. Na turskoj je strani Hrvat Sokolović i Mlečanin izdajica, koji netom ostavi Zrinovića. Zrinjski se sa svojim junacima junačko brani. U II. pjevanju vijeća Sulejman, on je uvjeren, da će pasti i tvrgja, kako su pali novi i stari varoš.

[1] Mesić o. c. p. 289.

Digitized by Google

Sulejman će sam stati na čelo vojsci. Sokolović se osjeća Hrvatom, zato car i želi, da Sokolović ne žali truda pokoriti Hrvate u Sigetu. U Sigetu je i Anka, kći Zrinjskoga. U III. pjevanju nastavlja se opis boja, u kojemu ne zaboravlja pjesnik istaknuti, da su Alapiću i Juraniću kao i Viliću i Kopčiću (Muslomanima) djedovi nekoć braća bili, na Tvrtkovu dvoru vince pili, a sad jedan drugomu zadavaju rane, dok im majci suze teku. Sam Sokolović dopane rane. U IV. pjevanju čujemo refleksiju sultanovu:

Kralju Makso, vrsna l' imaš slugu,
Državi ti sigurnu polugu —
Al je, brate, ti baš ne zavriedi,
Kad ga tako napuštaš u biedi.

Kad jenja boj, u Sigetu je gozba, za koje Papratović pjeva odugačku pjesmu o historiji hrvatskoj. Poslije toga dolazi Sokolović s ponudom cara, koji nudi Zrinjskomu kraljevsku krunu. Ban odbija, a vezir mu odvraća:

Matijaš im[1], najslavniji kralju,
Ne spasi od Osmanlijâ Bosnu,
Bosnu, dragu domovinu moju, —
Već se drugud pustolovac tuko,
Dok naš narod ropske lance vuko.
I da uma ne bi u prvaka,
Sva bi Bosna za nas bila raka.
Igralište hata osmanlinskih
I plandište osa bizantinskih.
Divno l' brane hrvatske ti kraje
Saveznici i Ugri i Niemci!
Zato ne ću prestat bockat cara,
Da i mačem i ognjem ih hara,
Da oholu ponizi im glavu.
U Budimu na sramotu njihnu
Eno Bošnjak stoluje i sudi —
A doskora, ako Bog da sreću,
Konjski rep će pršit i u Beču.

Još nagovara Sokolović bana, da upotrebi priliku i ujedini rasijanu braću; zatim se ruga europskoj prosvjeti, te napominje Ljutice, Prusc i Bodrice kao i Ameriku, pa onda udara u hvalu islamske kulture. Ali ban ipak ne popušta. Tek Gašo pristaje uz Sokolovića, te zaklinje Zrinjskoga, da posluša. Gašo se snuždi, kad vidi postojanost banovu. A Sokolović uzdiše:

Čudno, Bože, čudni smo mi ljudi!
Poštenjaci i vjernici veći,
Mnogo veći nego domoljubi . . .

[1] Ugrima.

Digitized by Google

Odlazeći sastaje se Sokolović s Ankom, koja pere rublje; nju je Sokolović izbavio, kad je dopala janjičarskih ruku, pa ga ona ljubi; sad ga moli, da promijeni vjeru, ali joj se Sokolović ne može odazvati. Na rastanku mu daje ružu. U V. pjevanju piše Zrinjski kralju, kako su pali novi i stari varoš; pjesnik nas na ime vodi na početku odmah u tvrgju. Zrinjski plastično opisuje pregjašnje bojeve oko Sigeta i napominje junačku smrt Radovanovu i Dandovu. Ovaj krvlju napisani list nosi Oršić, preodjeven na tursku, te se na putu sukobi s Hasanom, kojemu bješe nekoć poklonio slobodu. Hasan i Oršić u tom se kobnom času pobratime, te onda Oršić slobodan polazi ka kralju. U VI. pjevanju evo nas u Maksovu taboru kod Gjura. Kralja svi savjetnici svjetuju, da ne ide na Siget, jedino ga moli biskup Vrančić za pomoć Sigetu, ali uzalud. S prijezirom gleda Oršić njemačko nadimanje i krene prema Sigetu. Pod Sigetom bjesni boj, ali se Siget još drži. Sokolović svjetuje cara, da na prijevaru predobije Zrinjskoga s pomoću trublje njegova sina Jurja. Car privoli, te pošlje Tehim-bega iz ravnog Kobaša. Tehim-beg ode u Siget i javi banu carevu poruku, premda mu je teško na srcu. Budući začaran junaštvom banovim pane mu oko vrata, pobratimi se s njime i još mu oda, da mu je sin živ, a trublja da je oteta Jurjevu trubljaču. U VII. pjevanju opisuje se opet boj. Stipe Golemi polazi sam, da zabuni turske kopače. Na koncu pjevanja opisuje nam pjesnik prizor iz harema, koji prati cara. Car se na ime razgnjevio, što mu još prkosi Zrinjski, veziri se muče pobraše, ni ljekar ga Musa ne može utažiti, nego seraskir mignu na haduma.

Hadum zna već volju seraskiru,
Pak za zastor i nevidjen šmignu,
Da dozove mladjanu Zairu,
Cvijet rani iz gruzijskih luga,
Koju uviek mila kruži tuga,
Gjul-hurisku, najdražu sultanu,
Otkad divnu Churremu izgubi,
Ruskinju tu umnu Roksolanu.
Svedj mu mlado srce svedjer ljubi,
Ter sad srce Zairino snubi.
Crnu tmušu sultanova gnjeva
Pojav sam joj ko sunce prosieva,
Kad razgoni oblačine tmurne,
Kad stišava one struje burne
I valove poumiri žurne:
Tako Zajra kad pred cara sine,
Srčbe veo sa čela mu skine,

Digitized by Google

U oku mu zatomljuje striele,
Taži buku duše usplamtjele,
Svojom draži sve mu biće blaži.
Nesta caru i tračak bijesa
Kod Zajrina vilinskoga plesa,
Kod njezina zvučna talambasa,
Kod zvonkog joj bielog grla glasa.
Gle joj struka — da te hvata muka,
Kad plašt mali vjetrić poodgali,
Skrite čari vel još množat mari.
Ponosita u vis glavu hita,
Kano bori na rodnoj joj gori —
Divni prami, da svakog omami,
Bajne grudi, da čovjek poludi!
Sultan gleda, gleda čar tog čeda,
Teška starost gleda mladost laku,
Izmoždenost gleda bujnost žića;
S praga smrti u večernjem mraku
Jutrenji sjaj gleda milog bića.
Al se svija vita kao zmija!
Pleše čarna, pleše bez prestanka,
Kano zmija ona indijanka,
Kad nju svirač svirkom začarava,
Ona svirca pomamljuje plesom,
Dok oboje zatravljeno biesom
Mahnitajuć burno poigrava.
Ej da j' tielo, ko srce mu, mlado!
Kako li bi stari sultan rado!

U VIII. pjevanju opet vidimo boj; Turci dižu lagume, popinju ljestve, probukti plamen i na juriš udare Turci. U IX. pjevanju opisuje nam pjesnik bolna Sulejmana, baca se sultan po postelji i bulazni; poslije ove tlapnje dolazi vezir s viješću, da su u Siget prodrli, ali eto Ferhada, te javlja, da je Zrinjski odbio Turke. Sve to tako uzruja cara, da umre. Sad veli Sokolović, da ne će car, nego Hrvat svladati Zrinjskoga:

„Da, Hrvata Hrvat tek će svladat!
Tužna sudbo roda hrvatskoga!
Ljudevite, junačino, tebe
Tek brat Borna rodjeni zagrebe,
Kleta ona vječna nam nesloga.
Tebi, kralju, biedni Miroslave,
Pribina tek Hrvat dodje glave;
Držislavu bratac krnji slavu,
Zvonimira nesta s naših hira.
I Svačiću pane s glave kruna
Radi bratske zavisti i bunâ.

Digitized by Google

Mladen-bane susta s bratske rane;
Ivaniša, Tvrtka i priora
Umori nam tek domaća mora;
Morovići i Gorjanski ptići,
Udvorice, tudje ulizice,
Svoga roda ptice zlokobnice.
Krsto bane, silni Frankopane
S bratskog pane jala i usahne.
I sad nas dva gonimo se brata —
Tko je od nas udvorica tudja?
Ta se rdja nas obiju hvata.
Al ja njemu jur prvenstvo nudjah
I krunu mu od cara ishodih,
Dok on ohol svojom strujom brodi,
On se hoće žrtvovat za kralja,
Meni se za Bosnu starat valja.
Volim dvorit turskoga sultana,
Nego kralja Maksimilijana . . .
I sad ja ću njeg — il on će mene,
Jednaka nas sudba na to ždene.
Da budemo tudjinu kladivo,
Da budemo tudjem žrvnju mlivo . . .
Što ja mogu? — Nikud iz te kože.
Tek ti mo'š nas oslobodit, Bože! . . ."

Sokolović zataji vojsci smrt carevu; zato odredi, da se car balzamira, pa ga onda posade, kao da je živ. Turci na novo jurišaju. U to se vrati Oršić u tvrgju i javlja, da dolazi bez pomoći. Turci kolju i pale. U to vijećaju Vilić beg i Sokolović, oba žale Zrinjskoga, pa Sokolović šalje Vilić-bega (koga je Zrinjski kod Korotne oslobodio) k banu s porukom tobože sultanovom, da se preda i spase život sebi i svojima; ali Zrinjski ni da čuje. Gašo Alapić opet nagovara bana, da se okoristi prilikom, kad mu i onako Nijemci ne daju pomoći. Zrinovića ova riječ malo ugrize, ali ipak ne će da krene vjerom prema kralju. Alapić odluči, da se spase, jer ne će da se žrtvuje za tugju bahatost. Sokolović nema mira hoteći spasti Zrinjskoga i noću hodajući po garištu sastaje se s Gašom. Sokolović odapne još strjelicu s listom Zrinjskomu, u kojemu ga zove i opet, da se preda, i ujedno javlja, da je Sulejman poginuo. Gašo po zakletvi šuti i ne kaže ništa Zrinjskomu. Zrinjski se raduje smrti carevoj i odluči, da se spremi za posljednji boj. U X. pjevanju Sokolović veli nakon svih ovih pokušaja, da je sada Zrinjski kriv, što će biti opet boja. U vojsci se turskoj pročulo, da je Sulejman umro, ali jê zavara Sokolović pokazavši joj iz daleka cara na zlatnom stolcu. Zameće se opet boj, u ko-

Digitized by Google

jemu tane prosvira Anku, a ona u zadnjem času moli oca, da joj oprosti, što je ljubila Mehmeda. Svi se rastuže, samo Juranića, koji joj je bio zaručnik, ne da ponos, da proplače. Zrinjski pozove junake na prisegu, svi se zakunu, samo Alapić još dodaje:

Sad ni od kog milost ne trebamo,
U junačkoj smrti spas nam samo —
Al potomci od nas pametniji
Neka više ne vjeruju liji,
Što se krije u grmlje kukavno,
Dok mi ovdje pogibamo slavno.

Junaci se zagrle i oproste jedan drugomu svoje grijehe. Zrinjski poslije toga ode još u svoj dvor, te pobaca sve dragocjenosti (pa i kćerin gjerdan) u vatru; zatim se svečano odjene i na prsima sahrani gradske ključe i u džep stavi sto dukata. Uredivši se osokoli Zrinjski još jedanput svoje sokolove, te otvori vrata i navali na Turke. Potanko se opisuje sukob pojedinih junaka. Zrinjskomu Turci još u zadnji čas dovikuju, da ne gubi glave, ali ban nemilice siječe i traži Mehmeda, suparnika svoje slave i kćerina srca otimača. Sokolović se bije s Lovrom Juranićem, zaručnikom Ankinim, koji ga je takogjer potražio, te napokon proburazi Lovru. Videći to ban dovikuje Sokoloviću:

Amo, amo, Sokolović-pašo!
Što si tu se s djecom tući zašo.
A k meni te nije ni vidjeti!

Sokolović obrani bana, ali veli, da mu ne bi dolikovalo dotući takova junaka, te ostavi bana. Našavši Vilić-bega veli mu Sokolović, da se ban ranjen jedva još bori, zato nek prištedi banu ovu sramotu, pa da kao junak pogine na krvnom mejdanu, a da ne dopane ropskih lanaca. Vilić uzme šešanu, prinese je k oku i upravi je banu u čelo, ali mu se potrese ruka od boli; istom Arapin Hašim naperi pušku i pogodi bana u slijepo oko.

Osvojivši Siget Mehmed pod šatorom ne raduje se pobjedi, nego gledajući mrtvo tijelo banovo govori:

„Tužni li smo svačijakovići,
Tudje hajke brzi, vjerni hrti,
Zabavici tudjoj smjerni psići!
Svak nas može vijat svud i trti,
Još ćemo mu gazdi ruke lizat,
Pogladi l' nas, sretni više gmizat.
Ej, Selime, novi gospodaru,
Gle jabuke od tvoga vezira,

Digitized by Google

Veseli se presjajnome daru:
Padu Zrinjskog i sigetskih mirâ.
Briga tebe, što srce tvom sluzi
Krvari i topi se u tuzi
Na vidiku tol'kom bratskom jadu,
U budućnost roda gubeć nadu."

Zatim naredi, da se Zrinjskomu odsiječe glava, a tijelo sam zamota u čisto; Črnko s Bertom slupa lijes, Gašo i Oršić mole se uz mrtvaca, a Vilić beg kopa mu grob. Sokolović naloži, da mu i turski vojnici podadu poštu. Bana zakopaju, a vezir preostale junake njegove pušta na vjeru, da od kuće pošlju otkupninu; osim toga dade im glavu banovu kao popudbinu, da počiva u svojemu zavičaju. Na koncu se prašta vezir s glavom banovom ovako:

„Dragocjeno sveg Sigeta plieno!
Zrinjska glavo, vječna rodu slavo,
Divna glavo, sudbe krute hiru,
Hola glavo, bratskih jada viru,
Moja diko i srca nemiru!
Kome od nas rod će dati pravo,
Izmećari kad smo volje tudje,
Drugom želeć bolje, sebi hudje?
Ali neka — naša djela vela
Nek potomke na vrijednost sjete,
Što za drugog smože desna smjela.
Da bi za se još više izvela,
Kad bi složna pošla si do mete.
Hoće l' kada vrijeme donesti
Bolji danak narodne nam sviesti,
Žive sviesti zajednice bratske —
Na spasenje majke nam Hrvatske?"

Ova misao prosijeva svom pjesmom; samo mi se čini, da je pjesnik tendenciju prečesto isticao. Ali to ipak ne umanjuje pjesničke vrijednosti ovomu djelu, koje u nizu pjesničkih prikaza sigetskoga boja zaprema osobito mjesto upravo poradi svoje tendencije. Ne ulazeći u potanju ocjenu kompozicije i karakteristike istaknut ću samo krasnu dikciju; pojedina su mjesta upravo pojetična. Može se s pravom prigovoriti, da je osnovna misao anahrostična, ali ako pomislimo, da je pjesma sagragjena na romantičnom temelju, bit će nam ovaj anahronizam razumljiv kao i u Mickiewiczevu „Konradu Wallenrodu". I naš pjesnik zabacuje formulu razvoja, te mu nejednakost silâ izazivlje pitanje o tom, kakovim bi se oružjem poslužio rob u borbi za svoju slobodu. „Robu je jedino oružje — izdaja" veli Wajdelot u „Wallenrodu".

Digitized by Google

I Sokolović bori se u našega pjesnika pod tugjim ruhom za dobro svoje domovine, te se može kazati, da je pjesnikov Sokolović kao i Wallenrod zamišljen u duhu byronovske pojezije. Tako je u Štafićevu pjesan ušla crta neobjektivna i nehistorijska. Pjesnik je s očitom simpatijom ocrtao Sokolovića, ali kolikogod je plemenita i opravdana želja, da se Hrvati kršćanske i Muhamedove vjere zbliže i ujedine, u samoj ideji Sokolovićevoj ima nesumnjivo i pogibelj, jer bi mogla i kukaveljima podavati pravo, da prekrivaju svoju izdaju nekim plemenitim velom. Jamačno je na pjesnika znatno utjecala i sudba Petra Zrinjskoga i Krsta Frankopana; opisujući slavna djela Nikoline požrtvovnosti pjesnik već misli, kako će jadno svršiti njegov praunuk Petar. A gonila ga je na to i ostala hrvatska povjest.

Štafićev je „Zrinjski" signal novoj tendenciji u hrvatskom pjesništvu; ako se ona već i prije gdjegod pomaljala, nigdje nije tako na sva usta izrečena kao ovdje. Pjesnik je ipak dobro uradio, što nije dao, da Alapić ostavi zastavu Zrinjskoga, premda osjeća, da bi bilo bolje prihvatiti pomirnicu ruku, koju sigetskomu junaku pruža Sokolović. Gašparova bi izdaja unijela u pjesmu nesklad, koji bi smetao i samoj tendenciji djela. Vojujući za svoju misao pjesnik je držao zgodnim, da jê obasja ljubavlju izmegju banove kćeri i Sokolovića. Pjesnik se dašto udaljio od povjesti, te se može pitati, je li ova ljubav bila nužna potpora glavnoj tendenciji.

Štafićeva je pjesan posljednja karika u dugačkom nizu pjesama, koje pjevaju Siget i njegova Leonidu; s njom se završuje hrvatska epika XIX. vijeka.

* * *

Hodajući perivojem hrvatskoga pjesništva posljednjih četiriju stoljeća nalazili smo mnogo raznolika cvijeća, koje je hrvatska pojezija saplela u vijenac, da okiti junačku glavu Nikole Šubića Zrinjskoga. Nicalo je to cvijeće po svim krajevima, gdje imade Hrvatâ, — po Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni tako, da mu se miris osjećao po svoj domovini. I glazba je dala svoju poštu besmrtnomu imenu Nikolinu; hoće li progovoriti i hrvatsko slikarstvo i kiparstvo?

Uvjeren sam, da i pojezija nije još rekla posljednje o Sigetu, ali i ovo, što nam je do sada dala, vrijedno je naše pažnje i ljubavi. Nijesmo dakako našli ni Homera ni Dantea ni Shakespearea megju pjevačima Zrinjske zvijezde, ali ipak imade u tom nizu

Digitized by Google

pjesama toliko obilje pojezije, da možemo biti zadovoljni. Ako pomislimo, da nam umjetna pojezija već diljem četiriju stoljeća opjevava ovaj dragi predmet, može se jamačno reći, da je naš ponos opravdan. Rado nam prigovaraju, da precjenjujemo svoje, ali je ipak istina, da hrvatski narod imade bez prekida već četiri stoljeća pored svih ratnih i političkih neprilika umjetnu pojeziju, da se prva umjetna djela hrvatskoga pjesništva javljaju u doba, dok u mnogih drugih sretnijih naroda književnost još mrtvim snom spava. Ovu ranu zoru svoje umjetne pojezije zahvaljujemo utjecaju „učiteljice narodâ", s kojom su nas vezali valovi Jadranskoga mora; pa ako se ovaj utjecaj u opće javlja u našemu pjesništvu, nije nam to na sramotu, jer je to prirodan razvoj, koji nahodimo i u književnostima najvećih naroda europskih i koji daje krila kulturnomu napretku. Moja je zadaća upravo i bila, da u ovoj raspravi pokažem, kakovim je strujama brodila naša umjetna pojezija i kako su se ove struje odrazile u obradbi sigetskoga boja. Nije bio moj posao, da sudim, nego da tumačim.

Već prvi naš umjetni ep s narodnim sadržajem slavi sigetskoga junaka, a tri se stoljeća iza toga natječu, koje će ljepše proslaviti našu diku, pa nam već to ujaimčuje, da je junački lik bana Nikole u duši hrvatskoga naroda četiri vijeka njegove teške borbe za život sjao kao zvijezda njegova idejala!

Bilješka. Na strani 94 (14) u 7. retku odozdo štampano je „Obsidio Szigetiana", a treba da bude „Obsidio Sigethiana".

Na strani 127 (47) u 11. retku odozdo napominje se erdeljski kralj. Da bude jasnije, napominjem, da je to Ivan Sigmundo Zapolja, vojvoda erdeljski, koji je bio prisiljen, da se posebnim ugovorom u Satmaru odreče titule kralja ugarskoga i pokori kralju Maksimilijanu. Kad je to dočuo car Sulejman, koji je zaštićivao Zapolju, plane gnjevom, te naloži, da vojska udari na Hrvatsku. Bilo je to godine 1565. Godinu dana kasnije krene sam Sulejman iz Carigrada. U Zemunu se car Sulejman sastane s Ivanom Sigmundom Zapoljom, te mu obeća, da ne će dotle mirovati, dok mu ne povrati kraljevske krune. Isp. Smičiklasovu „Poviest hrvatsku" II. p. 55—57.

Digitized by Google

Rad Dra. Jovana Subotića na školskoj knjizi.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 30. ožujka 1901.

Napisao Đorđe Magarašević,
gimnazijski profesor.

Ime Dra. Jovana Subotića dovoljno je poznato u našoj književnosti, koja ga broji u najveće radine svoje.

Sve tri vrste našega pesništva: epsko, lirsko i dramsko znaju za književni rad Subotićev, i njima je poklonio najveći deo svoga obilatoga rada književnoga. Subotić je pisao drame, pripovetke, kritike, uređivao novine i bio je političar srpski. O većini njegovih radova dovoljno se kod nas pisalo, nu vreme je sobom donelo, da se danas progovori koja i o njegovu književnom radu na *školskoj knjizi*.

Gospođa Savka Dra. Jovana Subotića naišla je među rukopisima svoga muža na jedan pisani srpski bukvar, o kojem se do danas malo znalo za ime pisca, a još manje se pisalo o tom rukopisu kao bukvaru, koji je u svoje vreme ušao kao *prvi školski bukvar* u srpske narodne škole, pisan *narodnim* jezikom.

Iznoseći dakle ovo književno delo prilika je da se pored toga rekne koja i o ovoj vrsti književnoga rada Jovana Subotića, da se vidi koliko je on privredio svojim književnim radom i školskoj našoj književnosti.

U tu svrhu napisao je Subotić osim pomenutoga bukvara još i ove školske knjige: *„Srbska čitanka za Gimnazie I. knьiga za 1. i 2. nižu klasu“*, na kojoj nema naznačene godine kad je štampana, nego je godina naznačena na *„II. knjizi čitanke za 3. i 4. nižu klasu“*. Stojan Novaković misli u svojoj bibliografiji da su obadve knjige (I. i II.) štampane jedne godine, t. j. 1855.

Osim pomenutih čitanaka za nižu gimnaziju napisao je Subotić još i čitanke za više gimnazijske razrede: *„Cvětnikъ Srbske Slo-*

Digitized by Google

vesnosti, čitanka za vsiše Gimnazie u Austriji" u dve knjige 1853. g. Sve te knjige štampane su u Beču o državnom trošku, kao i sve školske knjige iz onoga vremena, određene za škole u avstrijskom carstvu.

Razgledajmo u ovoj radnji

I. Bukvar.

Ovaj rukopis nema natpisnoga lista. U njem je 105 strana teksta, a veličina je četvrtina obične pisaće artije. Na kraju rukopisa čitamo sadržinu srpskoga i slovenskoga dêla njegova, a svršuje se tablicom sabiranja i množenja. Neka mesta u bukvaru ispodvlačena su crvenim mastilom, a to su ona, koja će se štampati crkvenim slovima. Nije zabeležena ni godina, kad je pisan ovaj bukvar, nije zabeleženo ni ko ga je pisao.

Na ova pitanja potrudićemo se u ovoj radnji odgovoriti. Kad je patrijarah Josif Rajačić organizovao kao upravitelj srpskoga naroda privremenu vladu u vreme pokreta g. 1848., tada je pozvao i našeg Subotića da bude član te vlade i to u odelenju za nastavu i prosvetu. Docnije ga je slao u Zagreb kao zastupnika Srpske Narodne Vlade kod tamošnje Banske Vlade. Kao patrijarhov poverenik išao je Subotić u narodnim poslovima avstrijskim ministrima u Beč i Olomuc, a svršetkom pokreta vratio se u Peštu, pa odatle god. 1850. u proleće otide opet u Beč. Ovde se u poslovima svojima često sastajao sa tadanjim ministrom prosvete, grofom L. Thunom, koji ga pozove da napiše školske knjige prema novoj naučnoj osnovi (Letopis Matice Srpske knj. 150.)

Ovaj dakle rad Subotićev pada u prve dane posle pokreta od g. 1848., kad se pristupilo općem uređenju kulturnih prilika u državi, a među tima bila je u prvom redu *škola*. Radnja avstrijskoga ministra Thuna na tom polju znamenita je, i danas još dobro poznata i kod naših Srba, jer je ona morala zahvatiti i naš prosvetni život, a ponajpre naše narodne škole i niže i više. Iz toga dakle doba potiču sve naše nove školske knjige, pa i bukvar. Nu pre nego što počnemo razgledati samu tu radnju Subotićevu, radi smo raščistiti pitanje o samom rukopisnom bukvaru, koji se našao među rukopisima njegovim. Upitajmo se je li ovaj rukopisni bukvar zaista Subotićev? Na ovo pitanje odgovorićemo pomoću zvaničnih spisa sačuvanih u Patrijaraškoj i Narodnocrkvenoj Arkivi u Karlovcima.

Digitized by Google

Među zvaničnim spisima sačuvan je jedan akt, koji je poslao 30. avgusta 1852. br. 892. tadanji Banski zamenik Benko Lentulaj u ime c. kr. Zagrebačke Hrv. Slav. Zemaljske Školske Oblasti patrijarhu Josifu Rajačiću. U tom aktu, čiju ćemo sadržinu docnije izneti, poziva se naša crkvena vlast, da se izjasni eda li odobrava ovaj „kao manuskript tiskani bukvar" da uđe u srpske narodne škole kao školska knjiga. Pita se ima li što protiv sadržine samoga bukvara, i ako ima, da kaže svoje primedbe, prema kojima bi se ovaj bukvar ispravio i za škole štampao.

Na ovaj poziv odgovorio je patrijarah Rajačić 30. avgusta iste godine (1852.) i šalje svoje primedbe na isti bukvar, prema kojima ne može odobriti da se isti štampa kao školska knjiga za naše narodne škole.

Zaseban odgovor poslao je patrijarah Rajačić i grofu Coroniniju, koji je takođe poslao drugi štampani primerak toga bukvara iz Temišvara, kamo je opet poslalo avstrijsko ministarstvo pomenuti bukvar kao tadanjoj Školskoj Oblasti (Landes Schul-Behörde) za ugarske Srbe.

U tim spisima ne pominje se ime pisca poslatih bukvareva, koji se nisu sačuvali među arkivarnim spisima. Ali kad se uporede u kritici ispisane primedbe na pojedine reči, rečenice i čitave priče sa rečima, rečenicama i čitavim pričama ovoga bukvara, onda se vidi, kako se sve to podudara sa tim rukopisnim bukvarom, koji je gospođa Savka Subotićka našla među rukopisima svoga muža.

Kao što videsmo iz ovih zvaničnih spisa sve to dešavalo se godine *1852.*

Međutim sačuvao se u pomenutoj arkivi još jedan spis, koji će nam kazati i ime samoga pisca pomenutoga bukvara.

Episkop dalmatinski Stefan Knežević piše patrijarhu Josifu Rajačiću 18. augusta 1853. ovako:

„Poneže bivši Episkop Jerotej Mutibarić pod 9. oktobr. *1852.* na pozivanije zdješnago c. kr. Namesničestva, da dast svoje mnenije v smotreniji predloženago *Joannom Subotićem* nadležaščemu Visokom Ministarstvu *Bukvara* slavenoserbskago otvestvoval jest, imjeja az potrebu bolšago čisla bukvari, prinuždden sebe nahožu pokornjejše prositi uputstvije Vašeja Svjatosti tjem bolše čto izvestno deržu, jako i Vaša Svjatost v tom smotreniji pozvani biste, i čto mnje predslovuti Bukvar so vsjemi nevjedom jest. Tomu ubo, da bi milost vozmjeli izvjestiti mja, kakovo mnjenije Vaša Svja-

Digitized by Google

tost v sem prizreniji dade, i mogu li *tojže Bukvar* v školi zdješnija vvesti.“

Patrijarah Rajačić odgovara episkopu Kneževiću 8. oktobra 1853. g. i veli da je i on *1852.* god. dobio od c. kr. Zem. Školske Oblasti neki „kao manuskript pečatani Bukvar na razvidjenije, odnositelno na mnjenije, jeda čto vo religioznom smotreniji imjejem“. Za ovim su napisane pa prevučene reči istom rukom: „ne vjemo obače, čiji jest pomjanuti bukvar, jeda Jovana Subotića ili inogo kojego autora“. Iz toga vidi se da je i patrijarah znao da je taj bukvar pisao Subotić, kad je sam svoj koncept ispravio.

Iz ovih dakle spisa jasno vidimo da je poslani bukvar i od Zagrebačke i Temišvarske Školske Oblasti bio Subotićev, i da ga je Subotić mogao napisati početkom 1852. godine.

G. Nikola Vukičević sadanji upravitelj somborske preparandije i zamenik glavnog školskog nadzornika srpskih škola na pitanje, da li se on (Vukičević) seća, da je pre „Platonova“ bukvara bio još kakav srpski bukvar, odgovorio je piscu ovih redaka ovako: „Pre Platonova (Platon Atanacković episkop novosadski) bukvara bio je *Subotićev* bukvar, koji je bolji bio od Platonova, jer je pisan sa *ѣ* u *и* mesto *оь* u *мь*“. Ovaj Subotićev bukvar rukopisni doista je pisan sa *ѣ* i *и*.

G. Vukičević je danas najstariji i najbolji poznavalac tadanjih školskih prilika, jer je u ono doba bio 20 godina star. Međutim naišli smo u biblioteci Đorđa Natoševića na jedan štampan primerak bukvara iz g. 1852., i uporedivši ga sa našim rukopisom uverismo se da je taj primerak jedan od onih, koji je Ministarstvo kao „manuscript“ štampalo.

Šta je dalje bilo sa Subotićevim bukvarom zvanično nismo ništa mogli naći u docnijim arkivarnim spisima, nego mesto toga bukvara ugledao je sveta „*Bukvarь za srbska učilišta u Austrijskomъ Carstvu*“ štampan u Beču *1853* g. troškom „c. kr. administracije učiliштныхъ књига“.

Taj bukvar poznat je i danas pod imenom „Platonova bukvara“, koji je bio školska knjiga za izučavanje srpskoga jezika u srpskim narodnim školama od g. 1853. pa sve do srpskoga bukvara koji je napisao Đ. Natošević 1875. g.

Nabavili smo tri izdanja pomenutog bukvara „za srbska narodna učilišta“. Ta su izdanja iz g. 1853., za tim iz god. 1857. i 1868. i kad budemo tačno upoređivali sve te bukvare sa bukvarom, koji se sačuvao među rukopisima Jov. Subotića, tada će nam jasno biti.

Digitized by Google

da su svi ti bukvari samo kopija Subotićeva bukvara sa nekim izmenama. Zato i nema dalje spomena o Subotićevu bukvaru, nego se i u arkivarnim spisima spominje samo: „Bukvar za srbska narodna učilišta u Austrijskom carstvu“, pa se dakako ne spominje da je to „Platonov“ bukvar, jer nije na natpisnom listu ni štampano ime vladike Platona Atanackovića kao sastavljača toga bukvara.

Za sada htedosmo samo pokazati da je pomenuti bukvar doista Subotićev i da je bio prvi *narodni* bukvar, koji je dobila srpska narodna *škola* nakon stogodišnjeg svoga života kao *svaničnu* knjigu svoju. On čini dakle epohu u školskoj zvaničnoj knjizi ove vrste. Nu, pre nego što dokažemo da su prema tom rukopisnom bukvaru Jov. Subotića rađeni svi školski bukvari iz g. 1853. pa dalje, govorićemo

1. *O školskim i bukvarskim prilikama u Srba do g. 1853.*
2. *O sadržini i vrednosti samoga Subotićeva bukvara, i*
3. *O „Bukvaru za srbska narodna učilišta“ od g. 1853., 1857. i 1868.*

*

1. Školske i bukvarske prilike u Srba do g. 1853.

Jezik i pismo kojim su pisane sve naše školske knjige od seobe naše u ove krajeve, pa do druge polovine XIX. veka veoma su vezane za onu vekovnu borbu, koja je bila između naših državnih i crkvenih vlasti. Bez ovih momenata ne možemo jasno razumeti ni školske prilike naše.

Državne vlasti su još u XVIII. veku htele uneti u sve srpske školske knjige narodni jezik i latinicu, osim onih, koje su namenjene verskom obrazovanju. Srpske crkvene vlasti branile su opet ruskoslovenski jezik, do kojeg je srpski narod u svojim crkvenim knjigama došao zato, jer je ruskoslovenski crkveni jezik zamenio u crkvenim knjigama dotadanji srpskoslovenski. Nu nabrzo posle toga, kako su došle među Srbe crkvene knjige, a s njima i crkveni ruskoslov. jezik iz Rusije, uvukao se taj jezik i u necrkvene, a ponajpre u školske knjige naše, ali izmešan sa narodnim govorom tako, da smo u svojim necrkvenim i školskim knjigama imali sad neki čudnovati jezik — neku mešavinu, koja nam je stvorila poznati „slavenoserbski“ jezik književni, kojim niti su bile pisane naše crkvene knjige, niti je narod naš njim govorio. Protiv ovakova dakle jezika u školskoj knjizi ustala je i državna vlast i poznati borci naši za srpski narodni jezik, da ovaj postane knji-

Digitized by Google

ževnim, jer su ovi jedino u narodnom književnom jeziku gledali pravu zalogu za brži i pouzdaniji prosvetni napredak svoga naroda. Nu, državne vlasti nisu samo udarile na taj nenarodni jezik, nego i na ćirilicu u našim školskim knjigama. Srpska ovostrana jerarhija mahom je ustala sada protiv te namere državne vlasti, jer je ćirilicu tesno vezivala za crkvu i crkvene knjige, pa ko dira u crkveni jezik i pismo njegovo, dira i u crkvu. Za ovu su pak naše crkvene vlasti strahovale nagonjene neprilikama, s kojima se crkva naša susretala u poznatoj borbi protiv crkvene unije. Sa jezikom dakle crkvenim i ćirilskim pismom osećala se srpska jerarhija sigurnija za svoju crkvu i s toga je lako razumeti pomenutu vekovnu borbu njezinu.

Takova borba izrodila se n. pr. još 1779. g., kad je objavljeno kr. rešenje, kojim se zapoveda upravi srpskih narodnih škola i školskim direktorima, da se ćirilica zameni latinicom u svima školskim knjigama osim onih namenjenih verskom obrazovanju. Ta je naredba ponovljena i 1781. mitropolitu Mojsiju Petroviću. To je isto učinila i poznata požunska školska komisija 1781. u kojoj je predsedavao zagrebački biskup Mandić, koji je predložio da se latinicom štampaju sve školske knjige u Srba i Rumuna osim katihizisa. Kad se rešenjem od 1784. zahtevalo — da se ćirilska pismena i „ilirski liturgički“ jezik upotrebljava samo u knjigama za obučavanje u veri, druge pak školske knjige da se štampaju „obrazovanijim narečjem i latinskim pismenima“, tada je mitropolit Mojsije Putnik pisao caru opširnu molbu 9. novembra 1784. g. u obranu crkvenoga pisma i jezika. Na tu molbu i predstavku izveštava kr. Pridvorni Ratni Savet mitropolita „da je Njegovo Veličanstvo milostivo rešilo da se za sada do neodređenog vremena ostane pri upotrebi štampanja ćirilskim pismenima i onih ilirskih knjiga, koje nemaju nikakve veze sa religijom“. Ta borba ponovila se 1792. g. kada se sastala mešovita školska komisija radi Stulićeva rečnika. Hteli su udesiti taj rečnik tako, da se „njim mogu služiti ne samo pravi Iliri, nego i ostali slovenski narodi u našoj državi“. U toj komisiji bio je aradski vladika Petar Petrović, koji je bio protiv takova rečnika, jer ne vidi u njem i reči štampane *ćirilicom*. Ta borba nastavila se i u XIX. veku, kad je n. pr. bivši krajiški direktor Sabljak god. 1828. pisao banatskoj Generalkomandi da se u krajiške škole unesu „nove“ (latinicom) štampane knjige. Tamošnje prote nisu htele pristati na tu novost, nego javiše to prvo svojoj konsistoriji. Tada je ustao protiv toga

Digitized by Google

mitropolit Stevan Stratimirović, kao što nam pokazuju to zvanični spisi naše arkive u Karlovcima. Takova borba trajala je i docnije. Kad je Dvorski Ratni Savet zahtevao da se preinače knjige u narodnim školama Slavonske Krajine, tada je Slavonskosremska Generalkomanda 16. maja 1833. g. odgovorila Dvorskom Ratnom Savetu da „ne može izmenjivati bukvar za decu pravoslavne veroispovesti i crkveni jezik, ali da su inače druge školske knjige napisane *živim ilirskim govorom,* a latinskim pismenima". Kad je Petrovaradinska Generalkomanda zapovedila svojim kumpanijama da se deca u osnovnim školama pored „ilirskoga jezika uče i slavonskim" jezikom i latinicom, tada je Arhidijecezalna konsistorija 31. decembra g. 1846. remonstrovala kod Dvorskog Ratnog Saveta protiv takove naredbe, a Dvorski Ratni Savet 1847. g. pooštri svoju naredbu i pita Petrovaradinsku Generalkomandu, zašto nije do sada unesena pomenuta nastava i u srpske pravosl. osnovne škole petrovaradinske i brodske krajiške regimente, nego se eno to od crkv. vlasti sad kao neka novost ističe. (Opširnije o ovim školskim prilikama a na osnovu zvaničnih spisa u Patrijaraškoj i Narodnocrkvenoj Arkivi pisao je pisac ovih redaka u Letop. Mat. Srpske knj. 193. i 194.).

Tako se eto protegla ta borba i do pokreta 1848. god., i za čitavo to vreme, kao što vidimo, nisu naše crkvene vlasti htele pristati da se narodni jezik unese u školsku knjigu, a još manje su htele pristati na to, da se ćirilica zameni latinicom.

Nu, nije se naša jerarhija borila samo sa državnom vlašću, nego i sa svima onima, koji su se digli protiv pomenutog nenarodnog jezika, i koji se trudiše da književnim jezikom bude onaj govor, kojim narod govori. Jerarhija naša, koja je do sada iz pomenutih razloga ustajala u obranu crkvenog jezika i kao književnog, morala je ustati i u ovom novom ratu, koji joj oglasiše rođeni sinovi njezini: Dositije, Uroš Nestorović, Vuk i drugi. Glavni školski nadzornik Uroš Nestorović piše 1813. g. opširno pismo slovenskom učenjaku B. Kopitaru, u kom mu opisuje žalosne školske prilike u kojima je zatekao srpske, rumunske i grčke škole u našoj državi, a osobito srpske zbog pomenute borbe između naših crkvenih i državnih vlasti. Iz opširnog tog pisma evo samo ovo nekoliko redaka:

„Bisher hatten wir wenige Bücher — weder Lehr- noch Schulbücher in eigener Muttersprache; alles war fast in der slavonischen (crkveni) Sprache geschrieben und gedruckt. Diese mussten, oder

Digitized by Google

sollten vielmehr die Kinder buchstabiren, lesen und schreiben lernen, und in der illyrischen (srpski) Sprache wurde mit ihnen geredet. Mit Furcht ging das Mädchen in die Schule, mit Unwillen kam der Jüngling nach Hause. Nach vier, fünf, und sechs Jahren Schulgehen sollte doch endlich das Mädchen ein Buch lesen, und der Knabe einen Brief schreiben können. Unmöglich: das Mädchen verstand es nicht, was sie lesen sollte, und der Knabe wusste nicht, was er schrieb. Die Mutter sah mit Unwillen in das Buch, weil es ihr ging, wie ihrer Tochter, und der Vater hasste seinen ihm sonst theueren Sohn; weil er ihm nicht sagen konnte, was das Ding bedeute. Genug! Aeltern und Kinder waren sich fremd, und die Nation nahte sich ihrer gänzlichen Unwissenheit". (Letop. Mat. Srp., knj. 113.)

Ovakav čovek, kao što beše Uroš Nestorović, dakako da je za čitavo vreme svoje službe imao svog velikog protivnika u tadanjoj jerarhiji našoj, i višoj i nižoj, a osobito u tadanjem mitropolitu i glavi naše jerarhije: Stevanu Stratimiroviću. Na čitavu našu jerarhiju tužio se u istom pismu Nestorović, da mu je ona veoma prečila u njegovu patriotskom radu za prosvetni napredak svoga naroda. Nu kad se opomenemo da je Nestorović isto hteo sa književnim jezikom što i naša državna vlast, tada razumemo zašto je bila naša jerarhija protiv Nestorovićeva rada.

Novosadski vladika Platon Atanacković pišući o toj neslozi i nesuglasici između mitropolita Stratimirovića i vrhovnog školskog nadzornika Uroša Nestorovića, veli ovo: „Ako osnov: „crkva i škola moraju se za ruku voditi" zaista i neporično postoji, to se onda lako izmeriti daje grdoba nesreće, kad se ta dva zavedenija među sobom zarate, kao što eto kod nas bejaše. Ta međusobna zavist, mrzost, opadanje, gonjenje — neka bude istini za atar iskreno rečeno — tvrdoglavo su dosad zaustavljale svaki napredak nebrojenih blagoutrobnih Carskih uredba u toliko, da su i sami inostranski putnici — katolici i protestanti — povod odtuda uzimali, tužiti se po novinama i knjigama na duševnu letargiju i glib Srbalja u Ugarskoj . . ." (Prinos rodoljubivih misli na žertvenik narodnog napredka. Novi Sad 1856.)

Ta nesuglasica i taj rat zadržavao je naš narodni jezik da postane književnim i u školi i van škole sve do Thunovih vremena, i do novoga srpskoga bukvara za srpske narodne škole posle pokreta od 1848. god.

Digitized by Google

Ove glavnije momente iz stogodišnje borbe za crkveni jezik i ćirilovsko pismo a protiv narodnog jezika i latinice iznesosmo u pregledu zato, da se njima bolje objasne naše školske knjige iz tih vremena, a ovde posepce naše *bukvarske* prilike.

Kad sve to znamo, onda nas ni malo ne iznenađuje što ćemo u srpskim narodnim školama naići ne samo na kathizise, nego i na sve ostale školske knjige pisane i štampane ne samo crkvenoslov. jezikom, nego i crkvenim pismom.

Nije potrebno ovde da iznosimo opširnije sadržinu srpskih bukvareva. Biće dovoljno, ako ovde iznesemo samo njihove natpisne listove, koji će nam već time dovoljno pokazati, kako su iznutra izgledale knjige, koje su namenjene bile našoj deci, da se njima uče onome, što se u opće u prosvetljenih naroda očekuje od prve početne dečije školske knjige, kao što je *bukvar*.

Crkveni naš jezik provlačio se kroz srpske bukvare od starog srpskoslovenskog bukvara iz g. 1717. (Glasnik XXXIV) pa sve do 1852. godine. Crkvenoslovenskim jezikom štampan je i poznati u našim školama *Orfelinov bukvar* sa ovim natpisnim listom: „Первое ученіе хотящимъ учитися книгъ писменны Славенскыми, называемое Букваръ. Съ многими полезными и потребными наставленіями, по которыми возможно въ краткомъ времени отрока, не токмо Церковныя но и Гражданскыя Славенскаго языка писаніе совершенно читати обучити, и къ понятію разных вещей привести. Нинѣ первѣе ради употребленія Сербскаго Юношества изданъ“ (Въ Венеціи 1776.)

Običniji i poznatiji od ovoga bukvara namenjena srpskoj deci beše bukvar Pavla Solarića sa ovakovim natpisnim listom:

„Букварь славенскій тріазбучный или первое руководство къ познанію книгъ и писаній во употребленіе Славено-Сербовъ списанъ Пауломъ Соларичемъ Велико-Писаничанином. Въ Млеткахъ 1812.“

Ova knjiga preštampavana je više puta.

Takav je bio i „Букварь ради употребленія сербскаго юношества въ Хунгарскомъ Краљевствѣ.“ 1781. 1785. 1792. Taj bukvar znamenit je, jer se iz njega učilo u ovostranih i onostranih Srba preko pedeset godina od onoga doba. On je preštampavan u tu svrhu u Budimu 1798. 1803. 1819. 1822. i t. d., a poslednje izdanje mu je bilo iz g. 1852., koje nam je došlo do ruku, a štampano je crkvenim pismenima sa ovakovim natpisnim listom:

„Бѣкварь во оупотребленіе юности славено-сербскаго народа

Digitized by Google

во Оугарскомъ краленствѣ принадлежащихъ емъ предѣлехъ находящагося. Цѣна безъ преплета 4 кр среб. Въ Будинѣ Градѣ, печатанъ при кралевскомъ Оуниверситетѣ писмены Славено-Сербскія печатни 1852". U izdanju iz g. 1850. stoji još na natpisnom listu: „S dozvolenijem pravitelstvujuščih".

Ovakova knjiga je najmanje mogla pomoći u školi srpskoj deci u onom poslu, koji treba da ima bukvar. Sve te prilike nagnale su i pojedine ljude da napišu srpske bukvare, kojima će deci pružiti prilike da što pre uspeju u onom, u čem nisu mogli uspevati sa školskim knjigama, kao što nam je to opisao u pomenutom pismu Uroš Nestorović. Tako je i zato je napisao Jovan Berić (još ne doduše Vukovim pravopisom) svoj „Сербскій Буквар", za koji veli Šafarik da je još 1813. bio rukopis gotov i poslan školskoj oblasti radi censure. Tako i zato je napisao mesni školski nadzornik u Zemunu Vas. Vasiljević „Буквар за србске школе". I ovaj rukopisni bukvar spominje Šafarik. — Tako i zato je napisao učitelj Adam Dragosavljević (u rukopisu je ostao) „Мали Буквар Српски (1825.) Ovaj smo rukopisni bukvar našli među rukopisima A. Dragosavljevića, a u tim spisima spominje i zašto je napisao ovaj bukvar: „Želeći dakle ja od svega srca i duše moje milom Rodu srpskom u čemu god pomoći, i nauku slabačkoj deci olakšati, usuđujem se sad ovde staviti mali Bukvar srpski . . ." (Letop. Mat. Srpske knj. 189.) Više svega ističemo Vuka Karadžića „Prvi srpski bukvarь 1827". Ovo je bio prvi srpski štampani bukvar, koji zbog poznatih neprilika naših i onoga rata za srpski jezik i pravopis nije nikako mogao postati zvaničnom školskom knjigom u našim osnovnim školama. Za takovim smo sretnijim prilikama morali čekati eto preko 150 godina od kako se doselismo u ove krajeve avstrougarske monarkije. Te su bolje prilike naišle tek posle pokreta, kad je poznati avstrijski ministar prosvete Leo Thun otpočeo uređivati školski život u ovoj monarhiji.

Tako smo eto došli do nove epohe za srpske narodne škole i njihove knjige u opće, a za bukvarske prilike u Srba posebno.

2. Bukvar Jovana Subotića.

Još pre pokreta 1848. g. videli smo da državna vlast nikako nije mogla pružiti našoj narodnoj školi udžbenike, kakove je odavna htela. Nije to odmah lako išlo ni posle pokreta, jer je državna vlast još i docnije slala našoj crkvenoj vlasti ovu ili onu školsku knjigu pre nego što će ju odrediti kao školsku. Tako je bilo i sa

Digitized by Google

Subotićevim bukvarom. To nam potvrđuje pomenuti akt iz godine 1852. od tadanjeg banskog zamenika Lentulaja, u kojem se u ime tadanje c. kr. Zagrebačke Slav. Školske Oblasti piše patrijarhu Rajačiću ovako:

„Preuzvišeni gospodine!

Za pospješiti obučavanje u grčko nesjedinjenih srbskih učilištah, te za postići da bude ovo obučavanje od veće koristi za praktički život, pronašlo je c. kr. ministarstvo bogoštovja i nauka za potrebno, da se u tih učilištah u mjesto dosad običnoga staroslavjanskoga, srbski narodni i književni jezik uvede, tim ipak načinom, da se time ne odstrani obučavanje mladeži u čitanju i razumljenju staroslavjanskih crkvenih knjiga, što je sljedbenikom grčko-nesjedinjenoga obreda potrebno.

U tu svrhu dade visoko c. kr. ministarstvo sastaviti srbski bukvar (Fibel), koji zajedno sadržava naputak za staroslavjansko čitanje. Ovaj bukvar bi po visokom Ministarstvu izpitan i shodnim pronađen, te predbježno kao rukopis tiskan.

Toga slovara priobćuju Vam se dva istiska usled naloga C. kr. Ministarstva bogočasti i nauka od 19. o. m. br. 6858/582 s tim pozivom, da ga izpitate i mnjenje svoje amo podnesete, za da se uzmogne odavle vis. ministarstvu podastreti.

Na koliko bi u vjerozakonskom obziru proti toj knjižici kakvih opazaka imali, to je od potrebe, ne samo da potanko i točno naznačite slična sumnjiva mjesta i izraze, već da zajedno podnesete slog, kako bi trebalo mjesta ta i izraze preinačiti, koji slog treba da bude tako sastavljen i izrađen, da se uzmogne bez izpravljanja uvrstiti u konačno izdanje te knjižice, koja se za sada samo kao rukopis smatra.

Visoko ministarstvo bogoštovja i nauka pripravno je i u inom obziru opazke, koje bi se potrebnimi svidjele, dragovoljno primiti, te će ove brižljivo izpitati i polag okolnosti uvažiti.

Zagreb 30. augusta 1852.

Za bana:

Benko Lentulaj.“

Na ovaj akt odgovorio je patrijarah Rajačić iste još godine ovako:

„U odgovoru na mnogocenjeni dopis od 30. augusta o. g. prilažem ovde pod ·/. izjasnenije moje, koje sam na novi za pravoslavne škole u državi Austrijskoj sačinjeni bukvar sa primedbama

Digitized by Google

poslao. Iz tih primječanija vidi se da gorespomenuti bukvar nimalo namenjenoj celi svojoj nebi odgovorio po tome, što je sačinitelj istoga osobito otnošenije u kome njegove škole k pravoslavnoj vostočnoj cerkvi stoje sa svim iz vida izgubio, nuždu poznavanja Crkveno-Slavenskoga jezika, koje se od dece u tolikoj meri zahteva, da slavenski tečno čitati i podešto i razumeti nauče se, mislim, vrlo nezgodno upotrebljenim primerima za sricanje i čitanje crkvenoslavenskoga jezika zagladiti starao se, i što je malo uvažio tu velevažnu okolnost, da knjiga, koja deci prva u ruke dolazi, kao jedna svetinja od svega onog čista biti mora što bi nestašnoj mladeži povoda moglo dati nepristojnom i protivzakonom vladanju njiovom. Spomenuto delce puno je takovog dvoje značećih i sumnitelno izraženih pripovedaka, što bi nestašno i lakomisleno dete u svoju korist svakako tolkovati i upotrebiti moglo. Šta više mloge slučajeve i zastuplenija, koja sebi deca u proleće, leto i jesen o žetvi, u berbi i t. d. pozvoljavaju i koja školski zakoni najstrožije zabranjuju, čisli sačinitelj spomenutoga bukvara među nevine radosti i dozvoljene igre dečije. Sve ovo daje mi povoda zahtevati, da se često spomenuti bukvar za pravoslavne škole u državi austrijskoj po svima gore u kratko izloženim primječanijama nanovo preraditi, u škole pak donde uvesti ne da, dok najviše Rešenje carsko na moj u smotreniju novosređenja Srbsko narodnih škola visokom mestu od 19./31. maja prošle godine podneseni predlog izašlo ne bude".

Ovim razlozima trudila se naša crkvena vlast da istisne narodni bukvar iz naših osnovnih škola.

Ovo književno delo Subotićevo pade u doba posle epohalne 1847. g. u srpskoj književnosti. Vukov prevod „Novoga Zaveta", Daničićev „Rat za srpski jezik i pravopis", Brankove pesme, Njegošev „Gorski Vijenac", Novićeva „Lazarica" dovoljno je bilo, da se u srpskoj knjizi stalno odredi nov pravac u jeziku i pravopisu. I doista nova generacija ubrzo se javlja radeći na književnom polju zahvaćena tom strujom. Nu, i stariji pesnici i književnici toga vremena počeše se kolebati još ranije i naginjati novoj struji, koja se počela javljati još posle radova Dositija i Vuka. Odlični član takove generacije beše i naš Subotić, koji još 1846. g. u svom članku „Neke čerte iz povesnice serbskago književestva" javno priznaje, da je Dositije uveo u srpsku knjigu narodni jezik, a Vuk je pokazao kako treba da se piše. To je rekao Subotić u ono doba, kad je bio urednikom „Srpskoga Letopisa",

Digitized by Google

i u ono doba, kad je „Matica Srpska“ bila još središtem svega „slaveno-srpskoga“ rada. Nu, Subotić je negovao narodni jezik u svojim književnim radovima još pre 1846. god. Četiri njegove pesme ispevane pre Branka i pre Njegoša pokazuju kako je u njima pevao Subotić čistim i lepim srpskim jezikom. Može se reći da u ovima danima niko nije osim Subotića ovako lepo srpski pisao.

S jedne strane Vuk, a s druge „Matica Srpska“ i crkvene vlasti naše uticale su na Subotićev jezik i pravopis. To se najbolje vidi iz književnih radova onoga doba. Raskrstivši se sa „slaveno-srpskim“ jezikom pisao je i pevao narodnim zadržavši u to doba još donekle etimologijski pravopis. Slovo ѣ uzeo je da zajednički posluži u izgovoru sva tri narodna govora.

Držeći se takova principa napisao je tako i one književne radove, koje je namenio srpskoj školi. Prema ovom principu uzeo je Subotić u bukvaru u azbuci više znakova, nego što je glasova u srpskom govoru (и, і, ы, е, я, ю, ъ, ь.) Kod suglasnih slova uzeo je slova: џ, za tim ђ i ћ ne zamenjujući ih sa дь, ть, što ćemo naći u bukvaru iz god. 1853.

Upoređujući ovu azbuku sa azbukom u dotadanjim bukvarima, Subotić je njom kud i kamo olakšao deci čitanje i pisanje. U Subotića bukvaru imamo 35 slova, dočim u bečkom bukvaru iz g. 1785. imala su deca 43 slova. U Solarićevu bukvaru bilo je 46 slova i to malih, a pored tih bilo je još dvojakih: „Stročna velika ili načalna i dvojestročna ili nadnačalna“. „Stročnih“ velikih beše 44, a dvoestročnih“ opet 44, tako, da ih je bilo skupa u tom bukvaru *sto trideset i četiri*. U bukvaru iz g. 1850. i 1852. koji se učio u našim školama (srpskog još nije bilo) bilo je 42 mala slova štampana, toliko i kursivna, dakle 84. Za tim isto toliko i velikih štampanih i kursivnih, skupa dakle *sto šezdeset i osam* (168) i to odmah u početku bukvara. Koliko su vremena deca trebala da nauče ili ne nauče takovu azbuku?

Protiv ovakove neprirodne bukvice digoše se razboriti ljudi. Tako je nekadanji srpski narodni učitelj Adam Dragosavljević u svom 1825. g. pisanom bukvaru uzeo samo 28 slova (nema znaka za glas *h)*, a Vuk u svom bukvaru iz g. 1827. uzeo je 29 slova (i on nema znaka za glas *h.)* Subotić pak, vezan za crkvene vlasti i njihovo právo sankcije u školskoj knjizi uzeo je u azbuku 35 slova (ima znak *h)*, dakle prema Vuku imao bi sa *h samo 5 slova više.*

Digitized by Google

Kakav napredak u azbuci prema tadanjim našim školskim knjigama!

Subotić se u svom bukvaru rađenom prema nemačkom oteo općoj pogrešci u dotadanjim srpskim bukvarima. On nije uzimao onaj veliki broj slogova od dva tri i četiri glasa, koji su (slogovi) poredani bez ikakve veze, i bez ikakva smisla. Držao se principa da dete kako pozna koje slovo, treba odmah da čita i reči sastavljene iz poznatih mu slova.

Uporedimo li ovaj sintetički metod sa dotadanjim u našim bukvarima, videćemo i ovde u Subotića veliki napredak i olakšicu, da njim deca nauče brže čitati i sklapati reči. Šta znače oni nebrojeni slogovi n. p. baš u bukvaru iz g. 1852., gde se sastavljala po 2, 3 i 4 slova u jedan slog: *bla*, *tlja*, *žnu*, *šle*, *spa*, *stvo*, *stvu*, *stro* i t. d.? Znače da se dete mučilo bez svrhe u mutavom izgovaranju i dosadnom učenju, jer se sa 3 i 4 slova mogu već sastavljati čitave reči, koji će omiliti detetu učenje i poznavanje slova, kad iz njih tako brzo mogu imati neke reči sa smislom. Tako je radio u svom bukvaru A. Dragosavljević (Letopis M. S. knj. 189.), tako Vuk, a tako evo i naš Subotić, čim ih je upoznao sa slovima n. pr. *i*, *l*, *r*, sklapa reči: li, ili, ala, lala, ali; ili od: *r*, *e*, *d* sklapa reči: doda, dade, deda i t. d. Subotić dakle pored nemačkog bukvara umeo se nešto otresti i one neprirodne i nezgodne azbuke i nezgodna sintetičkoga metoda.

Nu, Subotić ide i dalje. Čim je dete došlo do gotovih reči, ne reda ih mnogo jednu pored druge bez ikakva smisla, nego sastavlja iz njih odmah i gotove rečenice. Tako na st. 5. čitamo: moj lepi milan evo lomi lipu, a manda mu ne da — mi dajemo na polu onu poljanu i t. d. Dakle, pored samoglasnih slova i pet suglasnih čita dete u ovom bukvaru čitave rečenice.

Subotić je prvi u *školskoj* knjizi upotrebio slova: ѵ, a za tim ѣ i ѣ́ mesto dotadanjih ѣ и мѣ. Šteta što nije u započetom poslu isterao do kraja, nego slova ѧ и ѫ još piše sa: ѧ, ѫ. ъ i ь nije konsekventno pisao gde im je po etimologiji mesto, a nisu to bogme pisali ni oni, koji su bili za „slavensku“ bukvicu i jezik. Subotić je skoro polovinu svoga bukvara ispisao bez ъ i ь, pa došavši do velikih slova počeo je odatle pisati sa ъ i ь. Kad su deca mogla lepo naučiti dotle sve čitati bez ъ i ь mogla su bez njih biti do kraja bukvara, u kom nisu dalje ništa novo učila.

Subotić je dobro učinio što nije odmah uzeo i velika slova, ma da bi deca uz mala imala još 3—6 novih da upoznaju. Trebao je

Digitized by Google

pred kurzivni članak izneti kurzivna slova. Ostali je raspored kao i u nemačkom bukvaru, u koliko je trebao za srpski bukvar.

Takav je u glavnom Subotićev bukvar do čitaće građe.

U vedžbanju za čitanje uzeo je Subotić narodne poslovice, koje su deca već i onako od kuće znala, a u drugom délu bukvara, u kojem su čitave priče, videćemo kako je Subotić pošao drugim putem od dotadanjih bukvareva Račanina, Orfelina, moskovskog i bečkog i budimskog. U njima beše sadržina za čitanje bogoslovsko-crkvena. Tu su molitve, izreke iz sv. Pisma i drugih crkvenih knjiga, a ponešto tek iz zemljopisa i istorije.

Kakva je tek razlika u čitaćoj građi u Subotića bukvaru i pomenutom iz g. 1852.? Ovaj je bukvar štampan crkvenim slovima, a u njem čitamo i ovu priču:

„Vse izlišno jest nezdravo. Kogda Ioan na svadbu ili svečara pozvan bil, jal bi i pil bi on toliko, da i čuvstva i razuma svojego lišilbisja, trajušču že pitiju, prežde neželi bi opilsja, začel bi s pročimi ljudmi prepiratisja tako: da nad svjem tim modr, i izbijen otšel bi: ibo on mislil, da čelovjek togda vesel jest, kogda pjan domu othodit; no Ioan ničego dobrago ot svoih roditelej ne vidjel, i nijedin čestni čelovjek ne hotjel jego vo sodružestvje svojem imjeti. Vesel budi pri uživaniju Božestvenih darov. Ne dažd jaziku tvojemu v neumjerenost tja privesti . . .“.

Takav eto bukvar učio se u srpskim školama pa i u samim Karlovcima, u središtu naše crkvene vlasti koju je valja da ovakova knjiga mogla zadovoljiti, „knjiga, koja deci prva u ruke dolazi, koja od svega čista biti mora što bi nestašnoj mladeži povoda moglo dati nepristojnom i protivzakonom vladanju njihovom“.

Dok taj bukvar iz god. 1852. a god. 1850. još: („S dozvolenijem pravitelstvujuščih“) ima ovakove čitaće građe, naći ćemo u Subotićevu bukvaru da ova otpočinje sa pričom: „Slušaj oca i mater“.

Razgledaćemo ovu priču da njom vidimo kakova je svojom moralnom i pedagoškom svrhom, pa ćemo ju uporediti sa istom pričom u nemačkom bukvaru, da pokažemo samo ma na jednom primeru, kako je Subotić samostalan i slobodan bio, kada je radio srpski bukvar prema nemačkom.

Evo mu te prve priče: (današnjim pravopisom)

„Mali Radojica dođe sa svojim bratom k materi i rekne joj: „Slatka mati! Ja bi išao sa Ostojom u voće, da se tamo igramo“. Mati mu odgovori: „Idi, moje dete, idi! ali nemoj da jedete ze-

Digitized by Google

lenih šljiva, jer ćete se poboleti". „Ne ćemo", reknu deca, i odu u voće.

Ostoja nije poslušao mater, nego je jeo zelenih šljiva, a Radojica je poslušao, pa nije hteo da jede. Kad pođu kući, rekne Ostoja Radojici: „Nemoj kazati materi, da sam jeo šljiva, jer će me nakarati". „E, pa što si radio kad si znao, da će materi nepravo biti? Ali ne boj se, ako ne pita, ja neću ništa govoriti, a ako uspita, onda joj moraš i sam kazati".

Kad tu noć, moga Ostoju uhvati jaka groznica, koja ga je čitava dva meseca svaki treći dan tresla. „Jesam li vam kazala, da ne jedete zelenih šljiva?" govorila je mati žalosna, kad je vidila, kako ljuta groznica Ostoju muči. „Ja nisam jeo, mati", rekao je Radojica. „Ti si mater slušao, pa si eto zdrav, a Ostoja ne htede da posluša, pa vidiš kako se sad muči". „Hoću te, mati, slušati, kad god mi što kažeš", govorio je Ostoja cvokotajući zubma u groznici. „I valja da me slušaš", rekla mu je mati, „jer će samo na tvoje dobro biti".

Otac i mati deci samo ono ne dadu, što će im pre ili posle nahuditi".

Ova prva priča u Subotićevu bukvaru udešena je prema prvoj priči u nemačkom bukvaru, kojoj je natpis: „Sei gehorsam!" Evo kakva je ova priča:

„An einem heitern Wintertage schaute *Karl* durch das Fenster auf die Wiese, die mit Schnee bedeckt war. Dort trieben sich lustige Knaben herum. Sie zogen ihre Schlitten einen Hügel hinan, setzten sich darauf und fuhren auf der glatten Schneebahn pfeilgeschwind herunter. Das gefiel ihm sehr, und er wäre gern dabei gewesen. Schnell holte er seinen Schlitten aus der Nebenkammer, und fragte den Vater: Darf ich auf die Schlittenbahn? Nein, antwortete der Vater. Sogleich trug Karl den Schlitten wieder in die Kammer. Nachher setzte er sich zu dem Vater, und sie redeten mit einander. Die Mutter brachte aber einen braunen Saft in einem Fläschchen, goss ihn auf einen Löffel, und sprach zu Karl: Sieh', Karl, diesen Saft schickte dir der Arzt, er soll dir helfen von deinem bösen Husten. Und Karl kostete den Saft. Der war bitter. Karl wendete sich weg, und wollte den Saft nicht trinken. Aber die Mutter blickte ihn ernst an, und sprach: Karl, trinke! Sogleich nahm Karl den Löffel, und schluckte die Arzenei, und er murrete nicht, sondern blieb freundlich. Karl war gehorsam gegen Vater und Mutter.

Digitized by Google

Die Kinder sollen ihren Aeltern Gehorsam erweisen".

Na ovom već primeru dovoljno možemo videti, kako je Subotić samostalan bio pri sastavljanju svoga bukvara, a tako su rađene i druge priče u bukvaru. Uzimao je i neke basne da njima morališe. Subotić morališe i ostalim pričama: Poštuj starije ljude, Budi blagodaran, Čini dobro ne kaj se, Ne diraj tuđe, Takva treba da su deca, Govori pravo, Ne odlaži, Budi uslužan, Ne budi popašan, Ne budi len i t. d.

Priču: „Nemoj da dođeš u jarost" kritikovala je naša crkvena vlast, a istu priču u bukvaru iz g. 1853. „Ne budi ljutit" kritikovao je Đ. Daničić („Novi srpski bukvar" 1854.)

U toj se priči svadiše dve sestrice oko komada hleba. Starija gurne mlađu, što joj ne htede dati svoj komad, ova padne preko praga i slomije nogu. Kad je mati dotrčala na vrisku ovoga deteta, poče ljuto karati stariju, a mlađa videći sestru *gde se pokajala*, reče da nije ova kriva. I tako bilo pa i nije i mlađa sestra steče pohvalu zato što je slagala.

Tako osuđuje Daničić tu priču koja se ovako završuje: „Dobra Ljubica poplaši se za sestru i kaže materi, da Stana bude sačuvana od *kaštige, koju je podpuno zaslužila,* ali dobro srce, koje je njena sestra u ovoj priliki sprama nje pokazala, još je većma razžali i ona je toliko puta svoju bezumnu ljutinu oplakala, koliko je god puti na svoju sirotu dobru sestru pogledala, koja je od toga doba sakata u nogi ostala, i celoga svoga veka hramala".

Koliko se dakle Subotić ogrešio ovde o *„nekažnjenu laš"* toliko je opet istakao motive mlađe sestre zašto nije materi tužila svoju stariju sestru, dodavši ipak pisac, da je starija sestra sačuvana od *„kaštige, koju je podpuno zaslužila"*.

To bi jedino mesto bilo u kojem bi se Subotić ogrešio o pedagoški princip, i mi ne nalazimo nigde više takova slučaja, nego se pohvalno može reći, da se Subotić mnogim svojim dodavanjem i prerađivanjem čitaće građe znao održati u pedagoškim granicama, i time pružiti školskoj deci zdravu hranu.

U nemačkom bukvaru su članci: „Der Frühling, Der Sommer, Der Herbst, der Winter". Subotić pak zamenjuje te članke ovima: Cveće u proleće, Uskrs, Duhovi, Žetva, Bura, Berba, Zima i Božić. Subotić nije hteo onako suhoparno i apstraktno da nam iznese četiri doba godišnja, nego je hteo to učiniti sa živim primerima i plastično. U 24. broju govori o „Cveću u proleće". Tu upoznaje decu sa svim onim što nam proleće sobom donosi. „Radujte se,

Digitized by Google

dečice, evo nam proleća, hajdte sa mnom u baštu da beremo cveća. Gle kako se *jorgovan* lepo rascvetao! Uzberi ga Jovane; što si tako stao? Pa pogledaj, Stevane, ovaj *sumbul* plavi, ala će ti krasota da stoji na glavi, a ti, Niko, naberi *kadifice* žute. Meni dajte te sitne mirisave *rute*. Okreni se, Stojane, eto *karamfila,* beloga je po manje, al crvenog sila. Uzberi ga podosta, pa ga sestri nosi, lepo ga je videti, kad stoji u kosi. A gle, amo, Miloje, koja je to lala s ove strane stazice, uz put procvetala . . . . . Berte cveće, dečice, i pesme pevajte, al i Bogu premilom vi hvalu odajte". Tako nam opisuje Subotić pojedina godišnja doba. Prema nemačkim kratkim člancima o pojedinim velikim blagdanima, koji padaju u ova godišnja doba, čitamo u Subotića opširne opise Uskrsa, Duhova i Božića (ovde iznosi i božitnje običaje, a završuje ih sa dve koledske pesmice.) Za ovim su pesmice: „Pri ustajanju, Posle spavanja, Pred što se polazi u školu, Posle škole, Pred ručkom, Posle ručka, U veče i za ceo dan". Ove pesmice zamenjuju poznate neke molitve u crkvenoslovenskom bukvaru, koje se i danas čitaju i naizust uče u školi.

Subotić ih je ispevao radi lakšeg pamćenja, a šta je s njima hteo evo neka nam pokaže prva pesmica „Pri ustanku":

„Mračna već je noćca prošla,
I plava je zora došla.
Ti si, Bože, nad mnom bdio,
Dok sam u snu noću bio.
Šta ću tebi dat' zaoto,
Kad sam dete ja siroto?
Ne mogu ti ništa dati,
Al ti mogu obećati:
Da ću svagda to činiti,
Čim ću tebi ugoditi."

Ovom pesmicom zamenio je Subotić u nemačkom bukvaru ovu pesmicu: „Am Morgen". — „Mein Gott, vorüber ist die Nacht, gesund und froh bin ich erwacht; behüte du mich diesen Tag, dass ich nichts Böses lernen mag".

Iznesosmo ova dva članka iz oba bukvara da na njima i opet vidimo, kakav je bio Subotić u sastavljanju svoga bukvara prema nemačkom.

Za ovim je pesmicama u Subotićevu bukvaru još jedan članak: „Đače, upamti ovo!" izrađen prema nemačkom: „Schulkind, merk' es dir!" Sa tim završuje Subotić svoj srpski deo bukvara.

Digitized by Google

Spomenusmo da je patrijarah Rajačić poslao državnoj vlasti svoje primedbe na Subotićev bukvar. Tih je primedaba malo, i neke ćemo glavnije izneti, da se vidi kakova je bila ta kritika. Zamera na pr. što Subotić kaže: „astal je na četiri ugla“, nego je trebao ostaviti kao što je u nemačkom bukvaru: „astal je okrugao“. Kritičar opaža da na nekim mestima Subotić nije pisao ъ i ь kako je trebalo: carь, a treba carь, srьsti a treba sresti. Zamera redu reči: Milica, peci, Danicu, ma da su ove interpunkcijom rastavljene. Zamera Subotiću što nije ostao sa svim pri nemačkim člancima o četiri doba godišnja, što je opisivao blagdane: Uskrs, Duhovi i Božić. Onda bi se moglo to i nemačkom bukvaru zameriti. Kritičar veli da se one pesmice pri ustajanju, pred ručkom, posle ručka i u veče ne smeju sa crkvenoslov. jezika prenositi u srpski jezik. Nu Subotić ih nije izbacio iz svoga bukvara, jer ćemo ih naći u „slavenskom“ bukvaru.

Iz ovakovih neznatnih primedaba i iz onog odgovora patrijarha Rajačića vidi se, da je crkvenoj vlasti našoj još i 1852. god. žao i teško bilo rastati se sa „slavenskim“ bukvarima u našoj narodnoj školi, i da je želela ako ne drugačije, a ono barem da je „slavenski“ deo bukvara veći od srpskoga. Tim se htelo da i novi bukvari dobiju oblik „slavenskoga“ bukvara, i da se srpski deo gubi prema „slavenskom“. To se htelo postići s primedbama, ne bi li državna vlast odustala od naumljenoga i započetoga posla bar dotle, dok ne izide najviše rešenje na onaj predlog, koji je podneo srpski episkopat u Beču 1851. god. o uređenju srpskih škola.

Nu državna vlast nije se osvrtala na taj predlog, nego je *štampala Subotićev bukvar ponovo prema nekim primedbama naše crkvene vlasti, i tako je izišao 1853. god. „Bukvar za srbska učilišta“*, o kom ćemo docnije više koju reći.

Razgledajmo sad i „slavenski“ deo u Subotićevu bukvaru.

Svoj crkvenoslovenski bukvar udešavao je Subotić prema dotadanjim knjigama te vrste. Pred nama je bukvar ruski štampan u Beču 1795. g. u štampariji Stefana Novakovića, a pred nama je i pomenuti bukvar iz g. 1850. i 1852.

Subotić je pouzdano imao još koje izdanje takova bukvara pri sastavljanju svoga, koji se mnogo više približuje bukvaru od g. 1850., nego bečkom iz god. 1795.

Subotić se je i onde klonio onog suvišnog i beskorisnog gomilanja i redanja slogova pa prelazi odmah na gotove reči, kako je dete upoznalo pojedina im slova. Ta pak „slavenska“ slova lakše će

Digitized by Google

sad dete naučiti, jer su mu već iz srpskoga dêla Subotićeva bukvara poznata bila, kad je uporedo sa pojedinim slovima u srpskom bukvaru čitalo i „slavenska“ slova, reči, rečenice pa i čitave priče, ali narodnim jezikom. U drugom delu crkvenoslov. bukvara su molitve, pa i tu je Subotić samostalno, reći, radio uzimajući od mnogih molitava iz drugih takovih knjiga one, koje deca najpre treba da znaju. Tako na prvom mestu počinje Subotić sa „Oče naš“, za tim: „Bogorodice djevo“, pa „Simvol vere“, za ovim su deset zapovedi Božjih, molitve jutarnje, od kojih su neke uzete iz tadanje školske knjige „Sobranije različnih molitv vo upotreblenije učaščago sja junošestva“, izdane u Beču 1846. god. Ređa za tim i druge molitve, koje se i danas uče u školama. Za tim su Sedam tajni novoga zaveta, Sedam darova Duha Svetoga, Dela milosti telesne i dela milosti duhovne i t. d. Za ovim su brojevi uporedo: crkveni, građanski, rimski i izgovor njihov. S ovim se završuje i taj crkvenoslovenski bukvar.

U „Dodatak“ je uneo Subotić kratku napomenu za učitelje kako da rade s decom, kad im se kazuju različiti pojmovi, o kojima moraju razmišljati. Ovaj deo nije izrađen tako u bukvaru iz g. 1853. nego je samo rečeno: „Predmeti za razmišljanje“. Đ. Daničić kritikujući 1854. taj bukvar („Novi srpski bukvar“) veli na str. 19. ovo: „Predmeti za razmišljavanje“ veliko su dobro u bukvaru, samo je šteta što će veoma malo učitelja — a po svoj prilici ne će ni jedan — znati šta mu valja činiti. Kad njemački bukvar na kraju upućuje u tom njemačke učitelje, kako ne bi trebalo uputiti naše“. Za ovim je člankom tablica sabiranja i množenja i na kraju još „Sadržaj“ za srpski i „slavenski“ bukvar.

Takav eto izgleda prvi srpski bukvar namenjen srpskoj narodnoj školi u doba posle pokreta 1848. god., a na novoj naučnoj osnovi, koju je izdalo tadanje ministarstvo prosvete u Beču.

Razgledajmo sada:

3. „Bukvar za srbska učilišta“ iz g. 1853.

Pred nama su tri izdanja: iz 1853., 1857. i 1868. god.

U sva tri izdanja ređaju se po dva samoglasna slova skupa više nego što bi trebalo, dočim u Subotićevu bukvaru čim se dete upozna sa kojim slovom, sklapa od tih odmah i čitave reči razdeljene u slogove. Inače je broj samoglasnih kao i u Subotića. Među suglasnima slovima je u izdanju iz god. 1853. mesto slova *ђ* i *ћ*: *дь* i *ть*, a u zagradi je samo *ђ* i *ћ*, kojima se ne služi u

Digitized by Google

bukvaru. Nema ni slova *ѵ*, niti ga čim zamenjuje. Ovom izmenom (na gore) došao je sastavljač ovoga bukvara u nepriliku, za to su kritičari i mogli upitati: „a kako će dete izgovarati: *tuđь*, *propovedь*, kad su tako štampani, da li u oba slučaja: *tuđ*, *propoveđ*“. Ovoga u Subotića nema, a nema toga ni u docnijim izdanjima, jer su *đь*, *mь* zamenjeni sa *ђ* i *ћ*.

Subotić je ako ne sa svim korektno, al ono ipak dosta opravdano uzimao, kad je već hteo, ili morao slova *ъ* i *ь*, jer ih meće gde im je većinom po etimologiji mesto. Nu u bukvarima iz g. 1853. svuda je *ъ*, i mesto *ъ* i mesto *ь*, osim u *ль*, *нь* mesto *љ*, *њ*, i iza palatala, gde stoji *ь*: *noćь*, *pećь* i t. d.

U bukvaru iz g. 1853., a tako i u docnijima pogrešno je njihov sastavljač odstupio od Subotića ređajući mnoge reči bez ikakva smisla, dočim je Subotić odmah od gotovih reči sastavljao čitave rečenice.

U bukvaru iz g. 1853., 1857. i 1868. su odmah pored malih slova i velika, što kod Subotića nije. U ovim je bukvarima rukopisna azbuka. Inače je u tom dělu sve kao i u Subotića.

Kod predmeta za čitanje što je u Subotića bukvaru, većinom je i u ovim bukvarima, osim u izdanju iz g. 1868. što imamo br. 27.: „Majka sv. Petra“, br. 28: „Šta da čini ko misli Božji biti“. Ima u tim bukvarima više narodnih poslovica. Četiri godišnja doba preinačena su, a ne opisuju se ni oni blagdani koje čitasmo u Subotićevu bukvaru. Sigurno zbog kritike, koju je poslala na Subotićev bukvar naša crkvena vlast ministarstvu. Inače je čitaća građa gotovo reči kao i u Subotića, a ima pojedinih članaka, koji su prosto prepisani iz Subotića.

Primera radi iznećemo ovde dve najkraće priče, da se bolje vidi, da je pisac bukvara iz god. 1853. imao pred sobom Subotićev bukvar, a što čitamo u bukvaru iz god. 1853., čitamo i u onima iz god. 1857. i 1868.

Iz Subotićeva bukvara.	Iz bukvara od g. 1853.
Milovan je sedio u školi do Bože. Boža donese jedared vrlo lepu rumenu jabuku, pa kad dođe kući, a on je u školi zaboravi. Milovan nađe tu jabuku i zdravo joj se obraduje. „Ala će mi slatko pasti“, pomisli u	Milovan je sedio u učilištu do Bože. Ovaj donese jedared vrlo lepu rumenu jabuku, pa kad pođe kući, zaboravi ju u učilištu. Milovan nađe tu jabuku i jako joj se obraduje. „Ala će mi slatko pasti!“ pomisli u sebi

Digitized by Google

sebi i prinese je k ustima da je zagrize. Ali u taj isti par padne mu na um, da je jabuka Božina, a ne njegova. On metne jabuku u nedra, pa je Boži, kad ovaj dođe, dade s ovim rečma: „Na, brate, tvoju jabuku, ja je nisam hteo pojesti, jerbo je tuđa". Učitelj čuje to i rekne: „Ti si dobro činio, Milovane, što nisi u tuđe dobro dirao; ko u tuđe ne dira, taj je pošten čovek".

i ponese ju k ustima, da zagrize. No u taj isti mah padne mu na um, da nije jabuka njegova nego Božina. Na to pak ju u nedra metne, i preda Boži kad óvaj dođe, govoreći mu: „Evo ti, brate, tvoja jabuka, ja nisam ju hteo pojesti, jerbo je tuđa". To čuje učitelj, pa onda rekne: „Dobro si, Milovane, činio, što nisi dirao tuđe: tko tuđe ne dira, taj je čestit čovek".

Ovu priču ne nalazimo u nemačkom bukvaru, nego sa svim drugačiju: „Sei ehrlich" gde se priča kako je neki dečak našao tuđ nož na putu i vratio ga onomu koji ga je izgubio. Tako su mnoge priče sa svim prerađene u Subotića, i tako prerađene čitamo mi i u docnijim bukvarima iz g. 1853., 1857. i 1868. Pri tom prerađivanju i izmenjivanju pojedinih rečenica iz Subotićeva bukvara u docnijim ipak se piscu docnijih bukvareva nisu otela ni imena lica u pojedinim pričama, a nekmo li sklop samih priča. Nije mogao puk slučaj biti, da oba pisca imaju ista imena lica. Tako u Subotića u članku 1.) su: Radojica i brat mu Ostoja, a u bukvaru iz g. 1853.: Mirko i brat mu Radojica. U 2.) u Subotića: Miloš, Josim, Jevrem i Novak, a u onom iz god. 1853.: Miloš, Ilija, Mirko i Novak. U br. 9.) u Subotića su: Arsenije i Sava, a u onom iz g. 1853.: Stanko i Sava i t. d.

Iz svega ovoga vidi se da je sastavljaču bukvara iz g. 1853. a prema ovom i onih iz g. 1857. i 1868. Subotićev bukvar ne samo bio poznat, nego da su na njegovoj osnovi svi ti bukvari bili izrađeni. Izrada ta bila je tako verna Subotićevu bukvaru, da se može reći, da je *Subotićev bukvar upravo bio školska knjiga u našim narodnim školama — i to prva na narodnom jeziku te vrste, koju su naša deca učila od g. 1853. pa sve do sedamdesetih godina XIX. veka.* Naše crkvene vlasti nisu se zadovoljavale, ali dok se one nisu zadovoljavale, dotle je njih državna vlast u škole naše unosila i iz njih se učilo. Zato su nicali i drugi sastavljači srpskih bukvareva i slali ih našoj crkv. vlasti da ih odobri. Takav je bio i srpski bukvar Petra Vinkovića. Nikanor Grujić, koji je iz Krušedola (bio je tamošnji arhimandrit i upravitelj) slao patrijarhu kritike na takove bukvareve, savetovao

Digitized by Google

je na posletku 1856. god. patrijarhu, da se pozovu profesori sa srpskih gimnazija i da ovi sastave jedan čestiti bukvar, jer je ovako ovladala neka bolest piscima bukvareva, i tomu nikad kraja biti ne će. (Letopis Mat. Srpske knj. 194.) Nu do toga nije došlo. Pomenuti bukvari iz Beča učili se i dalje u našim školama. Tek 1870. sastavio je i u Budimu izdao Stev. V. Popović *„Bukvar za narodne škole“* (svojina ugarske države). Ovaj bukvar je posle Subotića prvi, izrađen po novoj metodi čitanja *s pisanjem* u kojem je upotrebljen čist književni srpski jezik sa *novim pravopisom*. St. V. Popović bio je tada upravitelj srp. osnov. škole budimske, a potonji eparhijski škol. referent. Taj bukvar izradio je po naredbi kr. ugarskog ministra prosvete baruna Jos. Etveša.

1875. god. napisao je Đorđe Natošević „Bukvar za osnovne škole, odobren *Školskim Savetom*. Ovo je dakle prvi, reći, bukvar, koji je odobrila naša avtonomna vlast, i od sedamdesetih godina XIX. v. vidimo da prestaje i ova borba naših crkvenih vlasti protiv srpskog narodnog bukvara, za kojim je čekala srpska narodna škola punih *sto pedeset* godina. Ovde je glavna zasluga Đ. Natoševića, glavnog školskog nadzornika iz onoga doba.

Među članovima naše više jerarhije ističemo u ovom poslu ponovo ime vladike Platona Atanackovića, koji se u ovom pitanju odvojio, reći, od ostalih episkopa, želeći da srpska deca u svojim školskim knjigama vide i čitaju i svoj maternji, a ne samo crkveni jezik. Pišući 1856. g. u svojoj knjizi „Prinos rodoljubivih misli“ o narodnim školama i onom što smeta njihovu uspešnu radu, veli episkop Platon ovo: „Nepobedima prepreka napretku školskoga nastavlenija bila je dosad i ta takođe, što su školske knjige sastavljene bile na Crkvenoslavenskom jeziku, koga deca ne razumu. *Prepreka je ta jedva već jedared uklonjena;* no ipak Crkveno-Slavenski jezik nikojim načinom da ne izostane iz naših Narodnih škola; nego naprotiv valja, da mladež redovno i točno uči čitati u tom jeziku“.

Prof. Al. Sandić, dobar poznavalac života i književnog rada vladike Platona Atanackovića, govoreći u spomen episkopu Platonu u Matici Srpskoj rekao je ovo: „Srpski bukvar, prva jezikoslovna čitanka, učilišna i domašnja biblija, katihizis mali, srednji i veliki, Metodika računa i t. d. sve su to i danas još svedočanstva njegove brige i staranja oko narodne škole“ (Letopis knj. 112.).

Digitized by Google

Zauzimanjem ovakova čoveka nije ni prvi srpski zvanični bukvar iz Thunovih vremena mogao biti izbačen iz srpske narodne škole, za koju ga je prema dobivenim instrukcijama izradio Jovan Subotić.

II. „Srbska čitanka za Gimnazije".

(„I. knjiga za 1. i 2. nižu klasu i II. knj. za 3. i 4. nižu klasu".)

Crkva i političke prilike sprečavale su da se narodni jezik unese u niže i više škole i kod Srba i kod Hrvata.

Kod Srba smo videli da je crkva bila uzrokom što se u književnosti nije pisalo narodnim, nego crkvenim jezikom. Otuda viđamo s početka u svojoj knjizi srpskoslovenski, a docnije ruskoslovenski i slavenosrpski jezik.

U I. délu ove radnje pokazali smo kako smo do toga došli, kad je bila reč o školskim našim prilikama. Kao što je kod Srba, tako je i kod Hrvata bio u početku književni jezik crkveni. (Hrvatskoslovenski period u književnosti.) Pored hrvatskoslov. jezika bio je književni jezik i latinski i narodni.

Latinski jezik bio je književnim u čitavoj Jevropi. Tek se 1688. god. javlja nemački jezik svojim životom u Nemačkoj, u Lipskom. Lat. jezik zamenjuje se docnije u našoj državi naredbama carice Marije Terezije i Josifa II. nemačkim jezikom. Ediktom iz god. 1781. počeo se istiskavati iz naše države latinski jezik, a kad se ukazom iz god. 1784. htelo širiti nemački jezik kao službeni i u Ugarskoj mesto dotadanjeg latinskog, tad se Mađari digoše protiv toga naređenja. Ma da je ovo ukinuo car Josif II. pred svoju smrt (1790.) ipak Mađari razumevši šta se htelo s tim naređenjem, uhvatiše se za te zgodne prilike i pregoše snagom svojom, da unesu sada mađarski jezik kao službeni u Hrvatskoj mesto dotadanjeg u njoj latinskog službenog jezika. Ovaj čin dakako da je rodio drugi tomu slični, jer one ideje koje su kroz punih sto godina i više prodirale u sve jevropske narode, morale su prodrti i među Hrvate. S toga viđamo isti pokret i u Hrvatskoj, koji smo videli u Ugarskoj, jer se i u Hrvatskoj sada počelo ozbiljnije misliti o narodnom jeziku, da jednom zameni dotadanji zvanični jezik latinski, i da narodni jezik postane ujedno književnim jezikom i u školi i van škole.

U Hrvatskoj se dakako našlo odmah patriotskih sinova, koji

Digitized by Google

sav svoj život i rad pokloniše narodnoj knjizi i školi. U tu svrhu (ne spominjući ovde starije trudbenike) ustaju oni u svom saboru 1840. god. tražeći da se osnuju katedre za narodni jezik u zagrebačkoj Akademiji i Gimnazijama u svojoj zemlji, jer, pored svega patriotskoga rada za ovu ideju još je punih 50 godina od pomenutoga mađarskoga pokreta ostala škola u Hrvatskoj *latinska* i *nemačka*. Godine 1843. sretamo sa sa Jankom Draškovićem, koji isto tako savetuje da se narodni jezik unese u sve škole u zemlji. Tek 1846. god. objavljeno je najviše rešenje, kojim se dozvoljava da se sme osnovati katedra za narodni jezik u zagrebačkoj Pravnoj Akademiji.

U programu Gimnazije Zagrebačke 1852. god. opisuje ove prilike Antun Mažuranić ovako:

„Još prije njekoliko godina skoro nitko nije znao za stariju literaturu dubrovačku, a tko je i što znao, ne mogaše je razumjeti. Vrlo rijetki umjeli su čitati stara hrvatska i bosanska pisma i ovi rijedki bijahu držani kao njekakovi čudni ljudi i neobični. Većina učenih Hrvata nije ni znala, da su Hrvati, a i oni, koji su se držali za Hrvate, nisu hotjeli Hrvatâ iz drugoga kraja priznati za Hrvate. U ovih školah odhranjivali su se domaći sinovi na tuđinski način kao pravi tuđani, i to ne samo po tom, što im se ništa nije predavalo iz slavjanskoga jezika, nego još većma po tom, što se je s prevelikom zanesenošću za ljepotom latinskoga jezika mladićem ulijevala mrzost prama narodnomu tobože barbarskomu jeziku. Tim nije čudo, što ni najbolji ni najučeniji naši ljudi nisu mogli skladno i uglađeno ni deset riječi progovoriti našim jezikom; nije čudo, što su gdjekoji naši inače visokoučeni i mnogo cijenjeni Hrvati tim neprijateljskim duhom u školah opojeni marljivo nastojali, da bez svakoga milosrđa unište svakojaka stara, možebit od najveće važnosti hrvatska pisma, a osobito ona, koja su po starohrvatskom načinu glagoljskimi slovi pisana bila, i to sasvim u dobroj nakani da zataru uspomenu toga barbarstva među našim narodom i da ne budu morali kada pocrveniti od srama pred kojim tuđincem, ako bi spazio, da stara hrvatska pisma nisu pisana uljudnim latinskim, nego barbarskim hrvatskim jezikom. Jednom riječju ove škole zavedoše nas u narodnom obziru u pravo barbarstvo. Kroz ove škole prošavši Hrvat nije mogao ništa priobćiti svojoj materi, sestri i drugim ljudem, koji se nisu bavili u tih školah . . . . .“

Digitized by Google

Tako Mažuranić o školskim prilikama svoga doba u Hrvata, a onako opet Uroš Nestorović o školskim prilikama u Srba.

Ovoliko ćemo samo spomenuti iz ove znamenite političke i prosvetne prošlosti, o kojoj se do danas više još pisalo. U ovoj radnji dovoljno će i ovoliko biti da razjasnimo ***naučnu osnovu***, s kojom se sretamo u našim Gimnazijama u Hrvatskoj od njihovih najstarijih vremena pa sve do pokreta 1848. godine, ili bolje reći do Thunovih vremena, u kojima je sveta ugledala pomenuta Subotićeva radnja na „Čitankama za srbske gimnazije". Sve te prilike, koje su uticale na naučnu osnovu hrvatskih gimnazija, uticale su i na naučnu osnovu srpskih gimnazija u Karlovcima i Novom Sadu.

Do Thunovih vremena nailazimo u karlovačkoj gimnaziji na tri naučne osnove. Prva je sastavljena 1796. godine, za školsku godinu 1796—7., kad je u Karlovcima bilo već šest razreda. Među tim ističemo da je pre ove naučne osnove bila poznata još i starija iz g. 1761., s kojom nas upoznaje „Generalni Raport Pokrovo-Bogorodičnih škol", a to će reći: *Izveštaj*, koji je podneo te godine mitropolitu Pavlu Nenadoviću tadanji profesor tih škola Jovan Rajić. Dakako da i u tadanjim latinskim školama nije se učio narodni jezik, a svi su predmeti naučni predavani latinskim jezikom. Pored te lat. škole bila je kao prelaz u nju „slavenska", a u ovu se opet prelazilo iz male škole, u obe poslednje predavalo se „slavenskim" jezikom. (Podatke za ovaj prvi izveštaj karlovačkih škola našli smo u Patrijaraškoj Arkivi i izneli smo ih u programu karlovačke gimnazije za škol. g. 1896—7.) Nu, vratimo se na najstariju naučnu osnovu u gimnaziji Karlovačkoj, koja je (gimnazija) pre deset godina navršila sto godina svoga života. Ova najstarija naučna osnova napisana je crkvenoslovenskim jezikom, i u njoj se veli, da se deca koja žele ići u gimnaziju pre svega moraju poučiti dovoljno u *„maternjem jeziku"*, a taj će učiti u zasebnoj školi, koja se naziva „preparandskom" ili „priugotovitelnom klasom". Šta je pak bila svrha samoj gimnaziji, kazuju nam najbolje reči, koje čitamo u početku same te naučne osnove: „Namjerenije Gymnaziuma našega jest tregubo: 1. one u njemu predavati nauke, koje svakomu čelovjeku, koji za nješto prosvješčenijeg počitajem biti želit koje dakle u svakomu života načinu n. pr. Svjaščeniku, vojinu, trgovcu, domostrojitelju i proč. nuždne jesu. 2. one predavati nauke, koje junost k višim u kraljevstvu Madžarskomu običnim klasam priugotoviti mogu, n. pr. po Akademijam i samomu Universitetu. 3. tako sve predavati one nauke, da črez njih ne

Digitized by Google

toliko pamjatstvovanije junosti obremeniti se, koliko da se um i volja ih prosvete . . . . " Toliko o svrhi gimnazije u kojoj nigde ne viđamo maternji jezik u naučnoj osnovi, jer se po njoj učilo: 1. latinskom jeziku, 2. matematici, 3. prirodopisu, 4. istoriji, 5. geografiji, 6. nemačkom jeziku, 7. fisici, 8. logici i moralci, i 9. veronauci. Ovom naučnom osnovom ugledalo se, kao što se veli, na druge gimnazije u Avstriji i Ugarskoj. Prema ovoj naučnoj osnovi udešavali su direktori Volni i Gerčić potonje naučne osnove, koje se nisu mnogo razlikovale od ove prve. Druga naučna osnova bila je od g. 1798—1825. (napisana latinskim jezikom), a treća je od 1825.—1851. U njima vidimo ne samo da se nije učio maternji jezik i književnost, nego da se svi naučni predmeti učili na latinskom i nemačkom jeziku. (Kratak pregled istorije srpske pravosl. vel. gimnazije u Karlovcima za prvih sto godina njenoga života. Napisao Stevan Lazić direktor. 1891. Odštampano iz gimnazijskoga programa 1890/1.).

Sa istim školskim prilikama sretamo se i u hrvatskim gimnazijama, kao što smo o tom u opće već napisali. Među tim uzmimo vinkovačku gimnaziju. U njezinoj naučnoj osnovi iz škol. godine 1775. nalazimo ove naučne predmete: Veronauku, lat. i nemački jezik, zemljopis, povestnicu, prirodopis i prirodoznanstvo, računstvo, praktičnu geometriju i mekaniku. Narodni jezik dakle ne nalazimo ni u ovom zavodu u toj naučnoj osnovi, a ne nalazimo ga ni u onoj iz god. 1793., ni u onoj iz 1812., 1820., ni u dobu od 1821. do 1849. god. U potonjim pomenutim godinama predavalo se po naučnoj osnovi poduprav itelja Schönbergera u svih šest razreda: Veronauka, lat. jezik, povesnica, zemljopis i matematika, od 3. razr. počeo se učiti još i grčki jezik. (Ces. kr. vel. gimnazij u Vinkovcih za prvoga stogodišta svoga obstanka 1780.—1879. Historičko-statističke crte. Sastavio Mijo Brašnić. Zagreb 1879.).

Političke prilike, koje su svagda, reći, uticale na prosvetni život jednoga naroda, uticale su i u našoj državi poznatim pokretom od g. 1848., koje je uskolebalo i pokrenulo i naš školski život, jer se ideje, koje potiču još od XVIII. veka, evo i u našoj državi pokazuju na delu „Ustavom za jedno i nerazdeljeno carstvo Avstriju". Tim ustavom izjednačuju se svi pred zakonom i sve narodnosti i *njihovi jezici*. Te ideje (prelazeći preko patenta od god. 1851.) stvoriše pravnokulturnu državu, u kojoj je kultura dobila svoj organ u *reformiranoj gimnaziji* prema čuvenom *„organizacijonom nacrtu"* tadanjeg avstrijskog ministarstva prosvete. Ovaj stvoriše

Digitized by Google

dva znamenita školska radina. Poznati nemački filolog i školski trudbenik Hermann Bonitz pozvan je iz Stettina 1879. god. u bečki univerzitet, gdje je odmah postao članom filološkog seminara i ispitne komisije za gimn. učitelje a glavni pak rad njegov beše sa nemačkim filosofom Franjom Exnerom, koji je takođe pozvan u Beč sa — praškog sveučilišta. Taj rad ticao se promene dotadanje naučne osnove u svima gimnazijama u Avstriji i Ugarskoj. Mandat za ovu epohalnu radnju primiše od tadanjeg avstrijskog ministra prosvete L. Thuna. Sada je tek došlo doba, kada moderna kultura pobeđuje antičku, narodna gimnazija latinsku, jer §. 17. novog organizacijonog nacrta, koji je ugledao sveta u Beču 1849. g., na prvom mestu ističe da *svaki jezik, kojim se u zemlji govori može biti i nastavnim jezikom u gimnazijama onoga naroda, kojega su te gimnazije*, a §. 18. uvrstio je maternji jezik među prve nastavne predmete.

Ovom prilikom potrebno je da iznesemo iz toga organizacijonoga nacrta glavne misli, koje se tiču maternjega jezika, koliko je to potrebno za ovu radnju.

Prema naučnoj osnovi, koja je u tom nacrtu za gimnazije, traži se od učenika u nižim gimnazijskim razredima da se utvrde u pravilnom čitanju i izgovaranju, a tako isto traži se od njih i kad pišu, da čine to u duhu svoga maternjega jezika, da se vežbaju u pravopisu, u valjanim oblicima i sintaksi svoga jezika.

Nu, ne ide se samo za tim, da učenik nauči onako čitati i pisati kao što to traži od njega duh maternjega jezika, nego se ide i za tim, da se učeniku dade u ruke takova *čitaća građa*, koja će mu odabranim svojim sadržajem proširivati i dopunjavati znanje onoga, za čim idu i drugi naučni predmeti, kojima se učenik u školi uči. Građa ta treba da je klasična oblika, t. j. da je od klasičnih pisaca i njihova književna rada. Sve to treba da podmiri valjana *čitanka*, koja mora biti ujedno udešena prema dobu učenika i stupnju njegova obrazovanja. Čitankom treba da omili učeniku njegova nauka, n. pr. istorija, geografija, prirodne nauke i t. d. Nu, takova građa ne sme samo zabavljati učenika, ona mora ujedno i povoljno uticati na njegovu dušu, na njegov karakter, na njegovu uglađenost.

Ovo su opći zakoni, koji su određeni pri sastavljanju čitanke za maternji jezik za nižu gimnaziju.

Razgledajmo sada I. knjigu čitanaka za 1. i 2. razr. niže gimnazije i uporedimo u njoj čitaću građu sa onim, što je određeno u organizacijonom nacrtu za ova dva prva razreda.

Digitized by Google

Subotić se morao pri svojoj radnji osvrtati na tu naučnu osnovu i na pojedine naučne predmete. Za zemljopis veli se, n. pr., da nije dovoljno samo suhoparno iznositi i na kartama pokazivati zemlje i gradove pojedinih država, nego je potrebno to sve zaodenuti drugim ruhom: „Die Aufgabe des Lehrers ist es vielmehr die blossen Namen und dürren Umrisse durch Beschreibung der Natur der einzelnen Länder, charackteristische Erscheinungen aus ihrer Thier- und Pflanzenwelt, Schilderung ihrer Bewohner, auch Erzählungen von einzelnen, historisch-hervortretenden und dessen Alter verständlichen Persönlichkeiten auszufüllen und zu beleben . . . . .“

Prema ovom sretamo se u Subotića Čitanci I. knj. sa 23 članka, kojim dopunjuje i proširuje znanje učenika u *zemljopisu*. Takovi su mu članci: Bosna, Nazaret, Vodoskoci na ostrvu Islandiji, Moskva, Algir, Bagdad, Dardaneli, Kajiro, Drevnost Manastira Šišatovca, Isakova crkva u Petrogradu, Zemlja bez kiše, Benares, Običaji Novo-Holandskih divljaka, Plovidba na jug zemlje i t. d.

Dotičući se velikih gradova iznosi nam Subotić i one istorijske događaje, koji su vezani za takovo mesto, ma da bi ovakovu građu pre trebalo uvrstiti u II. knj. čitanke za 3. i 4. gimn. razr., jer se u ovim razredima uči istorija srednjega i novoga veka. Takovi su mu članci: Postanak Janičara, Opsada grada Kiseka, Boj kod Sente, Leopold II., Prvi ulazak Osmanlija u Carigrad, Đurađ Kastriotić, Amurat, Car Rudolf i kralj Otokar, Hrvoja Vukić, Opsada grada Beča od Turaka.

Subotić se osvrtao u ovoj čitanci i na *prirodne* nauke u koliko je to određeno organiz. nacrtom za prva dva niža gimn. razreda. Takovi su mu članci: Najveći cvet i najveća ptica, Lov risova u Hindostanu, Kažimirska koza, Leteće ribe, Mlečno drvo, Indijanska smokva, Bušicrv, Kaporka (Mützen- oder Kegelmuschel), Šećer, Slon, Lama, Čudo u prirodi, Carska zmija, Nosorog, Hijena, Leteće pseto iz Jave, Urma, Žirafa, Krvni psi, Rajska ptica, Krokodil i t. d.

Ima nekih basana, koje ne priliče u knjizi namenjenoj odraslijoj deci, i koje bi pre bile za decu u osnovnoj školi, kao što su: Dositijeva basna Mišić i mišica (ovu basnu čitamo u Subotićevu bukvaru), za tim: Lisica i grožđje, Kurjak i jagnje, Dve žabe i t. d. Subotić je uneo u ovu knjigu i narodnih pesama i pripovedaka, kojima je uneo ujedno i najbolje primere, iz kojih će se deca naučiti pravom i čistom narodnom govoru.

Nu, koliko se Subotić u pojedinim naučnim predmetima osvrtao na naučnu osnovu u svojoj I. knj., nije se toliko osvrtao u početku

Digitized by Google

svoje II. knj. čitanaka za niže gimnazije (za 3. i 4. raz.). Prema naučnoj osnovi ne bi ovamo išli ovi članci: Stara Grčka (zemlja), Stara grčka država, Perikles i Atina, Bitka na Graniku, Scipion Afrikanski stariji i njegova porodica u rimskoj državi, Trijumfi Julija Cezara, Vergilije, Horacije, Ovidije. Tako ni članak, koji zaseca u kulturnu istoriju starih naroda: Drama i dramatički pesnici kod starih Grka. Izostavivši ove članke Subotić se trudio ostalim člancima da odgovori zahtevanjima naučne osnove, jer u pomenutu svrhu idu ovamo članci iz istorije i geografije: Splet, Celovac, Hipodrom u Carigradu, Crkva Sofija u Carigradu, Dubrovnik, Kraljevski dvor u Pragu, Okolina Dubrovnika, Carska blagajnica u Beču. U svima ovim člancima isprepletani su istorijski događaji iz srednjega i novoga veka. Bitka na Lebnom Polju, Krunisanje Andronika, Manji narodi Galički i Bukovinski, Sv. Kiril i Metodije, Aleksije I. Komnin i Vulkan, Gradić sv. Stevana u Paštrovićima u Dalmaciji, Sigfrid dolazi krălju Ginteru da prosi Krimhildu, Dvoboj imperatora Emanuila Komnina i srpskog arhižupana Vakhina i t. d.

Nismo radi brojiti sve članke te vrste, kojih je u ovoj knjizi na broju 45. Ovom prilikom ističemo da se Subotić osvrtao i na istoriju Srba, a opisuje i pojedina mesta iz krajeva našega naroda u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Manje ćemo prema ovom broju naći članaka iz *prirodnih nauka*, kao što su: Koralske stene, Aeroliti ili meteorsko kamenje, Mramor u Dalmaciji, Solila u Velički, Svojstva metala.

Naći ćemo u Subotića i nekoliko članaka, koje je uzeo iz nemačke čitanke Mozartove, koja je pet godina ranije izišla iz štampe. Takovih je članaka veoma malo: Zrinjski u Sigetu, Karton, Bušeni ili arteski bunari i t. d. Nu, razgledavši čitavu čitaću građu u Subotića i uporedivši ju sa čitaćom građom tadanjih već štampanih nemačkih čitanaka, vidimo da je nasnova ista, samo što su Mozartove čitanke bogatije raznovrsnošću članaka čitaće građe.

Nu, ima nešto da se i kod Subotića istakne, a to je da je prema već izrađenim čitankama bio dosta *slobodan* i samostalan u *biranju čitaće građe*. To velimo zato, što je mnoge članke u svoje čitanke uneo iz naše istorijske i kulturne prošlosti, a ti članci su ugledali sveta u našoj književnosti. Opisujući pojedina mesta uzimao je ta iz naših krajeva i time se trudio, da svojim čitankama dade

Digitized by Google

narodno ruho, jer su one doista i namenjene učenicima naših gimnazija.

Ne smemo danas uzeti ove čitanke pod oštriji sud, jer i one čitanke, koje u današnje vreme ugledaju sveta, nisu sasvim potpune i bez mána, a nekmo li što bi možda to moglo biti dozvoljeno piscu pre 50 godina. Mogli bi mu, n. pr., zameriti što je uzeo u svoje čitanke i neke nar. pesme koje bi pre bile za mlađu decu, (Ženidba vrapca podunavca) ili one kojih istorijske događaje još nisu učili takovi učenici. Nu, pored svega toga mi vidimo da je Subotić ovim svojim radom ne samo pokazao poznavanje svoje književnosti, nego da je umeo zadovoljiti onima ljudma, koji su prema organizacijonom nacrtu odobrili ove čitanke za niže razrede naših gimnazija.

Da u opće pisanje čitanaka nije lak posao svedoči nam i dvadesetogodišnja upotreba njihova u našim gimnazijama, a zameniše ih tek čitanke, koje je napisao karlovački profesor Jovan Živanović. U Srbiji je 1870. g. izišla prva srpska čitanka za niže gimnazije, koju je sastavio i napisao Stojan Novaković. I kod Hrvata se punih dvadeset godina upotrebljavala Veberova čitanka, koja je prvi put izišla 1852. god., dok ju ne počeše zamenjivati čitanke T. Smičiklasa, Fr. Petračića i druge.

Nu, koliko su posla zadavale Jovanu Subotiću čitanke za niže gimnazijske razrede, kud i kamo više posla zadale su mu čitanke za *više* gimnazijske razrede.

Razgledajmo dakle još i ovu radnju Subotićevu.

III. „Cvetnik Srbske Slovesnosti".

„Čitanke za više gimnazije u Austriji I. i II. svezak."

Ova vrsta književnoga rada Jovana Subotića jeste prva u našoj školskoj književnosti, koja je namenjena ne samo izučavanju istorijskoga razvijanja srpskoga jezika, nego i poznavanju književnih spomenika naše književnosti u primerima u jednoj sistematskoj celini.

Neku vrstu ovoga rada nalazimo (no ne u primerima) u našoj književnosti u „Slavenoserbskom Magazinu" Zah. Orfelina, gde je sabrao različna književna dela originalna i prevode. Na kraju su objave nekojih srpskih knjiga, koje su u ono doba štampom sveta ugledale.

Digitized by Google

Od te vrste rada spomenućemo Pavla Solarića „Pominak književski“ iz god. 1810., u kom nas pisac upoznaje sa onim knjigama naše književnosti, koje su u Mlecima štampane.

Lazar Bojić upoznaje nas u svom „Pamjatniku mužem u slavenoserbskom književestvu slavnim“ (I. 1814.) sa pojedinim književnicima našim (Dositije, Jov. Rajić, Grigorije Terlajić i Atanasije Stojković.) Ozbiljnijeg rada ove vrste zaman ćemo tražiti u svojoj knjizi, nego ćemo pored pomenutog nailaziti na biografije i kratak pregled književnoga rada pojedinih književnika naših u povremenim listovima i „Letopisu Mat. Srpske“. Pored toga nailazimo samo na bibliografiju u radovima Pav. Berića, Lukijana Mušickoga i objavljivanja pojedinih naših knjiga koje su iz štampe izišle.

Prvu radnju u literarnoj istoriji nalazimo u Šafarikovu delu: „Geschichte der slavischen Sprahen und Literatur nach allen Mundarten (Ofen 1826.)“, gde je on prvi u pregledu izneo na str. 191. do 122. istoriju srpske književnosti. Opširniju radnju te vrste pokazao nam je Subotić u svojoj knjizi „Einige Grundzüge aus der Geschichte der serbischen Literatur“, Beč 1850. god.

U toj knjizi upoznaje nas Subotić u uvodu sa preglednim razvijanjem srpske književnosti od najstarijih vremena, pa nam ujedno iznosi i podelu književnosti u poznata tri perioda:

1. Period od XII.—XIV. v., 2. od XV.—XVIII. v., i 3. od XVIII. veka do XIX. veka. U svojoj podeli držao se u glavnom Šafarika, samo što kroniku despota Đurđa Brankovića ne meće u prvi period naše književnosti sa kojom Šafarik završuje taj period, nego veli za kroniku Đ. Brankovića da je osobita pojava, koju ne možemo uvrstiti ni u jedan od ta tri perioda. Ovim delom prvi nam je izneo Subotić u pregledu istorijski razvitak književne radnje naše u III. periodu. Tu nam jasnije ističe značaj Dositijeva rada i njegove pojave u književnosti. Isto tako značaj Vukova rada za narodni jezik kao književni. Za tim iznosi književnu radnju Sime Milutinovića i Mušickoga i karakteriše književnu radnju u Srba do četrdesetih godina XIX. veka iznoseći pored glavnih književnih radina i druge manje znatne. Piše tu i o srpskoj beletristici.

Svoje „Grundzüge“ napisao je Subotić po želji samoga prosvetnoga Ministarstva kao ogled veće i zamašnije radnje koja ga je čekala u sastavljanju njegovih „Cvetnika“. Pomenutim Subotićevim delom služili su se profesori kao ručnom knjigom pri predavanju istorije srpske književnosti u gimnaziji.

Digitized by Google

Nu, upitajmo se kako su učenici u primerima učili svoju književnost do Subotićeva „Cvetnika.“?

Na to nam pitanje odgovaraju naši gimnazijski izveštaji. U karlovačkoj gimnaziji čitalo se od 1850. god. iz Dositija, Mušickoga i Rajića. Čitali se neki prevodi s nemačkoga u kojima je bilo građe iz pojedinih naučnih predmeta. Ovakovim radom dakako da se ni blizu nije mogla podmiriti ona potreba, koja se osećala u izučavanju književnosti i jezika.

Nije dakako bolje bilo ni u hrvatskim gimnazijama, jer se u njima isto tako čitalo odabranije komađe iz književnih dela pojedinih književnika: Dinka Ranjine i Dinka Zlatarića, Ivana Gundulića (Osman), Ignjata Đorđića (Mandaljena Pokornica.)

U karlovačkoj gimnaziji čitalo se 1855. god. (1856. unesen je Subotićev „Cvetnik“) iz Mušickoga „Stihotvorenija“ i Rajićeva „Cvetnika“. Rajićev „Cvetnik“ napisan je crkvenoslovenskim jezikom, i da se vidi šta se čitalo u školi u svrhu izučavanja književnih radova jednoga književnika, evo iznosimo samo Rajićeve reči, kojima obeležava svoj „Cvetnik“, i šta je Rajić s njim hteo: „Ot davnih vremen pritežaju knjigu jedinu naricajemuju Acerra Filologika, v nejže sedm sot (700) različnih kratkih istorij iz latinskih i grečeskih pisatelej na nemeckom jazicje sobranih ješče v. 1687 prepečatanih že v Štetine. V 1754 godu počasto pročitavaja az istorici sija mojego radi uveselenija, rasuždah, jako aščebi ove na slavenski naš dialekt prevedeni bili, ne malu polzu i uveselenije jako otečestvenikom mojim, tako i pročim ohotnikom prinesli bi . . . “.

Od ovih 700 kratkih priča ponajviše iz grčke i rimske istorije odabrao je Rajić 224, i svaku priču propratio svojim „nravoučenijem“, jer mu je i bila svrha da morališe.

U ovom dakle delu nema ni traga učenju i poznavanju književnoga rada u našem narodu, a opet zato čitalo se iz te knjige u karlovačkoj gimnaziji još 1855. god. ma da je Subotićev „Cvetnik“ iz štampe izišao još 1853. godine.

Ovakove školske prilike, koje samo u pregledu iznesosmo, mogle su se nazvati žalosnima, i tek po njima možemo suditi, kako je znamenita pojava u izučavanju književnosti i jezika, koja se ukazala sa Subotićevim „Cvetnicima“ u našim gimnazijama.

Nu pređimo sad i opet na sam „Organizacijoni nacrt“ da vidimo prvo kako se u njem naređuje da se izučava narodni jezik i knji-

Digitized by Google

ževnost u višim gimnazijskim razredima, pa ćemo za tim prema tim naređenjima razgledati i samu radnju Subotićevu.

U tom nacrtu naređuje se za *maternji* jezik (nemački) da se u gimnazijama uči istorija nemačke narodne književnosti i istorijski razvitak nemačkoga jezika, kao maternjeg. Određuje se i to, koje nemačke književnike treba učenici da prouče i upoznaju, a do toga se može samo tako doći u gimnaziji, ako se učenicima dade u ruke podesna hrestomatija za literarnoistorijsku nauku u gornjim gimnazijskim razredima. U njoj će biti sabrana čitava građa iz književnih radova pojedinih književnika. Ta građa treba da bude odabrana i uzorita.

Tako se govori u tom nacrtu o nemačkom jeziku kao maternjem. Govoreći o slovenskim jezicima i njihovu izučavanju u gimnazijama ističu se osobito tri knjige, koje su u tu svrhe potrebne. To su: gramatika, čitanka za donje gimnazijske razrede i literarnoistorijska zbirka odabrane građe za gornje gimnazijske razrede.

U tom organizacijonom nacrtu veli se da se do onoga vremena, kad se taj nacrt sastavljao, nije pobrinulo ni za jednu takovu knjigu u slovenskim jezicima, koja bi mogla zadovoljiti novu opširnu organizaciju ove obuke. Najteža je zadaća za sastavljanje jedne čitanke za niže gimnazijske razrede. Za čitanku viših gimnazijskih razreda veli se da bi u njoj trebalo da bude govora samo o onim književnicima, kojih će se dela čitati u izboru. Žive književnike ne treba uzimati.

U tom organizacijonom nacrtu ište se za srpski jezik, a posebno za literarnoistorijski deo i njegovu zbirku ovo:

Iz najstarijeg vremena radi interesovanja za istoriju jezika po nešto iz Dušanova zakonika i iz starih srpskih letopisa, a za novije doba izbor iz književnih dela Dositija Obradovića, Lukijina Mušickoga i Dimitrija Davidovića.

Pošto je potrebno da se u gimnazijama uče i oblici staroga slovenskoga jezika, zato je potrebna i čitaća građa iz čisto staroslovenskih spomenika. Pored toga još i odlomci iz života sv. Save, Domentijana, arhiepiskopa Danila, Jovana Rajića, koji su kao rođeni Srbi pisali starim slovenskim jezikom, ali ne baš čistim. (Srpsko-slovenskim i ruskoslovenskim.)

Na posletku radi uzajamnosti za kojom treba težiti i koju valja negovati trebalo bi po nešto uzimati takođe iz dubrovačke i hrvatske književnosti (iz Gundulića, Đorđića itd.).

Iz hrvatske literature trebalo bi izabrati po nešto iz književnih

Digitized by Google

dela: „Dinka Ranjine i Dinka Zlatarića, Ivana Gundulića, Đona Palmotića i Ignjata Đorđića. Iz nove književnosti: „Vida Došena, Antuna Kanižlića, St. Roze, Cvete Cucorićeve (?). Osim toga trebalo bi odabirati po nešto iz bosanske književnosti".

To je eto što se traži od takovih čitanaka.

Za ovakovi posao trebalo je ne malo poznavanje naše istorije književnosti od prvih pisanih spomenika pa sve do savremenih književnika srpskih i hrvatskih. Trebalo je spremnih ljudi koji će svojim znanjem poslužiti u ovom velikom poslu. Na žalost takovih u taj mah nije bilo. Uzrok je tom dotadanja naučna osnova gimnazije, koja je kako spomenusmo bila latinska. Po novom nacrtu umnožio se broj naučnih predmeta i proširio opseg njihova izučavanja. U ovo vreme n. pr. bile su u Hrvatskoj i Slavoniji gimnazije u Karlovcu, Osieku, Požegi i Varaždinu u rukama Franjevaca i ovi su im bili učitelji. Novim ustrojstvom (kad su im bile te gimnazije oduzete) nastaje živa potreba kao u celoj monarkiji, tako i u Hrvatskoj u učiteljskim snagama. Među Hrvatima vidimo vrednih sinova, koji pohitaše na više nauke, da posluže posle kao gimnanazijski učitelji u svojoj zemlji. Takav je bio *Matija Mesić,* koji je otišao radi viših nauka u Beč. No tu je malo ostao, jer ga je srce vuklo u Prag, to ognjište slovenskih nauka. Tu se upoznao sa Fr. Palackim i Pavlom J. Šafarikom, i za dve godine toliko se spremio da je mogao (1853) položiti ispit s odlikom. Sa ovakovom spremom viđamo ga nabrzo gde radi na školskoj knjizi, pa evo i na *čitankama za gornje gimnazijske razrede,* od kojih je II. knjiga njegov veći posao. (Spomen-knjiga Matice Hrvatske.)

Drugi tako spreman čovek svoga vremena beše *Adolfo Veber-Tkalčević,* koji je poslan bio 1851. u bečko sveučilište, da uči slovensku i latinsku filologiju. Svojim trudom postigao je uspeh položivši već 1852. god. ispit kao učenik Miklošića i Grysara. Nu, ne samo da je radio na ispitu, nego je dospevao da sastavlja u ono doba i prvo u hrvatskoj knjizi svoje vrste delo: *„Čitanku hrvatsku za male gimnazije"*, koja je izišla već 1852. god. unesavši u nju pored ostale odabrane građe i svojih osam članaka. (Spomen-knjiga Mat. Hrvatske).

Treći spreman čovek beše *Antun Mažuranić*, koji je po dobivenoj dozvoli već 1853. god. po dva sata nedeljno predavao svoj maternji jezik i književnost učenicima viših gimn. razreda. Čovek, koji je već 1855. napisao *„Kratak pregled stare literature hrvatske"*, mogao je i dotadanjim svojim radom imati spreme da sastavlja

Digitized by Google

„Čitanke ilirske za više gimnazije“, a pomenuta njegova radnja postala je uvodom u I. knj. tih čitanaka. (Spomen knjiga Matice Hrvatske).

Takova tri čoveka dobiše zapovest od tadanjeg c. kr. ministarstva prosvete u Beču da napišu *„Ilirske čitanke za gornje gimnazije“*, I. knjiga tih čitanaka jeste najviše radnja A. Mažuranića, s kojim su, kako spomenusmo, radili zajedno Veber i Mesić.

Dok kod Hrvata nalazimo ovakove snage, kod Srba ne vidimo na žalost ljude, koji su se spremali za ovakovi rad. Đura Daničić, koji je u ono doba bio najpodobniji za ovakovu radnju, nije se evo javio u njoj. Prilike su sobom donele da je Subotić jedini od Srba bio, koji je okušao svoju snagu na ovom polju. Mnogostruk njegov književni rad zahvatio je evo i rad na ovako ozbiljnoj školskoj knjizi, u kojoj se kao što ćemo videti zahtevalo doista mnogo spreme i poznavanja naše književnosti i jezika.

Pa kako se Subotić mogao odvažiti na tako težak posao? Na to nam pitanje odgovara on u svojim memoarima (spremaju se sad za štampu) ovako:

„Pri sastavljanju Cvetnika Slovesnosti stao sam na ukupno polje književnosti naše od sv. Save:

Kroz vekove naših istorijskih pismenih spomenika do književnosti dubrovačke, pak odavde kroz sve vreme pisanja u Slavonskih spisatelja, do vremena samoga Dositija, a odande do naših dana. Sam sam se začudio kakva se tu lepa slika ukazala. Ona je knjiga ministarstvom propisana bila za sve više gimnazije naše i tako se ovaj pravac u život uvukao . . . Uređivanje Cvetnika Slovesnosti bacilo me je u sve prostranstvo naše književnosti i kroz celo vreme njeno.

Teško da je ko dotle imao pravu sliku ukupne književnosti. Za njenu najstariju dobu i sliku malo je njih znalo, a ti opet nisu novija njena vremena poznavali.

Koji su znali za dubrovačko doba, nisu starije naše književnike poznavali, a i novija im je bila sakrivena ili onom stranom, kojom je živela kod Srbalja, ili onom stranom, u kojoj se javljala u Slavoniji i Hrvatskoj.

Ja sam prvi celu tu sliku sastavio, nacrtao, i svetu jedinu celinu predstavio, te tim udario pravi temelj povesnici naše književnosti na slavenskom jugu.

Ova radnja moram priznati i mene je samog do pravog obsega naše književnosti dovela. Cvetnik Srbske Slovesnosti mogao sam

Digitized by Google

ja samo u Beču napisati, gde su bile tolike i takove biblioteke otvorene, gde sam se skoro sa svakim delom, koje mi je valjalo pozivati, mogao upoznati, a to bi mi bilo nemogućno, da sam posao dobio izvan Beča, kao što je svakom drugom bilo nemogućno.

Bavljenju mom u Beču imam zahvaliti i za sve one nove crte, koje mi je raznim povodima pošlo za rukom u samu knjigu uvesti iz povesnice našega naroda, koje bi inače do danas na drugu ruku čekati morale . . . . .“

Posle svega ovoga što napisasmo o školskim prilikama u našim gimnazijama razgledajmo sada tek Subotićevu radnju na čitankama za više gimnazijske razrede.

U I. knjizi u „Predgovoru“ iznosi nam Subotić kratak pregled razvijanja srpske književnosti od XII.—XIX. veka.

Ovaj je pregled doista kratak, možda i suviše kratak mršavim beleškama, koje su na kraju knjige, a u kojima čitamo samo kratak život (ne kod sviju književnika) i suhoparno nabrajanje nekojih književnih dela kod pojedinih pisaca.

Iznoseći takav pregled ide Subotić po vekovima.

Evo n. pr. kako Subotić iznosi književnu radnju našu u XIV. veku: „U XIV. veku pisao je Arhiepiskop Danilo i njegovi produžitelji. Spomenika jezika iz. ovog stoleća imamo već mnogo. Dušanov Zakonik, koji je u više pogleda od osobite važnosti, spada također u ovaj vek“.

To je eto sve što je Subotić rekao za čitav XIV. vek naše književnosti, a izneo nam je nuz to u čitanci odlomak iz „Razvoda Istrijanskoga“, diplomu Dečanskoga manastiru Dečanima, odlomak iz Rodoslova Danilova, Ugovor bana bosanskoga Tvrtka sa općinom dubrovačkom, odlomak iz Dušanova Zakonika i Ugovor V. Brankovića sa Dubrovčanima.

Za ove spomenike ne spominje ništa više, a njima je ovako samo slabo proširio ili dopunio poznavanje XIV. v. te književnosti. Subotić je mogao tu biti potpuniji, n. pr. kod Dušanova Zakonika, ako ne više, a ono barem onoliko, koliko je o njem, kao i u opće o književnoj radnji XIV. v. poznato dotle bilo iz Šafarikovih radova.

Idući po vekovima uzima Subotić ujedno književnu radnju srpskoslovensku, hrvatskoslovensku i dubrovačku.

U XVI. v. spominje stare srpske spomenike, pa ujedno uzima ovde i Hanibala Lucića, Petra Hektorovića, Šiška Menčetića Vlahovića, Mavra Vetranića, Nikolu Demetrovića, Stevana Gučetića

Digitized by Google

i t. d. Subotić nam dakle vrsta književnike po vekovima iz različitih krajeva našega naroda, a ničim ne ističe i ne obeležava radnju književnika po vekovima, da se vidi čime se jedan vek od drugog razlikuje pravcem i jezikom. Za jezik je mislio da će dovoljno biti izneti ga i pokazati na samim spomenicima, koje čitamo u čitanci. Ni pravac književne radnje nigde ne ističe Subotić u svojim čitankama.

O jeziku govori samo u III. periodu, koji deli u tri epohe: „U prvoj epohi pokazuje se kao jezik književstva, s malo iznimaka jezik narodni. U drugoj se pojavljuje borba jezika crkvenoslavenskoga sa jezikom narodnim o prestolu u književstvu. U trećoj se epohi borba ova sasvim svršena ukazuje, i narodni jezik zauzima od sviju pripoznat prirodno svoje mesto".

Ali, Subotić pomišlja i na ove karakterne crte o pojedinim vekovima naše književnosti, no ih ne iznosi, nego samo veli: „Ima i drugih razlučujućih znakova, ali izlaganje ovih učinilo bi, da smo prostraniji, nego što nam ovde valja da budemo, i zato ih samo sa ovim prostim spomenikom prelazimo".

Nu, što nije učinio Subotić u prva dva perioda, mogao je učiniti u III. periodu onako, kako je to učinio u svojem delu „Einige Grundzüge aus der serbischen Literatur", i kao što je Šafarik karakterisao u svojoj literaturi baš taj period naše književnosti. Subotić je u svojim „Grundzüge" izneo n. pr. neke prilike, koje su Dositija učinile zaslužnim književnikom srpskim. Pokazao je kakav je bio književnik, koji je svojim radom pokazao put drugima posle njega u književnom radu. Tako nam je izneo Subotić i Milovana Vidakovića kao osnivača jedne vrste književnoga rada, kojim je uticao na docnije radine te vrste. Izneo nam je isto tako i Lukijana Mušickoga i njegov uticaj na docnije srpske pesnike oda. Piše opširno i o našoj narodnoj pesmi.

Ovakovim iznošenjem nekih književnih sredina i nizanjem ostalih književnika na ove sredine veoma bi dobro poslužio školi, da je u uvodu svom onako napisao pregled razvijanja srpske književnosti, a što je mogao Subotić učiniti 1850. god. mogao je još i bolje učiniti godinu i dve docnije, kad se, kao što i sam veli, upoznao sa tolikim blagom u našoj istoriji književnosti, i kad je obogatio svoje znanje onom bogatom riznicom sačuvanom u bečkim bibliotekama.

Što nije u ovoj knjizi učinio Subotić, učinili su donekle drugi u

Digitized by Google

svojim čitankama, koje su tri godine posle Cvetnika sveta štampom ugledale.

Uporedivši uvode u „Ilirskim čitankama“ I. i II. knj. sa predgovorom u Subotića „Cvetniku“ videćemo da je veći pregled književnosti u „Ilirskim čitankama“. Pojedini glavniji pisci, n. pr. Dositije Obradović prikazan je onako, kako je Subotić učinio u svojim „Grundzüge“. Tako je istaknuto i ono doba borbe za narodni jezik za Vuka i Gaja. Što nije sve u uvodu u „Ilirskim čitankama“, naći ćemo da su ti sastavljači po gdegde dopunjavali to u kratkim onim beleškama o životu i književnom radu pojedinih pisaca. Ove beleške izneli su sastavljači „Ilirskih Čitanaka“ ispred primera iz književnih radova pojedinih književnika. Dok nam n. pr. Subotić u svojim beleškama iznosi kronološkim redom Dositijev život i neka samo književna dela njegova, dotle ćemo u „Ilirskim Čitankama“ u pomenutim beleškama naći i Dositijeve zasluge za narodni jezik da postane književnim. U Subotića čitamo u beleškama o Vuku Karaģiću samo suhoparno redanje iz života mu i nekih književ. dela, a o njegovu značaju u srpskoj književnosti nigde ni traga nema ni u uvodu ni docnije. Niko ne može reći da Subotić nije znao za ove nedostatke, i da ih nije mogao ni umeo i sam popuniti. On je svoje poznavanje posvedočio i delom, nu pogrešku je učinio, da je baš kao dobar poznavalac književnih prilika trećega perioda ispuštao te momente u uvodu svojih čitanaka.

Ovoliko samo spomenusmo da obeležimo ovu stranu njegova rada u Čitankama.

Pita se kako je Subotić birao čitaću građu, koje je pisce uzimao i koja književna dela i kako ih je preštampavao?

U prvom književnom periodu (od XII—XV. v.) poslužio se Subotić u izboru građe kao što sam veli Šafarikovim Dostopametnostima uzevši iz njih: Pismo Kulina bana, Darovno pismo Simeona Nemanje manastiru Hilandaru, Život sv. Simeona od Stevana Prvovenčanoga, Život sv. Simeona od sv. Save, Darovno pismo Stev. Prvovenčanoga manastiru Žiči, Ugovor kneza dubrovačkoga Dandola sa kraljem Vladislavom iz g. 1231., Odlomke iz Dušanova Zakonika, Odlomke iz starih srpskih letopisa, a od P. Šafarika je dobio još i odlomak iz dela arhiepiskopa Danila.

Iz ovog dakle vidi se da mu je u ovom délu radnje bio desna ruka pomoći P. Šafarik. Za tim je uzeo u ovaj period još: Odlomak iz Zakonika Vinodolskoga (preštampao je iz „Kola“ II. knj.)

Digitized by Google

Osim toga uzeo je još odlomak iz „Letopisa Dalmatinskoga iz XII. v.“ onako kako je štampano u Arkivu za jugoslov. povesnicu knj. I. (transkripcija ćirilovska je u Subotića), a odatle je uzeo i odlomak iz „Razvoda Istrijanskoga“ (1325.)

Sve ostale spomenike iz ovoga perioda izvadio je iz „Srpskih Spomenika“, koje je štampao P. Karanotvrtković u Beogradu 1840. god. Arkangela Katića dobio je od Đ. Nikolajevića.

Toliko nam kazuje sam Subotić u uvodu svojih čitanaka o izvorima, kojima se poslužio u ovoj svojoj radnji, a za sve ostalo poslužio se kao što je sam rekao u svojim memoarima (ili bolje reći u svojoj avtobiografiji) onom građom, koju su mu pružile bečke biblioteke, i njegovo poznavanje savremene srpske književnosti.

Nu pređimo na samu *čitaću građu.*

Upoređujući Šafarikove Pamatky sa odabranim člancima u Subotićevoj čitanci vidimo u njima tačna priređivača. Srpskoslovenska redakcija izrađena je i ovde potpuno prema Šafariku. Ćirilski tekst je tačan i bez štamparskih pogrešaka u jeziku i pismu. Ako se i nađu, retke su, kao u listini Kulina bana, gde je u Subotića *гонь* mesto: *гои*, *чьетьниковь* mesto *честьников.* Ova poslednja je pogreška i u Pamatky-ma, грѣшникь mesto *грѣшьникь* i tomu nalika.

Subotić je podelio i ovu građu po vekovima, a ovamo u XII. v. je uvrstio i „Dalmatinski letopis“. Ovaj pak spomenik dopire svojom sadržinom u doba i pre XII. v., ali svojim oblikom ne potiče iz XII. v. nego iz XVI. v. u prepisu Kaletića iz godine 1547. Subotić je ovde preštampao i ovaj spomenik ćirilicom sa latinice, kako ju nalazimo u Kukuljevićevu Arkivu knj. I. s. 1—37. U transkripciji ovoga teksta bio je Subotić dosta netačan, jer je nejednako i pogrešno udešavao pravopis sa poluvokalom *ь* i *ы*, gde je mislio da im je po etimologiji mesto. Meće *a* gde mu nije mesta a poveo se za tadanjim pravopisom: karsćanska, *ѣ* piše gde inače ne bi pisao: *nesumnѣće*, a u originalu: *nesumnjeći*, *ь* i *ы* piše nekonsekventno, kao i druga pismena.

Subotić je ovde samovoljno i od oka preštampavao latinicu ćirilicom, a u tom poslu nije mogao onako tačan biti, kao što je bio tačan preštampavajući iz Šafarikovih Pamatky, u kojima su spomenici štampani ćirilicom poznatim lepim „Šafarikovim“ slovima. Iz Arkiva preštampao je Subotić samo neki deo stare hrvatske kronike (stih 1—175.).

Digitized by Google

U XIII. v. uzeo je ove spomenike: Iz biografije Stev. Nemanje od Stev. Prvovenčanoga. Iz ovog dela odabrao je Subotić odlomak, u kom je ,reč o vladarskim delima Stevana Nemanje i o smrti njegovoj. Izabrao je ono mesto gde se opisuju poslednji časovi Nemanje i oproštaj njegov sa sinom Savom.

Poznato je da je Stevan Prvovenčani svojoj bijografiji dao legendaran oblik, da je ogrezao u čudesima, iperbolama, i da su se za njim poveli i docniji biografi srpski. Osim toga je u Stevana mnogo biblijskih reči i bogoslovskih fraza, kao što se vidi odmah na početku njegove biografije. Nu Subotić je u svojoj čitanci gledao da izbegne takova mesta, koja ne mogu omileti čitaocu, kao ona koja su bez tih fraza i više je tražio takova mesta u biografiji, koja beleže više stvarno život i rad Nemanje.

U ovaj vek uvrstio je još: odlomak iz darovnice St. Prvovenčanog manastiru Žiči, Ugovor Jovana Dandole kneza dubrovačkog s kraljem srpskim Vladislavom, iz Života sv. Save iz Domentijana (odlomak, u kom se priča kako je sv. Sava zamonašen) i odlomak iz Zakonika Vinodolskog ćirilicom preštampan sa latinice po izdanju A. Mažuranića iz g. 1843. (Fr. Rački izdao je 1890. g. taj spomenik ćirilicom.)

U XIV. v. uzeo je Subotić u svojoj čitanci odlomke iz Razvoda Istranskoga, Darovnicu Dečanskoga manastiru Dečanima, Rodoslov arhiepiskopa Danila, Ugovor bana bosanskog Tvrtka sa općinom dubrovačkom, iz Zakonika Dušanova, i Ugovor Vuka Brankovića s Dubrovčanima.

U XV. v. uneo je: Pokladno pismo općine dubrovačke da je primila od Jelene udovice vojvode Sandala, a kćeri kneza Lazara dve hiljade dukata na sačuvanje, Savezno pismo Hrvoja vojvode Spletskoga i općine dubrovačke protiv kralja bosanskog Ostoje, Darovnicu Tvrtka Tvrtkovića kralja bosanskog Dubrovniku, Odlomak iz Koporinskog (pogrešno Koprivničkog) letopisa, Pismo Skenderbega Dubrovčanina i List Balše hercega sv. Save.

U XVI. v. uneo je odlomak iz letopisa Sečeničkoga, Karlovačkoga, Hilandarskoga, Davidovićeva.

U XVII. v: Iz rukopisa Gornjobrezničkoga i Magaraševićeva.

Ovako je hteo Subotić prikazati u svojoj čitanci istorijski razvitak srpskoga jezika. To je učinio iznošenjem ovih spomenika kronološkim redom, nu u tom poslu nije mogao potpuno odgovoriti intencijama organizacionog nacrta, jer iznoseći kronološki spomenike nije ujedno izneo potpuno i istorijski razvitak jezika. To nam

Digitized by Google

pokazuju spomenici, koji potiču iz zapadnih krajeva našega naroda i svetske su sadržine, jer je u njima jezik mnogo više narodni, nego u spomenicima iz istočnih krajeva našega naroda, u kojima je književni jezik crkveni, više odeljen od narodnoga. Ako i potiče dakle jedna hrvatska listina (ugovor, darovnica, itd.) iz ranijega vremena, ona je opet zato mlađa svojim jezikom od srp. spomenika crkvene, pa i svetske većinom sadržine. Prema ovom morao bi Subotić sasvim drugi raspored učiniti u svojoj čitanci, kojom se htelo pokazati učenicima, kako se naš književni jezik vremenom razvijao.

Svu ovu radnju iz I. perioda odštampao je Subotić u zasebnu knjigu sa natpisom: „Spomenici stare jugoslavenske književnosti. Složeni po Dru. J. Subotiću. U Beču 1853. Troškom c. kr. uprave za razprodaju školskih knjigah kod sv. Anne“

Iz reči: Jugoslavenska Čitanka za više gimnazije Sv. I., koje čitamo na svršetku svakog štampanog tabaka ispod donjega reda, vidi se da je ova knjiga namenjena hrvatskim gimnazijama u pomenutu svrhu.

Razgledavši ovako I. period Subotićeve čitanke upoznajmo se sa čitaćom građom, koju je uneo Subotić u:

II. period, u kojem je, kao što veli, srednja ili *dubrovačka* književnost.

Subotić je čitavu građu iz ovoga perioda štampao ćirilicom i etimološkim pravopisom, koji ni malo ne pruža vernu sliku književnoga pisma i jezika onih pisaca, koje je u svojoj čitanci upotrebio.

Zapadni (čakavski) govor izmenjivao je poznatim svojim pravopisom pišući *ѣ* u zajedničkoj službi za sva tri govora. Nu, i tu nije istrajao, jer nije konsekventno isterao to zamenjivanje, pišući sad *ѣ* mesto *i*, sad *i*, ne mećući *ѣ*. Tako čitamo u Lucićevoj Robinji: *besîdiš*, broditi se *rîkom, dila, vîru* pored: *dѣlo, sagrѣšiti, besѣdu, rѣh, dѣtetu* i t. d, a tako čitamo i u ostalima primerima u kojima je zapadni govor, tako n. pr. i kod Kačića.

Pri uređivanju teksta bio je Subotić inače pažljiv ne menjajući i ne izostavljajući iz originala, koji je za štampu prireĎivao. Kako se u tom poslu radilo u Ilirskim čitankama, pokazao je u izveštaju Vinkovačke gimnazije 1871. god. tadanji gimn. profesor Fr. Petračić.

Nu da vidimo kakva je čitaća građa u Subotića u ovom periodu.

Svakako u tom poslu treba uzimati što je najbolje i najvažnije. Ovo se tiče i pisaca i njihovih dela. Ne treba gledati koliko je

Digitized by Google

pisaca, nego kakvi su. Nekoliko pisaca, koji svojim radom čine književne sredine i utiču na književnu radnju drugih, više vredi nego množina manje važnih pisaca, ako se hoće da istakne književna radnja u drugom periodu i njezin pravac, čime se ona upravo i odvojila od ostale onovremene naše književnosti, te zato i čini zasebni period. Ovo je trebalo, kao što spomenusmo, istaći u uvodu, gde je bila reč o razvitku književnosti. Mi o tom u Subotića ništa ne čitamo, a ne čitamo toga ni kod pojedinih književnika u beleškama. To je mogao učiniti Subotić jer je to pokazao svojim izborom čitaće građe, gde se prema tadanjim dakako književnim prilikama (pre 50 godina) trudio izneti znamenitije pisce i njihova književna dela.

Subotić počinje sa prvom dubrovačkom lirikom iznoseći nam tu pesnika Đ. Držića i primere iz pevanja njegova i Š. Menčetića, iz poznatog im zbornika lirskih pesama. Za tim nam iznosi odlomak iz narodne drame hvarskog pesnika Han. Lucića, iz drugog i trećeg skazanja njegove „Robinje". Osim ovoga ima primera iz Lucićevih poslanica. Za tim je prešao na drugog hvarskog pesnika Petra Hektorovića i iznosi iz njegova glavnog dela Ribanja: „Prvi dan". Nu, koliko bi nam više privredio da nam je izneo bar jednu najstariju zabeleženu pesmu narodnu mesto ovog opširnog ribarskog razgovaranja. Za ovim nam iznosi iz Mavra Vetranića odlomak iz njegove Remete, najznatnije pesme između „Pjesana razlikih". Mogao nam je Subotić izneti odlomak iz glavnoga književnoga rada Vetranićeva, iz njegovih crkvenih drama („prikazanja"), jer je on prvi njihov pisac u Dubrovčana, kao što su to učinili sastavljači „Ilirskih čitanaka". Za tim nam iznosi Subotić „Dervišijadu" St. Gučetića, kao pesnika „Maskerata". Ispod teksta su tumačenja nepoznatih (turskih) reči, koja su dobro došla učenicima u školi. Ovih tumačenja ne nalazimo u „Ilirskim čitankama". I drugog pesnika „Maskerata" izneo nam je Subotić u Andrije Čubranovića „Jeđupci". Za tim čitamo sitnije pesničke radove Nikole Nalješkovića, Save Bobaljevića Mišetića i M. Bunića Vučićevića; za tim lirske pesme Dinka Ranjine i D. Zlatarića, a za ovima odlomke iz književnoga rada Ivana Gundulića. Prvo su primeri iz njegova „Osmana", i to: pevanje I. i IV. i iz VIII pev. odlomak u kom nam iznosi Ljubdraga tog „jedinog potomka raških despota" i njegovo poreklo, a za tim odlomak iz XIX. pjevanja. Da bude potpunija slika književnoga rada Gundulića iznosi nam Subotić i odlomke iz njegovih dramskih dela: Arijadne i Dubravke. Tim je

Digitized by Google

iznesen Gundulić i kao dramski pesnik. Nuz to čitamo i osobitu Gundulićevu pesmu „Suze sina razmetnoga“, kojom prikazuje Gundulića i kao vrsnog pesnika duhovne lirike, kao što je pre toga izneo kao liričare svoje vrste: Dinka Ranjinu i Dinka Zlatarića. Za Gundulićem je Đon Palmotić i iz njegova duhovnog pesništva iznosi nam najlepše njegovo delo „Kristijadu“ (pev. 5. i 21.) Za ovim čitamo odlomak iz „Trublje Slovinske“ od Vladislava Menčetića i dva odlomka iz pesništva Iv. Bunića Vučićevića. Za ovima kao savremenicima Gundulića i Palmotića iznosi vam Subotić trećeg najznamenitijeg dubrovačkog pesnika: Ignjata Đorđića i odlomak iz njegova najlepšeg knj. rada: „Uzdasi Mandaljene Pokornice“ (iz 3. i 4. uzdisanja), za tim odlomke iz „Saltijera Slovinskog“ pesme 28, 67. i 77. Odlomkom iz „Života slavnoga proroka i kralja Davida“ hteo je Subotić pokazati, kako se Đorđić ogledao u prozi.

Sa ovim piscem završuje Subotić II. period u našoj književnosti.

Pored nedostataka od kojih neke iznesosmo, ne možemo ipak nepovoljno suditi o ovom drugom periodu, jer nam pisac i sam veli, da nije mogao nabaviti sve rukopise i sva dela, kojima bi proširio i dopunio prikazivanja pojedinih perioda. Tu sliku je ipak izneo u *primerima glavnih predstavnika* te književnosti, čega dotle u tolikom broju nismo nigde naišli u našoj književnosti. Hvale vredan je i onaj dodatak, rečnik manje poznatih ili posve nepoznatih reči iz onih krajeva, od kuda potiču književnici toga perioda. Taj rečnik ne nalazimo u „Ilirskoj Čitanci“, ma da je tri godine docnije štampana.

Završujući ovim kratak pregled II. perioda u Subotićevu „Cvetniku“, preći ćemo na *III. period*, koji je Subotić po književnom jeziku podelio u *tri* epohe.

„U 1. epohi pokazuje se kao jezik književstva, s malo iznimaka, jezik narodni“.

U ovom odelenju zahvatio je Subotić dakako one književnike, koji po drugim krajevima našega naroda rade na narodnoj knjizi. Tako Subotić zalazi u *Hrvatsku* i tu uzima najznatnijeg radina onoga vremena Pavla Vitezovića odabiruči iz njegovih književnih radova njegovo „Odilenje Sigetsko“. Ovim delom hteo je Vitezović podstaći u svom narodu stari junački mu ponos. Uzeo je odatle 3. deo, u kojem je najbolja umetnička mu pesma: „Putnik i Jeka“ gde se priča pad Sigeta.

Iz Hrvatske prelazi Subotić u druge krajeve našega naroda, u *Bosnu*, u kojoj su Franjevci bili glavni radini na narodnoj

Digitized by Google

knjizi. Od tih je izneo Subotić najpopularnijeg književnika Tomu Babića i odlomke iz poznatoga i veoma mila narodu književnoga dela „Cvit razlika mirisa duhovna“, kojega je samo I. deo Babićev.

Iz Bosne prelazi Subotić u Dalmaciju i tamo nalazi dakako u XVII. v. veoma zaslužnog narodnog književnika Andriju Kačića-Mijošića (nije mogao naći Subotić kad se rodio i kad je umro Kačić). Od njegovih književnih radova iznosi nam primere iz najznamenitijega i najpopularnijega dela „Razgovor ugodni naroda Slovinskog“: 1) Pesmu od kralja Vladimira, 2) pesmu od grada Kroje i 3) pesmu od Beča.

Za Kačićem vraća se Subotić opet u Bosnu i uzima iz njezine književnosti Petra Kneževića, s kojim je mogao nastaviti književnu radnju Tome Babića, čije je pomenuto knjiž. delo dopunio Knežević pesmom „Muka gospodina našega Isukrsta“ i „Plač matere njegove“ iz čega nam Subotić iznosi primere. Za ovim je već bolje uzeo Subotić primere iz književne radnje Petra Vuletića Kašteljanina „Josip Pravedni“, čim se završuje ono popularno delo Tome Babića: „Cvit razlika mirisa duhovnoga“. Ispred Petra Vuletića trebao je doći Franjevac Grgur (Zečević) Varešanin, koji je napisao i dodao Babićevu delu svoja: „Četiri govorenja ćudoredna“. Iz ovih „govorenja“ uzeo je Subotić „Govorenje od slipoće grišnika“ (prozom).

Iz Bosne prelazi Subotić u Slavoniju, i tu uzima na prvom mestu popularnoga pisca Matiju A. Reljkovića i primere iz njegova „Satira“. Za Reljkovićem čitamo odmah iz Došenova dela „Aždaje Sedmoglave“, a od njegovih 7 ukora uzeo je Subotić 1. ukor, gde je reč o „Oholosti“.

Subotić je trebao i dalje iznositi primere iz slavonske književnosti, nu, on to nije učinio, nego je otišao sa svim na drugi kraj našega naroda i izneo nam „nadgrobno slovo“ mitropolita Mojsija Putnika, koje svojim književnim jezikom nikako ne ide u ovu „narodnu“ epohu. Kad se Subotić znao sačuvati od takovih primera do sada mogao je i ovaj primer izostaviti i metnuti ga svakako u 2. epohu III. perioda. Za ovim člankom opet se vraća Subotić u Slavoniju, i iznosi nam primer iz Antuna Kanižlića „Svete Rožalije“, iz II. i III. dêla.

Književnu radnju u Slavoniji prekida opet Subotić iznašanjem primera iz književnog dela Dubrovčanina Arkangela Katića, iz njegovih „Beseda“. U svezi s ovim uzima odmah primer iz književnog dela još jednoga Dubrovčanina iz XVIII. v.: Đure Ferića,

Digitized by Google

poznatog latinskog pesnika. Iz njegovih priča, pisanih narodnim jezikom, uzeo je dva primera. Ovu epohu završuje Subotić sa učenim slavonskim književnikom Petrom Katančićem, iznoseći primere iz njegova dela „Fructus auctumnales", gde su pastirski razgovori.

Razgledavši ovako prvu epohu III. perioda u Subotića vidimo da se Subotić trudio izneti nam sliku književnoga rada na narodnom jeziku u Bosni i Slavoniji najviše, za tim ponešto iz Dubrovnika i Hrvatske, iznevši nam iz nje najznamenitijeg joj pisca Pavla Vitezovića.

I pored ove građe, koja je Subotiću došla do ruku, možemo reći da mu je pošlo za rukom izneti nam i ovu sliku, samo šteta da u uvodu prema ovom svom pokazanom poznavanju ove književnosti i ovom prilikom nije bolje zaokružio i omeđašio jasno krajeve, na koje je mislio, kad je evo iznosio iz njih primere najvažnijih književnika narodnih.

Završujući i ovaj deo u čitanci prelazi Subotić na drugu epohu, u kojoj se „pojavljuje borba jezika crkvenoslavenskoga sa jezikom narodnim o prestolu u književstvu". U ovom dakle periodu sretaćemo se sa književnicima „Slavenoserbske" književnosti iz čitavog jednog veka: od polovine XVIII. do polovine skoro XIX. veka.

Na primerima iznesenim u ovoj epohi pokazao je Subotić, kako se književnici njezini kolebahu u svom pisanju. Hoće da pišu jezikom svoje crkve, al ipak ne ide, jer u taj jezik prodire i nehotice jezik maternji — narodni. To kao da je i bila glavna svrha Subotiću, a ne da pokaže kakva je bila ta književnost svojom sadržinom i kakva ju je struja zahvatila. U ovoj eposi pokazao nam je Subotić ipak i u glavnom kakvo je bilo pesništvo u Srba u ono doba, koje se diametralno razilazilo od našeg narodnog pesništva. To nam je pokazao na pesmama Aleksija Vezilića, Jovana Rajića, Grigorija Terlajića, Atanasija Stojkovića, Georgija Hranislava. U iznošenju ovih primera mogao je Subotić biti kraći, jer dugačkim nizom ovih primera učenici ništa ne dobivaju, nego im postaje dosadno ono, što treba da ih zagreva za književnost. Dovoljno je bilo dakle samo nekolike pesme izneti u čitanci, koju čekaju još toliki bolji književnici na kojima će učenici bolje poznati svoju književnost. Trebao nam je Subotić izneti primer iz crkvenih beseda Rajićevih, koje je sa ruskog prenosio na narodni jezik, u kojima se vidi, kako je Rajić u popularnim radovima, narodu namenjenim pisao više narodnim jezikom, nego crkvenim. U ovoj eposi izneo je Subotić predstavnika „slavenosrpskog" pe-

Digitized by Google

rioda, a ujedno i oca srpske istoriografije u novom doba naše knjige i obilje primera iz književnoga rada Jovana Rajića. Isto je to učinio i u prikazivanju Dositija iznoseći prilične odlomke iz njegovih „Priključenija“ i „Pisama“, i iz onih dela, koja nam jasnije prikazuju Dositijevu radnju. Takovi su primeri iz njegovih basana i moralnopoučnih dela. Za Dositijem izneo je Subotić primere iz Solarićevih pesama, u kojima narodni jezik više izbija nad crkvenim. U ovom odelenju sretamo se s Milovanom Vidakovićem, ocem našega romana i potonjeg književnoga rada ove struke. Iz Vidakovićevih romana uzima poveći odlomak iz Ljubomira u Elisijumu. Ovim primerom hteo je svakako Subotić izneti glavnu crtu književnoga rada Vidakovićeva. Ovu epohu završuje Subotić sa Jovanom Pačićem. Ovoga pisca mogao je Subotić zameniti drugima književnicima i boljim u ovoj eposi, n. pr. Emanuilom Jankovičem, Gavrilom Kovačevićem i drugima, s kojima bi još bolje postigao ono što je želeo u ovom odelenju svoje čitanke.

Na kraju čitanke je rečnik u kojem su istumačene nepoznatije reči našoj deci. Ovaj rečnik ne nalazimo u „Ilirskim čitankama“, a nije nikako na odmet bio ni onda, ni danas, ma da se ne možemo sa svakim tumačenjem potpuno zadovoljiti.

Razgledajmo sada i treću epohu u Subotićevoj čitanci, u kojoj se, kao što veli „borba ova sasvim svršena ukazuje, i narodni jezik uzima, od sviju pripoznat, prirodno svoje mesto“.

Ovu epohu otpočinje Subotić sa Lukijanom Mušickim, kojega je sasvim zgodno mogao uvrstiti u drugu epohu, jer Mušicki sa svojim jezikom, kojim baš i određuje Subotić epohe, ni malo ne ide u onu epohu, gde narodni jezik prevlađuje. Baš na onim primerima, koje je Subotić iz Mušickoga izneo, vidi se kako je jezik crkveni bio kod njega književni i još čistiji od srbizama, nego kod nekih pisaca iz druge „Subotićeve“ epohe. Ta i sam Subotić kaže za Mušickoga u beleškama ovo: „Najveću čast svojih dela napisao je crkvenoslavenskim jezikom“. Dositije je trebao sa svojim književnim jezikom ući o ovu epohu, pa i Pačić. Vidi se kako se nije dalo Subotiću kronološki redati književnike u epohe, pa ujedno vrstati ih u ovakove epohe zbog njihova književnoga jezika. Jedan je pisac svojim vekom stariji, a svojim književnim jezikom mlađi nego drugi godinama mlađi književnik svojim književnim jezikom, koji bi pristao jezikom u stariju epohu.

Mušickoga je prikazao Subotić obiljem primera u potpunoj slici

Digitized by Google

njegova rada, kojim je postao prvi pisac oda u nas, na kojeg je uticao Horacije i francuski psevdoklasicizam. Subotić je dobro izabrao one ode, kroz koje provejava ljubav Mušickoga prema srpskom imenu, jeziku, veri i slozi. Tim su omilele njegove ode tadanjoj srpskoj omladini, pored svega onog, što bi oteštavalo čitanje, a to je stih i njegova mera i jezik njegovih oda.

Za Mušickim sretamo se u Subotića sa Mihailom Vitkovićem, kod koga pretêže narodni jezik nad crkvenim, kao što čitamo u biografiji Josifa Vitkovića. Još bolji primer za ovu epohu izneo nam je Subotić u odlomcima iz istoriografskog rada Dimitrija Davidovića, a najbolje je to obeležio i u primerima izneo ovu epohu Vukom Karaģićem. Iz njegova književnoga rada izneo nam je najpre primere koji zasecaju u istorijsku mu radnju, a za tim obilje primera iz naših narodnih pesama i lirskih i epskih. U biografiji Vukovoj ne obeležava Subotić Vukovu raznovrsnu književnu radnju. On nam u biografiji, kao i inače, iznosi samo njegov život. Jedino što je rekao kako je Vuka Kopitar u Beču nagovarao da kupi i štampa narodne pesme. Subotić je veoma dobro poznavao svukoliku Vukovu radnju i značaj njezin za narodni jezik i našu književnost, pa opet nije o tom ništa spomenuo ni u uvodu ni u beleškama. Za Vukom izneo nam je Subotić drugog narodnog pesnika, Simu Milutinovića i odlomak iz njegove „Zorice“, koja se može uvrstiti među najbolja dela Simina. Osim ovog čitamo i odlomak iz prozaična njegova rada „Iz trogodišnje istorije Srbije“. Dobro bi učinio Subotić da je izneo primer iz Simine „tragedije Obilić“, u kojoj je najmanje uticao „slavenoserbski“ jezik, te bi tako sasvim pristao uz one primere, kojima Subotić hoće da obeleži treću epohu. Šteta da nije pokazao Subotić pored sve nerazumljivosti primer iz Simina najpoznatijeg dela u tadanje srbske inteligencije, a to je Simina „Srbijanka“, kojom bi pokazao ujedno, kako je na Simu uticala i škola, iz koje je uneo Sima u „Srbijanku“ onoliko mitologisanja i starih iroja.

U Jovanu Hadžiću (Milošu Svetiću) hteo nam je Subotić pokazati kako je Mušicki uticao na mladu generaciju, iz koje prvo mesto zauzima Jovan Hadžić.

Subotiću je glavno bilo, kako je spomenuto iznositi samo razvijanje našeg književnog jezika, s toga ne ćemo n. pr. kod Jovana Sterije Popovića naći primere, kojima bi ga poznali kao tvorca originalne šaljive igre u Srba, nego ćemo čitati veoma poznatu pesmu Sterijinu: „Spomen Vidov-dana“, koja se na izust učila i deklamovala

Digitized by Google

po svima većim mestima i njihovim društvenim zabavama. Takav primer našao je Subotić i u drugoj pesmi Šterijinoj: „Spomen putovanja po dolnjim predelima Dunava".

Ne gledajući i na vrednost pojedinih književnih dela, na što je trebao gledati u knjizi, u kojoj se iznose u glavnom korifeji književnički, koji i oblikom i sadržinom stvaraju potonje književne generacije, mogao je Subotić uneti u svoju čitanku primere iz književnih radova onakovih književnika, koji svojim radom nisu pristali u ovakovu knjigu, kao što je Čitanka. Takovi su pesnici: Isidor Nikolić, Vasilije Subotić i Danilo Stajić, sve savremenici Subotićevi. Nikolić je 1852. g., dakle u doba, kad je Subotić sastavljao svoje čitanke, bio veliki župan bački, torontalski i vršački. Vasilije Subotić bio je brat Subotićev, a Danilo Stajić bio je 1852. g. prota bečkerečki. Nisu li možda ove prilike uticale na Subotića, da je ove pisce uneo u svoju čitanku. Pored toga ogrešio se Subotić i o naređenja „Organizacionog nacrta" u kom se veli, da se živi književnici ne uzimaju u Čitanku.

O Đorđu Magaraševiću mogao je Subotić više reći kao osnivaču „Srpskog Letopisa" nego kao istoričaru, iz čije je radnje ovde izneo odlomak (iz „Kratke vsemirne istorije"). Jezik u tim književnim radovima pristaje pre u drugu „Subotićevu" epohu, a kad je hteo što ovamo uneti, mogao je uzeti iz njegova „Putovanja po Srbiji". Jezikom je nešto bolji Jovan Stejić, za to mu i iznosi ovde primere iz dela „Zabave za razum i srce". Idući tim putem Subotić je uneo primere iz književne radnje Pavla Stamatovića (urednika „Pčele"), Todora Petranovića (osnivača „Srpskog dalm. Magazina") i Đorđa Nikolajevića.

Za ovim književnicima iznosi nam Subotić čitav niz hrvatskih književnika iz *„Ilirskoga Pokreta"*.

Kao što Subotić u ovoj čitanci nije pisao o književnim prilikama, koje su stvorile Dositija i Vuka, tako nije pisao ni o književnim prilikama, koje su izazvale „Ilirski Pokret" i njegovu književnu radnju. Za čudo da Subotić koji je poznavao dušu svega toga književnoga rada i njezina glavnog pokretača, Ljudevita Gaja, da nije i njega izneo u svojoj čitanci među ilirskim književnicima. Iz ovoga se i opet vidi kako Subotiću nije toliko stalo do sadržine i pravca književnoga, koliko samo do njihova književnoga jezika, dakle i ovde, da pokaže kako su i hrvatski književnici pisali narodnim jezikom.

Digitized by Google

Među te pisce izneo je Subotić u prvom redu prve pomagače Gajeve i ilirske književnike. Takav je bio Ljudevit Vukotinović. Iz njegova rada odabrao je neke lirske pesme. Za ovim sretamo se sa najznatnijim pomagačem Gajevim: Dimitrijem Demetrom. Subotić ovde prilično upoznaje učenike sa književnim radom ovoga književnika. Tu je čuvena epska pesma „Grobničko polje", a tu je poveći odlomak iz ilirske tragedije „Teute". Ovim je izneo Subotić i glavnu sliku Demetrova književnoga rada.

Književni rad Ivana Mažuranića nije Subotić mogao bolje pokazati, nego tim, što je izneo čitavo Mažuranićevo remek-delo: „Smrt Smail-age Čengića." Za Mažuranićem je prikazan u nekoliko pesnički rad ilirskog pesnika Stanka Vraza u primerima i odlomcima iz poznatog mu dela: „Glasi iz dubrave žerovinske" i „Gusle i Tambura". Dalje čitamo kratke primere iz pesničkog rada Ivana Trnskoga, Ant. Kaznačića i Dragojle Jarnevićeve. Za ovim čitamo i primere u prozi iz „Ogledala Ilirije" od Šveara, a od Iv. Kukuljevića njegovu raspravu „Vile", koja služi kao prilog mitologiji slovenskoj.

Za ovim prekida Subotić prikazivanje književnoga rada ilirskih pisaca i iznosi nam pesničke radove kapetana Nikole Borojevića (iz „Budilnika"), mitronosnog pesnika Nikanora Grujića (Srb Milutina), a osobito Petra Petrovića-Njegoša. Od ovoga odličnoga književnika izneo je Subotić manji odlomak iz njegove „Luče Mikrokozma", za tim veliki deo remek-dela „Gorskoga Vijenca", a tako isto i iz „Lažnoga Cara Šćepana Maloga", tako da su učenici ovim primerima mogli dobiti jasnu sliku pesničkoga rada vladike Rada.

Mora svakoga iznenaditi da nam Subotić nije izneo ni jedne pesmice prvog narodnoumetničkoga pesnika Branka Radičevića, jer je Subotić dobro poznavao Branka i njegovu pojeziju, koja je kad i Njegošev „Gorski Vijenac" prvi put štampom sveta ugledala. (Ovde mislimo I. knjigu Brankovih pesama 1847. god.) Gde je Vuku mesta, tu je i Branku; ko ne zamera Vuku, ne zamera ni Branku. Možda će nam memoari (avtobiografija) Subotićevi, koji se sad za štampu priređuju, ovo razjasniti. Nije li to još posledica onog držanja omladine srpske, koja se digla posle prvih Brankovih pesama na Branka? Trebalo je izneti primere iz dotadanjeg književnoga rada Đure Daničića, ako je hteo izneti klasičan književni jezik srpski. Za ovim je iznesena u primerima lirika i samoga Jov. Subotića, počevši od god. 1837. kad je izišla njegova

Digitized by Google

lira, pa dalje. Ovde je i njegova balada (Vrdnička kula), pa odlomak iz eposa „Kralj Dečanski". Za tim čitamo njegovu raspravu „Srbske nar. pesme i njihov upliv u književni jezik Srbalja".

Za ovim člankom vraća se Subotić opet na ilirske književnike i iznosi nam primere iz lirske pojezije Ognjeslava Utješenovića i Petra Preradovića. Ovde je poznata mu pesma „Putnik". Za tim se vraća, i iznosi iz dramske književne radnje Đorđa Maletića odlomak iz „Spomenika Lukijanu Mušickomu". Čitamo primer i iz pesničkoga rada prote Vase Živkovića. (Tu je poznata svatovska pesma „Mladoj nevesti" i vojnička pesma: „Rado ide Srbin u vojnike".) Posle manje poznatog pesnika Đorđa Srdića, kao što se vidi i na samim mu primerima, čitamo odlomke iz pesničkoga rada Pavle Popovića-Sapčanina. Za tim primere iz proze Petra Jovanovića (poznati „Ilir iz Bačke"), primere iz istoriografskoga rada Al. Stojačkovića, Franje Jukića i Matije Bana.

Sa ovima književnicima završuje Subotić svoju II. knjigu „Cvetnika", a na svršetku čitamo kao u I., tako i u ovoj II. knjizi *beleške o životu i književnom radu* pomenutih pisaca. Ne ćemo u njima dakako naći tačno iznete podatke i za život i za njihovu književnu radnju, ali se to i danas još ne nalazi i u najnovijim delima ove vrste, jer kritika još uvek u njima ispravlja i doteruje ono što je nepotpuno i netačno. Tim manje dakle možemo to očekivati od knjige, koja je pre 50 godina štampana. Za savremenike svoje mogao je Subotić biti pouzdaniji, ali za starije pisce dakako ne.

Primere iz sviju pomenutih književnih radova vadio je, kao što se vidi iz samih beležaka, iz onih štampanih izdanja, koja većinom Subotić spominje u tim beleškama. U tom su mu poslu pomogle bogate biblioteke i bogato iskustvo Pavla J. Šafarika i Fr. Miklošića, koji je u to doba već *stalno* namešten za profesora u bečkom sveučilištu.

Tri godine iza Subotićevih čitanaka za više gimnazijske razrede izišla je I. knjiga „Ilirskih Čitanaka" za gornje razrede, koju su po ministarskoj naredbi sastavili, kao što spomenusmo: Ant. Mažuranić, Adolfo Veber-Tkalčević i Matija Mesić.

Ne ćemo se ovde upuštati u potanje razgledanje ove „Ilirske Čitanke", nu ćemo samo spomenuti, da je Subotićev „Cvetnik" u mnogom čemu dobro došao, osobito u iznošenju primera, sastavljačima ovih čitanka. „Cvetnik" su oni imali u rukama kad su taj posao radili. To nam pokazuju primeri iz Lucićeve „Robinje",

Digitized by Google

odlomak iz pisma Jeronimu Martinčiću, iz Hektorovićeva „Ribanja“, iz Vetranićeve „Robinje“, iz Čubranovićeve „Jeđupke“, „Robinjica“ i „Prelica“, iz Nalješkovićeve „Razbludne vile“, iz Babulinovićeve „Jokaste“. Od 15 pesama Dinka Ranjine uzeto je istih 8, koje su u „Cvetniku“, iz Gundulićeve „Arijadne“ isti odlomci, iz Vitezovićeva „Odilenja Sigetskoga“, iz Kačićeve Pjesmarice „pjesmu od kralja Vladimira“, iz Petra Vuletića isti odlomak (iz dela Josip Pravedni), iz Varešanina isto „Govorenje od slepoće grešnika“, iz Kanižlićeve „Svete Rožalije (III. san Rožalije), isti odlomak iz beseda Ark. Katića, iz Ferićevih priča 1. i 2., isti odlomak iz Katančićevih „Fructus auctumnales“, iz Dositijevih „Priključenija“, pisama, basana, iz članka „O prijateljem i prijateljstvu“, iz Vidakovićevih „Ljubomira u Elisijumu“. Sastavljači su mestimice (u Dositija) menjali i tekst, kao što su to i inače činili, što nije smelo biti, kao što je to pokazao u programu Vinkovačke gimnazije 1871. g. tadanji gimn. profesor Fr. Petračić.

U II. knjizi, koja je iz g. 1860., već su slobodnije radili sastavljači, kad su pribirali čitaću građu za „Ilirske čitanke“.

Ne mislimo ovim umanjivati vrednost delu sastavljača „Ilirskih čitanaka“, koje su bogatije svojom sadržinom i primerima, i koje su u hrvatskim gimnazijama bile školske knjige sve do 1880. g. Te godine ugledala je sveta radnja te struke sveučilišnog profesora Franje Petračića, koji je napisao „Hrvatsku Čitanku“ za više gimnazije i nalike im škole. knj. II. Historija u primjerima“. Ovaj rad nastavljan je i doterivan u docnijim izdanjima (doživela je ova knjiga do danas i treće svoje izdanje).

U Srba se čekalo za ovakovom knjigom preko dvadeset godina, jer je tek 1876. ugledala u Beogradu sveta Svetislava Vulovića: „Srpska čitanka za više razrede gimnazija i realaka srpskih, uz predavanje srpskog jezika i *novije* istorije književnosti“.

Ovde počinje pisac sa Dositijem, pa dalje su u njoj biografije i karakteristike književnih radova: M. Vidakovića, Vuka Karadžića, Gerasima Zelića, Mih. Vitkovića, Jov. Hadžića, Jov. Ster. Popovića, Nikanora Grujića, Jov. Subotića, Bogoboja Atanackovića, Jaše Ignjatovića Sime Milutinovića, Ljube Nenadovića, Zmaja J. Jovanovića, Đ. Jakšića, Stojana Boškovića, Milana Miličevića, Čede Mijatovića i Šćep. Mitrova Ljubiše. — Ova imena zato iznesosmo, da njima pokažemo broj njihov prema onom u Subotićevim Čitankama. Vulović je hteo s manje pisaca a više primera izneti potpuniju sliku književnih radova pojedinih književnika, a to Su-

Digitized by Google

botić nije činio. Njemu je više stalo da pokaže samo kakav je izgledao književni naš jezik u različitim periodima i epohama i kako se na posletku došlo od srpskoslovenskog jezika do čisto narodnog u našoj književnosti.

Ne ćemo se upuštati u prikazivanje ovakova rada u prekosavskih Srba, kod kojih je Novaković izneo u primerima istoriju naše stare i srpskoslovenske književnosti.

Hoćemo da reknemo da Subotićeve čitanke za više gimnazijske razrede evo do današnjega dana čekaju u ovostranih Srba na svoga nastavljača. Čitanke za niže gimnazijske razrede nastavio je svojim radom nakon 20 godina prof. Jovan Živanović, a za čitanke viših gimnazijskih razreda još se nije našao čovek, koji će zaplivati u Subotićev rad.

Završujući ovu svoju radnju o „Radu dra. Jov. Subotića na školskoj knjizi" istakao nam se Subotić u mnogostručnom književnom radu svom kao veoma zaslužan i za *školsku knjigu*, jer su ovostrani Srbi dobili u svojim školama prvi put na svom narodnom jeziku prvu i najglavniju knjigu za izučavanje svoga maternjega jezika, a to beše Subotićev „*Srpski Bukvar*", i prvu knjigu na svom narodnom jeziku namenjenu izučavanju istorijskog razvijanja i svoga jezika i svoje književnosti u primerima, a to behu Subotićeve „*Čitanke za niže i više gimnazijske razrede*".

Digitized by Google

O genejalogiji Držićâ.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 14. veljače 1902.

NAPISAO NESTOR PETROVSKIJ.

Životopis znamenitih dubrovačkih Dioskura Š. Menčetića i Gj. Držića, okružen legendom, počinje se u novije vrijeme obogaćivati ujamčenim činjenicama. Mnogo zaslužni ispitivač povjesti južnih Slavena akad. K. Jireček objelodanio je u nedavno doba dvije rasprave[1], u kojima je priopćeno mnogo arhivskih podataka o napomenutim pjesnicima i njihovu rodu; megju ostalim u drugoj je raspravi prikazana[2] i genejalogijska tablica Držićâ, sastavljena na osnovu dokumenata dubrovačkoga arhiva. Nekoliko podataka za povjest roda Menčetićâ nahodi se u ulomku „Ex libro viridi Com. Ragusii“[3], koji je izdao g. Milić. Vijesti o rodu Držićâ mogu se znatno potpuniti s pomoću rukopisa „Orrigine et descendenza della famiglia di darsa — che al presente sono citadini di Raugia“[4], koji je sastavio neki član istoga roda godine 1603, a koji se čuva u knjižnici Male Braće u Dubrovniku pod br. 977. Po podacima ovdje priopćenim može se sastaviti potpunija tablica roda Držićâ, nego je prikazana u navedenoj raspravi akad. Jirečeka. Na koncu ovoga priloga pridana tablica seže do vremena znamenitoga dramatika Marina Držića.

Ako se ova tablica isporedi s vijestima, koje je priopćio akad. Jireček, razabira se, da se neki podaci genejalogije 1603 godine

---

[1] „Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (geb. 1457, † 1527)“ Archiv für slavische Philologie XIX, 22—79 i „Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte“ ibid. XXI, 399—542.

[2] Str. 454.

[3] Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata XVI, 120 d.

[4] Ovaj je rukopis opisan u mojoj knjizi „О сочиненіяхъ Петра Гекторовича (1487—1572)“, Kazanj, 1901, str. 15—17 u bilj.

Digitized by Google

razlikuju od arhivskih, objelodanjenih u članku napomenutoga učenjaka. Tako već za prvo lice, koje se napominje u genejalogiji, za Marina Držića (Marino di Darsa) veli rukopis godine 1603, da je umro za kuge g. 1348, dok je po dokumentima Marin umro g. 1360[1]; jamačno više vrijedi posljednji podatak; sin ovoga Marina Džívko (Giovanni) bio je po dokumentima filius naturalis, filius bastardus; rukopis g. 1603 ne napominje ove za kasnije potomstvo škakljive okolnosti — eine Bastardlinie, veli akad. Jireček. Naprotiv o bratu Gjore Držića, Andriji, dokumenti[2] ne napominju, da je bio figlio naturale, dok se ova vijest nahodi u rukopisu knjižnice Male Braće, a nemamo nikakovih razloga, da jê zabacujemo, budući da genejalogija 1603 g. ne bi slične vijesti ni priopćivala, da nije istinita. U ostalim slučajima razlike valja takogjer pristati uz rukopisnu predaju, budući da imade i odregjenije i potpunije vijesti[3], nego što su one, koje je do sada u arhivu našao akad. Jireček; n. p. o životu Andrije, Gjorina brata, (Don Andreas Nicolai) tablica g. Jirečeka veli samo: „c. 1522—1526 abbas S. Petri de Calamota", dok rukopis podaje kratak životopis njegov, iz kojega se vidi, da je njegova oporuka učinjena 8. augusta 1526; ili o Vlahu Držiću

[1] Archiv für slavische Philologie XIX, 75; 15. maja 1360 g. Marinus de Dersa zajedno s nekim svojim sugragjanima sudjelovaše u novčanim poslovima (Monumenta ragusina III, 34), a 10. oktobra iste godine već se napominju skrbnici (tutores) filie Marini de Dersa (ibid. 48). Po vijestima rukopisa „Origine e genealogie di tutte le famiglie dei Cittadini della Città di Ragusa", koji je imao u ruku V. V. Makušev, godine 1348 „... braća *Lav* i *Marije Darsa* svojevoljno su ostavili Dubrovnik spasavajući se od kuge, pa su poradi toga lišeni vlasteostva i uvršteni megju pučane (cittadini)" (Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника Спбгъ, 1867, str. 85, bilj. 2). Moglo bi biti, da je pozniji sastavljač genejalogije poradi toga i napisao, da je g. 1348 umro Marin. Brat Lav ne napominje se ni u g. Jirečeka ni u rukopisu g. 1603. U ostalom ako je ovaj Lav isto lice, koje se navodi u g. Jirečeka (ibid.) kao *Lone (= Leone?)* ili Lunardo Valis de Dersa, tad valja genejalogiju Držića počinjati s ocem posljednjega (Vale ili Valius de Dersa), koji se često napominje od g. 1312 do 1349 (ibid.) Ipak valja dodati, da je u Mon. rag. IV, 63 pod g. 1366 nazvan Leonardus *Clementis* (a ne Valis) de Dersa.

[2] Archiv für slavische Philologie XXI, 456, 516.

[3] Neki izuzetak čine podaci o brakovima, koji nisu u svoje vrijeme uneseni u knjigu; tako se brak Nikolete Držićeve s Dragom Gučetićem (Drago Clemente di Gozze), zapisan u libro delle doti 10. jula 1368 g., sklopio mnogo prije; već 30. januara g. 1367 nazivlje se Nikoleta uxor Dragoe de Goçe (Mon. rag. IV, 81).

Digitized by Google

(Blasius Nicolai) nahodi se u g. Jirečeka vijest: „† ante 1570“, dok genejalogija točno naznačuje, kad se Vlaho rodio i umro.

Kako je već priopćeno u štampi[1], dubrovački dramatik Marin Držić umrije 2. maja godine 1567; kad se rodio, s nepoznatih uzroka nije navedeno u „Origine“ etc.; obično se drži, da se rodio oko g. 1520; Fr. Petračić[2] misli, da se Držić rodio *poslije* 1520 g., budući da u svojoj pastirskoj drami *„Tireni“*, *napisanoj i prikazanoj* g. 1548, nazivlje sebe „mladim djetićem“, no po mojemu mnijenju ne može se razabrati vrijeme, kad je „Tirena“ *napisana*, iz samoga natpisa: „Tirena, komedija, spjevana po Marinu Držiću u Dubrovniku, prikazana prid dvorom godišta 1548“[3]; odatle izlazi samo, da je te godine bila *prikazana*, a *napisana* je mogla biti mnogo prije. Ako se može vjerovati kazivanju rukopisa g. 1603, M. Držić imao je već 1530 g. „patronato della casa di Darsa della abbatia et rectorato della chiesa di Ogni Santi di Raugia et santo Pietro di Calamota“; ovaj mu je patronat ostavio u oporuci Andrija Držić, koji je umro 1526 g. (isp. u tablici našoj br. 11), kako se vidi iz životopisa Andrijina (loqual patronato rinoncio a Mar° di Darsa Vidra — u istom rukopisu 1603 g.) Po tom se može misliti, da je 1530 g. Marin Držić već bio punoljetan, t. j. da se nije rodio poslije 1512 g.[4] Terminus post quem može se odrediti s nešto većom točnošću: rukopis g. 1603 označuje djecu brojevima po redu njihova rogjenja, koliko se može razabrati iz poznatih podataka; prema tomu može se pomišljati, da se izmegju Vincencija (Vincenzo — br. 17), koji se rodio 1505 g., i Marina II., Vidre, (Marino secondo, Vidra — br. 20) u roditeljâ komikovih pojavilo na svijet dvoje djece: Giovanni (br. 18) i Marino (br. 19); ako se uzme bar godina dana kao razmak vremena izmegju rogjenja pojedine djece[5], onda odatle izlazi, da se pisac „Tirene“ nije mogao roditi prije 1508 g. Na taj bi način bilo zgodnije reći, da se M. Držić rodio „oko 1510 g.“ (1508—1512), nego „oko 1520 g.“, kako se do sada običavalo. Kako se razabira iz životopisa komikova u „Origine“ etc., on je bio sahranjen u Mlecima „nella chiesa di san Gianpolo“; ako se u arhivu ove crkve ili na

[1] N. Petrovskij o. c. str. 17 u bilj.

[2] Stari pisci hrvatski VII, str. V.

[3] Ibid. str. 63.

[4] Isp. u raspravi akad. V. Bogišića „Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku“ — Rad jug. ak. V, 134.

[5] Ne smije se zaboraviti, da je u komika bilo još šest sestara, ali se ne zna, kad su se rodile.

Digitized by Google

nadgrobnom kamenu sačuvala naznaka, koliko je pjesniku bilo godina, kad je umro, moglo bi se točnije odgovoriti na pitanje, kad se rodio. Na svaki način znajući, da je „Marinus Mar. de Derxa“ 1538 g. činio cesiju[1], imamo pravo, da ne držimo odviše znatnom okolnost, što u „Prologu drugom komedije prikazane u Držić na piru“, koji pripada 1550 g.[2], Držić sebe nazivlje „mladićem“[3].

[1] Archiv für slavische Philologie XXI, 482.

[2] U tom prologu (st. 141—146) govori se o prikazivanju „Ljubmira“, t. j. „Tirene“, „onom lani“ (Stari pisci hrvatski VII, 26; isp. Pavić, Historija dubrovačke drame 97).

[3] Stihovi 105—106 i 139—140 (na str. 25—26).

Digitized by Google

Digitized by Google

Genejalogijska

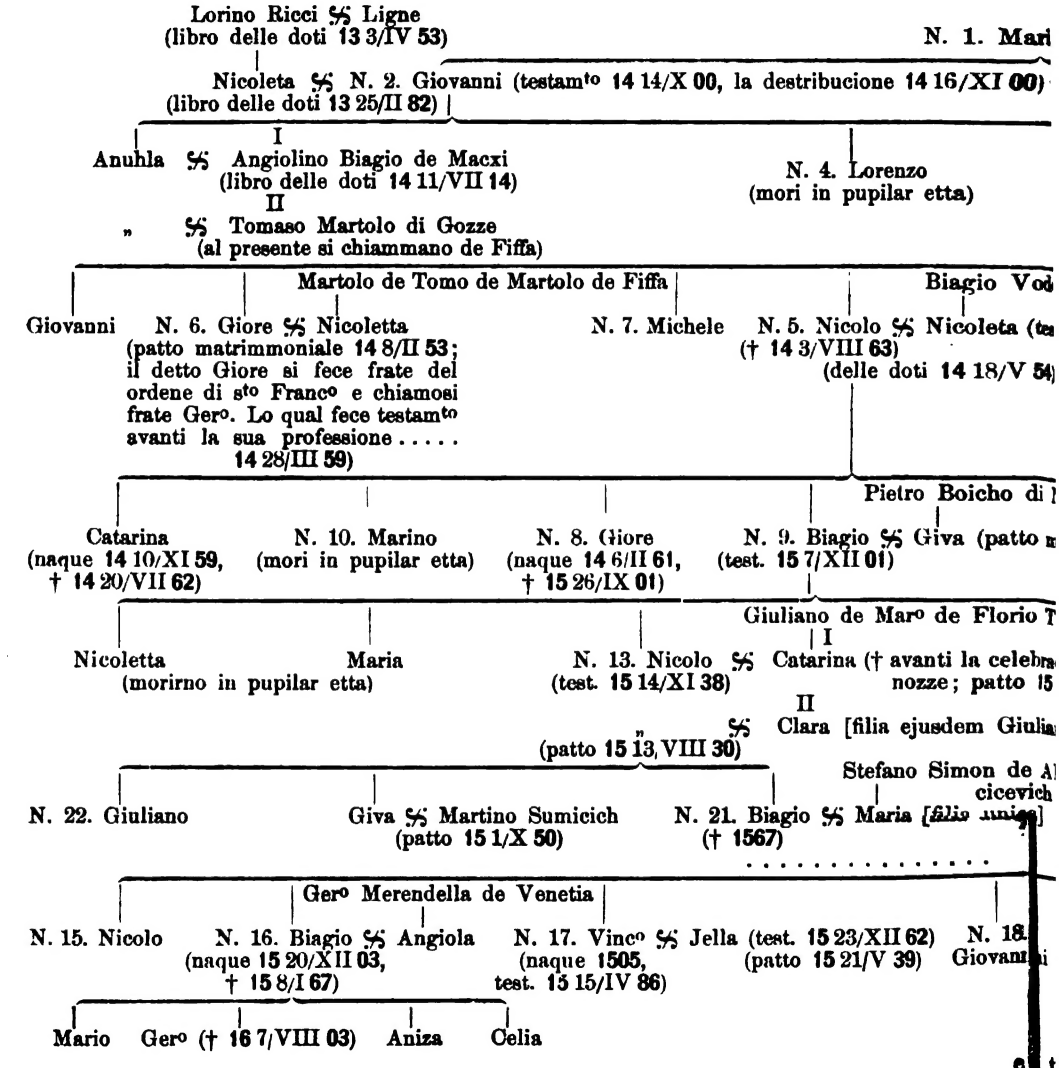

Digitized by Google

tablica Držićâ.

no di Darsa. † 1348.

Nicoleta ⚯ Drago Clemente di Gozze
(libro delle doti 13 10/VII 68)
Giore di Bocxa

N. 3. Marino ⚯ Catarina (libro delle doti 14 23/VI 12
(test. 14 14/III 45,
distr. 14 21/V 45)

dopio

est. 15 10/VII 00) Nicoletta ⚯ Pasqual Martolo di Goze (Fiffa) Giuliano de Jacomo ⚯ Anuchla
I (doti 14 18/VI 48) (test. 14 29/IX 66
i4) II
" ⚯ . . . . . de Vetrani
(test. 14 18/VI 54, (delle doti 14 1/VII 41)
destr. 14 18/VII 54)

i Nenco Marino de Cotruglio

matr. 14 29/IV 93) N. 11. Andrea (figlio naturale) (test. 15 8/VIII 26) N. 12. Marino secundo ⚯ Anuchla (test. 15 27/IV 52
(naque 14 12/XII 63, † 1550)
(patto matr. 14 6/XI 96, carta dotal 14 25/X 99)

Turcinovich Bartº Luca de Martini
I II
ıracione delle 15 8/II 23) N. 14. Pietro Selim ⚯ Descia ⚯ Luca Miotosevich
(† avanti la celebracione delle nozze; patto matr. 15 13/XI 23, test. 15 9/V 27)
liani]
Alligretti Sin-
h
]

i N. 19. Marº († in pupilaretta) N. 20. Marino secondo, chiamato Vidra († 15 2/V 67) Nicha ⚯ Marino Natal di Nale (test. 15 17/II 54) (patto 15 22/VI 30) Perra ⚯ Stefano Jerº di Nencha (patto 15 5/XII 35) [Filiae quattuor († in pu etta)

t c.

Digitized by Google